

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Gedenkboek Frans Claes

Claes, Frans

Antwerpen, 1932

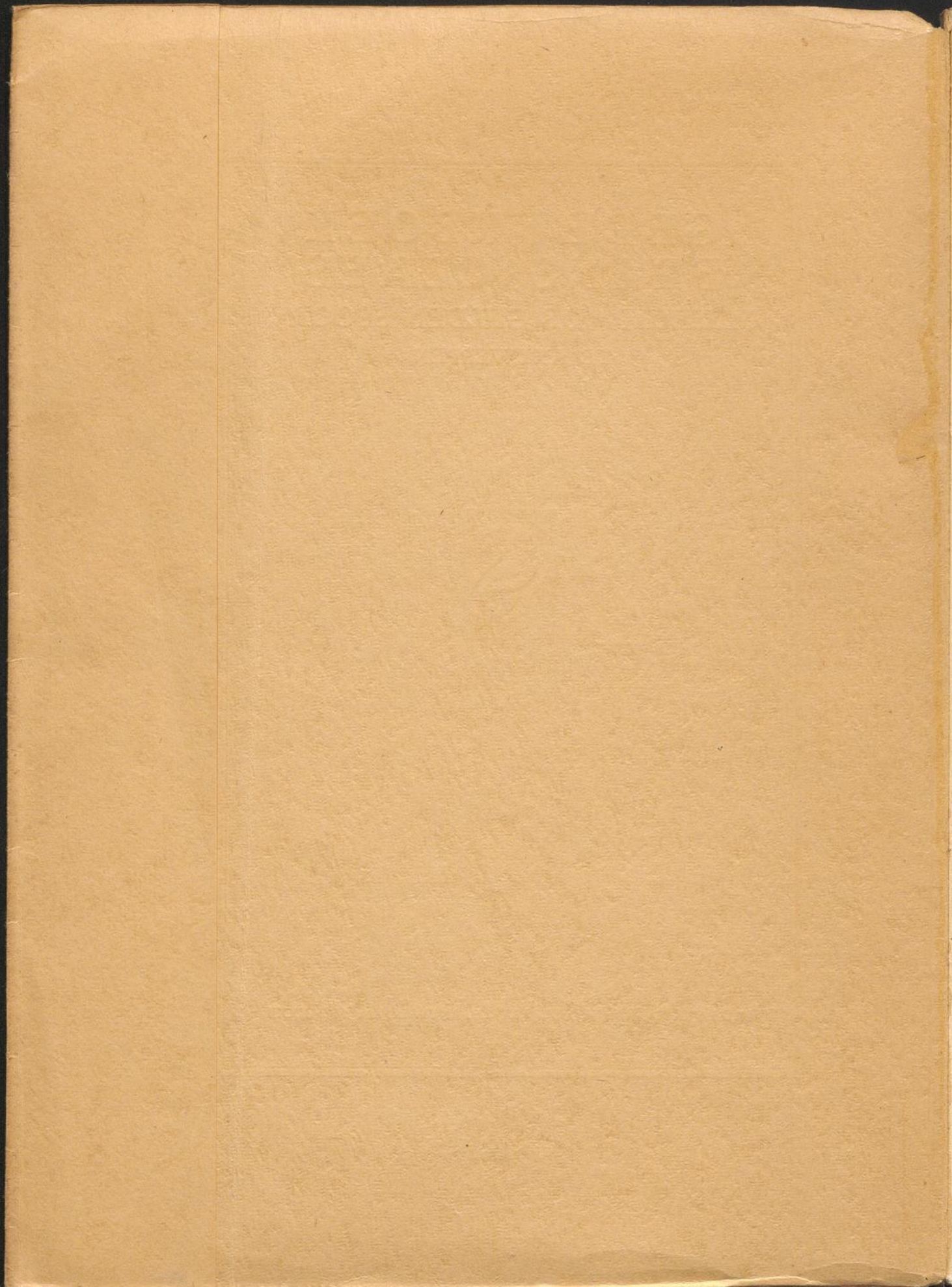
[urn:nbn:de:hbz:466:1-75565](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-75565)

GEDENKBOEK
FRANS CLAES
MUSEUM "DE GULDEN SPOOR,"
TE ANTWERPEN

"DE SIKKEL", KRUISHOFSTRAAT 223, ANTWERPEN. MCMXXXII

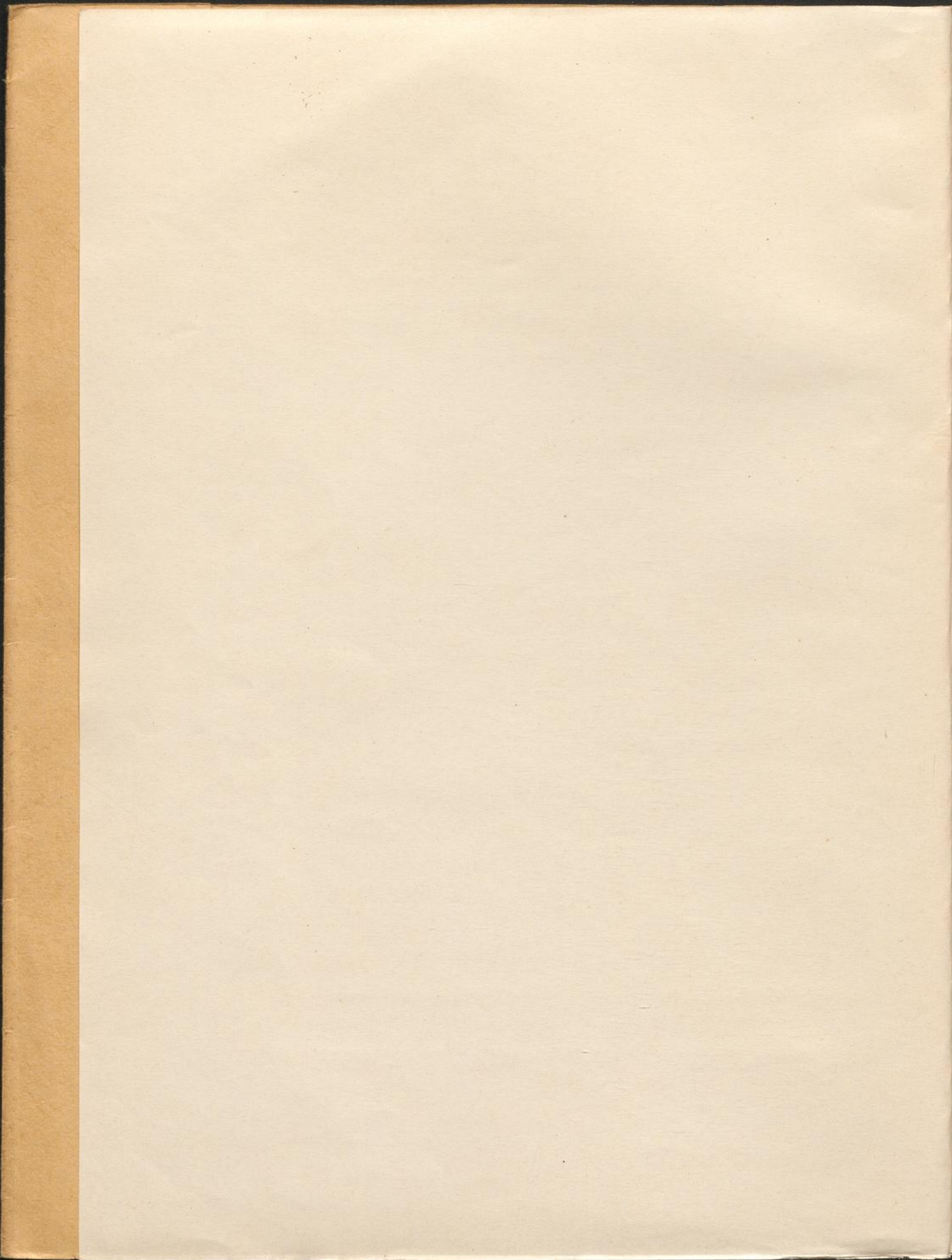

A 12438

B 5044

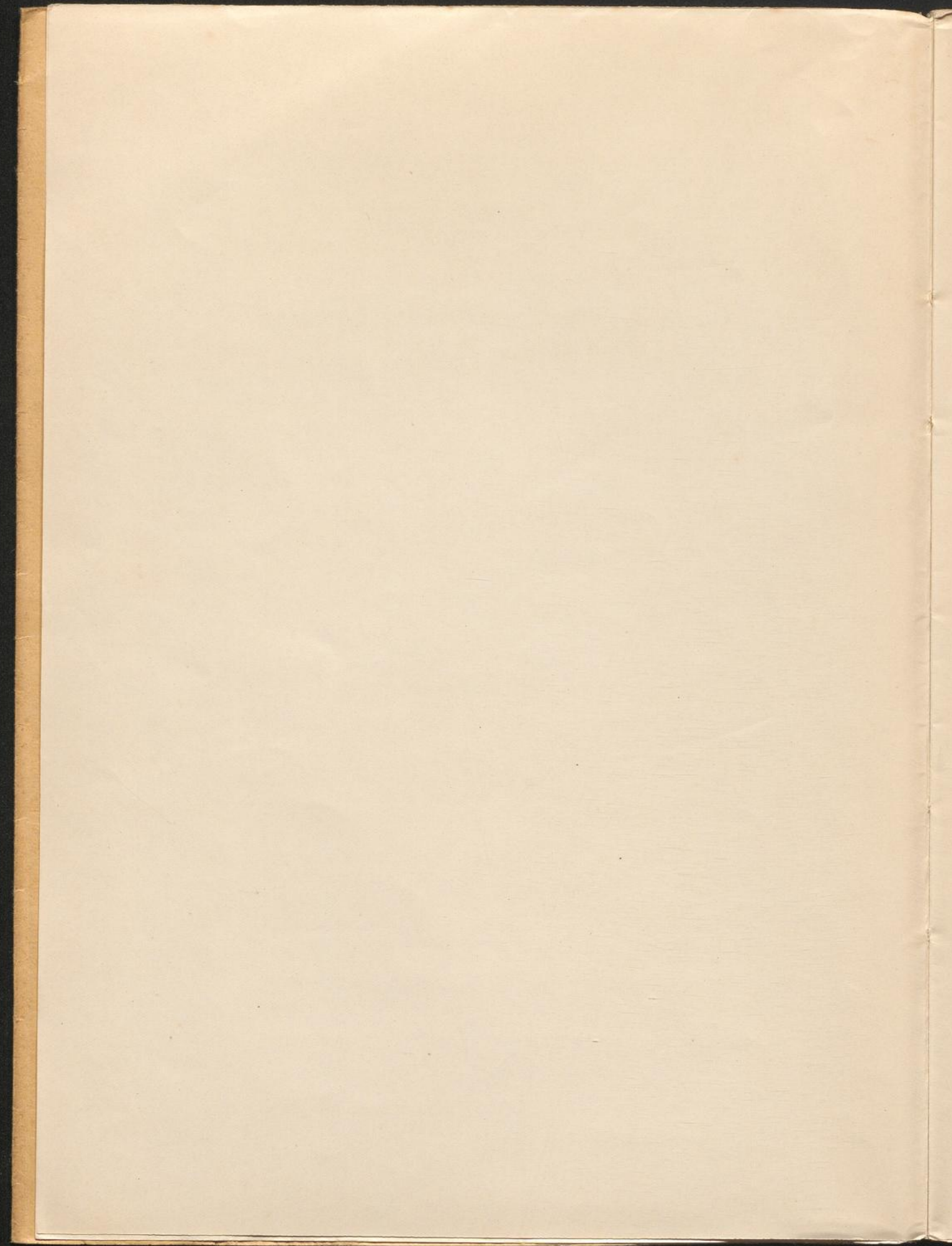
1107

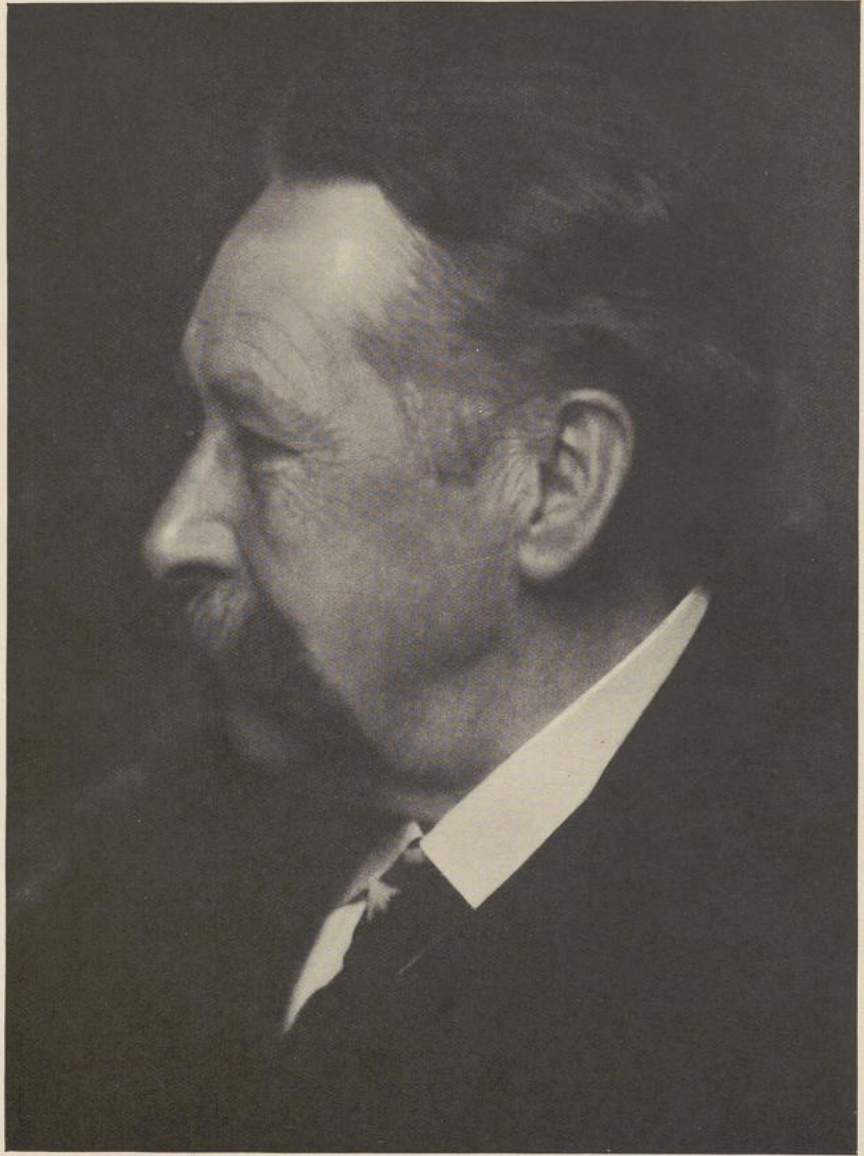

GEDENKBOEK FRANS CLAES

FRANS CLAES

Cliché G. Buyle

GEDENKBOEK
FRANS CLAES
MUSEUM "DE GULDEN SPOOR",
TE ANTWERPEN

"DE SIKKEL", KRUISHOFSTRAAT 223, ANTWERPEN. MCMXXXII

03

HQ

35271

23/6806
AKVA

VOORWOORD

Dit *Gedenkboek*, opgedragen aan Frans Claes, weze dus een openbaring — en een daad van vrome erkentelijkheid: een openbaring voor hen die het Museum « de Gulden Spoor » niet kenden, een uiting van dankbaarheid van wege de tallooze vrienden van Frans Claes die steeds in zijn prachthuis een éénig geschikt lokaal vonden voor hun kunst- en archeologische of wetenschappelijke of menschlievende bijeenkomsten.

Iets over het leven van Frans Claes? Weinigen weten, wanneer ze met den eenvoudigen, gezelligen Conservator van onze officieele Musea Steen en Vleeschhuis spreken, wat een leven van noesten, onverdroten arbeid hij achter den rug heeft. Hij werd geboren in 1860, in de Lange Nieuwstraat, de patriciërswijk van het oude handeldrijvende Antwerpen — en toch dicht bij de vroegere wallen of vestingen. Hier kwam hij, als nieuwsgierige bengel, ingeboren verzamelaar, amper zes jaar oud, zeldzame schelpen rapen — die thans in het Natuurkundig Museum van Brussel tentoongesteld liggen. Onze geleerde vriend, Professor Mac Leod, schimpte niet zonder reden op de Antwerpenaars die op hun linker Scheldeoever, in het zand, schatten aan schelpen onberoerd laten liggen.

's Zomers trok Frans van af zijn 10de jaar naar Eeckeren om met den kruisboog te zien en leeren schieten. Hier deed hij de passie op voor het collectionneeren van oude gildevoorwerpen, de trots van zijn tegenwoordig Museum. Nog vóór hij de school, het St Ignatiusgesticht, verliet, bezaten Frans en zijn broer Vincent een verzameling van 2000 voorwerpen, over vijf kamers verdeeld. Wij stellen ons voor met wat gemengde gevoelens de ouders die overrompeling van het eerbiedwaardig huis moeten gadeslagen hebben. Opgevolde dieren, groote en kleine, vormden de kern van hun Museum. Het was de vrucht van een verbijsterend werk, nachtwerk vooral. Na het vervullen van de gewone schooltaak, begon eigenlijk voor hen het interessante werk, het in onze oogen alles behalve verkwikkelijk opvullen van tijgers en valken en krokodillen, in een soort « morgue » van onzen Dierentuin.

Van af 1878 komen de eerste voorwerpen van blijvend archeologisch belang in huis, namelijk het beroemde Japaansche harnas, nu in de verzameling van Vincent Claes, helmen en hellebaarden, nu in de St Joriszaal. Eigenlijk waren die Oostersche en andere zaken te danken aan een Antwerpsche personaliteit die in zijn volgend leven een onbetwistbaren invloed op Frans zou uitoefenen, Henri Melges. Ik hoop dat onze hooggeachte vriend zijn herinneringen aan de Melges eens te boek zal stellen. Hij is inderdaad, tot op 't einde toe, de eenige vertrouweling gebleven van die uitzinnige, pathologische verschijning in de rijke Antwerpsche verzamelaarswereld. Bij een Henri Melges ging een buitengewoon kennerstalent gepaard met een waanzinnige levensopvatting,

2. CHRISTOFFELZAAL IN HET MUSEUM "DE CUIDEN SPOOR."

komisch en tragisch tegelijk. De ongelooflijk rijke collecties werden door de gebroeders Claes voorbeeldig geïnventarieerd in latere jaren; — de lijvige catalogus is een model in 't vak gebleven.

Een andere intieme vriend die Frans in zijn opzoekingen krachtig aanmoedigde, is Edward Jonckheere geweest, van af de jaren 1876, en onlangs overleden als conservator van het Gruuthuse te Brugge.

Het jaar 1880 is een nieuwe datum in de wordingsgeschiedenis van het Museum Claes. Dit jaar kocht Frans, van boeren van Brecht, waarmede hij in den trein naar Brussel had kennis gemaakt, zijn schoonsten kruisboog, *zonder hem gezien te hebben*. Nu nog is dit toevalskoopje het schoonste sieraad van zijn onovertroffen verzameling gilderelikwieën.

De groote stoot kwam echter in de jaren 1884-85. Voor het leggen der nieuwe Scheldekaaien werden toen buitengewone baggerwerken in den ouden stroom uitgevoerd. Hieruit kwamen de wonderbare voorwerpen te voorschijn die, uit wetenschappelijk oogpunt, den roem uitmaken van het Museum « de Gulden Spoor ». Frans heeft persoonlijk in een bijzonder album, de meeste, interessantste specimens afgeteekend, als gefotografieerd, in natuurgroote: de volledigste collectie Vlaamsche dolken, meest van de 15e eeuw; degens van af de 13e eeuw; niet minder dan 14 goedendags; een 300-tal messen van af het jaar 1200, wapenhamers, stijgbeugels, ringen, Vlaamsche borden, speelgoed — waarvan de vrienden in de volgende bladzijden de uitzonderlijke waarde laten uitschijnen.

Het practisch leven — de strijd om het bestaan met andere woorden, eischte echter wat anders dan het collectionneeren van oudheidkundige zeldzaamheden. Na enkele leerjaren in den handel en in de bureelen van den Heer Selb, besloten Frans en Vincent voor eigen rekening een kantoor op te richten. Van 1 Februari 1885 dagteekent de nog bestaande firma « Frères Claes », handelsvertegenwoordigers, in de Lange Nieuwstraat, nu nog in de Groote Goddaert gevestigd. Het is een van de oudste huizen van de stad, gunstig gekend in binnen- en buitenland, iets of wat origineel aandoende met zijn esthetische en archaïeke rekeningen en handelspapieren. In de Antwerpsche Wereldtentoonstelling van 1885, had de firma een speciale uitstalling en bekwam ze een zilveren medalie, de eerste van de serie eere-teekens die ze sedertdien in ontvangst had te nemen. De laatste onderscheiding is Frans' verheffing geweest tot Officier van de Orde van Leopold II in 1931, zonder twijfel verleend ook voor zijn buitengewone medewerking aan de tentoonstelling van Oude Vlaamsche Kunst verleden jaar.

Met het huwelijk van de twee gebroeders, rond ditzelfde jaar 1885, werd de oorspronkelijke reeds zeer aanzienlijke verzameling gesplitst: Vincent behield het porselein, het plateel en de volkenkundige voorwerpen; bij Frans bleef al het overige, ver uit het gros van de collecties.

Het kon niet anders dan dat de opvolgende woningen van Frans Claes, in de Lange Nieuwstraat, in de Ketsstraat, in de St Jozefstraat de een na de andere te klein werden voor de geweldig aangroeiende verzamelingen. Op aanraden van wijlen Mevrouw Claes, sedert 1885 de trouwe medewerkster in het zoo gevulde leven van Frans, werd in 1902 de grond gekocht voor het huidige Museum, dat gebouwd werd naar de plannen van Walter van Kuyck. In 1904 werd het Museum « de Gulden Spoor » feestelijk ingehuldigd, naar oud-Vlaamsche gewoonte, met een banket van ruim 85 man.

Het prachtige gulden boek van het Museum verhaalt, in lapidairer stijl, de verdere geschiedenis van het huis dat in de geschiedenis van het intellectueele Antwerpen zoo'n voorname rol heeft gespeeld. De eerste handteekening is die van onzen populairsten burgemeester, Jan Van Rijswijck.

Daarmede was de wordingsperiode van het Museum voorbij. Gedaan het uitputtende nachtelijke werken en de tijd van de Memorieboekjes met eigen bloed geschreven! In stiller mate, methodischer, werd het Museum uitgebouwd tot de merkwaardige verzameling die het nu is, in binnen- en buitenland bekend, bestudeerd door alle conservatoren van Europeesche musea. Frans Claes heeft in zijn eigen huis de lange ondervinding te nutte gemaakt sedert zijn jongelingsjaren opgedaan op het gebied van museum-inrichting. In 1895 was hij met zijn broeder belast geworden met de inrichting van het mooie « Salon d'honneur d'art flamand » op de wereldtentoonstelling te Bordeaux, opgeluisterd met tapijtwerken van graaf de Ramaix en pronkstukken uit de verzameling van Meyer-Van den Bergh.

In 1911 werd Frans Claes door het Antwerpsch Gemeentebestuur benoemd tot Conservator van de Musea Steen en Vleeschhuis, waarvan hij sedert 1908 secretaris en van af 1904 lid van de Commissie was. Van in de jaren 1887 was hij met baron de Vinck werkzaam geweest in het Steen en was er toen reeds spraak hem als Conservator aan te stellen.

De hierbijgaande fotos geven een beter denkbeeld van het inwendige en de verdeeling van het tegenwoordig Museum Claes dan een lange beschrijving. Van de straat gezien, vermoedt niemand welke oude weelde achter de met antieke sloten beslagen poort berust. In den ruimen tuin, onder de hooge gaanderij, liggen de voorwerpen in massa, en niettemin ordelijk geschikt. De opgaande gaanderij leidt tot de zalen van het benedenhuis, die ieder in het teeken staan van een gildenpatroon: St Christoffel, St Joris, St Sebastiaan, St Michiel. De ruimste is de St Christoffelzaal. De talloze vergaderingen die hier hebben plaats gegrepen sedert meer dan een kwart eeuw, hebben deze plaats gewijd tot een historische zaal. Met onverdroten gastvrijheid ontvingen Frans Claes en wijlen zijne gade hier allen die belang stelden in het verleden en de toekomst van zijn volk: de Comité's van de Kunst in 't Openbaar Leven, van de Conscience-betooging, van Antwerpen-Vooruit, van de Scalden, van

---

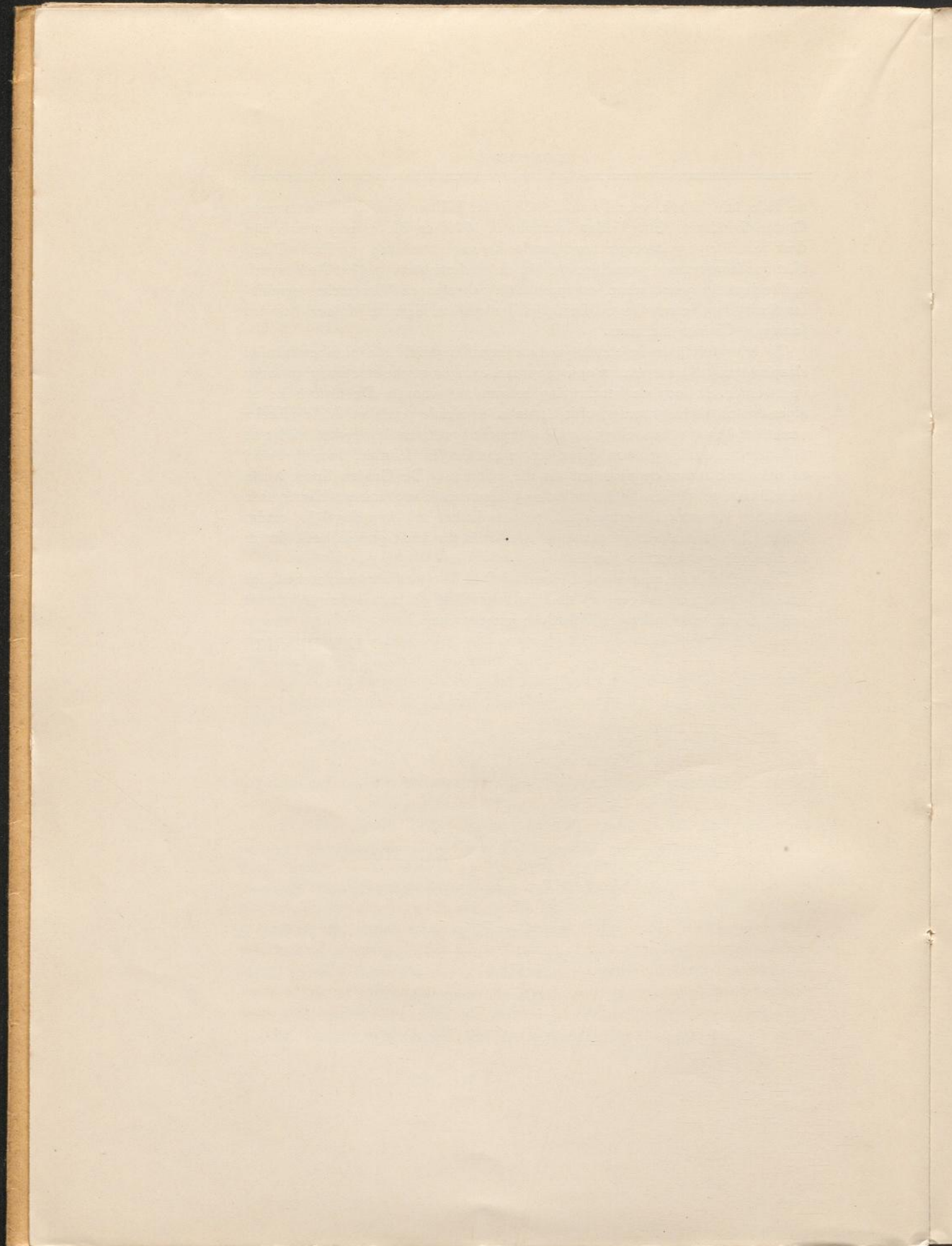
de Koloniale Week, vooral van de Club der XII en van den Vlaamschen Oudheidkundigen Kring, aldaar gesticht in 1910, en die er nog steeds zijn druk bezochte vergaderingen houdt, onder het voorzitterschap van Frans Claes. Niet zonder weemoed vermelden we hier de medestichters van het Antwerpsch oudheidkundig genootschap, oorspronkelijk geheeten de Vlaamsche verzamelaarskring : de heeren Gerard Portielje, Emile Dilis, Herman Mulder, Edward Janssens, Charles Hermans.

Op het verdiep is de stemmige oude kapel ingericht, de oud-bemeubelde slaapkamers, stilaan eveneens opgepropt met archeologische en ethnographische voorwerpen. Ik loop de beschrijving er van niet vooruit. De historische en algemeen cultureele waarde wordt hierna in 't speciale geschetst. Als « geheel » vormt het Museum een schepping die niet meer kan herhaald worden, omdat de tijd voor het aanleggen van dergelijke verzamelingen definitief voorbij schijnt te zijn ; ook massa-opgravingen als die waaraan « De Gulden Spoor » zijn wereldfaam te danken heeft, zullen nog bezwaarlijk voorkomen. Harmonisch heeft het Museum zich ontwikkeld, en verrijkt het zich nog dagelijks, omdat Frans Claes alleen hier de taktvolle meester is die nooit geduld heeft dat er in zijn huis « geknoeid » werd.

Een warme liefde voor eigen schoon zweeft in de atmosfeer van het machtige huis, om 't even of het gaat om de kunst, de zeden, de taal of den godsdienst van zijn vóór alles geliefde Vlaamsche gemeenschap.

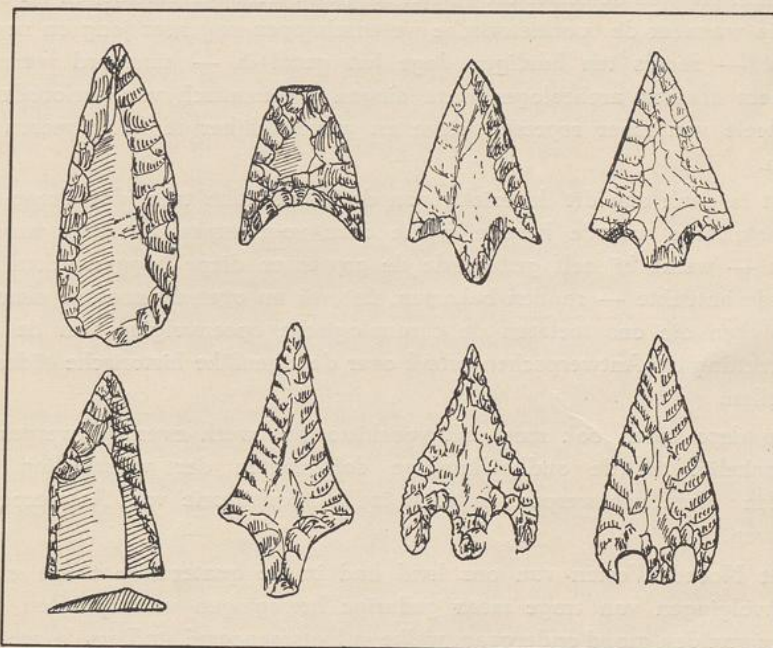
JAN DENUCE

ANTWERPSCHE VOORHISTORISCHE OUDHEDEN

Indien de geschiedenis zich bijna uitsluitelijk op de overleveringen, op de teksten, op de archieven en herinneringsteekens steunt, is er nochtans een tijdstip waarop zij, bij gemis aan geschreven dokumenten, haar toevlucht moet nemen tot min of meer grof gefaçonneerde steenen, enkele beenderen of bewerkte horens en eenige bronzen of ijzeren wapens en werktuigen, wil zij ons de duisternis van ons verre verleden ontsluiëren.

3. VUURSTEENEN PIJLPUNTEN GEVONDEN TEN ZUIDEN VAN ANTWERPEN
BIJ DE KIELSCHE POORT

Het is nochtans aan de studie dezer eenvoudige voorwerpen te danken dat wij met den huidigen staat onzer kennissen de geschiedenis der eerste bewoners van elk gewest kunnen samenstellen, op welk tijdstip zij het voor het eerst bezetten en tot welk ras zij behoorden.

De studie dezer voorhistorische voorwerpen laat ons toe verdere gevolgtrekkingen aangaande de evolutie dezer primitieve volkeren, hun levenswijze, zelfs hun sociologie, af te leiden.

Dank zij deze oudheidkundige studies, betrekking hebbend op den aard der voorwerpen, hun typologie, hun verspreidingsarea en hun plaats in de chronologie, is de geschiedenis van de vroegste tijdvakken der menschheid kunnen beschreven worden.

In het kompleks van het dokumentarisch domein der geschiedenis is de voorhistorie de eenige afdeeling die haar gegevens en haar onderzoeksmethode uitsluitend in de oudheidkunde put.

De oudheidkundige Frans Claes was de eerste die te Antwerpen het wetenschappelijk geschiedkundig belang dezer steenen fragmenten, dezer ruw gehouwen, gegoten of gesmeden wapens en werktuigen, naar waarde wist te schatten. Hij was de eerste die ze met zorg en beleid verzamelde, en dit op een tijdstip wanneer de voorhistorische wetenschappen nog zeer jong en nog niet overall — zooals ten huidigen dage het geval is — aanvaard waren, en wanneer ervaren archeologen deze dingen systematisch verwaarloosden ten voordeele van meer representatieve en gemakkelijker te katalogeeren oudheden.

Het is dank aan dit doorzicht, aan dezen genialen trek, dat Frans Claes de historische waarde beseftte welke deze voorwerpen uit lang vervlogen tijden — welke hij zelf gedurende de groote en diepe baggerwerken in de Schelde ontdekte — zouden bekomen, dat wij nu over de noodige elementen beschikken die ons toelaten de chronologische opeenvolging van de eerste nederzetting op Antwerpschen grond over de eigenlijke historische tijden vast te stellen.

Om deze reden ook moet elk voorhistorisch werk over Antwerpen zich noodzakelijk tot de oudheidkundige dokumenten der verzameling Claes wenden; deze voorwerpen ontleden is de voorhistorie van Antwerpen beschrijven.

Het Noord-Westen van ons land had in de quaternaire tijden ettelijke opeenvolgingen van trage maar gedurige bewegingen van opheffen en inzinken van den grond ondergaan, welke in laatstgenoemd stadium de zee toeliet het land te overstroomen, en dit natuurlijk voor den mensch onbewoonbaar te houden. Hierdoor vinden wij dan ook geen spoor van zijn verblijf te Antwerpen in deze alleroudste tijden der menschheid. Deze aardkundige verschijnsels blijven tot het einde van het opper-palaeolithisch of oud-steen-tijdperk voortduren, op welk tijdstip het gansche Zuiden der provincie Antwerpen door de Vlaandersche zee bezet was.

In de volgende periode, welke die van het mesolitisch- of tusschensteen-tijdperk is, trok deze zee, welke ook Vlaanderen bezette, zich terug en vormde ons huidige waterloopstelsel zich stelselmatig. Op dit tijdstip vinden wij in het Noorden der provincie de eerste nederzettingen van den mensch; het zijn

de tardenoisiaansche stations met voorwerpen behoorende tot het microlitisch faciès van nederzettingen te Weelde, Brecht, Brasschaet en Calmpthout.

Tot hiertoe werd nochtans geen enkel overblijfsel uit dit tijdstip op den Antwerpschen bodem ontdekt, welke toen waarschijnlijk met uitgestrekte en door waterarmen doorkruiste moerassen overdekt was. De Schelde ook dolf langzamerhand haar definitieve bedding.

In de daaropvolgende neolitische periode of tijdperk van den gepolijsten steen, beschikte de mensch reeds over beer uitgestrekte kennissen.

Onbetwifelbare sporen van het eerste vertoeven van den mensch op Antwerpschen bodem behooren tot dit tijdstip.

Onze dokumenten, getuigen van een periode die wij tot 3000 jaar voor onze tijdrekening terugbrengen, bestaan uit voorwerpen in vuursteen (silex, hoorn en been. Onder de steenen voorwerpen noemen wij: hamers, bijlen, lemmers van messen, schrabmessen en pijlpunten.

Daar deze vuursteen alleenlijk uit de kalkachtige streken komt en aan onze Kempische streken niet eigen is, stelt zich de vraag welke de herkomst dezer voorwerpen is, en op welke manier zij tot bij ons gebracht zijn.

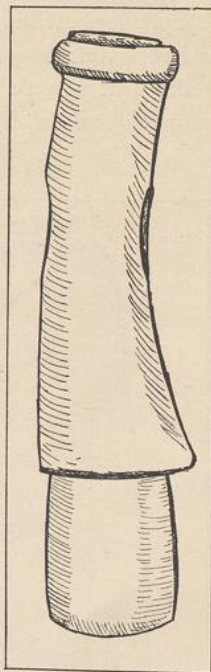
Wij zien namelijk dat 2 hamers der verzameling Claes uit een zwart silex gevormd zijn, eigen aan de krijtachtige streek van Obourg in de provincie Henegouwen. Alhoewel de afstand tusschen Antwerpen en deze plaats zeer groot is, is zulks nochtans niet te verwonderen.

Door de ontdekkingen in het overige van ons land is er inderdaad kunnen uitgemaakt worden dat de vuursteen van Obourg door die neolitische volkstammen zeer gezocht was, en door gansch het land kwistig verspreid werd.

Een zeer gedokumenteerde studie over de voorhistorie van het Land van Waes door Dr. Rayemaekers, vermeldt, ten andere, verschillende plaatsen van dit gedeelte van Oost Vlaanderen waar bewerkte voorwerpen in vuursteen van Obourg gevonden werden.

Daarenboven werden in de bedding der Schelde te Temsche en zelfs tot in den dijk te Kieldrecht, nederwaarts Antwerpen, klompen van dezen vuursteen ontdekt.

Andere steenen voorwerpen zijn in een karakteristiek grijs-blauw silex, en komen uit de krijtachtige lagen van Spiennes.

4. BIJL MET RENDIERSCHEEDE, GEVONDEN IN HET TURF VAN HET KATTENDIJK-DOK

Spiennes, op ongeveer 10 Km. ten Z.W. van Bergen gelegen, was in de neolitische tijden een der meest aanzienlijke mijncentra van Europa.

Daar komt de economische bedrijvigheid van ons ras reeds tot uiting, want te Spiennes stellen de primitieven zich niet meer tevreden — zooals het in andere ontginningscentra van silex het geval was — met de vuursteenlagen welke zich aan de oppervlakte vertoonden te gebruiken, maar zij gingen de eenige grondstof die zij te doen tijde kenden, in den schoot der aarde zoeken

op den bodem van putten die tot 13 meter diepte hadden, teneinde zich wapens en werktuigen te verschaffen.

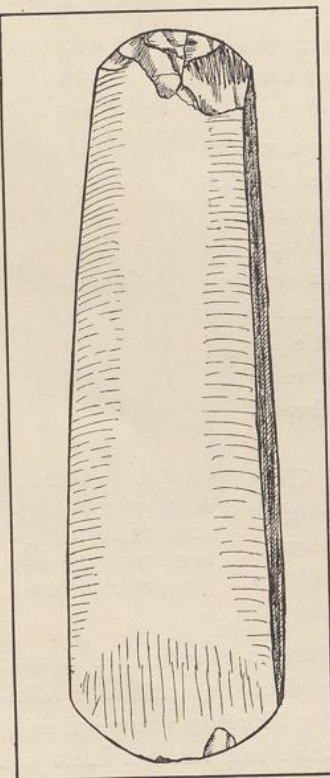
Hier ook hebben wij geene reden om ons over de tegenwoordigheid van deze voorwerpen te Antwerpen te verwonderen.

De baanbrekers der Belgische voorhistorie hebben erkend dat het silex van Spiennes een groote verspreiding over gansch het land gekend heeft. Wij vinden het niet allencijlik in de gansche streek van Bergen terug, maar talrijk zijn de voorhistorische liggingen in Vlaanderen en Brabant waar lemers en bijlen in silex van Spiennes ontdekt werden.

De geleerde praehistoricus E. de Munck, die sinds 50 jaar in de opzoekingen van het verspreidings-area van gansch België van verschillende Henegouwsche vuursteensoorten gespecialiseerd heeft, toont meesterlijk, door een samenvatting van talloze stations welke voorwerpen in silex van Spiennes bevatten, dat deze hoofdzakelijk naar het Noorden van het land uitgevoerd werd.

Het verspreiden dezer voorwerpen geschiedde langs de wegels, die de eene primitieve nederzetting met de andere verbond.

Deze wegels welke niet met inzicht afgeteekend werden, doch door het regelmatig en menigvuldig verkeer ontstonden, bestonden

5. GEPOLIJSTE BIJL IN VUURSTEEN
VAN SPIENNES (HENEGOUWEN)
GEVONDEN TE MORTSEL

gewis reeds verschillende eeuwen voor onze tijdrekening, en het is een feit dat bij de verovering van België, de Romeinsche legers een net van verkeerswegen in ons land aangetroffen hebben.

Enkel hebben de veroveraars volgens de principen hunner krijgskunde

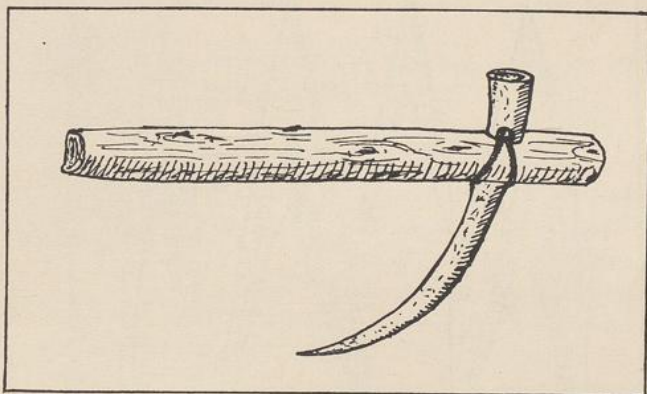

en de technische kennissen hunner militaire ingenieurs, deze wegen te verbeteren gehad.

Deze menschen waren dus geen zwervers meer, vestigden zich op een bepaalde plaats en hielden zich bezig met landbouw en veeteelt. Dit kenschetst een hooger stadium dan dat van de eenvoudige primaire behoefte tot jagen.

Voor Antwerpen nochtans, dat ver van Spiennes, en voordeelig op een grooten stroom gelegen was, denken wij dat de uitwijking en de commercieele inwijking uit het Zuiden veeleer langs den stroom gebeurd zijn.

Vlotten en reeds uitgevonden monoxyleen-prauwen, waarvan verschillende neolitische typen in België weergevonden werden, konden beter dan welk ander middel, hoeveelheden werktuigen, vuursteen lemmers die tot messen en dolken dienden, schrabmessen, gehouwen bijlen en ander alaam en wapens naar de streken waar de silex totaal ontbrak, overbrengen.

6. NEOLITHISCH TIJDPERK. SCHEMA VAN HET AANHECHTEN VAN EEN HOORNEN PLOEGPIEK IN HAAR HOUTEN SCHEEDE.

De verzameling Claes bevat verschillende voorwerpen in silex van Spiennes, namelijk verschillende pijlpunten en scherven in 1886 nabij de vestingen tusschen de Boomsche- en de St. Michielspoort (Kiel) gevonden.

Tallooze stukken waarvan verschillende in Henegouwschen vuursteen werden ook opgedolven in de slibgronden der Schelde bij het rechtmaken der kaaien in 1888.

Uit de baggeraarde der werken, op den rechteroever der Schelde uitgevoerd, dolf Fr. Claes voorhistorische voorwerpen op, waaronder lemmers, schrabmesses en houwscherven, ontegensprekelijk het verblijf van den neolitischen mensch in onze streken bevestigend.

Een der mooiste voorwerpen, die hij ontdekte, is alvast de prachtige gepolijste bijl in silex, die nog in haar scheede uit hertgewei gehecht is, en die

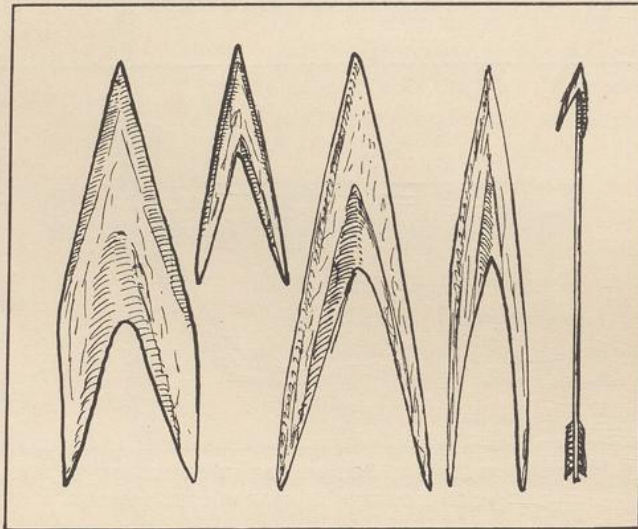

hij zelf uit haar turfhulsel, waar zij eeuwen verstoken bleef, opdolf. Het is aan de zuren der turf te danken dat de hoorn tot nu toe ongeschonden is gebleven.

Thans vormt dit stuk een der juweelen van de verzameling van het Museum van Natuurgeschiedenis te Brussel, waaraan de ontdekker het afgestaan heeft.

De turf van de bedding der Schelde heeft niet alleen voor de moderne studie steenen voorwerpen geleverd, maar heeft ook werktuigen in hertsgewei, in hoorn en been uit hetzelfde neolithisch tijdperk stammende, voor ons bewaard.

Het gaat namelijk over gekerfde horens, waaronder enkele doorboord, en welke tot verschillende doeleinden gebruikt werden. Een dezer horens heeft namelijk als landbouwershouweel gediend, en werd gebruikt als op onderstaand schema aangeduid.

7. HOORNEN EN BEENEN BEWERKTE PIJLPUNTEN EN ONBEWERKTE OF NATUURLIJKE PIJLPUNTEN UIT VISCHGRATEN VERVAARDIGD MET SCHEMA VAN GEBRUIK. (SCHELDEBEDDING)

Hertshorens die sporen van inkerving voor het wegnemen der meest geschikte deelen dragen, geven eenige opheldering voor wat de gebruikstechniek dezer voorwerpen in de vervlogen tijden aangaat.

Ten slotte vinden wij zeer zeldzame stukken bestaande uit talloze pijlpunten, enkele in hoorn en andere van gelijkaardigen vorm in graten van groote visschen. Het gaat hier over ingekerfde pijlspitsen zonder stengel in omgekeerden V vorm, met lengte van 4 tot 6 cm. Die in hoorn toonen duidelijk sporen van bereiding en verdunning van den punt : hetzelfde geldt ook voor die uit vischgraten vervaardigd zijn.

De verzameling bevat nog, voor wat betreft het tijdperk van den gepolijsten steen, een groote vuursteen bijl, gevonden tusschen Oude-God en Mortsel, gekenmerkt door haar geel-bruine patina welke de karakteristieke patina is die de gepolijste bijlen, vervaardigd in den grijs-blauwen vuursteen van Spiennes, door chemische werking aannemen, door eeuwen lang bedolven te zijn in den humus of in de turf onzer gewesten.

Twee of drie duizend jaar vóór onze tijdrekening leefde de mensch dus reeds op de boorden der Schelde.

Zijn toestand was nochtans ellendig, hij leefde vooral van de jacht en de vischvangst en bezat slechts sinds korten tijd begrippen van landbouw en veeteelt, daar waar in het Oosten de reeds zeer beschaafde rijken als Egypte, Assyrië en Griekenland bestonden en bleven vooruitgang maken.

Het is dan ook in het Oosten dat men den oorsprong van het gebruik der eerste metalen, het goud, het koper — eerst zuiver gebruikt — en dan het brons, moet zoeken.

Het eerste brons en vooral de techniek van het gieten en van de vervaardiging werden van het Oosten naar het Westen ingevoerd.

Slechts langzamerhand en waarschijnlijk langs handelsweg is het metaal als ruilhandel bij de neolitische menschen ingedrongen.

Het begin van het metaaltijdperk komt meer overeen met het stadium van menschelijke evolutie dan met dat van nijverheidsontwikkeling. Zoo ziet men dat de eerste bronzen bijlen totaal den vorm der steenen bijlen kopieeren en men kan tamelijk gemakkelijk de opeenvolgende vervormingen der bijl nagaan.

Oorspronkelijk vindt men de bijl meer als een plat stuk metaal in langwerpigen vorm met een snijkant, alleenlijk wat dunner dan de vuursteen bijl. Deze vorm werd mogelijk gemaakt door het weerstandsvermogen dat het metaal aanbiedt.

Maar spoedig laat de smeedbaarheid van het brons toe van de stijve vormen, welke de steenen alleenlijk toelieten, af te wijken, en ziet men de bijl een der meest interessante vormevoluties doormaken.

Het groote nadeel dat in het gebruik van de steenen bijl bestond, was het aanhechten van den hiel. Het gieten van het brons zal het verhelpen.

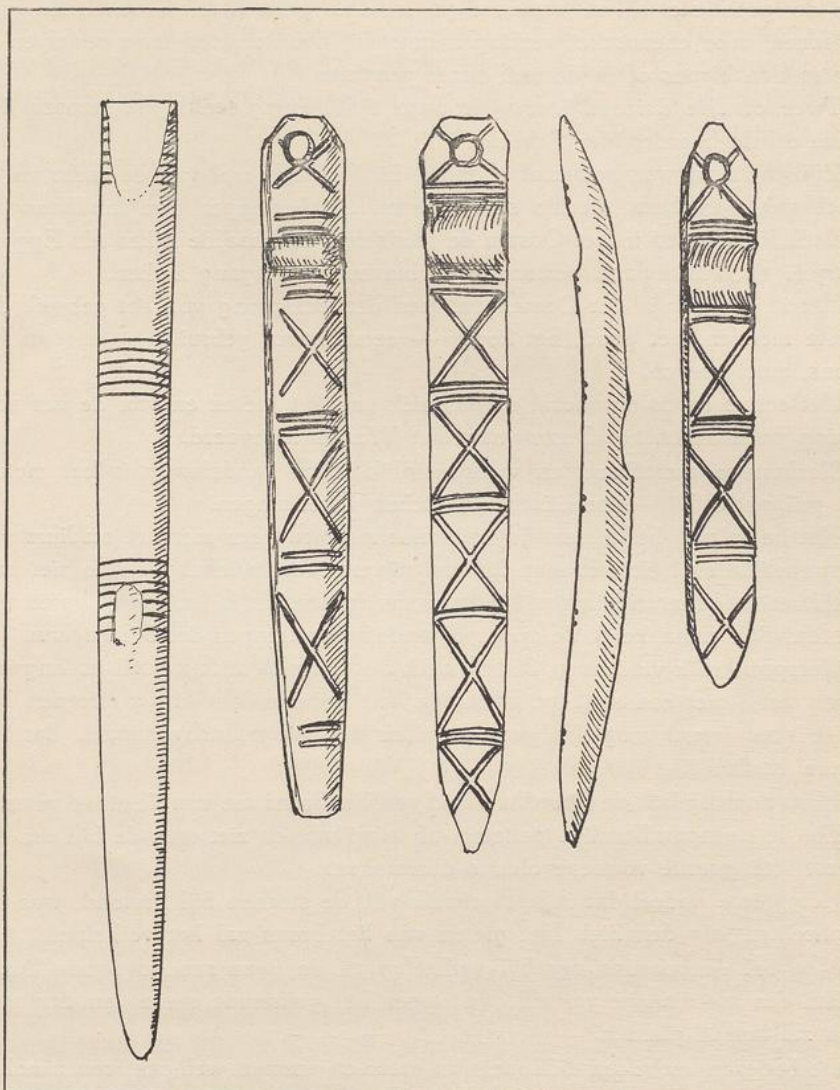
Men zal de boorden der bijl verheffen en de twee zoo gevormde lippen zullen een soort nijper vormen, waartegen het gekromde einde van den steel zich zal komen planten.

De boorden verheffen zich meer en meer en vormen welhaast een zijkoker, het einde van den steel gansch omsluitend en stevig vasthechtend.

Ten einde een beter evenwicht te bekomen, werd de hiel vervolgens in het midden teruggeplaatst, met een tegenhoudende lip om dan het gesplitste einde van den steel langs iederen kant van den hiel beter te omvatten en toe te laten ze door bindsels vast te hechten (afbeelding 18 — typen 1-2- en 4).

Eindelijk om de bindsels te vermijden wordt de vorm met circulaire koker, eindigend in de bijl zelf, gegoten met bijna altijd toevoeging van een gegoten

8. BEENEN RIJGNAALDEN EN STEEKPRIEMEN. SCHELDE (1884)

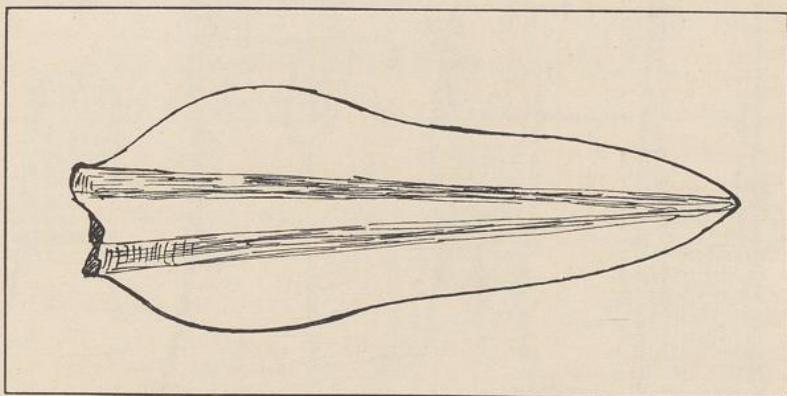
zijdelingschen ring, teneinde de bijl aan den steel vast te hechten (afbeelding 18 — type N° 3).

Deze vormen-evolutie heeft toegelaten het bronstijdvak in verschillende perioden te verdeelen, genummerd van I tot IV.

De verzameling Claes bevat uit dit tijdperk verschillende specimen, namelijk een bronzen bijl met zijkoker welke gedurende de werken in 1885 voor de stad ontdekt werd. Zij behoort tot het bronstijdperk, periode III.

Andere bijlen met koker werden nog door Fr. Claes zelf te Antwerpen gevonden en wel 2 bijlen van dezelfde vorm, en een bijl met ring.

9. BRONZEN LANSPUNT. ANTWERPEN 1886.

Voor de periode IV werd in 1886 te Antwerpen gevonden: een bronzen lanspunt met koker welke bijna tot het uiteinde van het wapen ging en van een buitengewone handigheid getuigt.

De perioden III en IV van het bronzen tijdperk gaan van circa 1500 tot 850 jaar voor onze tijdrekening.

Met de aanvallers uit het Oosten doet het ijzer in onze gewesten zijn verschijning; het werd ten dien tijde tot het vervaardigen van wapens gebruikt.

Het eerste ijzertijdperk of periode van Halstatt (bij Salzburg in Oostenrijk) is heel slecht in onze gewesten vertegenwoordigd.

Het tweede tijdvak of LA TENE periode, naar den naam van een zeer rijke en karakteristieke nederzetting gelegen op de boorden van het meer van Neuchatel in Zwitserland, (type voor deze periode) vangt aan rond het jaar 500 voor — en eindigt ongeveer met het begin onzer tijdrekening.

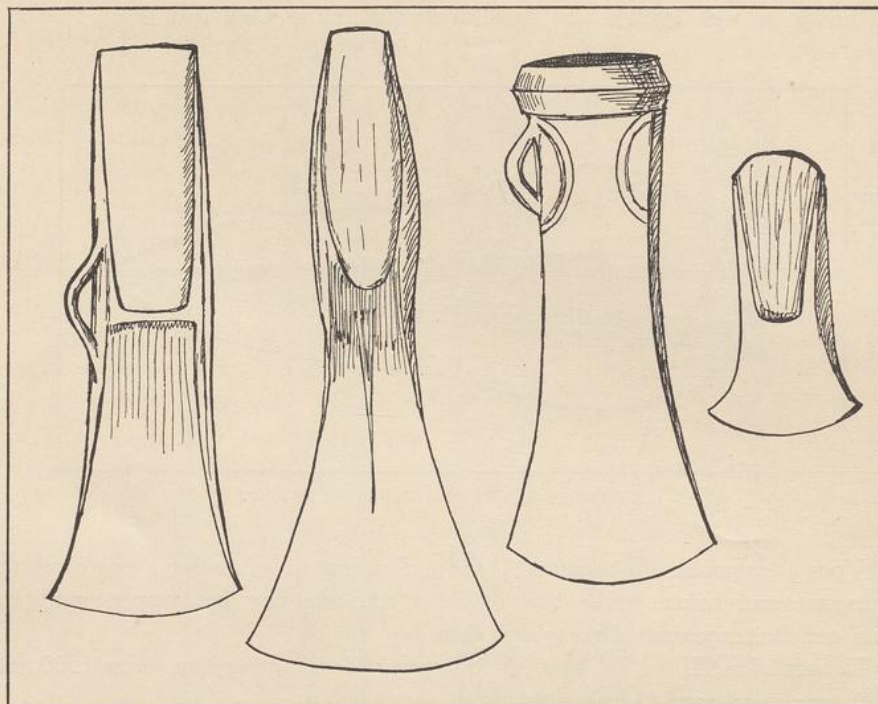
Deze nieuwe beschaving welke aanvang nam in de buurtstreken van den Rijn, en dus dicht bij onze streken, is er tamelijk goed vertegenwoordigd door talrijke vondsten.

Antwerpen heeft voor de tweede ijzertijd — of La Tene periode verschillende dokumenten geleverd, onder welke een prachtigen degen welke bewaard

bleef in zijn scheede, gevormd door een lang ijzeren lemmer over zijne geheele lengte door een bronzen lemmer omklemd.

De verzameling behelst ook een dolk met tweesnijdig lemmer en versierd handvat in been, gevonden in de Schelde bij Wichelen, lanspunten met huls en ijzeren bijlen.

10. BRONZEN BIJLEN GEVONDEN TE AUSTRUWHEEL 1886 EN IN DE SCHELDE 1885.

De Kelten, welke deze wapens gebruikten maakten een zeer geëvolueerde en goed georganiseerde bevolking uit. Zij bewerkten niet alleenlijk handig de metalen maar bezaten ook een drukken in- en uitvoerhandel.

Dank aan hen werd er een regelmatige ruilhandel van voorwerpen, in het Zuiden van Europa gemanufactureerd, ingericht. Deze voorwerpen, gemakkelijk herkenbaar door hun kenmerk der Middellandschezee-beschaving, werden naar het Noorden tot aan de boorden der Noord- en Baltische zee vervoerd, waar zij tegen inlandsche produkten en specialiteiten, zooals den Baltischen barnsteen of amber, verwisseld werden.

Het is waarschijnlijk tot de Kelten der La Tene-periode, dat een blok amber en een groote doorboorde parel in geel-bruinen amber, in de Scheldebedding

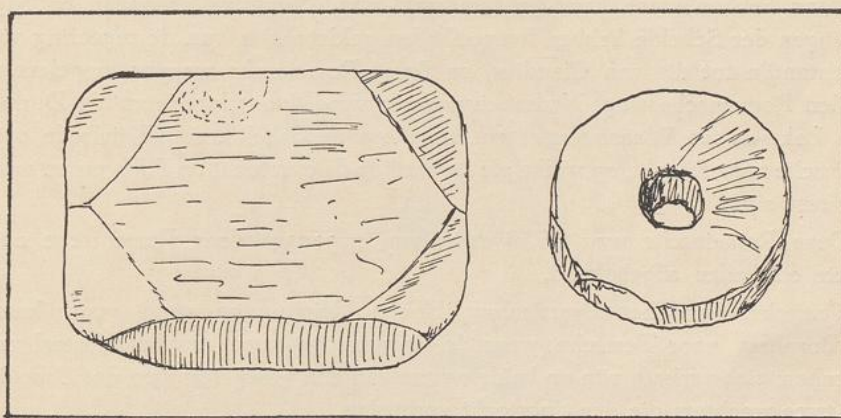

voor Antwerpen gevonden en in de verzameling Claes berustend, moet teruggebracht worden.

Men kan bezwaarlijk deze versieringsvoorwerpen een juiste datum van hun invoer in onze streken toekennen en dit om reden dat geen enkel ander medeaanwezig voorwerp als getuige dienen kan om het tijdvak aan te duiden.

De amber heeft inderdaad zijn verschijning in ons land op het einde van het neolithisch tijdperk gedaan, waar men hem reeds als ruilmiddel aantrof. Hij heeft zich weinig gedurende het bronzetijdperk verspreid maar neemt een geweldige vlucht in het ijzertijdvak.

Het is om deze reden dat wij meenen goed te doen de twee te Antwerpen gevonden amberen paarden in dit laatste tijdperk te plaatsen.

11. RUWE AMBER OF BARNSTEEN
GEVONDEN IN DE SCHELDE

BARNSTEEN MET PAREL IN DE
SCHELDE GEVONDEN

Het romaniseeren van het Westen was het meesterwerk van Rome en de verovering van Gallië blijft een der grootste gebeurtenissen der Geschiedenis.

Zij had voor ons onberekenbare gelukkige gevolgen, want indien de veroveringsoorlog en de beteugeling der opstanden onverbiddelijk waren, werden nochtans onze voorouders niet van hunne gronden beroofd en toonden de veroveraars zich beschavers.

De Romeinen hebben aan ons land twee eeuwen vrede en voorspoed gegeven. Zij waren onze meesters in alles wat de ziel verheft en het leven verschoont, zoodat zij op het einde der tweede eeuw ons land hun taal, hun bestuur, hun gebruiken en tot zelfs het geloof van Rome gedeeltelijk hadden doen aannemen.

Na de veroveringen vestigden de Romeinen hun macht in het Noorden van Gallië, door het oprichten van een aantal vestingen langsheen den Rijn, die een versperring tegen den overval der barbaren vormden.

Vervolgens hielden zij zich bezig met het gansche binnenland tusschen den Rijn en de zee van een wegnnet te voorzien, hetwelk op alle strategische punten door versterkte posten verdedigd was.

Het waren vooral de mondingen, de samenloopen, de doorwaadbare plaatsen en de kruispunten der banen, die de Romeinen zoowel op den Rijn als op Maas en Schelde versterkten.

Hierdoor konden de Romeinsche verblijfplaatsen op talloze punten langsheen de Schelde opgespoord worden en wel door het ontdekken van grondvesten of door de etymologie.

Voor de Neder-Schelde zien wij dat er zeker een Romeinsch castrum of versterking nabij de monding van den Demer, tegen Dendermonde, moet bestaan hebben; men heeft er een beeld van Mercurius gevonden en baggeringen der Schelde hebben hoeveelheden geldstukken, van de regeering van Constantijn tot die van Claudius, en Belgo-Romeinsche wapens, opgeleverd.

Een Romeinsche weg, Nederheirweg genaamd, loopt langsheen de Durme, van Lokeren tot Waasmunster en langsheen de Schelde van Thielrode over Temsche naar Burght, op welke plaats eertijds de overtocht op Antwerpen moet geweest zijn.

Deze Romeinsche weg of diverticulum is gansch door Romeinsche ontdekte oudheden afgebakend.

Temsche, waar het diverticulum, Hooge Heirweg genaamd, voorbijkomt, en Bornhem, voor Temsche, waar de Romeinsche toren van het Kasteel van Bornhem zich verheft, zijn op beide oevers van den vroegeren loop der Schelde, als twee wachters die den doortocht verbieden.

Dichter bij Antwerpen, te Steendorp, werden verschillende Romeinsche waterputten alsook scherven van aardewerk, van dakpannen en overblijfsels van Romeinsche bouwwerken, ontdekt.

Rupelmonde had ook nog zijn Romeinsch Oppidum en een der bestaande torens van het oud kasteel aldaar, bevat Romeinsche materialen in zijn grondvesten.

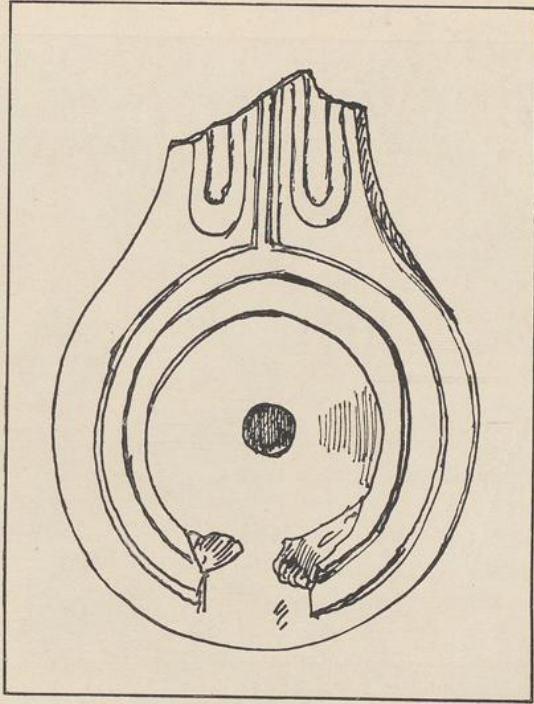
Alhoewel er geen bewijs voorhanden is, laat alles ons veronderstellen dat een Romeinsch castrum te Antwerpen bestaan heeft.

De neolithische menschen en de Kelten, later ook de Romeinen, hebben beurtelings den stroom bevaren, de eersten als inwijkelingen en bezetters, de anderen als aanvallers en handelslieden.

Het is niet bij toeval dat de steden en dorpen op de boorden van den stroom opgericht werden, doch het zijn de verkenningspunten of waakpunten door een of andere voordeelige omstandigheid geschapen, zooals een bocht, een samenloop of een ondiepte, welke een landing- en verblijfplaats deden ontstaan.

Antwerpen verklaart door een dubbele reden het oprichten van een Romeinsch station: door het bestaan van een ouder station der Kelten aan het samenloopen van de Schelde en het Schijn, en door het bestaan van den Nederheirweg te Burght, die daar zeker niet eindigen kon.

12. FRAGMENT EENER ROMEINSCHE LAMP GEVONDEN
IN DE BEDDING DER SCHELDE VOOR ANTWERPEN

Het schein me noodzakelijk op het feit van het onloochenbaar bestaan van een Romeinsch verblijf te Antwerpen te steunen, aangezien deze kwestie sinds langen tijd in de schaduw gebleven is.

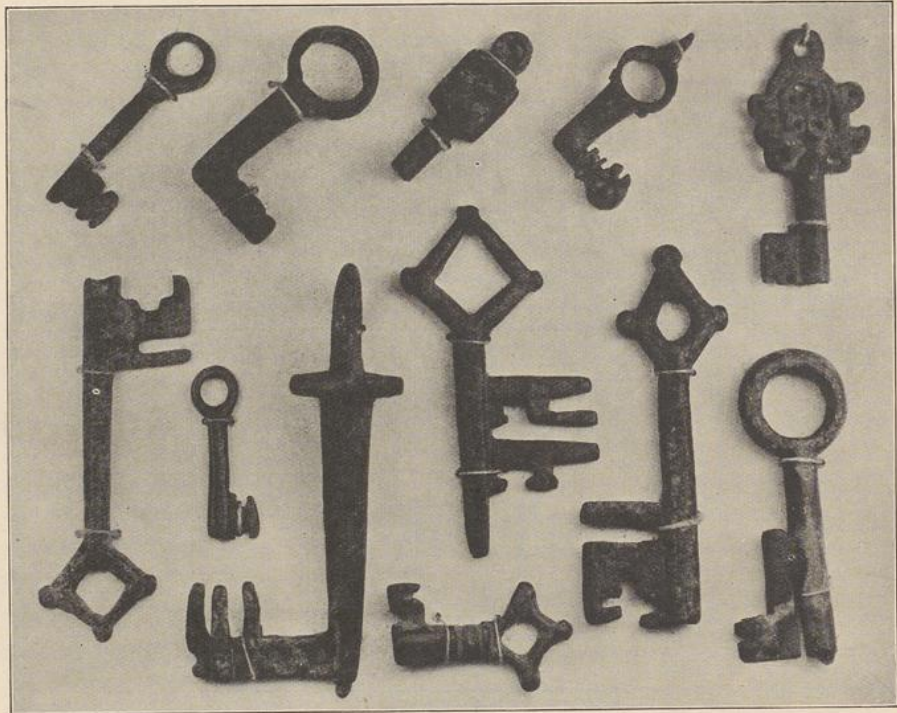
Op de plaats der oude abdij van St. Michiel, welke overigens reeds in 845 in eene oorkonde van den keizer van Lotharingen vernoemd wordt, zouden wij het bestaan van een Romeinschen post moeten zoeken. Overigens werd uit den Antwerpschen bodem talrijk Romeinsch aardewerk gedolven, waarvan de verzameling Claes een gedeelte bezit.

De bedding der Schelde leverde ook aan de verzameling talrijke bronzen fibulen en verschillende versiersels waaronder een hyppocampe-hoofd, zonder twijfel een voorwerp van Romeinschen invoer, een fragment van een Romein-

sche lamp, Romeinsche mondijzers, een bronzen Romeinsche spoor, een hoeveelheid Romeinsche sleutels, alsook een Romeinsch hangslot «SERA», voor kleine kistjes gebruikt.

Eindelijk indien wij ten Westen een Romeinsche baan vinden welke te Burght eindigt en een waterweg op deze plaats doet veronderstellen, heeft

13. ROMEINSCHE SLEUTELS IN DE SCHELDE GEVONDEN.

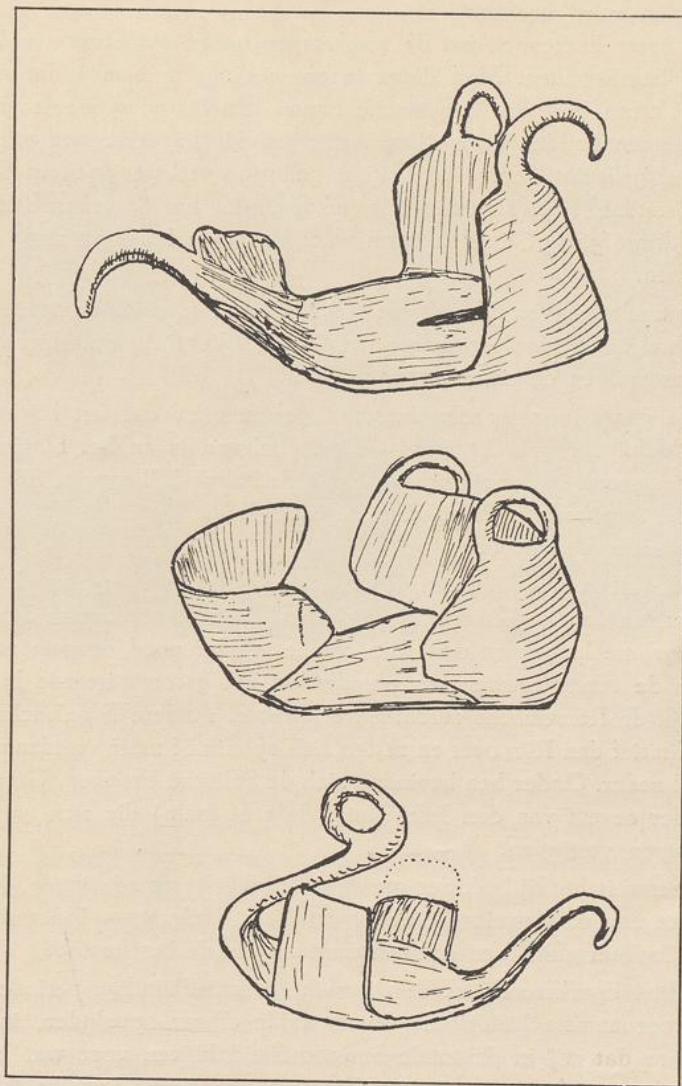
Baron de Loë een andere baan opgemerkt. Deze baan komt van Rumpst, richt zich naar het Noorden, trekt Contich door waar zij verloren loopt. Hare as in aanmerking nemend schijnt zij zich op het Zuiden van Antwerpen te richten, waar zij het diverticulum, komend van de landingsplaats op den rechteroever der Schelde, zou moeten ontmoeten.

Langs den Romeinschen weg van Rumpst naar Contich werden verschillende Romeinsche paardenhoefijzers gevonden, welke nu in de verzameling Claes berusten.

Langs den anderen kant hebben de baggerwerken in de Schelde de verzameling Claes met verschillende hyposandalen of «solea» verrijkt. Deze

ontdekkingen bewijzen genoegzaam dat onze streek door de Romeinsche troepen bezet is geweest. De hyposandalen of paardenschoenen zijn gevormd

14. ROMEINSCHÉ HYPOSANDALEN (PAARDENSCHOENEN)
GEVONDEN IN DE SCHELDE

door een ijzeren plaat, dikwijls in 't midden doorboord, afgekapt op de kanten. Deze voorwerpen vertoonen van voor en van achter verheven boorden met ringen en haken voorzien.

Deze primitieve hoefijzers waren aan de pooten van het dier gevestigd bij middel van riemen, welke door de ringen en haken gingen en de hyposandaal aan den enkel hechtten.

In deze ijzers herkennen wij de voorwerpen welke het eerst den hoef van het paard beschermden. Men diene in aanmerking te nemen dat de hoorn op de met steen belegde Romeinsche banen tamelijk vlug moest slijten.

De Romeinen hadden deze « bescherming-sandaal » eerst met een geneeskundig doel gebruikt. Vervolgens, door gedurige verbeteringen in den vorm der hyposandaal, zijn zij ten slotte gekomen tot het ijzeren metaalblaadje, eerst vol, dan afgekapt, in den vorm waarin wij ten huidigen dage de hoefijzers kennen.

Eerst omtrent de IIe en IIIe eeuwen vervingen de Romeinen de geneeskundige hyposandaal uit de veroveringsperiode door het hoefijzer dat slechts het nut beoogde, en ruilden de riemen voor nagels.

De oude paardijzers worden hierdoor gekenmerkt, dat het bovenste deel dat tegen den poot gehecht wordt, steeds holrond is en het binnenste deel dat met den grond in aanraking komt, steeds bolrond. Tegenwoordig hebben wij juist het tegenovergestelde, want de oude vorm moet het slijten der ijzers uitermate bespoedigd hebben.

Vanaf de IIIe eeuw ging het Romeinsch keizerrijk vlug naar het verval. Eerst begonnen de Franken met hun invallen. Zij trokken door de Romeinsche verdedigingslinie langsheen den Rijn, welke minder goed bewaakt werd dan gedurende de eerste eeuwen, en plunderden het geromaniseerde binnenland tot eindelijk de Romeinsche soldaten verschenen. Andere Frankische troepen staken definitief den Rijn over en zetten zich op min of meer vreedzame manier in het land neder. Onder hen bevinden zich de Salische Franken, Germaansche volkeren der oevers van den Issel (latijn Iala of Isala) die zich omtrent 358 in de Kempen vestigden.

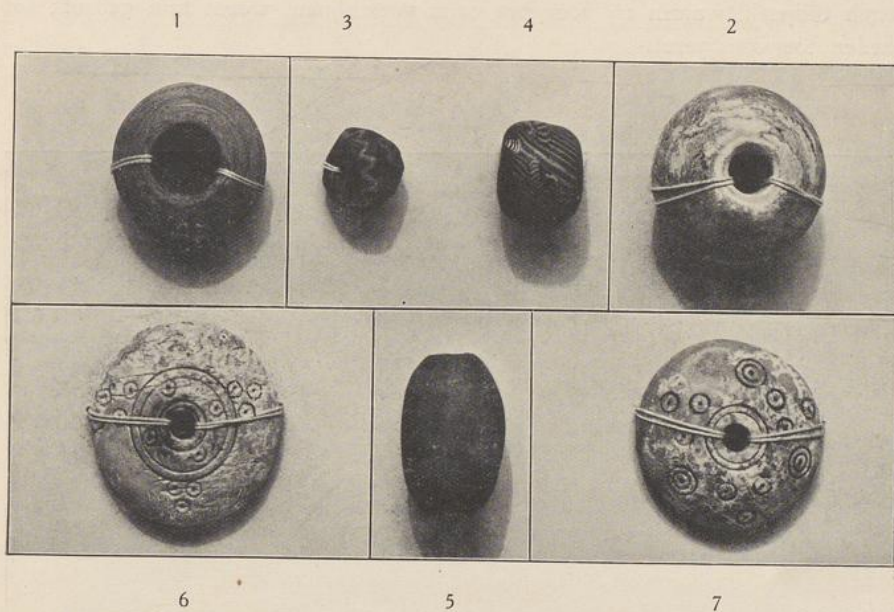
De V^e eeuw is het tijdvak der grootste Frankische veroveringen, welke een einde stellen aan de Romeinsche overheersching, doch opgevolgd worden door een lange barbaarsheid en een achteruitgang in de beschaving.

Indien dit tijdperk reeds tot de eigenlijke geschiedkundige periode behoort, door de voornaamste historische feiten welke elkaar opvolgden, is het niet minder waar dat wij in de totale onwetendheid blijven voor wat betreft de bijzonderheden van de levenswijze der Franken, aangaande dewelke de oudheidkunde enkele ophelderingen kan verstrekken.

Zoo weten wij dat op dit tijdstip de versieringskunst zeer gesmaakt werd. Er bestaan geen Frankische begraafplaatsen, die geen armbanden, ringen, halssnoeren, fibulen, gespen, spelden en smukvoorwerpen van verschillenden aard bevatten.

De verzameling Claes bevat namelijk talrijke Frankische paarden in verscheidene vormen, bolvormige, langwerpige en cilindervormige in glas, in glasachtige samenstelling en ook in potaarde. Deze paarden bestaan in alle afmetingen en in helle kleuren.

15. FRANKISCH TIJDPERK. 3-4-5 GLAZEN PAARLEN. 6 en 7 BEENEN. DOORBOORDE SCHIJVEN MET TOOVERTEEKENS VERSIERD. 1 en 2 SPOELGEWICHTEN OF FUSAIÖLEN

De meeste dezer paarden werden in de bedding der Schelde gevonden en schijnen door hun dikte, welke het middelmatige overschrijdt, en hun versiering uit punten, lijnen, festoenen en zigzags in verschillende kleuren, tot het Karolingisch tijdvak, dus de IXe eeuw, te behooren.

Een bronzen speld van 9 cm. lengte, eindigende op een zoomorphische versiering, een schematisch paard voorstellend, welke als haarspeld dienst heeft gedaan, en in enkele gevallen ook wel is gebruikt geworden om den mantel op de schouders te sluiten.

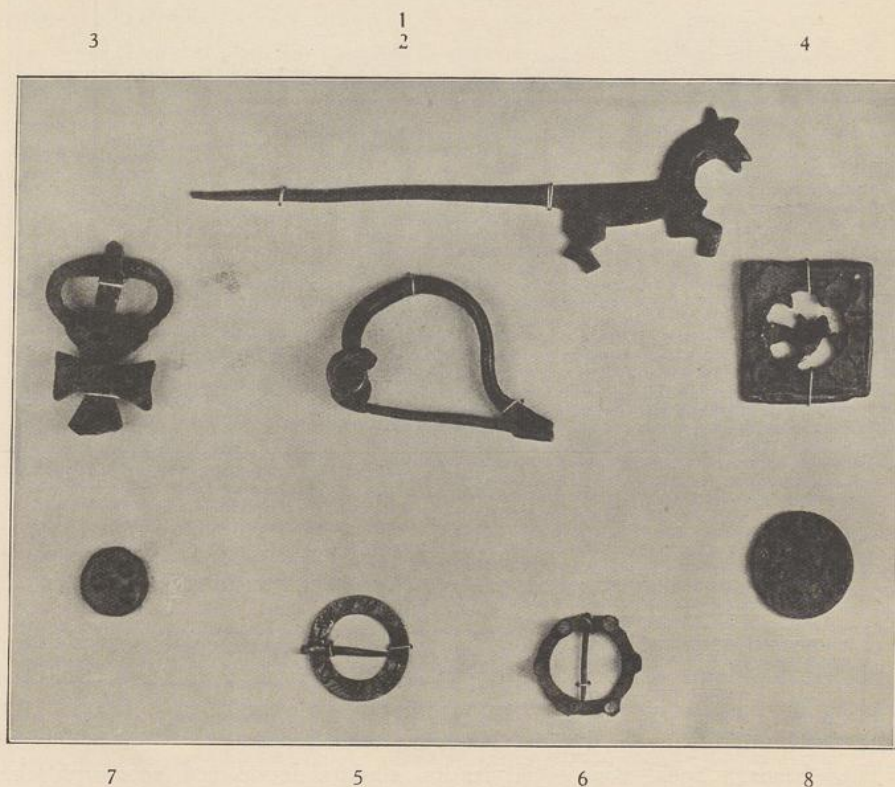
Twee buitengewoon interessante voorwerpen zijn 2 kammen. Zij zijn in been, boogvormig en met één rij tanden, want ook opschikartikelen werden in de Schelde gevonden.

De grootste heeft een sterk handvat met rechte lijnen versierd en aan zijn basis met 5 grove tanden eindigende. De andere is kleiner, versierd met rechte lijnen die een geometrische tekening vormen, en eindigt op zeven tanden. Zij schijnen beide tot een latere periode te behooren.

De bedding der Schelde heeft tevens talloze fusaiollen, schijfjes of in het centrum doorboorde knoppen opgeleverd, welke spoelgewichten uitmaken.

Deze fusaiollen zijn in gebakken aarde en in doorschijnend glas, het tijdstip waartoe zij behooren is tamelijk moeilijk vast te stellen, want vanaf het neolithisch tijdperk, waarin zij voor het eerst verschijnen, wordt hun gebruik tot heden toe voortgezet.

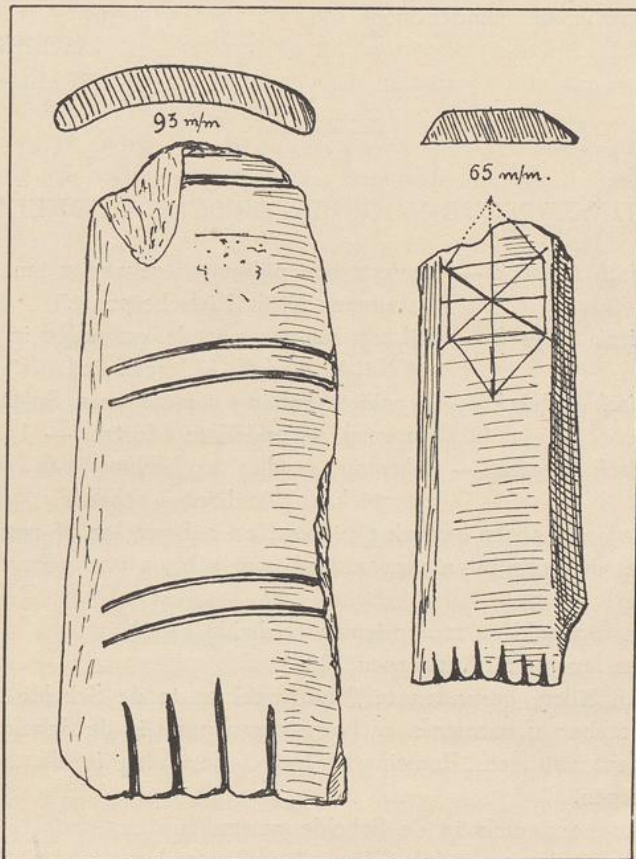
16. 1 ZOOMORPHISCHE SPELD. 2 BRONZEN FIBULA - ZUIDERDOKKEN
3 4-5-6 GESPEN EN GORDELVERSIESELS. 7-8 FRANKISCHE MUNTEN

De voor Antwerpen ontdekte fusaiollen schijnen nochtans meestal door hun karakter tot het Frankische tijdperk te behooren.

Van de zwakheid en onbekwaamheid der laatste Karlovingsche koningen gebruik makend, vermenigvuldigden de Noormannen in de IXe eeuw hun veldtochten en droegen, door hun rooftochten en de vrees die zij inboezemden, tot het ontluiken van het *leenroerig stelsel* bij, met hetwelk wij rechtstreeksch in de geschiedenis treden.

Wij hebben alzoo de tijdsruimte tusschen de eerste verschijning van den mensch op onzen bodem en het begin der eigenlijke geschiedenis vluchtig doorloopen.

17. FRANKISCH TIJDPERK. BEENEN KAMMEN GEVONDEN
IN DE SCHELDE

De zending der oudheidkunde, welke de ontgraven voorwerpen doet spreken, en hun de geschiedenis der meest vervlogen tijden van de menschelijke beschaving doet afbakenen, is afgedaan.

Die der archivisten begint nu.

Vanaf dit oogenblik bestaat de nieuwe strekking der oudheidkunde in het opmaken der atmosfeer van de opeenvolgende eeuwen.

31 1000

Zij zal zich toelagen op de studie van den ontwikkelingsgang van de techniek en de bekwaamheid der ambachtslieden, het ontplooiën van hun kunstzin en vooral het ideaal dat hen aanspoort met liefde op te bouwen, met keurigheid en verfijning alles wat zij aanraken op te smukken en ten slotte den geest van het ras doorheen de tijden een specialen stempel te geven. En deze taak is niet minder mooi.

LUCIEN DURSIN

ANTWERPSCHE VOORHISTORISCHE OUDHEDEN

- 3) *Neolitisches tijdperk* — Vuursteenen pijlpunten gevonden ten Zuiden van Antwerpen bij de Kielsche poort.
- 4) *Neolitisches tijdperk* — Bijl met rendier-scheede, gevonden in de turf van het Kattendijkdok, 1/3 verkleind.
- 5) *Neolitisches tijdperk* — Gepolijste bijl in vuursteen van Spiennes (Henegouwen) gevonden te Mortsel — 1/2 verkleind.
- 6) *Neolitisches tijdperk* — Schema van het aanhechten van een hoornen ploegpiek in zijn houten scheede.
- 7) Hoornen en beenen-bewerkte pijlpunt en onbewerkte of natuurlijke pijlpunten, uit vischgraten vervaardigd, met schema van gebruik (Scheldebedding).
- 8) Beenen rijgnaald en steekpriemen (Schelde 1884).
- 9) Bronzen lanspunt (Antwerpen 1886).
- 10) Bronzen bijlen, gevonden te Austruweel en in de Schelde 1885/6.
- 11) Ruwe amber of barnsteen en barnsteenen parel in de Schelde gevonden.
- 12) Fragment van een Romeinsche lamp, gevonden in de Schelde voor Antwerpen.
- 13) Romeinsche sleutels in de Schelde gevonden.
- 14) Romeinsche hyposandalen (paardenschoenen).
- 15) *Frankisches tijdperk*: 1—2 Spoelgewichten of fusaiolen.
3—4—5 — Glazen paalen.
6—7 — Beenen doorboorde schijven met tooverteekens versierd.
- 16) *Frankisches tijdperk*: 2 — Bronzen fibula — Zuiderdokken.
1 — Zoomorphische speld.
3—4—5—6 — Gespen en gordelversiersels.
7—8 — Frankische munten.
- 17) *Frankisches tijdperk*: Beenen kammen, gevonden in de Schelde.

ANTWERPSCHE OPDELVINGSSTUKKEN

Wij weten dat het de romantische geest van het begin der XIXe eeuw is, die het gevoel voor puinen en oudheden aangewakkerd heeft, en dat de eerste oudheidkundige studiën uit dit tijdvak dagteekenen.

Nochtans, indien men in de eerste helft der XIXe eeuw zich met het opzoeken en verzamelen van voorwerpen uit het verleden bezig hield, ging de belangstelling vooral naar de meubelen en versieringsvoorwerpen, dus representatieve stukken met een karakter van stijl.

Men aanzag als onwaardig tot studie, voorwerpen van alledaagsch gebruik, stille getuigen van den levensstrijd van den nederigen ambachtsman en den ellendigen werkmans.

Welk belang kon men ook hechten aan handvatten van messen, door den tijd uitgevreten loodjes, fragmenten van gordels, gesmeed ijzer, sleutels en dolkscheeden? Deze voorwerpen waren niet waardevol genoeg om op het fluweel van juweelkastjes, en niet sprekend genoeg om in het volle licht van uitstalramen tentoongesteld te worden.

Het is slechts langzamerhand bij het vorderen der oudheidkundige opzoekingen, dat men zich aan de voorwerpen voortgebracht door den ambachtsman is gaan interesseeren. Maar de gezamenlijke studiën waren nagenoeg onmogelijk, de dokumenten ontbraken.

De oude pelgrimloodjes, de tinnen lepels waren gesmolten geworden voor nieuwe doeleinden, het oude ijzerbeslag van deuren, gothische sleutels, wafelijzers, gedreven ijzeren koffertjes en zooveel ander gesmeed ijzer waren in de hoogovens voor hersmelting geworpen, de gebroken gespen der gordels en andere kleine voorwerpen waren weggeworpen, de koperen messenhechten, de versleten mortiers, de gebarsten klokjes in den smeltkroes verloren gegaan.

Waar deze verdwenen studiedokumenten op te zoeken?

In de stormen had de tand van den tijd zijn werk van roest en oxydatie volbracht. De werking van het stroomend water en de invreting van zuren hadden stilaan alle weggeworpen voorwerpen in den schoot der aarde verpulverd.

Een leemte deed zich voor.

Het is dan, dat een onverhoopt rijke, schijnbaar onuitputbare mijn, een echt Klondyke, ontdekt werd, maar nog diende de prospector ervoor gevonden te worden.

Die mijn was het bed van de Schelde, de prospector was Frans Claes.

Zonder afkeer voor de kleverige modder, geduldig in het nauwkeurig opzoeken, na lang wasschen en reinigen onttrok hij uit deze slijkerige massa de duizenden voorwerpen welke tot zooveel verschillende doeleinden gediend en tot zooveel verscheidene tijdvakken behoord hadden. De Schelde, afgunstige

bewaarster van het verleden harer meest geliefde kinderen, had ze in het leem harer waters opgeborgen, voor hem die, door den cultus zijner voorvaderen beziel, zich met devotie nederboog om relikwieën uit te delven, ze te verzamelen en ze voor de nakomelingschap te bewaren.

De verzameling Claes bevat aldus volledige reeksen van verschillende huis-houdelijke voorwerpen, kleine werktuigen, bijhoorigheden voor kleederen, versieringen van meubels, speeltuigen, dit alles gerangschikt volgens aarden, chronologische volgorde, met aanduiding der plaats van ontdekking en oorsprong, en in zekere gevallen van enkele bijzonderheden aangaande het gebruik. Deze duizenden voorwerpen, op kartons gehecht, op paneelen vereenigd, vormen wel een der merkwaardigheden van de verzameling Claes.

Zoo zijn er gansche studiereeksen van onderdeelen van paardengetuig, sporen, meest leerzame verzamelingen naai- en schrijfgerief, vanaf de stift, de ganzenveer en primitieve potlooden tot oude reisschrijfbenoedigheden en een vreemdsoortige penhouder met verdeelingen, dien men wel den voorvader van de huidige vulpen mag noemen.

De geschiedenis der Vlaamsche kleederdracht is niet alleen door gewaden vertegenwoordigd, ook door zooveel andere kleedingstukken als mutsen, hoeden, gordels, schoenen, waarvan de verzameling exemplaren bevat van alle tijdvakken in een meest wonderbare verscheidenheid van vormen, tot de kleinste bijzonderheden, zooals de verzameling kappen vanaf de VIIe eeuw tot heden, zonder de doozen geborduurde en versierde knopen voor kleedingstukken te vergeten, welke de verzameling van een handelsreiziger der XVIIIe eeuw vertegenwoordigt.

Speelgoed in miniatuur, kleine tinnen voorwerpen van allen aard, heel de reeks der bikkels en teerlingen uit de Middeleeuwen, kleine volksche muziek-instrumenten als de joodsche harpen, sloten, sleutels en honderden andere voorwerpen zijn in zulk getal en verscheidenheid in de verzameling Claes aanwezig dat zij de moedigste en nieuwsgierigste opzoekers en de meest verwoede bestudeerders van ons verleden zouden doen wanhopen.

De taak werd mij opgelegd om in dit gedenkboek de opdelvingsstukken der verzameling Claes te vermelden, en deze kleine voorwerpen aan te duiden die tot geen enkele afdeeling van de oudheidkunde behooren, doch er aan vastgehecht zijn door hun versiering of door een of andere bijzonderheid. Ik kan nochtans slechts over enkele voorwerpen uitwijden gezien de omvang van dit deel der verzameling, hetwelk meer dan 30 hoofdstukken zou vergen, wat deze publicatie niet kan omvatten.

Deze eerste verhandeling zal slechts heel bondig enkele voorwerpen nagaan : messenhechten en scheden, lepels en vorken, vuurslaggers of ketsijzers, de schorren, gordelversiersels en gespen.

MESSENHECHTEN EN MESSENSCHIEDEN

Het mes heeft sinds de vroegste tijden bestaan.

Het is met den hamer het oudste der werktuigen alsook het noodzakelijkste voor den mensch.

De eerste voorwerpen in steen vervaardigd waren de messen. Bij de ontdekking der metalen, legde men er zich eerst en vooral op toe lemmers te gieten of te smeden, welke even goed als wapen dan als huishoud-voorwerp gebruikt werden.

Oorspronkelijk zijn de hechten bijna altijd in hout, zeldzaam zijn die in been of ivoor.

De oudste houten hechten, die in ons bezit zijn, zijn die der Vlaamsche dolken of daggen, gemeenlijk klootdolken genaamd, waarvan de hecht gevormd is door een cylindervormig handvat, zich naar den knop toe verbreedende, versterkt en soms versierd door een rond geelkoperen plaatje; aan zijn basis was hij versierd door twee uitsprongen die den beugel vormden en het lemmer aan het bovenste der scheede hielden. De verzameling Claes bevat een dertigtal dezer dolken of daggen.

Het rond geelkoperen plaatje dat den knop van het handvat der messen smukt, is soms versierd door snijwerk, een of ander zinnebeeldige figuur voorstellend. Zoo bevat de verzameling een dezer daggenknoppen die een boogschutter verbeeldt, met een boog gewapend.

Andere kleine messen waren eenvoudig voorzien van een plat houten handvat, langs elken kant versterkt en versierd door een koperen plaatje, aan het houten hecht met drie kleine nieten geriveerd; welke nieten soms op hunne beurt in vorm van bloempjes gegraveerd zijn.

Onder de oudste messen der verzameling Claes, met messing en plaat op den platten kant, moet men de met zinnebeeldige dieren of vensterboogjes en knoppen in vorm van belletjes uit de XIVe eeuw, vernoemen.

Bij tientallen heeft de heer Fr. Claes deze geelkoperen zijplaatjes van messenhechten uit de werken der Schelde opgedolven. Zij zijn gesmukt met gothische inschrijvingen en gravuren van zulk een fijn- en voornaamheid voor wat betreft de snijkunst, dat zij ons den verluchter uit de XIVe en X^e eeuw herinneren. De lemmers dezer messen uit de XIVe en XVe eeuw zijn meestal ernstig door oxydatie beschadigd.

De meeste onderwerpen en inschrijvingen die deze messen versieren zijn van godsdienstigen aard. Het zijn meestal spreuken ten dien tijde zeer in eere:

EXTREMA GAUDI LUCTUS OCCUPAT
WAT DAT COST
ALTIJD VOERDER
AMI AMIE
NEMET IN DANC. enz.

Eerst in de XVIe eeuw worden de motieven wereldsch en brengen ze mythologische onderwerpen, vaak van onkieschen aard.

Eindelijk zijn de messenhechten der XVIe eeuw niet meer uit metaalblaadjes en rivetten gevormd, maar meestal totaal uit koper gegoten. De onderwerpen zijn van zeer verscheiden aard en stellen meestal beelden uit het dagelijksch leven voor, als bijvoorbeeld :

de doedelzakspeler,
de geharnaste ridder met het zwaard in de hand,
het borstbeeld van den keizer (vermoedelijk Karel de Groote) met degen
en wereldbol,
een ander Keizer (vermoedelijk Keizer Karel) met scepter en wereldbol,
een gehelmde Romein in Renaissance-stijl uitgevoerd,
draken,
pelgrims,
zinnebeeldige figuren van de jeugd en den ouderdom, afgebeeld op de eene
zijde door het aangezicht van een jongeling en op de andere zijde door
een doodshoofd, beide bekroond door een grijnzende faunafiguur.

Andere versierings-onderwerpen van messenhechten uit de XVIe eeuw komen uit de heilige geschiedenis, zooals Jonas biddend uit den wijdgeopenden muil van den walvisch komend. Men had ook geëmailleerde messenhechten van een uiterst verzorgd fabrikaat, zooals N° 10 van plaat 11.

In de XVIIIe eeuw zijn de gegoten figuren van ruweren aard, de onderwerpen zijn met minder zorg voorgesteld en worden meestal ten voeten uit afgebeeld, bijvoorbeeld :

De kolvenier met zijn kolfbus,
de twee minnaars,
een heer in Lodewijk XIIIe kleederdracht, die zijn gezellin teeder in de
armen drukt.

Dit onderwerp moet een grooten bijval gekend hebben want talrijk zijn de exemplaren die men ervan terug gevonden heeft.

Vanaf de XVIe eeuw zien wij hechten in gebeiteld zilver waarvan de platte zijden dikwijls op een fijne en verheven manier door de zilversmeden van het schoone tijdvak gegraveerd zijn.

Op dit tijdstip begint men ook palmhout en ivoor te gebruiken. Zekere messenhechten en vooral de scheeden zijn van een zoo delikaat en geduldig werk, dat wij er vruchteloos de weerga van zouden zoeken in de laatste tijden.

Van af de XVIIIe eeuw verdwijnt deze fijngevoelige versieringskunst. Men ontmoet nog beeldhouw- en snijwerk gekopieerd van de mooie stukken uit de XVIe eeuw, maar zij kunnen die niet evenaren.

Het beeldhouwen van het palmhout blijft voortduren tot in het begin der XIXe eeuw en wij treffen in de verzameling Claes talrijke exemplaren van messen aan waarvan de uitgesneden messenhechten de jaartallen 1750, 1754, 1757, 1760, 1770, 1805, 1808, 1810, 1814 dragen.

Nochtans is hun gegraveerde versiering niet meer het werk van echte kunstenaars, het is het werk van ambachtslieden uit het volk geworden. Deze exemplaren behooren veeleer tot de folklore.

Het zijn alleen nog beelden uit den landbouw, koeien, paarden, enz., toonende dat deze gebeeldhouwde messen nog enkel op het land te vinden waren.

PALMHOUTEN MESSENSCHEEDEN

De scheden der messen in gesneden palmhout, tooneelen uit het oude testament voorstellende, behooren meestal tot het einde der XVe eeuw — begin XVIe eeuw.

De meeste meten ongeveer 20 cm., zijn voorzien van een zilveren ring en hebben als messenscheede gediend voor een of twee messen, een groot dat als wapen, en een klein dat voor de voeding gebruikt werd.

Deze palmhouten messenscheeden werden blijkbaar altijd aan den gordel gedragen daar zij van een ring voorzien zijn.

Deze messenscheeden behooren specifiek tot de Vlaamsche Kunst. De Vlaamsche opschriften en het feit dat ze bijna uitsluitend uit ons land stammen, bevestigt dit op een formeele wijze.

LEPELS EN VORKEN

Op onze dagen zijn wij gewoon het mes op onze tafel in gezelschap te zien van den lepel, terwijl langs den anderen kant van het bord de vork stiefmoederlijk afgezonderd blijft.

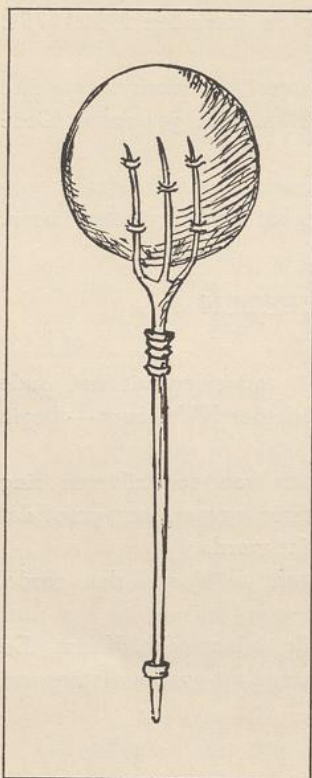
Het feit is dat de lepel, eerst pollepel van afmeting, schaal met steel, die de boordevolle porties uit den ketel putte, evenals het mes van een groote oudheid is, terwijl de vork slechts een van de laatste aanwinsten der beschaving uitmaakt.

De primitieven en zelfs de volkeren van de middeleeuwen kenden inderdaad niets praktischer dan de natuurlijke vork hunner vingers.

De lepel, eerst schaal, dan groote houten pollepel, werd slechts kleine lepel op het einde van de middeleeuwen. Dan eerst zien wij de kleine lepels bij ons verschijnen als wierooklepels en voorwerpen tot het nemen van kostbare reukwerken, waarvoor de Romeinen steeds dergelijke werktuigen hadden geschapen.

Het zijn eerst de kleine lepels, meestal in zilver, met kort steeltje, de hecht met knop of met een figuur van een versierd.

18. PLOOIEND REISKOUVERT IN
ZILVER, LEPEL, VORK EN
TANDENKOKER

Het gebruik veralgemeent zich vervolgens en wij zien den lepel dikwijls opdagen in geelkoper of in zilver, in ronden vorm met langeren en verdunden steel, ook eindigend op een knop of een heiligenfiguurtje, meestal het beeld van een der apostelen.

De verzameling Claes bevat er talloze exemplaren van, alsook typen der eerste volken, in 't begin slechts met twee tanden, vooral voor het vleesch gebruikt, om het in de XVIe eeuw tot drie, en in de XVIIIe eeuw tot vier tanden te brengen.

In de XVIIe eeuw zien wij de vorken dikwijls voor wat de steel aangaat de motieven van koperen messenhechten overnemen, ondermeer: de kolvenier, de minnaars, enz.

Onder de meest belangwekkende stukken der verzameling Claes, vermelden wij de gebeeldhouwde palmhouten lepels en de plooiende en uiteenvouwende reiskouverts, waarvan wij een exemplaar afbeelden.

VUURSLAGERS OF KETIJZERS

Dit instrument bevond zich destijds in elk huishouden en in de tasch van elken reiziger; het bestond uit een ijzeren lemmer aan elken kant eindigende op een gebroken tak in ringvorm, die als grijper dienst deed.

Dit apparaat diende om vuur te veroorzaken bij middel van een korten slag van het lemmer op een vuursteen, waardoor kleine vuursprankels ontstonden die een stuk droog zwam deden ontvlammen.

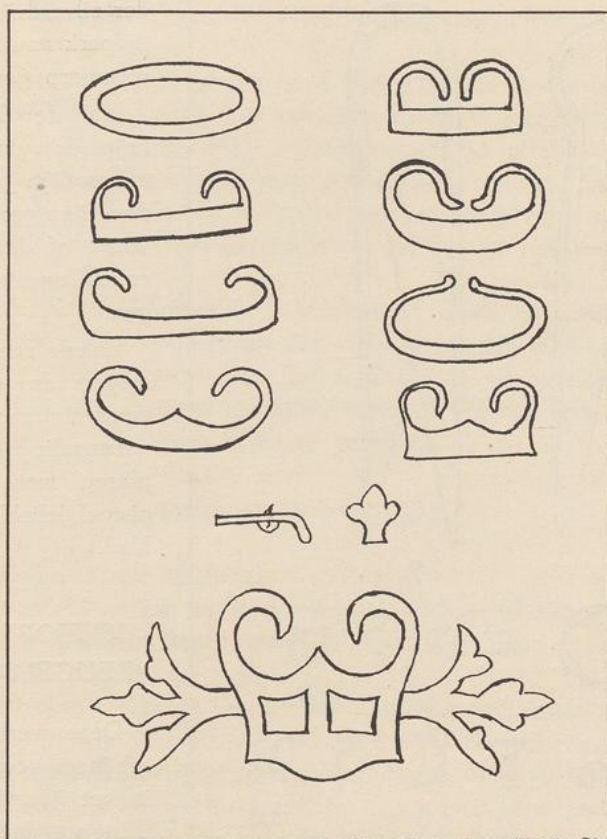
De vuurslagers hebben in de gansche oudheid bestaan en zij werden regelmatig gebruikt tot het begin der XIXe eeuw. Zij werden nochtans nog verder gebezigd in de XIXe eeuw in onze Vlaamsche dorpen en menige oude boer zal er zich het gebruik in zijn kinderjaren nog van herinneren.

Deze voorwerpen werden bijna nooit versierd en de vorm veranderde heel zelden. Wij moeten nochtans opmerken dat de zeer oude vuurslagers der

XIVe en XVe eeuw van ovalen vorm zijn. Die der XVe eeuw hebben dikwijls den vorm van een rechthoekig lemmer, tamelijk breed, aan elken kant met een ring bekrond, welke als grijper door den wijs- en ringvinger gehanteerd werd.

In de XVe à XVIe eeuw werd de vorm van den vuurslager door enkele

19. VUURSLAGERS. XIVe TOT XVIIIe EEUW, MERKEN VAN
KETSIJZERS.
KETSIJZER EN VLAMMEN UIT EEN BREUK VAN HET GULDEN VLIES

stylisaties verfraaid; het lemmer wordt ronder, en deelt zich in 2 lobben, de punt der ringen is met meer zorg gesmeed, en is soms nog op zichzelf teruggebogen, teneinde een meer decoratief effect te bekomen. Enkele lemmers zijn zelf open gewerkt. Op dit tijdstip zien wij de vuurslagers verschijnen als zijn zelfs open bewerkt. Op dit tijdstip zien wij de vuurslagers verschijnen als symbool van het vuur.

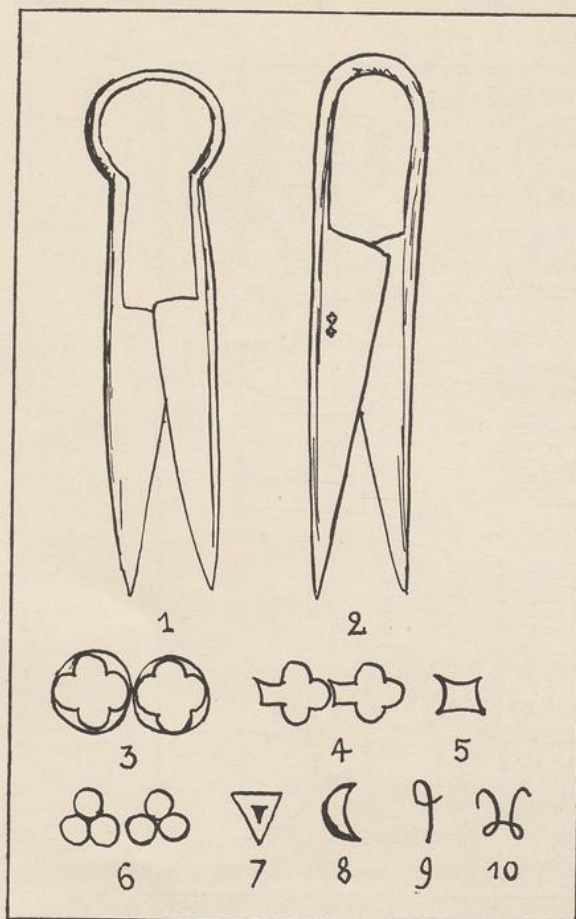

Talrijk zijn de halssnoeren der gilden waar dit element van den vuurslager en de vlammen vertegenwoordigd is en de verzameling Claes bevat aldus halssnoeren der Gilden van Oosterwijck en Wichelen waar zij verschijnen

met al de schoonheid en stylisatie die de kunstzin der zilverdrijvers van dit tijdperk aan dit nederige voorwerp geven konden.

Na de XVIe eeuw krijgt de vuurslager weer eenvoudige vormen, dus den bijna gesloten ovalen vorm, of den vorm met enkel lemmer met 2 ringen.

Enkele zeldzame vuurslagers dragen fabrieksmerken; zoo bevat de verzameling Claes exemplaren met het merk: pistool, leliebloem, klaverblad.

20. 1. SCHORREN UIT HET IJZERTIJDPERK. 2. MIDDELEEUWSCHE SCHORREN. 3. FABRIEKMERKEN VAN SCHORREN, VAN 10 à 20 CM LENGTE UIT DE SCHELDE VOORTKOMEND.

een veer vormen. Het is een voorwerp dat de latijnen « forfex » noemden (fransch forces).

De schorren moeten gerekend worden bij de zeldzame instrumenten die geen vormenverandering ondergingen, en zulks gedurende meer dan twintig eeuwen, want ten huidige dage gebruikt men ze nog voor het scheren van schapen en het snoeien van boomen.

SCHORREN OF BEUGELSCHAREN

Deze werktuigen verschijnen voor het eerst in het ijzertijdperk, « La Tene » tijdvak.

Zij bestaan uit 2 ijzeren lemmers, die door een ijzeren band halfcirkelvormig vereenigd zijn, en

Dit was nochtans niet de volledige rol die hen in de oudheidkunde weggelegd was. Men vindt ze in alle afmetingen, vanaf de groote van 40 cm. tot de kleine van 8 en 7 cm.

De groote forfex werden natuurlijk voor het vee en misschien voor den landbouw gebruikt. De middelmatige en kleine werden tot lichamelijk gebruik aangewend, het knippen van het haar, baard en snor, alsook voor het naadwerk.

De schorren werden niet versierd of gedecoreerd; ook is het moeilijk de oudheid ervan vast te stellen. De min of meer grove kwaliteit van het ijzer, de vorm der veer, zijn de eenige aanduidingen die ons toelaten deze voorwerpen te dateeren. Zoo is de veer der schorren uit het ijzertijdperk een doorlopende boogvorm, die den cirkel nabijkomt, daar waar de Romeinsche schorren nagenoeg een regelmatigen cirkel vormen en ook geslepen sneden hebben.

Eindelijk dragen de schorren der middeleeuwen en der Renaissance fabrieksmerken die ons toelaten ze van die der oudheid te onderscheiden. Wij geven hierbij enkele merken weer welke op exemplaren uit de bedding der Schelde voorkomen die in de verzameling Claes bewaard blijven. Deze schijnen aan Vlaamsche of Duitsche werkhuisen te behooren.

GORDELVERSIERSELS

De gordel is van alle tijden.

Van de oudheid af tot de Renaissance is de gordel der mannen steeds een draagriem geweest; oorspronkelijk in leder en door koperen, bronzen, of ijzeren gespen toegehaakt.

In de XIIIe eeuw was de gordel der vrouwen integendeel een geknoopt lint, oorspronkelijk in stof, later in kostbare weefsels, of nog een kordelier. Eerst in de gothische periode zal hij dien der mannen gelijk worden.

Van deze gordels, zoowel in leder als in weefsels, hoofdzakelijk vergankelijke stoffen, blijven ons als oudheidkundige dokumenten slechts de stevige deelen: de gespen.

Vanaf het Romeinsch en Frankisch tijdvak vindt men deze gespen meestal in gedreven brons; enkele zijn opgesmukt door glas of émailwerk (Zie Antwerpsche voorhistorische oudheden, plaat XIV, N^{rs} 3, 4, 5 en 6), eenige ook in ijzer en zeldzamer die in zilver en goud.

Het zou ons te ver leiden de verschillende versieringstypen van de gordels der vroegere middeleeuwen te beschrijven. Wij willen ons beperken tot de korte studie van de enkele gordelversiersels der gothische periode en van het begin der Renaissance die de opgravingen in de Schelde opleverden, en die ook een der zeldzamheden van de verzameling Fr. Claes vormen. Vanaf de

XVIe eeuw bevat de vrouwelijke kleding geen lederen gordel meer. Wij treffen de gespen en haken niet meer aan bij de mantels of aan andere gedeelten der kleedij.

Ook moeten de tientallen gespen welke de meest verscheidene reeksen der verzameling vertegenwoordigen tot de XIV en XVe eeuw teruggebracht worden. Het feit zelf hunner ontdekking in het water der Schelde waar zij sinds eeuwen berustten komt sterk de belangstelling vergrooten die wij voor de voorwerpen van ontegensprekelijk Vlaamsche vervaardiging moeten voelen.

De deelen der gespen zijn dikwijls samengesteld uit de versieringen met uitgesneden haken, vierkante of rechthoekige plaat, met grijper, dikwerf in lelie of drielobbigen bloemvorm, en uit een ronde dekselplaat met oog of ring.

De motieven der gordelgespen zijn meestal leuzen die men in het gothische tijdperk zeer genegen was.

Zoo lezen wij op enkele platen van gordels der verzameling :

V. C. — DIENE ONS LOEN
NIET VOER WELDOEN
BIEN
MOY

alsmede aanroepingen en gebeden, zooals :

AVE MARIA GRATIA PLENA

Ook nog eigennamen of initialen :

MARIA — VORA — M. O.

die aan het voorwerp een persoonlijk karakter geven.

Enkele gespen zijn gegoten en met de vijl of den beitel bijgewerkt. Andere waaronder de schijven, zijn uit een koperen plaat gesneden, door den beitel gegraveerd, of versierd door gedreven ornamenten.

De motieven van deze voorwerpen getuigen van den goeden smaak die onze middeleeuwsche voorvaderen in de kleinste bijzonderheden van hun leven toonden.

Om dit kleine overzicht der talrijke reeksen van opdelvingsstukken te sluiten, weze het mij geoorloofd een wensch te uiten. Namelijk dat het ensemble dezer voorwerpen welke ontegensprekelijk van Vlaamschen oorsprong zijn en hetwelk de musea onzer groote steden ons met reden benijden, in onze stad waarvan zij afkomstig zijn, eeuwig in hun geheel moge bewaard blijven.

LUCIEN DURSIN

Figuur N° 21.

GOTHISCHE MESSENHECHTEN MET KOPEREN VERSIERSELS

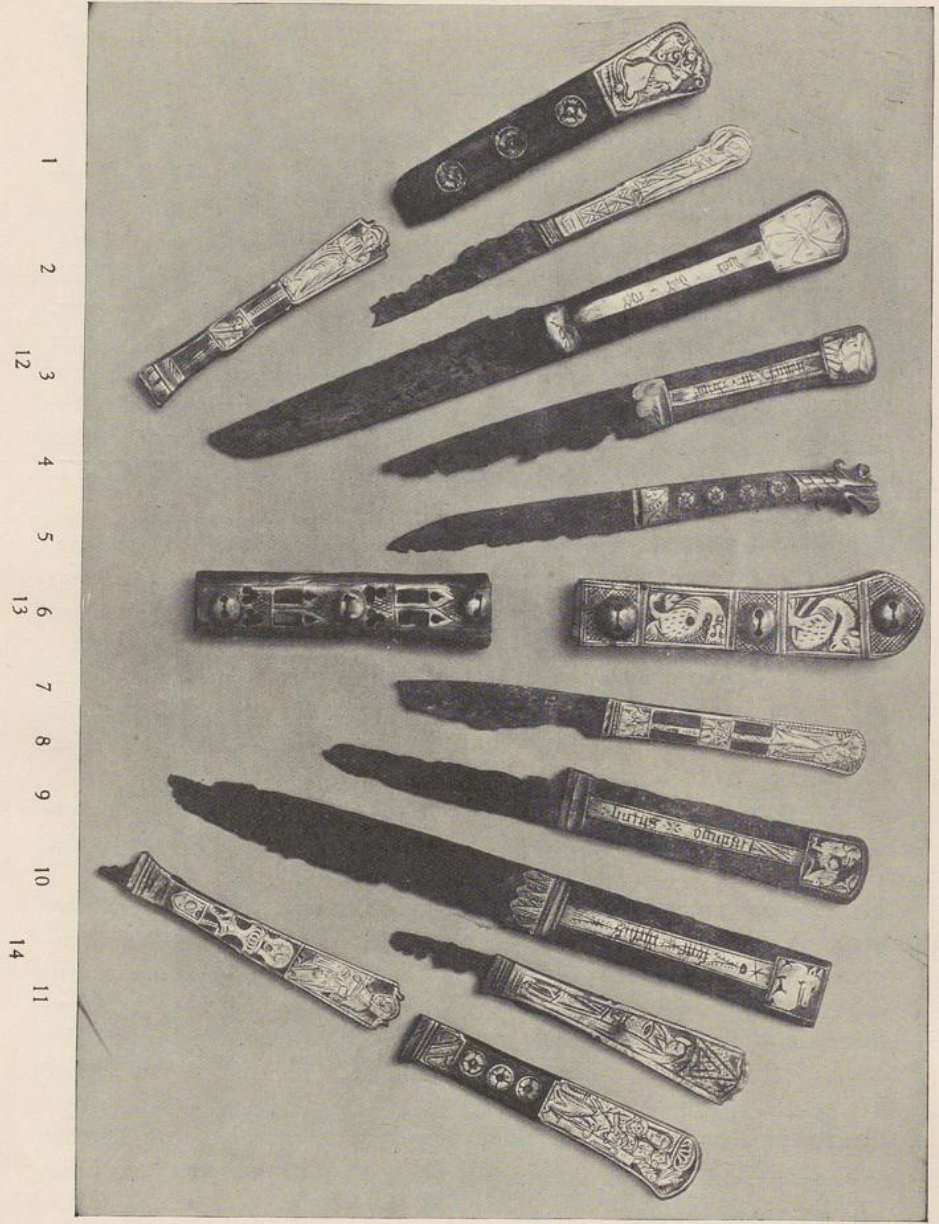
XIV-XVIe eeuw, uit de Schelde gedolven.

Bovenste rij. — Van links naar rechts :

- 1) Messenhecht met aan elken kant 3 koperen nieten, in bloemenmotieven gegraveerd, krijgershoofd verbeeldend. XVIe eeuw.
- 2) Klein koperen messenhecht, langs een kant de H. Maagd voorstellend, met inschrijving : DIVA M (Maria) langs den anderen kant een heiligenfiguur met daaronder de letters JMR (Johanna Martyria). XVe eeuw.
- 3) Tamelijk goed bewaard mes, voorzien van een versierden band in koper en een knop, versierd langs een kant met bloemen, langs den anderen kant met een heiligenbeeld met zwaard in de hand (heel waarschijnlijk St. Dymphna). Een kleine platte band in koper vereenigt den knop met den band en draagt het opschrift, in gothische letters : WAT DAT COST. XIVe, XVe eeuw.
- 4) Mes van denzelfden aard als de vorige maar in kleiner afmetingen, voorstellend : op den knop, langs een kant een jongelingshoofd, langs den anderen kant een nedergezeten katje. Op het metalen bandje lezen wij : NEMET IN DANC. XVe eeuw.
- 5) Van den hecht van het mes blijft er niets meer over dan de 4 nieten, gegraveerd in vorm van bloemen en een wonderschoonen knop, zeer fijn en kunstvol, alsmede een arendkop met wijdopen bek, zeer expressief en van bewonderenswaardige uitvoering. Einde XVe, begin XVIe eeuw.
- 6) Geheel geelkoperen messenhecht met drie uitsnijdingen in vorm van belletjes en versiering aan ieder zijde met voorstelling van fantastische dieren. XVIe eeuw.
- 7) Messenlemmer met fabriekmerk. De hecht is gansch gegraveerd en verbeeldt de H. Maagd Maria met het Kindeken Jezus, zeer delikaat graveerwerk, aan de kunst van het verluchten van gebedenboeken herinnerd, Aan de andere zijde de figuur van Sinte Katharina, gemakkelijk te herkennen aan het wiel. Ook nog twee personages in de kleedij der XVe eeuw ; een geelkoperen plaatje, de verschillende tafereeltjes verbindend, draagt een opschrift in gothische letters.
- 8) Geelkoperen messenhecht, verbeeldt aan de eene zijde een roos met het opschrift : EXTREMA — GAUDII, langs den anderen kant een hond en de woorden LUCTUS OCCUPAT. XVe eeuw.
- 9) Koperen messenhecht van denzelfden stijl als de vorige, dragend aan een zijde de gravuur van een fantastisch dier en de woorden SOETE — JESUS, en aan de andere zijde een schildje en het opschrift AVE

21. GOTHISCHE MESSENHECHTEN MET KOPEREN VERSIERSELS. XVe EN XVIe EEUW

- 1
- 2
- 12
- 3
- 4
- 5
- 6
- 13
- 7
- 8
- 9
- 10
- 14
- 11

MARIA ; op het koperen plaatje de woorden BIT VOOR ONS. XIVe-XVe eeuw.

- 10) Geheel koperen messenhecht, verbeeldend aan een zijde, ten voeten uit, de figuur van een vrouw, aan de andere zijde het beeld van de H. Maria Magdalena een vaas met reukwerk in de handen houdend. XVe eeuw.
- 11) Hecht met breeden koperen band, drie nieten in bloemvorm en van iederen kant een koperen plaatje met verschillende personages, herinnerend aan de tafereeltjes der met de hand geschreven gebedenboeken der XIVe en XVe eeuw. Aan de andere zijde het beeld van een heilige alsmede de Kruisdraging.

Onderste rij : van links naar rechts.

- 12) Klein koperen messenhecht met twee schilden met aan een kant het beeld van St. Pieter, herkenbaar aan den sleutel dien hij draagt, en aan den anderen kant dat van St. Paulus. XVe eeuw.
- 13) Geelkoperen messenhecht zeer gelijkend op dat van N° 6, versierd met uitsnijdingen in vorm van belletjes en van dubbele vensteringen, met drie lobben aan hun basis. XIVe eeuw.
- 14) Koperen messenhecht, geheel en zeer fijn gegraveerd ; een der platte zijden verbeeldt de figuur van een Paus, herkenbaar aan de tiara, onderaan een gestyliseerden boom. De andere zijde vertoont het beeld eener dame, en daaronder de figuur van een akrobaat in een eigenaardige lichaamshouding rustend op een helm boven een schild, met in het midden een hart. Begin XVIe eeuw.

Figuur N° 22.

KOPEREN EN ZILVEREN MESSENHECHTEN

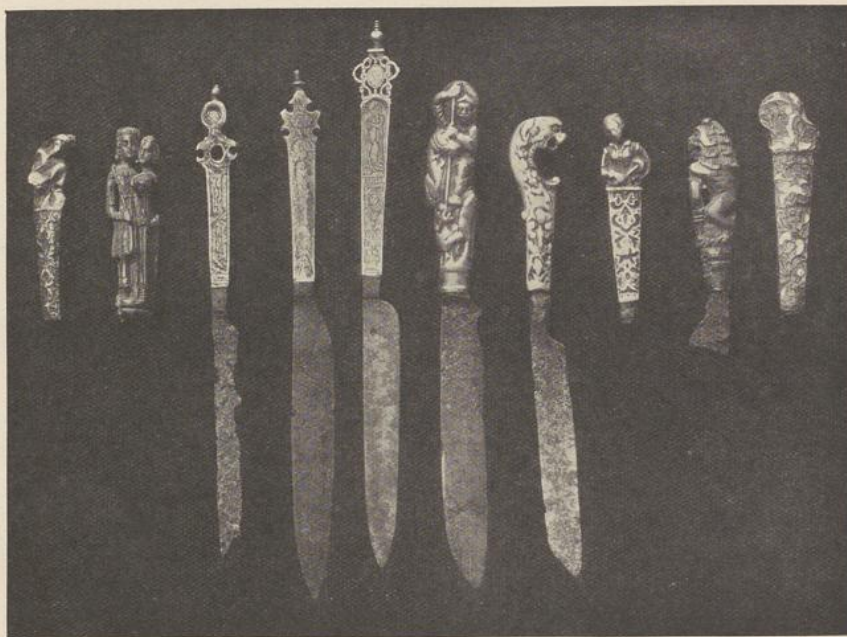
XVIe en XVIIe eeuw.

- 1) Koperen messenhecht, een doedezakblazer voorstellend. (XVIe eeuw).
- 2) Ivoren messenhecht, een jong edelman en zijne gemalin verbeeldend (XVIe eeuw).
- 3) Mes met tinnen hecht, uitgesneden en gegraveerd, vermoedelijk uit het werkhuis van den Luikschen plaatsnijder Theodoor Debry voortkomend, (einde XVIe eeuw).
- 4) Mes met tinnen hecht, idem.
- 5) Mes met geciseleerd en gegraveerd zilveren messenhecht uit het atelier van den Luikschen plaatsnijder Theodoor Debry. Op de eene zijde zinne-

beeld van de getrouwheid : FIDES. Aan de andere zijde dat der liefde : CHARITAS. Het messenhecht is bekroond met een uitgestoken knop met aan iedere zijde het beeld van een pelikaan, (tweede helft der XVIe eeuw).

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Cliché Delville.

22. KOPEREN EN ZILVEREN MESSENHECHTEN. XVIe EN XVIIe EEUW

- 6) Zilveren messenhecht, St. Joris te paard met den draak verbeeldend, (XVIIe eeuw).
- 7) Koperen messenhecht, versierd met renaissance-motieven en een draakenhoofd, (einde XVIe eeuw).
- 8) Koperen messenhecht, een vrouw die den rommelpot bespeelt verbeeldend (XVIe eeuw, Schelde).
- 9) Koperen messenhecht met leeuw (XVIIe eeuw, Schelde).
- 10) Koperen messenhecht, uitgestoken en geëmailleerd in verschillende kleuren (XVIe eeuw, Schelde).

Figuur N° 23.

KOPEREN, TINNEN, HOUTEN EN PALMHOUTEN
MESSENHECHTEN EN SCHEEDEN (XVIe-XIXe eeuw, SCHELDE)

- 1) Mes met palmhouten hecht met landbouw-zinnebeelden, in een versierde lederen schede, einde XVIIIe eeuw.

1   2   3   4   5

23. MESSEN EN MESSENSCHIEDEN. XVIe EN XVIIe EEUW Cliché Delville

- 2) Mes met koperen allegorische figuur in een zeldzame tinnen schede, XVIe eeuw (Schelde).
 3) Groot mes met palmhouten hecht, met een paard en landbouw-zinnebeelden. Begin XIXe eeuw.
 4) Gegraveerde houten schede, met een tinnen beslag, XVIe eeuw (Schelde).
 5) Lemmer van een dolk nog in zijn orgineeale gebeeldhouwde schede. XVIIe eeuw (Schelde).

Figuur N° 24.

MESSEN MET IVOREN EN PALMHOUTEN HECHTEN,
PALMHOUTEN MESSENSCHEEDE
XVI-XVIIe eeuw.

Bovenrij, van links naar rechts.

- 1) Palmhouten vork met een met leeuwenkop versierden hecht.
- 2) Dischmes met palmhouten hecht, met zilveren beslag overladen met vier ruggelings tegen elkander staande, zinnebeeldige figuren, het Geloof, de Gerechtigheid, de Hoop en de Liefde, met hun resp. kenteekens, bekroond door engelkoppen en door een staanden leeuw, tusschen zijn klauwen een schild met de wapens van Amsterdam. Begin XVIIe eeuw.
- 3) Mes met palmhouten hecht, uitgesneden, met lederen schede, dragend het opschrift : G.S. — ANO — 1760.
- 3) Mes met scheede en hecht in ivoor. Het uitsnijden van de scheede vertoont een zeer zuivere teekening en verbeeldt aan den bovenkant een engelenhoofd. De hecht verbeeldt de quadrilogie : Geloof, Hoop, Gerechtigheid en Liefde, alsmede engelenhoofden, getooid met kroon. Het is een minder goede kopij van een ouder model. In het zwaard dat de zinnebeeldige figuur in de hand houdt is het jaartal 1731 uitgesneden.
- 5) Mes met palmhouten hecht, met het hoofd van een leeuw en fiorituren op de zijde van den hecht.
De lederen schede draagt het opschrift :
ANNO 1789 / IN HET RAEM / DEN 16 MERT / IVAN HEN-
RICH / BOERMANS.
- 6) a) Toevouwend mes in palmhout, verbeeldt : 6 kleine engeltjes een schild ondersteunend, ruggelings tegen een gestyliseerde palm geplaatst. Prachtig werk, dat van een zeer goeden smaak getuigt. Einde XVIIe eeuw.
- 6) b) Baskisch mesje, met uitgesneden lemmer, dat de vrouwen in den kousenband droegen (einde XVe eeuw).
- 7) Messenhecht met een staanden leeuw met wapen. XVIIIe eeuw.

PALMHOUTEN MESSENSCHEEDEEN

- N° 8 Palmhouten messenscheede met Bijbelsche voorstellingen versierd : de geboorte van Eva, de Wijsheidsboom, de verjaging uit het Paradijs, het vermoorden van Abel, Jonas en de walvisch. De ringen stellen het hoofd van een nar met ezelsoreen voor. Gedateerd 1601 en de monogram WGW dragend.

N° 10 Palmhouten messenscheede met het hoofd van 11 Apostelen versierd.
Gedateerd 1582 en de monogram WGW dragend.

Cliché Delville

24. MESSEN MET IVOREN EN PALMHOUTEN HECHTEN. PALMHOUTEN MESSENSCHIEDEN
XVIe EN XVIIe EEUW

N° 14 Palmhouten messenscheede met 12 bijbelsche tafereelen, het jaartal 1616
en het monogram W.G.W. dragend.

Deze geteekende en gedateerde scheeden geven aangaande dezen onbe-

kenden kunstnaar W.G.W., die als specialiteit een groot aantal van deze messenscheeden moet vervaardigd hebben, een aanduiding voor wat betreft de periode zijner werkzaamheid, die gaat van 1582 tot 1616, dus over 34 jaar.

N° 9 toont op een zijde vijf kleine beelden uit den Bijbel en op de andere zijde nog vijf waaronder de namen van NATAN — SALOMON — JUDA — SAMSON en DAVID.

De snijkanten bevatten een vrome aanbeveling in gothische letters :
HOUT U REYN ACHT U FREST (sterk) DEN DACH / DAER
NYEMANT FORBY EEN MACH (de dood onderverstaan) ERT
GOD 1589.

N° 11 Deze palmhouten messenhechten waren in gebruik tot het einde der XVIIIe eeuw ; maar het beeldsnijwerk op dit tijdstip is ruwer en de teekening is niet meer zoo verzorgd, wat men zien kan op een mooi exemplaar van de verzameling, dat van ronden vorm is en tooneelen van de rechtszitting van Salomon voorstelt. De figuren hebben die lenige gratie der personen in de tafereelen der messenscheeden van het einde der XVIe eeuw niet meer. De bijzonderheden zijn zoo fijn niet meer en de handeling is linksch. Hollandsch werk, XVIIIe eeuw.

N° 12 stelt op een rij de Bijbelsche tooneelen voor, afgezonderd door de namen ABRAHAM — JONGE TOBIAS — LABARUM — VERLO : SOONE en het jaartal 1592. Op de andere zijde zijn een jager op zijn horen blazend, en twee honden die een hert en een haas nazitten, voorgesteld.

De punt van de messenscheede is gebeeldhouwd in den vorm van een drakenhoofd en geteekend H.A.H.

N° 13 Een prachtige messenscheede waarvan twee dergelijke exemplaren zich in het Museum van Doornik en in het British Museum te Londen bevinden. Op de platte zijde bevinden zich voorstellingen van de Genesis waaronder die van Adam en Eva, de Wijsheidsboom in het aardsch Paradijs, de Vlucht uit het aardsch Paradijs, koning David die de harp bespeelt, de twee druivendragers uit het Land van belofte, Josua en Kaleb, en een dame met kap.

Op de snede treft men volgende spreuk aan :

SAMSON WAS EEN STERCK MAN NOCH IS HI STERCKER
DI SIIN TONGE BEDWINGEN KAN.

De punt stelt nog twee mannenhoofden voor.

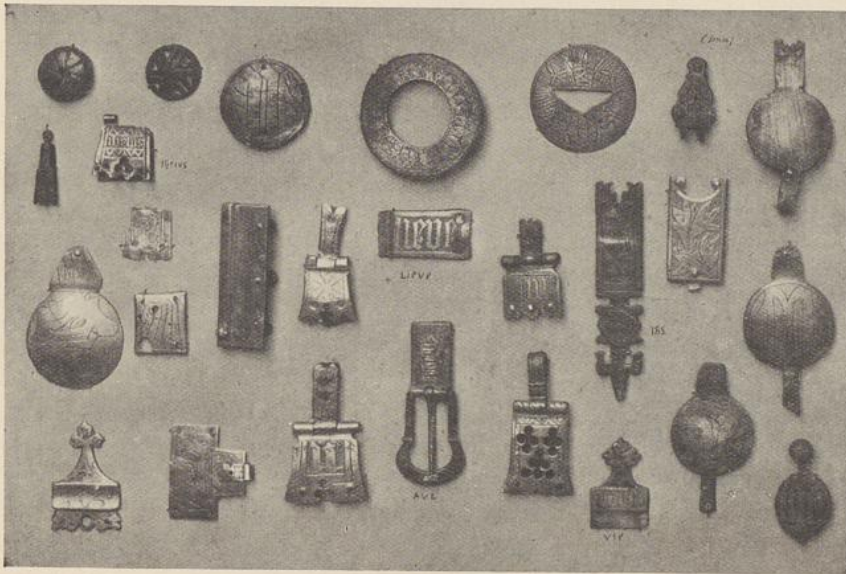

Figuur N° 25.

KOPEREN GORDELVERSIERSLS
XIV-XVe eeuw.

1 — *Opschriften*, van links naar rechts :

Bovenste en 1e rij — AVE — AVE — VPCN — AVE.

25. CORDELVERSIERSLS. XVe EN XVIe EEUW

Cliché Delville

2e rij — AVE MARIA GRACIA PLENA

Vierlobbige haakplaat met beeld van een arend.
BIEN

Vierlobbige haakplaat met beeld van een arend.

3e rij — VORA

Verbeelding van eene vrouw met een kindje.
MARIA

4e en onderste rij — IC DIENE ONS LOENE

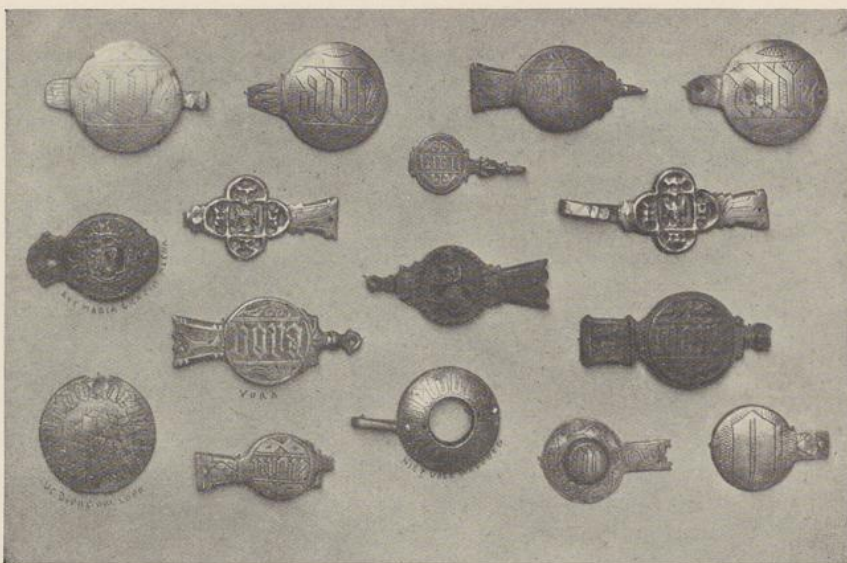
MOY
NIET VOER WELDOEN
O
M.

Figuur N° 26.

Verschillende gespen en gordelversiersels waaronder de volgende opschriften :

IHEIUS — AVE — VIE — IHS
en de letters M. N. MR.

26. GORDELVERSIERSELS. XVe EN XVIe EEUW

Cliché D elville.

BEDEVAART- EN PELGRIMPLAATJES

Het bestudeeren onzer vroegste bedevaarten en de in ons land gevonden pelgrimplaatjes, daarmede in verband, hebben mij de gelegenheid gegeven de verzameling van mijn vriend en collega in numismatiek, den heer Frans Claes te bezoeken. Welke was mijn verrassing toen ik hier de aanzienlijkste verzameling van bedevaart- en pelgrimplaatjes van België aantrof.

Het is dus om op mijn beurt hulde te brengen aan den vriend en collega aan wien ik ook den groet overbreng van al zijn andere collegas van het Belgisch Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde, dat ik de volgende studie geschreven heb.

Het onderwerp is gansch nieuw voor ons land ; weinig of niets werd er bij ons over pelgrimplaatjes gepubliceerd ; slechts een opsomming door F. Cajot in 1877 opgesteld, van wat er te Namen in de Samber gevonden werd.

In Nederland geen enkele studie, buiten die van den heer A. J. G. Verster, over oud-tin, waarin hij de afbeelding geeft van vier stuks die betrekking hebben op de bedevaarten.

Voor Duitschland, schrijft mij de heer E. Wald, conservator van het Historisch Museum te Keulen, is het met het bestudeeren van pelgrimsteekens zeer armzalig gesteld, een samenvattend werk van al de stukken die in de verscheidene Duitse musea berusten staat nog uit ; zelfs, voor afzonderlijke plaatsen, zijn deze interessante overblijfselen van de middeleeuwsche kultuur nog niet bewerkt.

Hij verwijst mij dan naar een viertal kleine monographieën, waar ik nu nog drie andere kan bijvoegen met name : Dr H. SCHIFFERS, *Kulturgeschichte der Aachener Heiligtumsfahrt 1930*. WOLF, *Die Glocken des Brandeburgs*, Berlin 1920, en KARL BERLING, *Altes Zinn*, 1929. Maar dat alles te zamen kan men nog geen eigenlijke literatuur over pelgrimsteekens noemen.

Engeland, waar die plaatjes ook veel in gebruik waren, schijnt wat rijker te zijn aan literatuur. De specialist daarvoor is F. P. Barnard en verscheidene musea bezitten interessante voorwerpen ; maar waar de zaak vooral en sinds lange jaren bewerkt is, is in Frankrijk.

Tal van monographieën zagen hier het licht, vijf bladzijden om ze op te sommen zouden niet voldoende zijn; het eerste groote werk hierover geschreven, in vijf boekdeelen, is door A. Forgeais uitgegeven van 1858 tot 1867. *Plombs Historiés trouvés dans la Seine*. Meer dan 4000 stuks kwamen dan te voorschijn uit de Seine bij het baggeren.

Het is om deze leemte in ons land een weinig aan te vullen dat ik nu een eerste studie ondernomen heb — maar vooreerst is het noodig U een algemeen overzicht te geven van de bedevaarten en hun nauw verband met het *geestelijke* recht en het *leekerecht*.

De eerste bedevaarten worden ondernomen onder invloed van het aanroepen der heiligen als gunstige bemiddelaars bij God, voor het vergeven onzer zonden. Later, wanneer de noordervolken tot het christendom bekeerd worden, heeft de Kerk het nog al druk om de oude en heidensche gebruiken uit te roeien en stilaan christelijke gevoelens op te wekken. Ook, om zekere zware misgrepen te straffen hadden de bisschoppen of de Conciliën maatregelen getroffen en straffen uitgesproken tegen zekere categorieën van misdadigers.

Een der zwaarste straffen die door de Kerk gebruikt werd, was de ballingschap.

In het begin, wordt de schuldige eenvoudig gebannen, zonder dat men hem een verblijfplaats aanduidt: later is hij verplicht, gedurende zijn ballingschap, zekere bidplaatsen te bezoeken die toen reeds vermaard waren. 't Zij door relikwieën, 't zij door het graf van een heilige, en eindelijk specificeert men de plaats waar de veroordeelde zal moeten gaan bedevaarten.

Aanvankelijk werden deze vonnissen nog al stipt nagekomen, doch zooals het gewoonlijk voorkomt, grepen hier weldra misbruiken plaats. Al deze boetelingen verstonden den eeredienst tot God niet op de zelfde wijze; voor velen, die nu van huis wegwaren, ver van hun land, hun ouders of oversten, was het een gelegenheid zich een bestaan te verschaffen anders dan door werk of door aalmoezen.

Een capitularium van 789 zegt dat al degenen die een capitale misdaad begaan hebben, zich bij een meester moeten begeven, werk vragen en arbeiden; en overigens de penitentie volbrengen die hun opgelegd is.

Het gebruik, de schuldige, tijdelijk of voor altijd in ballingschap te zenden, met bepaling van de verblijfplaats, schijnt dus van af het midden der 9de eeuw in voege gekomen te zijn.

Zoo zien wij bij voorbeeld, wat later, in 1236 toen een twist ontstaan was tusschen die van Nieuwpoort en die van Sint Walburgis te Veurne over de tienden op den visch, twee priesters die de uitdaging vanwege de stad Veurne kwamen brengen gedood worden. Vijf en twintig burgers zijn veroordeeld om naar het eiland Chypren te bedevaarten en daar een jaar lang te verblijven. Vooraleer ze vertrokken was het hun opgelegd eerst een zeker aantal « processiën » te ondernemen rond bepaalde kerken, gelegen in het bisdom Therouane, Doornik, Camerijk en Atrecht.

Dit strafrecht bleef lange eeuwen in voege, wij vinden het nog vermeld in het kerkelijk recht van Luik, in de XVe eeuw.

De afstand van de bedevaartplaats was gewoonlijk in evenredigheid met de zwaarte der misdaad of met de sociale positie van den plegger.

HOE GEBEURDEN NU DIE BOETBEDEVAARTEN ?

Vooraleer zich op reis te begeven, moest de veroordeelde zweren dat hij

naar zijn land niet zou terugkomen eer hij zijne bedevaart had volbracht. Soms gaf de bisschop hem een aanbevelingsbrief mede voor de geestelijke overheid, toen meest kloosterlingen bij wie die ellendelingen een schuilplaats vonden voor geestelijk en lichamelijk herstel. Men verzocht hen de boeteling te herbergen en hem alles te verschaffen volgens de wetten der barmhartigheid, zonder hem nochtans van zijn weg te verleiden, want de brief maakte verder gewag van de boetstraf die hem opgelegd was.

Volgens een oude tekst, uit de mirakelen van St Floriaan en Sint Florent, leert Mabillon ons, dat men soms, met de wapens waarmede de moordenaar zijn slachtoffer vermoord had, een ijzeren ring smeedde die men rond den hals, den arm of het lichaam bond.

Het toevallig loskomen van deze boeien, indien ze niet reeds door sleet opengegaan waren, beteekende dat alles vergeven was.

Gregorius van Tours, vertelt desaanstaande, dat een priester van deze stad, met name Jan, verscheidene dezer gebroken banden of kettingen op het graf van den Heiligen Nicet te Lyon gezien had, welke de boetelingen daar uit erkentelijkheid opgehangen hadden.

In Duitschland moest de boetvaarder gewoonlijk barvoets vertrekken, ongewapend, enkel met eene grove kleedij bedekt; hij was gehouden te vasten, 't is te zeggen dat hij slechts groenten en brood mocht eten, zoolang de bedevaart duurde, uitgezonderd op zon en feestdagen.

Het was hem ook verboden meer dan één dag en één nacht op de zelfde plaats te verblijven, tenzij hij door ziekte of door eene speciale plechtigheid of feestdag daar opgehouden was.

Bij het doortrekken eener stad, die een centrum was van handel of nijverheid was het hem ontzegd daar te vertoeven en handel te drijven.

Wat nu den duur der boetvaart betreft, was die gewoonlijk in evenredigheid met de zwaarte der misdaad; soms ook hing die af van de min- of meerdere strengheid van den rechter. — Voor een halsmisdaad werd men voor eeuwig gebannen terwijl mindere misdaden van één tot tien jaar ballingschap kregen.

De terugkeer was ook nog aan zekere voorwaarden onderhevig; bij voorbeeld, iemand die voor moordaanslag gebannen werd, kon maar terugkeeren na zeven of tien jaar, indien hij een getuigschrift medebracht van den priester of bisschop waar hij zijn boetvaart gepleegd had. Bovendien, in zekere gewesten van Ierland, moest hij bij de ouders van zijn slachtoffer gaan, en zich aanbieden in plaatsvervangende, zeggende: « Hier ben ik als uw kind, ik zal al doen wat gij mij beveelt ». Indien hij dit niet deed werd hij voor eeuwig gebannen.

* * *

De bijval die de pelgrimagen als boetstraf genoten in het kerkelijk recht

is waarschijnlijk toe te wijten aan de Catharsche geestelijke rechtbank van *Inquisitie*.

In het gewone recht erkende deze, twee soorten van boetvaarten: de *Peregrinationes majores*, 't is te zeggen die naar Rome, Sint Jacobs in Compostella, Sint Thomas te Kantelberg en de Drie Koningen te Keulen. Dan twintig *peregrinationes minores*, te weten:

O. L. V. van Rocamadour, O. L. V. van Puy in Velay, O. L. V. van Vauvert, O. L. V. der Tafelen bij Montpellier, O. L. V. van Serignan bij Béziers, Sint Guilhem le Désert, St Gilles in Provence, Sinte Pieter van Montmajour bij Arles, Sinte Maria-Magdalena bij St Maximus, Sint Anthoine in Viennois, Sint Martial van Limogen, Sint Leonardus in Limousin, O. L. V. van Chartres, Sint Denis en het graf van H. Lodewijk IX, Sint Seurin van Bordeaux, O. L. V. van Soulac in Bordelais, Sainte Foy de Couques (Rodez), Sint Paulus van Varbonien, Sint Vincent van Castre en Sint Dominicus van Bologne.

De veroordeelden moesten zich op weg begeven binnen zonneshijn, soms binnen de 8 of 14 dagen, maar meest daags na het vonnis.

Als waarborg voor het volbrengen der straf, werden de goederen voor een zekere som aangeslagen; soms stond ook het ambacht borg voor den gildebroeder.

Wat nu de kleedij betreft van den door de inquisitie veroordeelde, is die niet de gewone dracht der pelgrims, maar wel die der boetende ketters. —Op hun zwarte kleederen waren zij verplicht op de borst en op den rug, een groot kruis te dragen.

Voor het uitvoeren van dit speciaal strafstelsel bediende zich dikwijls het geestelijk tribunaal van de wereldlijke rechters en 't is op deze wijze dat de boetbedevaarten in het leekenrecht gekomen zijn.

LEEKENRECHT

De wereldlijke rechters hebben uit eigen hoofde, straffen uitgesproken die zij toepassen op aanvraag van het geestelijk tribunaal, *ratione materiae* of *ratione personae*.

De eerste schriftelijke sporen van deze boetbedevaarten door het leekenrecht uitgesproken, vindt men in de stadsregisters der XIVde eeuw, maar in werkelijkheid bestond dit stelsel reeds lang van te voren. Zoo hebben wij, bij voorbeeld voor Luik, *Li baweilhars*, *recueil des anciennes coutumes — coutumes du Pays de Liège*; voor Gent, *Zoendinc Bouc*, voor Yperen, *Register der Sententien van de Schepenen*; voor Antwerpen het *Clementynboek*; voor Lier het *Correctieboek*; voor Leuven, *Register der Sententien* enz. enz.

Het is maar in het begin der XIVde eeuw en namenlijk in de statuten der stad Luik van 1328 dat men de boetbedevaarten definitief in het Luiksch strafwetboek aantreft, om in de XVIde eeuw eene lange reeks van boetbedevaartplaatsen te ontmoeten die men als straf voor allerhande misdrijven, oplegde.

Voor Vlaanderen integendeel vindt men weinig of geen schriftelijke bronnen, doch wel lange afkooplijsten tegen vaste prijzen. — In Brabant vindt men de Codex maar op het einde der XIVde eeuw.

Bizonder in de zoenakten vindt men melding van boetpelgrimagien. Men kent de slotrede van het geding *Borluut* die Gent met bloed bevlekte van 1294 tot 1306. — Verscheidene personen van beide partijen werden in pelgrimage gezonden naar Chypren, Rocamador, St Gilles in Provence.

Een ander. — Ten gevolge van het vredeverdrag in Juni 1305 gesloten, behield de Koning van Frankrijk zich het recht voor, 3000 inwoners van Brugge en het Vrije, in pelgrimage te zenden, waarvan 1000 over zee en 2000 te lande.

Een ander vredesverdrag, dat van *Arques*, door Karel de Schoone op 19 April 1326 gesloten, stelde vast dat onder de inwoners van Brugge en Kortrijk er 100 zouden naar Sint Jacobs in Compostella gaan, 100 andere naar St Gilles in Provence en O. L. V. te Vauvert, eindelijk nog 100 naar O. L. V. van Rocamadour.

Zooals we het gezien hebben, gebeuren de Bedevaarten uit *loutere Devotie*, uit *vrijwillige* of door den priester opgelegde boete en eindelijk waren er dan de bedevaarten opgelegd door de leeke rechterlijke macht.

*
* *

Pelgrimagien zooals die naar *Aken*, die maar alle zeven jaren plaats grepen, hadden een overgrooten invloed op gansch het leven der inwoners, ja zelfs der vreemdelingen; handel en nijverheid werden door zulke bedevaarten tot grooten bloei gebracht. Men bedenke welke organisatie de aankomst van een groep hongaren van over de 20.000 hoofden moest bij brengen! Deze echte caravananen, ondernamen zoo verscheidene bedevaarten ter zelfde gelegenheid; in Maastricht bij voorbeeld had men het er zoo druk en was de meenigte van bedevaarders zoo groot in de straten, dat men van op de daken met volle emmers water moest gieten om het bezwijken te voorkomen.

De samenstrooming van zulke massas volk, verplichtte de bewoners groote wegen aan te leggen; de scheepvaart vond er ook haar voordeel bij, het logeeren en spijzen der pelgrims was niet de minste taak der overheden; zoo zijn dan ontstaan de talrijke godshuizen die men overal aantreft. Op kunstgebied, vinden wij dan ook het bouwen van kerken en kloosters, het ver-

vaardigen van relikwiekasten en kerkornamenten en eindelijk van gedenkstukken en pelgrimteekens die de bedevaarders mede naar hun land namen.

Later komt er dan ook bij, de drukkunst en de medaliën en in de laatste eeuwen de bedevaartvaantjes.

Daardoor zijn dan ook ontstaan de *Gastvrije orders*, die talrijk en welvarend waren in de XIIe en XIIIe eeuw; zij herbergden de pelgrims en als gevolgtrekking van deze opdracht, werden de eenen deskundigen om voor de bedevaarders bruggen en wegen te bouwen zooals de kloosterlingen van St Jacob du Haut Pas het deden naar Compostella, terwijl de andere de wapens namen om ze te verdedigen in overzeesche landen en alzoo de *militaire orders* genoemd werden.

Men vindt dus rond iedere bedevaartplaats, pelgrimhuizen waar de bedevaarders konden vernachten en onderstand krijgen.

In Antwerpen, hadden wij namelijk het St Julianus Gasthuis, dat nu nog bestaat met de welgekende Pelgrimstafel; dit gasthuis werd gesticht in 1303 door Kanunnik Jan Tuclant en Ide van Wineghem.

Om daar te kunnen vernachten werd men door de stad verplicht bij het intreden aan de poorten een loodje te vragen dat recht gaf op de gastvrijheid voor een, twee of drie dagen en zoovele nachten, zolang de aflaat duurde.

De doodslagers, bannelingen en andere kwaaddoeners hadden hier toen vrijgeleide. Een ordonnantie van 12 maart 1500 bepaalt dat: « deze die van » s'heeren ende van dezer stadwegen gebannen zijn ende heure correctiën » niet voldaan en hebben, en, willen incomen om den voorseyden heyligen » aflaat te verdienen, gehouden zijn opden zelfden dach dat se inkomen, hen » met heuren tittle daerop, dat ze gebannen zijn, te vertoonen voor den Heer » Schoutet Burgemeester ende Schepenen van Antwerpen ofte voere dieghen » die daer toe gecommiteerd is, ende sullen hebben vrij gelyde, drie » dragen na den dach van heuren incomene endeniet langer; dat is te weten » dat ze binnen soneschijne van den lesten dage hen moeten vertrekken buijten » de stad ende vrijheijt op te peijnen n heuren correctiën begrepen.

» Men kondicht ende gebied voorts van s'heeren ende van der stad wegen » dat niemant eghenerhande teekenen van den aflaete, het zy vergulden, » silveren ofte andere, vercoopen en sal moegen dan alleenlijk de kerkmeesters » van Onser Vrouwen t'Antwerpen, op de verbeurte vander selver teekenen » ende van een oude schilde.

Men ziet dus dat Antwerpen ook pelgrimsteekens had — de tekst zegt, « vergulde, zilvere ofte andere » — en dat die slechts mochten verkocht worden door de kerkmeesters van Onze Lieve Vrouwe kerk. Opzoekingen in de rekeningen van dien tijd hebben ons niets voortgebracht. — enkele posten van geofferde silveren of andere paternosters, met *silveren* teekenen,

— is alles wat wij aangetroffen hebben. Deze teekenen zijn dus nog te zoeken. Hier volgt nu een korte lijst van boettochten — die der stad Dendermonde — uit de XVe eeuw.

Het stond echter doorgaans den verwezene vrij de bidplaats af te koopen mits een zeker losgeld, volgens een bepaald tarief.

Andere plaatsnamen zijn te vinden in de oude correctie boeken of lijsten van afkoop; het zijn die van Audenaerde, opgemaakt in 1332, die van Gent, Aalst, Leuven (1484) voorts hebben wij de namen die in het Clementynboek voorkomen van Antwerpen, in het correctie boek van Lier (1401-1484) dat van Mechelen, Sint Truiden, Maestricht, Looz, Vilvoorde, Doornijk, Valenciennes, Dinant, Limburg, Luik, Yperen, Kortrijk, Meldert, Brugge, Tongeren, Diest, Brussel, Grimbergen, Namen, Hoey, Brecht, Westmalle, Zoersel, enz.

Vele dier namen laten zich niet indentificieren daar zij geschreven zijn zooals men ze uitsprak en daardoor voor ons onbegrijpelijk geworden.

Dit siin de pelgrinagien vander stede van Dendremonde.
(Geschrift van het begin der XVe eeuw).

Tshelichs Kersts bij Ghendt XII d. par. (den ouden coninxgroten voer XII d.)	
Tsente Daniels up Beerenvelt	II s.
Tonser Vrouwen tHulsterloe	V s.
Tsente Wandelghijs bij Coolskamp	VI s.
Te Dornike	X s.
Te Traillen te Rijsssele	»
Tsente Mommelins up de Ha tusschen sente Oemeers ende Wastine	XV. s.
Tsente Servaes te Maestricht	XVII s.
Te sente Joos (aan de zee)	XX s.
Tonser Vrouwen t Aken	»
Tonser Vrouwen te Boenen (Boulogne)	»
Ter Keerssen t Aetrecht (la sainte chandelle d'Arras)	»
Tsente Machiels int water t Aetrecht	»
Ten berghe ter Noot Gods up twee milen Aken	»
Tsente Offeraens t Abbeville en Pontieu	»
Tsente Espreits (St Esprit) en Rue up de zee v. milen boven sent Joos.	[XXIII s.
Tsente Loys te Noyon	XXX s.
Te Sissoen (Soissons) t sente Jans hoot te Amiens	»
Tonser Vrouwen te Carlepont (Charlepont) bij Noyon	»
Tsente Zimoers (St Maur) bij Parijs	XL s.
Tsente Katelinen te Roen (Rouen) in Noormandien	»
Te Coolne (Keulen) te III. Coninghen	»
Tsente Wouters ter Pontoyzen	»

Tsente Adelbeerts Igmonde in Hollant	»
Tsente Thomaes te Cantelberghe	»
Tsente Nichasys te Riemen	»
Tsente Meesine	»
Te Douvere t sent Gillys	»
Tsente Materne ter Rooder Kerken up 1 1/2 mile Coolne, daer men den eersten wijn drinct	»
Tsente Niclaeus in Viersolet bij Riemen	»
Tsente Fiakels in Brije (St. Fiacre en Brie)	»
Tonser Vrouwen t Scammon up een mile Coolne	XLI s.
Tsente Joos te Walpenberghe up II. milen Coolne	XLII s.
Tsente Katelinen te Grevenroden. V milen boven Coolne	XLV. s.
Tonser Vrouwen Tsaerters (Chartres)	L s.
Tsente Arnouts	»
Tsente Jans Kinne Taminos XVII milen boven Paris	»
Tsente Karins up VI. milen Guulke alse naer Coolne	»
Tsente Drayex up III. milen Coolne.	»
Te Eysterbach (Heisterbach) up VI. milen Coolne	»
(Tonser Vrouwen te Coveleins (Coblentz) int gheelee VII. Lib. p.	»
Tonser Vrouwen te Quasen up X milen Coolne	»
Tonser Vrouwen te Quelgheville te Fonteneels in Noormandien up V. milen Roen.	»
Te Vendomme	III. Lib.
Te Trieren	»
Tonser Vrouwen te Mussi bi Cancellon (Châtillon).	»
Tseinte Mertijns te Cauders up de Lore (Loire)	»
Tseinte Pauwels te Lonnen (Londen)	»
Te Mussi	»
Tsente Warnarts (Werner) te Bachernach	»
Tonser Vrouwen te Cleri boven Orliens	»
Ten Doume te Monstre up Westvalen twee dachvaerde boven Coolne	»
Tsente Mertijns te Tours	III L. x. s.
Tsente Niclaeus in Warangeville	»
Te Mussi lEsvesque	»
Tonser Vrouwen ter Preyen up III. milen Dousi in Nevers	»
Tsente Juleins te Mans XLII. milen boven Parijs	»
Tsente Bernaerts hoofde te Clervaus	»
Tonser Vrouwen te Ausoere	»
Tsente Morissis te Vianen	»
Tseinte Martijns te Mense	»
Tsente Julens ten Briden	III Lb.

Tsente Mairen Magdaleenen in Vierdolay	»
Tsente Tyre te Nevers	»
Tonser Vrouwen te Montenoysen up VII. milen Nevers	»
Tsente Lazarus t Anazom int beghin van Bourgoignen up III milen Versalay	»
Tseinte Pieters beneden Versalay	»
Tsente Anthonijs buten Nevers	»
Tonser Vrouwen te Saratet sur Lore	»
Tonser Vrouwen te Confort	»
Te Basseville ten Tsartroyen bij Clemencus	»
Tsente Emonts berghe	»
Tsente Pieters te Pietersboch	»
Tonser Vrouwen te Walsinghen	»
Tonser Vrouwen te Vranckevoerde	»
Tonser Vrouwen te Godsbuer	»
Tonser Vrouwen te Straesborch	»
Tonser Vrouwen te Bessanson	»
Tsente Eutropen in Petau (Poitou)	III L x s.
Tsente Privets te Dizise (St. Dizier)	»
Tsente Clemens up IX milen Lyons sur Rone	»
Tsente Maurissis te Angiers	»
Tsente Benignes te Digon in Bourgoingen	»
Tsente Jans te Romans ten Sartroyen int lant van Savoye	»
Te Rutsemadoen (Rochemadou)	V Lib.
Tonser Vrouwen te Puts (Puy en Auvergne)	»
Tonser Vrouwen te Salsbri	»
Tsente Ambrosijs te Melanen	»
Tonser vrouwen te Lincole	»
Tsente Pieters te Ioorc (York)	»
Tsente Niclaeus Terremude	»
Tsent Jans te Beverlay	»
Tonser Vrouwen te Bazele XIII milen boven Straesborch	»
Tonser Vrouwen te Valveert (Vauvert)	VI Lb.
Te Avengoen	»
Te Bordeaus tsente Machiels daer de roede es daer God de Helle met brac	»
Tsente Lodewijcx te Maersaelgen	»
Te Pieters sente	»
Tonser Vrouwen te Lincole	»
Tsente Thomas te Erforde	»
Tonser Vrouwen te Lubeke	»

In 't Clementijnboec, in de stadsarchieven van Antwerpen berustend, lezen wij verscheidene « correctiën » die als voorbeeld kunnen aangehaald worden. In 1407, werd een zekere « wolfken » « overmids dat hij de regerers van zine ambachte oploep ghedaen heeft omme harer officiën wille van den ambacht » in bedevaart gezonden naar « sente Anthonys in Viennoys » (St Antoine te Vienne, in Frankrijk) en mag hij niet weêrkomen « hi en hebbe eer betaelt III oude scilde die hi jegen den Here (d. i. den Hertog van Brabant), jegen de stad en jegen zijn ambacht ghebruect ende verbuert heeft ».

In 1411 werd Claes de Vooght, drossaard van Hoogstraten, omdat hij overmoedige woorden heeft uitgesproken tegen den burgemeester en de schepen van Antwerpen, in « pelgrimagie » gezonden « Tsente Ambrosius te Meylanen » (Milanen in Italië), en mag hij niet weêrkeeren vooraleer hij 24 fransche kronen aan den hertog en 12 aan Onze-Lieve-Vrouwe kerk heeft betaald. De zelfde beëvaart werd ook opgelegd door 't antwerpsch magistraat aan Jan Bode, schout te Rumpst, voor 't voornoemde misdrijf. In 1409 werd Jan van der Eyken, omdat hij bedreigingen had uitgesproken in volle schepenzaal tegen den deken der kleermakers, verwezen tot eene bedevaart naar Roc-Amadour.

De neringen en gilden ook, pasten de bedevaart toe als straf voor diegenen hunner leden die zich aan eenig misgrijp hadden schuldig gemaakt.

Voor schenders der openbare veiligheid, om wille van gewelddaden en diefstal, geven de Statuten van Maastricht van 1380, heel nauwkeurig op welke bedevaart ieder misdrijf nasleept. Voor een gebroken lid, zonder navolgende werkloosheid van 't slachtoffer, verwees men naar Sant Jago de Compostella en Vendôme. Op vervolging met mes of zwaard stond een reis naar Heute Saint-Josse (in 't Pas de Calais) op eenvoudige bedreiging, een bedevaart naar Erdenburg.

Voor schending der woonst bestond ook zulkdanig tarief. Brak hij een huis af, dan ging de misdadiger naar 't Eiland Chypre of Sant Jago de Compostella. Viel men een der huisbewoners aan, dan werden Compostella en Vendôme aangeduid. Voor diefstal werd te Aken, nog in 1677, een misdadiger tot eene bedevaart naar Scherpenheuvel veroordeeld.

In 't begin der XVe eeuw, vinden we te Antwerpen verscheidene strafbedevaarten opgelegd « mits onnutscape ». In 1407 werd Willeken Schollemuyle naar Rome gezonden, Giele Helleman, van Temsche, naar Sint-Andries in Schotland. Jan van der Steynemolen « overmids dat hi onnutelic ghewandelt heeft op goeder liede kinder eere » zal gaan naar Sint-Maria Magdalena « ter Spelonken ». Kathelyne van der Watermolen, om reden van « onnutlikere wandelingen ende dat sy van quader faam is » wordt naar Sinte-Joes gezonden. In 1410 ging het Antwerpsch magistraat er met den ruwen borstel door: om de reeds opgegeven reden werden vijf vrouwen en vier-en-twintig mannen voor een groot getal jaren op bedevaart gezonden en wel naar verafgelegen

steden. De vrouwen moesten onderscheidelijk naar O. L. Vrouw te Oxford, O. L. Vrouw te Orleans, O. L. Vrouw te Aken, Sinte-Joes en naar het H. Kruis te Stoemberg, in Westfalen. Aan de mannen werden als bedevaartplaats opgegeven, Sint Eewout in Elzas, Sint-Franciskus in Assisen, Sint-Antonis te Vienne, O. L. Vrouw te Puy, O. L. Vrouw te Einsiedeln, Sinte Peter van Luxemburg te Avignon, Sinte-Maarten te Tours, Sint-Olaf in Denemarken. O. L. Vrouw te Hoefscatteborch in Franconië, Sint Patricius in Ierland, Sint Thomas te Canterbury, het H. Kruis te Lucca in Italië, O. L. Vrouw te Luzern in Zwitserland, het H. Bloed te Wilsnaken, San Marco in Venetië, San Petronio in Bologna, enz. enz.

Een zeer eigenaardige opgave vinden we in 't Clementynboec onder het jaar 1407. Er is sprake van een lichtekooi, « juffrouwe Else Roeden » die een herberg houdt met, als uithangbord, « In den Pelgrim ». Prachtig gekozen opschrift voorwaar! Immers, in gemeld jaar werd de juffrouw « om haar slecht gedrag en 't schandaal dat ze verwekt, en daar « sij niet weerdich en es onder goede vrouwen te verkeerne » ter bedevaart verwezen naar N. D. de Rocamadour en bovendien voor vier jaar gebannen en veroordeeld tot het betalen van 12 fransche kronen aan den hertog van Brabant en tot het maken van een roede muur in de in opbouw zijnde vesting der stad, vooraleer zij weër in 't gemeenbest werd opgenomen.

De bedevaart werd ook nog opgelegd aan degenen die met valsche teeringen speelden of op zekere dagen zich met het dobbelspel onledig hielden. Voor overspel ook biedt ons het Clementynboec voorbeelden van strafbedevaarten aan. In November 1411 werd zekere Elisabeth Boels « overmids dat sy haren man ontgaen is ende hem syn goet ontdragen heeft ende in overspele zit met eens anders wijfs man... » veroordeeld tot een bedevaart naar Rome en voor drie jaar verbannen.

Een heel typisch voorbeeld om de reeks te sluiten. In 1410 werd zekere Marie van Lamsoye, dienstmeid in de gevangenis van het Steen, verwezen tot een bedevaart naar S. Maria-Magdalena « ter Spelonken » en voor 10 jaar verbannen, omdat zij « onredelijk » geleefd heeft met de gevangenen, voor hen bestemde almoezen achtergehouden, en « goede lieden » heeft beleedigd door kwätongerij.

In kwestie van kwätongerij en in 't algemeen voor onbeduidende beleedigingen of verwijten, toonden de middeneeuwsche rechters zich heel streng. Wij lezen alzoo van personen die naar verwijderde pelgrimsoorden werden gezonden om uitdrukkingen en bewoordingen gebruikt te hebben als volgende: *Ik zal u bij uwen langen neus nemen; leelijke zwarte calle*, enz., gewone schelduitroepingen als dagelijks in volkrijke buurten door twistende katijven moesten uitgekreten worden.

BESLUIT

Het geestelijk recht eerst, het leekenrecht nadien hebben het gebruik der boetbedevaarten in het kristendom beurtgewijze ingebracht. Deze straffen konden later afkopen volgens nog bestaande lijsten. De bedevaart- en pelgrimplaatjes werden door de pelgrims, ter plaatse, als aandenken, ook als bevrijdingsteeken, aangeschaft en op hoed of borst gespeten.

Het dragen van die teekens was voldoende om kosteloze gastvrijheid te krijgen bij het doortrekken der dorpen of steden waar gasthuizen opzettelijk tot dat doel gesticht werden. Zelfs in tijd van oorlog heeft men in Frankrijk gezien dat het dragen der pelgrimsteekens voldoende was om vrijgeleide door beide legers te ontvangen.

Na de boettocht kwam de boeteling voor het magistraat die hem veroordeeld had, terug, en legde daar zijne getuigschriften voor, hem door de geestelijke overheid van de plaats waar hij gebedevaart had, gegeven. Hij was dan vrij en verlost van alle straf.

Dit vinden wij dikwijls vermeld in het Clementynboec, in volgende woorden :

« Anno 1391. XXIII die Januarii, soo waert de brief ghetoent dat Colin » Kerstiaen, de vleeschouwere, zijn pelgrimage ghedaen hadde, tOnser Vrouwen te Rutsemadouwe in beternisse van den ghemeen Ambacht van de » Vleeschouwers ».

Na dit volbracht te hebben, ging de pelgrim zijn teekens in het water werpen als laatste bewijs van verzoening en ook omdat anderen ze niet zouden gebruiken, daar het streng verboden was ze weer te verkoopen.

En zoo komt het, dat men nu, gewoonlijk, die interessante overblijfselen der vroegste bedevaarten in onze waterloopen terugvindt.

BESCHRIJVING DER VOORWERPEN

Onder de ongeveer tweehonderd voorwerpen die de verzameling uitmaken en die meestendeels in de Schelde gevonden werden tijdens de kaaiwerken, in 1885, zijn er enkele op de bijgaande plaat (27) gebracht, waarvan hierna de beschrijving.

1°) Vooreerst het *Mariabeeldje* dat gewoonlijk diende om den bedelstaf te versieren. Het is daarvoor hol. — O. L. Vrouw draagt hier eene kroon van drie leliebloemen in de rechterhand, niet een scepter met lelien zooals het gewoonlijk voorkomt, maar eenvoudig eene leliebloem. Een identiek stuk werd te Namen in 1877 gevonden in de Samber en berust thans in het plaatselijk museum.

Tin. H. 62 mm. Br. 34 mm.

27. PELGRIMPLAATJES

3	3	7	7	12
2				
1		14		15
11	10	6	9	8
3	12	12	12	4
13	12	5	5	12
				12

2°) *Tinnen zakje*; ook ampoulie genaamd of bedevaartzakje. In de middeleeuwen zeer in voege; men deed er ter plaatse olie, was, aarde of eenige druppels kaars in, als aandenken; gewoonlijk vindt men die zakjes van boven toegenepen; men droeg ze aan den hals, door een snoer opgehangen. Dit stuk draagt een schild met drie leliebloemen. Te Namen werd een soortgelijk zakje gevonden in de Samber in 1877. Men vindt ze in gebruik te Vendôme in Frankrijk. (Sainte Larme de Vendôme).

Tin. H. 42 mm. br. 33 mm.

3°) *Sint Jacobsschelpen*. Drie stuks staan op de plaat afgebeeld. Deze treft men bijna op al de schilderijen aan waar pelgrims afgebeeld zijn. De schelp werd bijzonder op den hoed geplaatst, nevens de twee sleutels van Rome of de gekruisde bedelstaffen.

4°) Een vierde schelp met het St Jacobs beeld er op, zou wel kunnen afkomstig zijn van Sint Jacob van Compostella. De schelpen met St Michiel behooren tot den Mont St Michel in Frankrijk.

5°) Twee plaatjes, onder aan, zijn fragmenten met den Edelen Ridder Sint Joris. Forgeais geeft zulk een stukje aan in zijn werk « Collection de plombs historiques trouvés dans la Seine », vierde reeks bl. 162. Het verbeeldt Sint Joris te paard, zijn lans in de muil van een draak stekend, welke hij komt te vellen. De heilige draagt een harnas zooals men ze aantreft in de XIVe of XVe eeuw.

Tin. H. 50 mm. Br. 41 mm.

6°) *St Christoffel*. Slechts gekleed tot boven de knieën met op den linker arm het kind Jezus en in de rechter hand een tak.

Tin. H. 55 mm. Br. 26 mm.

7°) *Drie hoofden* waarvan twee met uitstekende tong. Dit zijn waarschijnlijk fragmenten van pelgrimplaatjes Sint Jan Baptist verbeeldende, zooals men er aantreft te Amiens.

8°) *Sint Leonardus?* Het opschrift van dit plaatje is onduidelijk doch door de twee boeien kan men er een St Leonardus in zien.

Tin. H. 42 mm. Br. 21 mm.

9°) *St Adrianus*. Dit is het eenige bekende zilveren pelgrimplaatje. Het werd ook in 1885 te Antwerpen tijdens de Schelde werken gevonden. Als opschrift draagt het: S. ADRIANUS.

Zilver H. 40 mm. Br. 21 mm.

10°) *Onze Lieve Vrouw*. Zeer dun. Dit is het oudste plaatje der verzameling; het draagt als opschrift: S. BEATE MARIE DEI ABUSSIED, en stelt de H. Moeder Gods voor met het kind Jezus.

XIIIe eeuw. Tin. H. 39 mm. Br. 23 mm. onbekend exemplaar.

11°) *Sint Fiacre en Sint Faron*. In het midden Sint Faron, bisschop van Méaux, rechtstaande, met mijter en staf. Rechts, Sint Fiacre, met kap over

28. GIETVORM IN LEI

het hoofd en een spade in de hand ; links een vrouwspersoon, de « Becnaude » geheeten.

Tin. XVe eeuw, nog niet gekend exemplaar. H. 30. br. 36.

12°) Op de plaat komen nog verscheidene andere stukjes voor zooals eene gekroonde M ; een paar handschoenen, een penning met kruisbeeld ; nog verder, eene M (gothiek) met twee heiligen daarin : elders een vierlobbig médaillon met de H. Maagd Maria op een bank ; het kind Jesus rechtstaande langs den rechter kant, en links eene kaars. Ook in het midden een médaillon met St Joris te paard. Hiervoor zijn geen plaatsen aan te duiden.

13°) *Kruis*. Dit eigenaardig stukje behoort ook tot de oudste voorwerpen der pelgrimplaatjes in de Verzameling ; uit de letters die op het kruis voorkomen is er niets te maken.

Tin. H. 45 mm. Br. 32 mm.

14°) Het mooiste pelgrimplaatje is wel dit verbeeldende Onze Lieve Vrouwe zittend onder een met drie torentjes versierd dak, waarvan het middenste een klok draagt ; rond haar staan vier kaarsen op een vierkantig rek ; rechts en links engelen en, onder deze, geknielde en biddende pelgrims. Het opschrift is ongelukkig niet meer volledig, Juist daar waar de plaatsnaam staat is het afgesleten en zoo kunnen wij slechts lezen : ONS VROUWE T.....T.

Het plaatje heeft nog onder en boven de haken, alsmede een pin, links, voor het vastmaken.

Tin. H. 83 mm. Br. 45 mm.

15°) Eindelijk hebben wij een afgietsel in tin van een vorm in lei (Pl. 28) die ook tot de verzameling behoort. Dit uiterst zeldzaam stuk verbeeldt de H. Gudula met een brandende kaars in de hand die de duivel uitblaast, maar weder aangestoken wordt door een engel hier verbeeld door een vogel met een kaars in de klauwen ; rechts treft men den H. Cornelis aan met kruisvormige staf en hoorn. Links, Sint Geertruide met staf. Onderaan, van weerskanten van het plaatje man en vrouw in pelgrimskleedij, knielend en de handen samen om te bidden.

Hier kan men zich een goed denkbeeld vormen hoe de pelgrimplaatjes vervaardigd werden ; de oogen vindt men hier volledig alsook de pinnekens om door den hoed te steken en ze al omdraaiend vast te maken.

Onderaan is ook een haak, die waarschijnlijk gediend heeft om er het een of ander aandenken aan te hangen.

De steen meet H. 145 mm. Br. 17 mm.

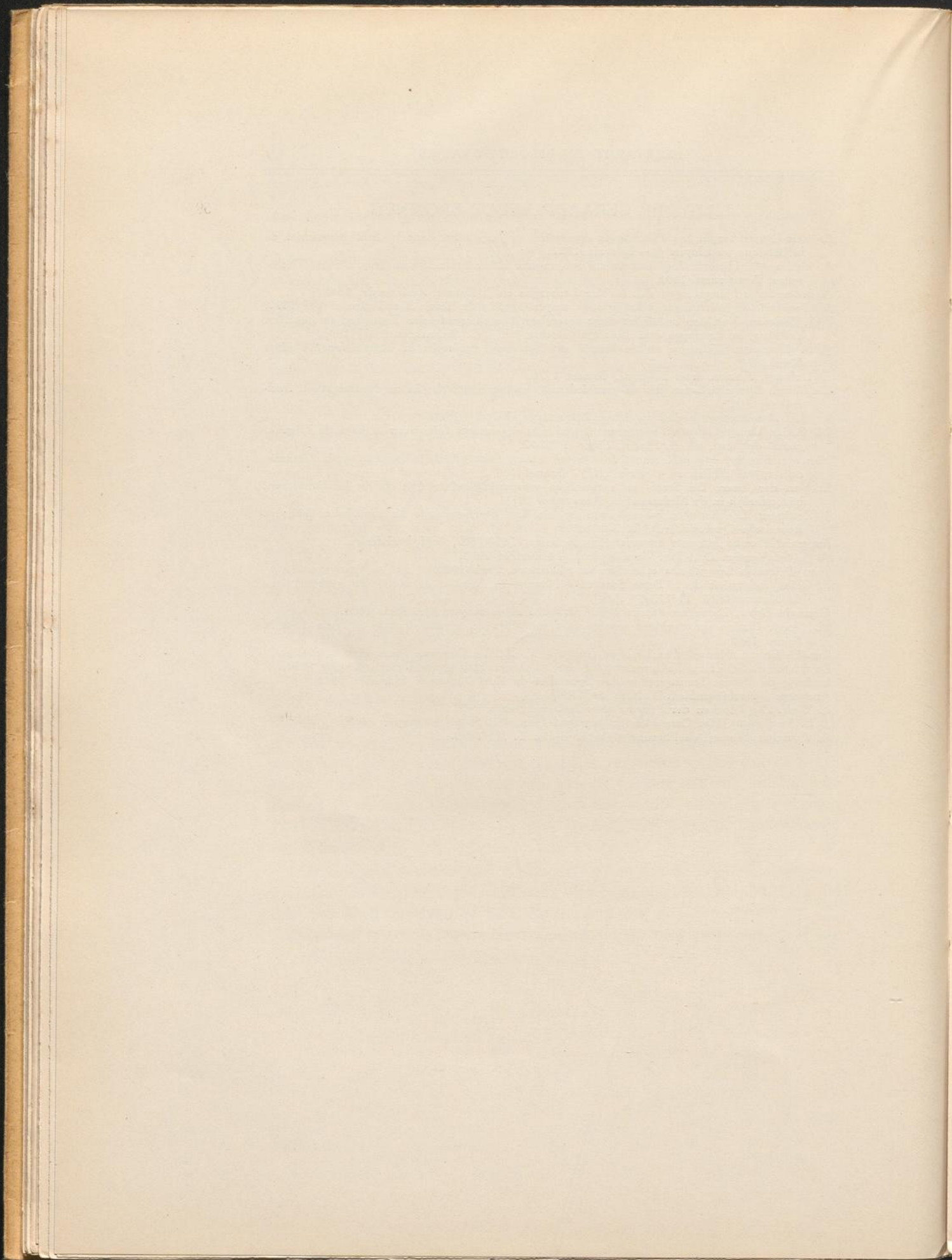
Het plaatje H. 93 mm. Br. 62 mm.

LIJST DER GERAADPLEEGDE BRONNEN

- E. Van Cauwenbergh. Les Pèlerinages expiatoires et Judiciaires dans le droit communal de la Belgique au Moyen âge. Louvain 1922.
- A. Limborgch. Historia Inquisitionis cui subjungitur Liber Sententiarum Inquisitionis Tholosanae. Amsterdam 1692.
- Audenaerdsche Mengelingen. Ed. L. Van Lerberghe en J. Ronsse. Audenarde, 1845.
- U. Berlière. Les pèlerinages judiciaires au moyen âge, in de Revue Bénédictine t. VII 1890.
- F. J. Bodman, Von der Bedefahrt einer besondern Gerichtsstrafe der Teutschen im mittlern Zeitalter, in Beytraege zum Teutschen Rechte. ed. J. C. Siebenkces, t. III 1788.
- J. B. Cannaert, Bijdragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaenderen, 3e editie Gent 1835.
- E. Defacqz, Ancien droit Belgique, Brussel 1878.
- De Wind. Bijzonderheden uit de geschiedenis van het strafrecht in de Nederlanden. Middeburg 1827.
- R. His. Das Strafrecht des deutschen Mittelalters, Leipzig 1920.
- M. G. De Louvrex. Recueil contenant les édits et règlements faits pour le pays de Liège et comté de Looz, ed. B. Hodin, Liège. 1750-52.
- Van den Bussche. Les pèlerinages dans notre ancien droit pénal, in Bulletin de la Commission royale d'Histoire 4e série t. XIV. Brussel 1887.
- L. Van der Essen. De Straf- en rechterlijke verzoeningsbedevaarten in de Middeleeuwen, bijzonderlijk in de Nederlanden, Antwerpen 1911.
- J. Zettinger. Die Berichte ueber Rompilger aus dem Frankenreiche bis zum Jahre 800; in Roemische Quartalschrift. T. II. 1900.
- Forgeais. Plombs historiér trouvés dans la Seine, 1858-1867, Vijf boekdeelen.
- A. J. G. Verster. Oud-Tin. Tweede druk. Maastricht 1928.
- Jean d'Arcour. Les plombs et sachets de pèlerinage. Paris 1900.
- F. Cajot. Antiquités de la Basse Sambre à Namur. in Annales de la Société archéologique de Namur 1877. T. 13. 4de Afl.
- Germain Bapst. Etude sur l'étain dans l'antiquité et au moyen âge. Paris 1884.
- M. Gresy. Notice sur quelques enseignes et médailles en plomb, trouvés à Paris dans la Seine. 1860.
- Camille Enlart. Manuel d'archéologie française T. III. Le Costume. Paris 1916.
- Dr Heinrich Schiffers. Kulturgeschichte der Aachener Heiligums Farhrt. Keulen 1930.
- Ludovic de Valon. Iconographie des Sportelles de Roc- Amadour Marseille 1930.
- Antwerpsch Archievenblad. T. XXV & XXVI.
- F. Wolf. Die Glocken der Provinz Brandenburg. Berlin 1920.
- J. B. Stockmans. Het Correctieboek der Stad Lier 1401-1484. Antwerpen 1906.
- A. Blanchet. Manuel de Numismatique française T. III 1930.

WAPENS

Voor we de prachtige verzameling ijzeren wapens van M. Claes gaan beschrijven, laat ons toe een woordje geschiedenis over ijzeren wapens te zeggen. De voorhistorische geschiedenis zegt ons, dat de mensch in ons land het « ijzer » heeft gekend, omstreeks 850 jaar voor Christus, en sindsdien (tot helaas, heden toe) er de moorddadigste wapens van heeft gemaakt. Daar vechtende menschen steeds de leus hebben van « veel slagen te geven en weinig te krijgen » is het van de vroegste tijden tot heden een wedstrijd geweest van :

- 1°) uitvinden van nieuwe wapenen om meer en gemakkelijker te dooden.
- 2°) nieuwe dekkingswapens uit te vorschen om zich best tegen de nieuw uitgevonden wapenen te beschermen.

Daardoor 2 verschillende soorten wapens : aanval- en afweerwapens. Ziehier enkele voorbeelden van bewapening en tegenbewapening :

Om zich het hoofd te beschermen had men helmen, die goed weerstonden aan zweerdslagen, doch niet aan knotsen, ruiters- of zware Lucerna-hamers.

De beste geklonken maliënkolders werden doorboord door het gebruiken van 3 of 4 kantige dolkenlemmers. Een bij uitstek goede beschutting voor gansch het lichaam was het harnas, dat ook door bijlen, slaghamers met punten, genaamd in 't fransch « bec de corbin » en bijzonderlijk door het uitvinden van vuurwapens overwonnen werd.

Hoe men ook de harnassen verzwaarde tegen de steeds meer en meer doordringende « ballen » der musketiers, niets hielp... daar het onmogelijk was — wegens de zwaarte — een harnas te dragen dat tegen de musketballen weerstand kon bieden. Daar de vuurwapens een zoo groote rol gespeeld hebben in de wapengeschiedenis kunnen we niet nalaten 'er een kleine historiek van te maken. Het oudst gekend draagbaar vuurwapen is de « scolpus », soort klein escopette, berustende op een vork die vastgemaakt was aan de ruiterszadel, en hier werd gebruikt rond 1397. In het begin der XVe eeuw zijn de draagbare vuurwapens gesmeed in vorm van een buis, open aan de eene zijde en gesloten aan de andere. Soms was het draagbare vuurwapen verlengd met een staart welke met een knop of een ring eindigde. Deze vuurwapens noemde men handkanonnen, loodbussen, hakkebussen, donderbussen; zij waren in 't algemeen zeer zwaar en vereischten voor hun handeling en vervoer twee mannen. Hunne lengte in het begin was 30 tot 40 centimeter — doch snel wierden zij verlengd en daar het gewicht zeer verzwaarde, gebruikte men een vork, waarop de loop rustte.

Enkele handkanonnen hadden een houten handvat, andere werden op hout geplaatst — dit was het begin van het geweer.

De vuurwapens van de XVe eeuw hadden het luchtgaatje om het poeder (buskruit) te doen ontvlammen langs boven op den loop. Op het einde der

XVe eeuw maakte men dit luchtgaatje aan de rechterzijde en men miek er een kruitpan aan (kruitpan, soort klein open doosje), in 't fransch bassinet genaamd. Om deze kruitpan te vrijwaren tegen regen of wind maakte men er een draaibaar dekseltje aan, pandeksel genaamd. Om de lading van het vuurwapen te doen ontploffen moest men er een brandende solferlont aan houden. Dit was het allereerste begin.

Op het einde der XVe eeuw, werd de lontstokvork (platine à serpentin porte-mèche) uitgevonden.

Een groote verbetering aan den loop van het vuurwapen op het einde der XVe eeuw was het groeven.

In 1515 werd te Nuremberg het radslotmekaniek uitgevonden. Het was een vernuftige uitvinding doch fel ingewikkeld. De eerste pistolen waren met radslot, en werden voor het eerst gebruikt door de Duitsche Reiders (1).

Rond het midden der XVIe eeuw vond men het steekslot uit (platine à double détente).

In het begin der XVIIe eeuw ontdekte men het keislotmekaniek (vermoedelijk in Spanje) dat een heel groote verbetering was, want het radslot was heel ingewikkeld en licht ontredderd. Het keislotmekaniek (batterie à silex) werd eerst « geweer » genaamd — dan slot — (batterie) en werd tot in het begin der XIXe eeuw gebruikt.

De Cartouche — kogel met kruithuls — werd voor de eerste maal in Spanje gebruikt rond 1569.

De verzameling Claes is in 4 groote tijdperken te verdeelen :

I. van 500 jaar voor Christus tot begin onzer jaartelling.

II. van IVe eeuw tot XIIIe eeuw (einde).

III. van XIVe tot einde XVe eeuw.

IV. van XVIe tot XVIIIe eeuw.

I

IJZERTIJDVAK — 500 J. V. C. TOT BEGIN ONZER JAARTELLING

Het ijzertijdvak van 850 jaar voor Christus tot het Romeinsch tijdperk wordt verdeeld in 2 tijdperken, te weten :

1) Hallstatt tijdperk van 850 j. v. C. tot omstreeks 500 j. v. C. (Hallstatt gelegen bij Salzburg in Oostenrijk).

2) La Tène-tijdperk van 500 j. v. C. tot begin onzer jaartelling. (La Tène, in Zwitserland, bij het meer van Neuchâtel).

Daar M. Claes' verzameling maar stukken behelst van het La Tène tijdperk geven we hieronder enkel een beschrijving van de bewapening van een La Tène krijger :

(1) reiders : Duitsche ruiters in Franschen dienst, XVIe eeuw.

Als hoofdbeschutting een helm in ijzer of brons ; een groot rechthoekig schild in hout beslagen met leder ; een tweesnijdige degen zonder pareerstang, dolk, lans, werpspies, boog en pijl, bijl met loodrechte huls gelijk een bronzen bijl van het bronstijdperk (hache à douille).

Buiten enkele lansen, werpspiesen, paardegebitten, bijlen, een zeer goed bewaarde voetangel in brons, moeten we bijzonder vermelden :

1° een dolk met tweesnijdig lemmer en versierd handvat in been. Gevonden in de Schelde te Wichelen.

2° een buitengewoon schoone tweesnijdige degen in ijzer in zijn scheede. Het lemmer is tweesnijdig, en de greep is gevormd door dunne koperen plaatjes geschoven op den angel, waartusschen been of hout heeft vastgezeten ; bovenaan een heel klein knopje in koper. De scheede is langs de eene zijde gemaakt uit plaatijzer, waarop een groote gordelhaak is vastgeklonken, de andere zijde is uit dun koper en heeft de schoone geelgouden Scheldepatina. Gevonden te Appels in de Schelde. Het is de schoonste en best bewaarde degen van het La Tène tijdperk die gevonden werd in België (Pl. 29, n° 1).

II

FRANKISCH TIJDPERK

Het Frankisch tijdperk bevat 2 tijdstippen :

- 1°) Het Merovingisch tijdperk van begin IVe eeuw tot 751.
- 2°) Het Karolingisch tijdperk van 751 tot 987.

MEROVINGISCH TIJDPERK

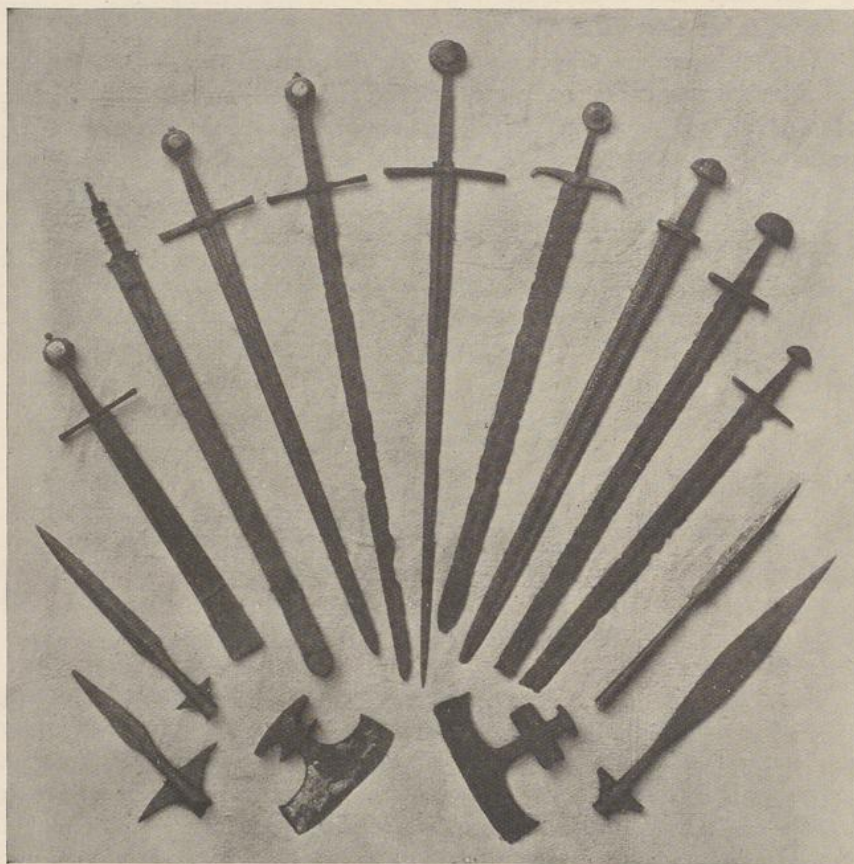
Tijdens dit tijdperk gebruikte men volgende aanvalwapens : breede tweesnijdige zwaarden zonder pareerstang, scramasaxen (soort eensnijdige korte zwaarden), francisca bijlen, lansen, werpspiesen, angons (soort lange lans met kleine weerhaakjes). Als afweerwapen een groot rond schild in hout, met middenaan een umbo in ijzer. Om het lichaam te beschermen droeg men : een dierenhuid als rompbeschutting, een breede gordelriem in leder, versierd met groote gespplaten en tegenplaten in ijzer of brons, (deze waren soms heel rijk ingelegd met goud of zilver). Onderaan, en vastgemaakt aan den gordelriem hingen korte lederen riempjes die beslagen waren met ijzeren of bronzen plaatjes. Deze plaatjes waren versierd gelijk de gespplaten. De breede gordelriem met haar aanhangende riempjes waren een goede buikbeschutting. De beenen waren omwonden met lederen riemen die elkaar kruisten en beslagen waren met koperen nagelen.

De hoofdmannen droegen helmen in kegelvorm (Spangenhelm), doch die waren heel zeldzaam.

Uit het Merovingisch tijdperk zien we in de verzameling Claes volgende stukken : verschillende scramasaxen, groote en kleine, waaronder zeer goed bewaarde ; een heele serie francisca bijlen ; werpspiesen en lansen (zie lans

5 14 1 10 11 12 13 9 8 7 2

15

3

4

6

Cliché Delville

29. SLAGBIJLEN, ZWAARDEN ENZ.

plaat 29, n^r 2, die buitengewoon goed bewaard is) ; een umbo (middenste van schild) ; een korte scramasaxe met langwerpige knop en heel kleine pareerstang ; enkele pinsporen, messen, en gordelplaten. De meeste van deze stukken werden gevonden in de Schelde.

HET KAROLINGISCH TIJDPERK — 751 TOT 987 EN LATER

Tijdens het karolingisch tijdperk is de lichaamsbescherming fel vooruitgegaan, en is om zoo te zeggen de voorvader van de armure (plaatbeschutting).

14 11 12 13 9

22

8

15

16

30. DOLKEN.

Cliché Fr. Claes

Ziehier waaruit de krijgers-uitrusting bestond :

Als hoofdbeschutting een helm in ijzer, soort spangenhelm, doch breeder en langwerpiger dan de Merovingische helm. Onderaan den helm een groot stuk leder welk nederviel tot op de borst, en nek, keel en gezicht beschermde. Als rompen bovenarmsbeschutting een soort wambuis uit grof linnen waarop geschubde ijzeren plaatjes waren vastgenaaid. Dit geschubde wambuis kwam iets lager dan de smalle gordelriem en aan gene zijde hingen groote en breede lager dan de smalle gordelriem en aan gene zijde hingen groote en breede (in olie gekookte) lederen riemen die bijna tot aan de knieën reikten. Als beenbeschutting gekruiste, lederen riemen, met nagelen beslagen. Deze beenbeschutting reikte tot over de knieën. Een groot rond schild met groote umbo, deze laatste in kegelvorm.

De aanvalwapens bestonden uit : groote, breede, tweesnijdige zwaarden met rechte doch heel smalle parreestang, een groote knop, soms met 3 lobben ; doeken, groote slagbijlen, lanssen, en vleugellansen.

Daar de bewapening in de XIe, XIIe en XIIIe eeuwen maar enkele veranderingen heeft onderstaan, die we hierna zullen beschrijven, en de verzameling Claes niet al te rijk is aan stukken van die tijdstippen zullen we de XIe, XIIe en XIIIe eeuw bij het Karolingisch tijdperk voegen.

Ziehier in algemeene trekken de veranderingen der bewapening der XIe, XIIe en XIIIe eeuw in vergelijking met de Karolingische wapens.

De degens hadden bredere pareerstangen en langwerpige knoppen, soms met 5 loben, de dolken hadden zwaardere lemmers, de helmen waren puntiger (kegelvorm) en hadden bovendien een neusbescherming, het schild was niet meer rond, maar puntig van onder, en rond van boven, was groot en beschilderd met dieren en ornamenten. Dit waren in 't algemeen Wikingschilden.

De lansen en werpspiesen hadden bijna dezelfde vorm buiten enkele werpspiesen met groote weerhaken die waarschijnlijk Wikingwerpspiesen waren. De grootste verandering in de bewapening was het invoeren der geklonken maliënkolders. Volgens de eenen zouden het de Noordmannen geweest zijn die bij ons de geklonken maliënkolders zouden hebben ingevoerd, volgens anderen zouden het de Kruisvaarders zijn, die ons uit het Oosten de maliënkolders zouden hebben medegebracht.

De verzameling Claes bevat volgende stukken van het Karolingisch, XIe, XIIe en XIIIe eeuwsch tijdstip :

Een schoone reeks groote slagbijlen (zie plaat 29 n^{rs} 3 en 4) ; een rijke serie vleugellansen (n^{rs} 5 en 6), waaronder prachtig bewaarde ; werpspiesen met weerhaken (Wiking ?) ; stijgbeugels (Pl. 31, n^{rs} 23 en 24) ; een zeer interessant paardengebit in ijzer en brons, 2 belangrijke pinsporen in ijzer, een met zilver ingelegd, gevonden te Vilvoorde ; 2 schoone zweerden van de XIe eeuw (n^{rs} 7 en 8) ; een dolk der XIIIe eeuw, met driekantig lemmer (zie plaat 30, n^r 22) ; en dan een heel schoon zweerd van de X^e eeuw (zie plaat 29, n^r 9). Het breed lemmer met bloedgroef tot aan de punt is in gedamaseerd ijzer, de rechte, korte pareerstang en de knop met 3 loben zijn ingelegd met koper. Te vergelijken met degen in de Hallepoort te Brussel van de verzameling De Deyn Ninove, gevonden in de Schelde te Dendermonde. De degen van M. Claes is gevonden te Antwerpen in de Schelde, gelijk al de bovenvermelde stukken.

III

XIVe EN XVe EEUW

De XIVe en XVe eeuw vormen eigenlijk « het kruimkje uit » van M. Claes' verzameling. Het is het schitterendst en bloeiendst tijdperk van de Vlaamsche kunst en de gemeentenaren. Froissart zegt ons dat de vlamingen in den slag van Roosebeke 1382 volgende bewapening hadden :

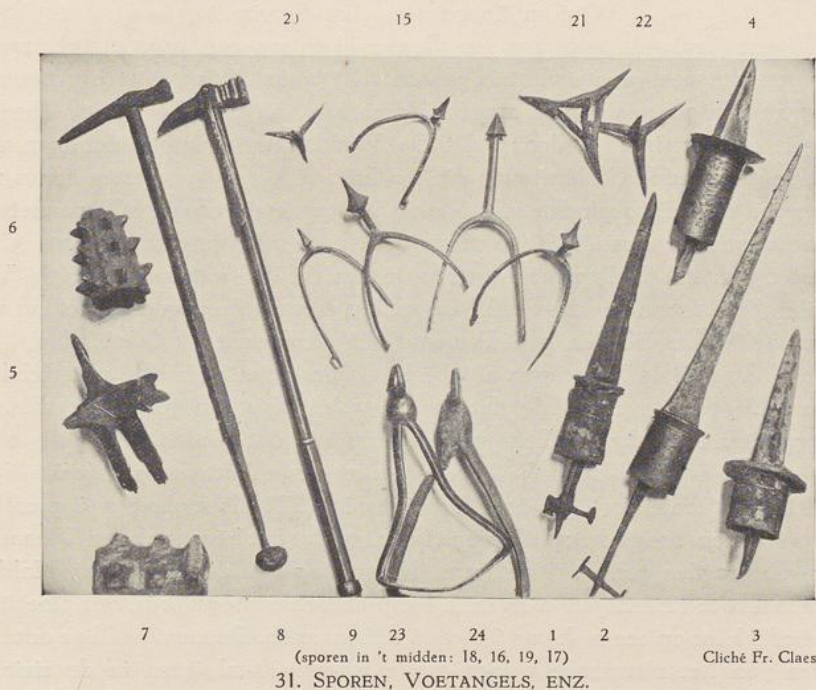
« Les Flamands étaient armés la greigneure(1) partie de maillets, de hanètes

(2) « la greigneure partie » het grootste deel, de meeste.

(2), et de chapeaux de fer, d'hauquetons (3) et de grands gands de baleine et portait chacun un plançon à picot de fer et à virole ».

Buiten de hamers, pieken met weerhaken en groote ijzeren helmen, opgevulde wambuizen, handschoenen uit walvischbaleinen gemaakt, gepinde staven (plançon à picot) hadden de rijke en goede burgers geklonken maliënkolders. Dan

31. SPOREN, VOETANGELS, ENZ.

had men verder, de hand- en kruisboogschutters die een op een Griekschenden helm droegen zonder neusbescherming), pieken, degens met breede lemmers, rechte pareerstangen en groote degenknopen in brons of ijzer; nierdolken (specifiek vlaamsch wapen), ruitershamers, groote slagbijlen, knotsen in ijzer; in de XVe eeuw vuurwapens, zoowel draagbare, als kanonnen en mortieren, kruisboogen, en op 't einde der XVe eeuw groote hakkebussen. Daar de gepinde staf in den Guldensporenslag zulke zegenrijke rol heeft gespeeld, en daar menige pennetwist is ontstaan nopens den vorm en de benaming « Goedendag », kunnen we niet nalaten er enkele regelen over te schrijven.

Guillaume Guiart, Fransch kroniekschrijver, beschrijft een klein gevecht tusschen Vlamingen en Franschen in 1297 en zegt :

(3) « hanet » soort piek met weerhaak, om de ruiters te ontzadelen.
 (4) « hauquetons » opgevuld wamuis.

A grands bastons pesanz ferrez
 A l lonc fer agu devant
 Vont ceux de France recevant.
 Tiex bastons qu'il portent en guerre
 Ont nom Godendac en la terre :
 Goden-dac, c'est bonjour à dire,
 Qui en françois le veust d'écrire.

Volgens Froissart was dus het vlaamsch wapen een groote stok, zwaar beslagen met een groote punt bovenaan. Dit wapen komt juist overeen met het wapen afgebeeld op de muurschilderingen van de XIVe eeuw (begin) ontdekt te Gent in 1846 door Felix De Vigne. Deze muurschilderingen verbeelden gewapende Gildemannen die ten krijg trekken, de meesten ervan zijn gewapend met een gepinden staf. Zooals we zegden is er een felle pennetwist geweest rond de jaren 1890 tusschen de heeren Herman Van Duyse, Conservator van het Hallepoort Museum te Brussel (Wapenmuseum) en Van Malderghem, archivaris der Stad Brussel. De eerste verdedigde de stelling van Felix De Vigne die den gepinden staf (in 't algemeen « Goedendag » genaamd) aanzag als het wapen afgebeeld op de boven vermelde muurschilderingen. De tweede beweerde dat de « Goedendag » een ploegijzer was. Ik ondergeteekende schrijver ben van meening dat het vlaamsch wapen in de XIVe eeuw, vermeld door Guillaume Guiart als « Goedendag » (een 25-tal maal in zijn kronijken), en door Froissart in 1382 als « plançon à picot de fer et à virole » een en hetzelfde wapen zijn, en dat het bij uitstek een *Vlaamsch* tegen de paarden gericht wapen was. De stelling van den heer Van Malderghem is niet te verdedigen, aangezien het practisch onmogelijk is, een ploegijzer van 4 of 5 kilos op een stok van 2 meters te hanteeren. De menigvuldige ontdekkingen van het vlaamsche wapen in de laatste 20-tal jaren in de rivieren (in de Vlaanderen) zijn stellige bewijzen ervoor dat de vorm van het vlaamsch wapen, gebruikt in de XIVe eeuw, wel die is, afgebeeld op de muurschilderingen te Gent. Wat de naam betreft van het Vlaamsche wapen, voor de eenen Goedendac, de anderen gepinde staf, denken wij dat de naam : « Goedendag » een landelijke of gewestelijke volksnaam was, van den gepinden staf. Ziehier een paar stichtende voorbeelden van hedendaagsche volksnamen : piot — is de gewone naam welke men in de Vlaanderen geeft aan een gewoon soldaat. De fransche soldaten doopten hun bayonnet met den naam « Rosalie ».

Daar de XIVe en XVe eeuw door zooveel stukken vertegenwoordigd zijn gaan we die tijdstippen in 4 verschillende soorten wapenen verdeelen, te weten:

- 1) Stootwapens.
- 2) Degens en dolken.
- 3) Maliënkolders, helmen, sporen, stijgbeugels enz.
- 4) Vuurwapens, kruisbogen, pijlpunten enz.

STOOTWAPENS

Aan vlaamsche stootwapens heeft M. Claes de schoonste verzameling der wereld. Men ziet er niet minder dan een 20-tal (complete) gepinde staven (Goedendags) van alle grootte, een zelfs, met een stuk van den stok (bewaard in alcohol). Zie plaat 31 n^r 1-2-3-4. Dan 2 ijzeren morgensterren (Zwitsersch wapen, n^r 6 en 7) en enkele Lucernehamers — op groote stok — om met 2 handen te hanteeren (n^r 5). Verder (8 en 9) twee ruitershamers van de XVe eeuw om de helmen stuk te slaan, genaamd à bec de corbin : n^r 8 werd gevonden in het slot te Wijnendaele, het oud slot van de Graven van Vlaanderen.

DEGENS

De XIVe eeuwsche degen had een breed tweesnijdend lemmer met lange bloedgroef, rechte pareerstang (in vorm van een kruis) en groote knop in ijzer of brons. Deze knop was berekend om evenwicht te geven aan het lemmer om dus de degen gemakkelijker te hanteeren. De XVe eeuwsche degen heeft denzelfden vorm, buiten de pareerstang die zich buigt naar het lemmer.

Op plaat 29, n^r 10-11-12, ziet men 3 degens van de XIVe eeuw, alle drie met rechte pareerstang in ijzer, n^r 10 en 11 met knop in brons, n^r 12 in ijzer. N^r 13 op dezelfde plaat is een degen van de XVe eeuw met gebogen pareerstang en knop in brons. Een zeer interessante degen (spijtig dat hij stuk is) is n^r 14, van de XIVe eeuw, genaamd baeseleer, in 't Fransch « badelaire ».

M. Claes heeft ook in zijn verzameling een zeer interessant « stuk » van een degen der XIVe eeuw, welke met goud en zilver is ingelegd geweest.

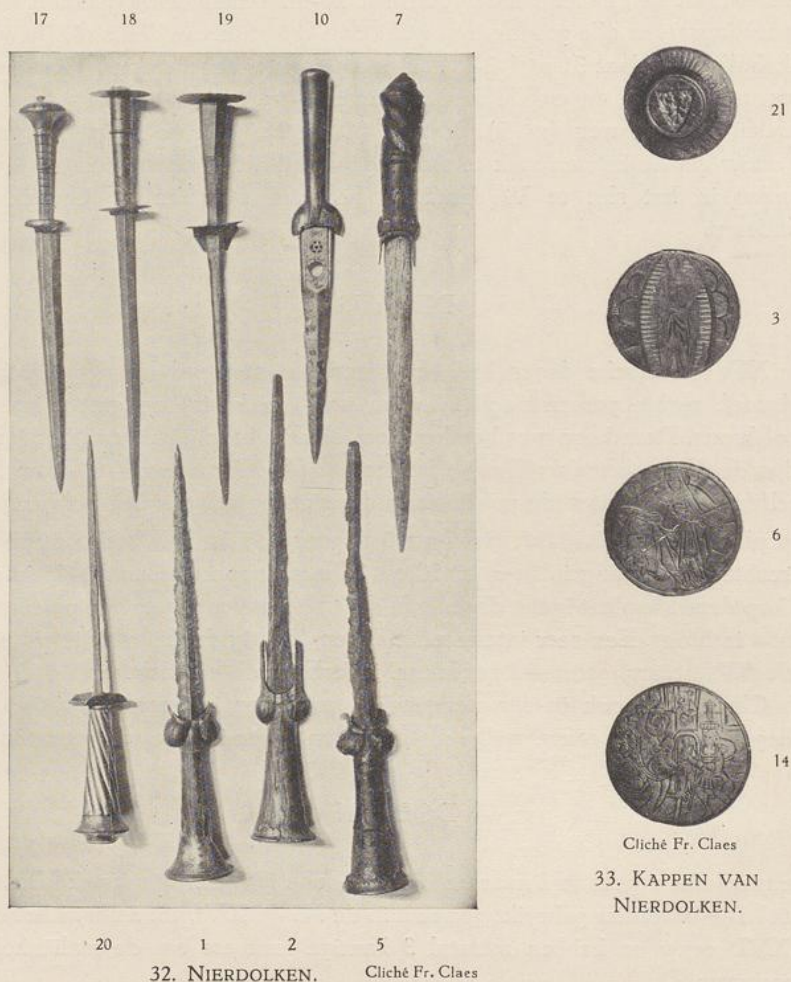
DOLKEN

De nierdolken, genaamd naar de 2 kleine bolletjes (een bij uitstek Vlaamsch wapen) zijn bijzonder gebruikt geweest in de XIVe, XVe, tot zelfs in het begin der XVIe eeuw en hebben meestal 3 kantige lemmers om de maliënkolders te doorboren.

Vele hebben een kap (chape) die gegraveerd is. — Tusschen den hiel (talon) van het lemmer en de twee nieren is er bijna altijd een soort pareerstangetje in ijzer (of in een ander metaal) dat soms heel mooi versierd is met dierenkoppen. De meeste handvatsels der nierdolken zijn gemaakt uit heidewortel (racine de bruyère), meestal glad, doch een enkele maal met tin of zilveren nageltjes versierd. Plaat 32 geeft ons een goed voorbeeld van nierdolken. N^{rs} 1 en 2 zijn einde XVe eeuw en hebben eene gegraveerde kap. N^r 1 met gegraveerde

kap n^r 3, (pl. 33) verbeeldt een Lieve-Vrouw met kindje. N^r 2, kap n^r 4, verbeeldt: Bethsabée in het bad. N^r 5 is een zeer schoone nierdolk, einde XIVe begin XVe eeuw, met gegraveerde kap (n^r 6) en H. Elisabeth beeltenis.

N^r 7 (pl. 32) en 8 (pl. 30) zijn gewone nierdolkjes, n^r 9 (pl. 30) is een gewone nierdolk der XVe eeuw maar is zeer interessant met het gegraveerd mesje in een stuk van de scheede. N^r 10 (pl. 32) is een buitengewoon goed bewaard nierdolkje met handvat in hout(?) in het lemmer een koperen roset (een mist). N^r 11 (pl. 30) is zeer goed bewaard, 12 (pl. 30) heeft een mooie handvat in been. N^r 13 (pl. 30) is waarschijnlijk de mooiste dolk welke M. Claes in zijn

verzameling heeft. Hij werd gevonden te Zeelhem bij Diest in de Zwarte beek (verzameling Bamps) in 1892 en heeft volgend gothisch opschrift: Lof Got vor al. Hij is van de XIVe eeuw (einde).

N^r 14 (pl. 30) is een dolklemmer der XIVe eeuw; N^{sr} 15 en 16 (id.) zijn twee schoone schijfdolken (dague à rouelles) der XVe eeuw. N^r 15 heeft een handvat in hoorn, versierd met kleine bolletjes in been. N^r 16 is gansch in ijzer, n^r 17-18-19 (pl. 32) zijn einde XVe eeuwsch. N^r 20 is een zeer mooie dolk van einde XVe eeuw met handvat in verguld koper. Rond de kap een gothisch opschrift, in het midden een leeuwje dat als stempel kan gebruikt zijn. Buiten de vermelde dolken heeft M. Claes nog tientallen dolken van de XIVe en XVe — De meeste dezer dolken werden gevonden in de Schelde.

MALIENKOLDERS, HELMEN, SPOREN, STIJGBEUGELS, ENZ.

Op plaat 34 ziet men een schoone geklonken malienkolder van het einde der XIVe, waarboven een « camail » (hals- en schouder-bedekking) in geklonken maliën der XVe eeuw. Verder heeft M. Claes nog enkele maliënkolders en stukken van mouwen en beenen in geklonken maliën. Dezelfde plaat vertoont een boogschuttershelm der XIVe eeuw. Deze helm werd gevonden te Antwerpen in de Schelde, en is de eenige helm van de XIVe eeuw die gevonden werd in België. (Pl. 37, n^r 1).

M. Claes is waarschijnlijk de eenige bezitter in België van een spoor van den Guldensporenslag — zie plaat 31, n^r 15. Deze spoor in verguld brons werd gevonden te Kortrijk en dagteekent van het einde der XIIIe, begin XIVe eeuw. Op dezelfde plaat zien we nog 2 sporen van dezelfde tijd, gevonden in de Schelde te Antwerpen (n^{rs} 16 en 17). Een interessant spoortje is n^r 18 (einde XIIIe eeuw). N^r 19 is van de XIVe eeuw. M. Claes heeft nog zeer belangrijke sporen van de XIIIe, XIVe en XVe eeuwen, onder andere een zeer groote spoor van 't einde der XVe eeuw, gevonden te Dendermonde in de Schelde.

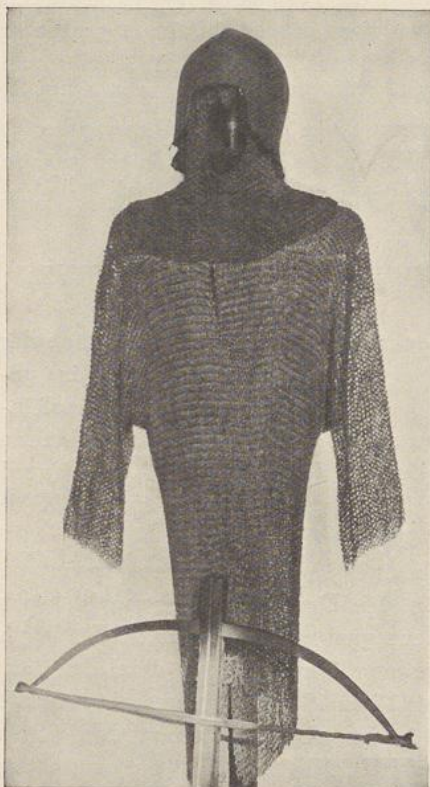
Op plaat 31 ziet men 3 goed bewaarde voetangels der XIVe en XVe eeuwen gevonden te Antwerpen in de Schelde. Voetangels zijn wapens tegen de paarden en zijn zoo gemaakt dat er steeds 1 angel omhoog staat; wreed wapen voor de arme paarden (n^{rs} 20, 21 en 22). Enkele stijgbeugels en schoone paardegebitten van de XVIe en XVe eeuwen sluiten deze afdeeling.

VUIRWAPENS, KRUISBOGEN

Als specimen der eerste draagbare vuurwapens heeft M. Claes een zeer interessant loopje van een vuurwapen — begin XVe eeuw. Het is een klein,

rond, doch heel zwaar loopje van 0.465 m. lengte en 0.05 m. middellijn, open aan de eene zijde en gesloten aan de andere. Aan de open zijde is het loopje achtkantig en versierd met een bandje in koper. Bijna aan het einde van de gesloten zijde is er onderaan een groote, zware haak vastge-

Cliché Fr. Claes

34. MALIËNKOLDER EN KRUISBOOG.

Kruisbogen van de XVe eeuw zijn heel zeldzaam ; dit kan men wel bevroeden bij het zien van M. Claes' verzameling kruisbogen — een honderdtal — waarbij er maar twee van de XVe eeuw zijn.

Het zijn alle twee oorlogsbogen, de eene met boog in balein, de andere in ijzer (plaat 34).

De XVe eeuwse kruisbogen zijn bijna altijd zeer eenvoudig, met rechte schacht en zeer langen trekker.

De eerste boog is bijzonder interessant daar hij zijn spanleder nog heeft. Pijlpunten van hand- en kruisboogschutters, ook brandstichtende zijn er veel.

maakt, die waarschijnlijk gediend heeft om een houten verlenging aan het vuurwapen vast te hechten. Het luchtgaatje om het buskruit te doen ontvlammen is nog van boven : dus begin XVe eeuw. Gevonden in de Schelde te Wichelen.

Een ander zeer belangrijk vuurwapen is een kanon van het begin der XVe eeuw, gevonden in de Schelde te Antwerpen in 1885-86. Dit kanon, « veuglaire » genaamd is, met achterlading. De uitneembare aanvuurbus wordt door een wig vastgezet. Het kanon is samengesteld uit ijzeren latten en door zware banden omringd. Het staat op een draaibare vorkspil om het te richten.

De ladingsbus welke er nog inzit bevatte nog de poeder- of kruitlading welke met een houten stop vastgemaakt was (bewaard). Meet van de monding tot einde van den stuurstraat 1.01 m. kaliber 0.09 m.

In de Schelde te Antwerpen vonden men de groote zware loop van een haakbus of loodbus, einde XVe eeuw, met het luchtgaatje op de rechterzijde.

IV

XVIe TOT XVIIIe EEUW

Ook deze tijdperken moeten we in volgende rangschikking verdeelen :

- 2) Vuurwapens (met toebehoorten), kruisbogen.
- 1) Harnassen, helmen.
- 3) Degens en dolken.
- 4) Stootwapens.

HARNASSEN, HELMEN

Te Antwerpen tijdens de kaaiwerken in 1885 vond men in een graf in de oude Ste Walburgis kerk, een volledig Spaansch harnas van het einde der XVIe eeuw. Dit harnas moet heel mooi geweest zijn, daar men nog op verscheidene plaatsen vergulde en geëtste versieringen ziet ; het berust nu in de verzameling Claes. Het harnas heeft een gesloten helm, volledige borst, rug, been en armbeschutting. Heel spijtig dat het zoo slecht bewaard is. Het geeft ons nochtans een goed denkbeeld van de rijke harnassen welke men in de XVIe eeuw droeg. Het begin der XVIIe eeuw brengt het einde der volledige harnassen.

Een zeer goed en sierlijk harnas zien we op plaat 35.

Het is een zwart halfharnas met verheven gepolijste banden : Burgonderhelm met hooge kam en oogklep, de wangplaten met rozetten versierd. De halskraag tweemaal geschoven met zesmaal geschoven bovenarmplaten, volledige armbeschutting met groote elleboogstukken en handschoenen.

De borstplaat met beweegbaar onderstuk eindigt in hoogen scherpen punt en heeft een driemaal geschoven voorschoot waaraan zevenmaal geschoven dijplaten. Duitsch, 2e helft der XVIe eeuw. Plaat 36 is een Nurembergsch wit halfharnas van de 2e helft der XVIe eeuw ; het heeft een gesloten helm met kam en een halskraag met zesmaal geschoven bovenarmplaten. De borstplaat (à la polichinelle) draagt bovenaan de rechterzijde twee Nurembergsche wapenmerken en heeft onderaan zevenmaal geschoven lange dijplaten.

In de groote St Christoffelzaal ziet men nog enkele witte en zwarte halve harnassen van de XVIIe eeuw. Deze harnassen met plat borststuk, weinig sierlijk, zijn de laatste vertegenwoordigers van het eens zoo mooie tijdperk der Gothische en Maximiliaansche harnassen... Alles heeft zijn tijd !

Helmen heeft M. Claes een heel schoone reeks. We zullen maar seffens aanpakken met de mooiste. — Zie plaat 37 n° 2. Deze helm, soort stormhoed, XVIe eeuw werd gevonden te Antwerpen tijdens de kaaiwerken. Toen men hem vond zag men dat hij gedeeltelijk verguld was geweest. Waarlijk een pracht-exemplaar ! N^{rs} 3, 4, 5 zijn gesloten XVIe eeuwsche helmen. N° 6 is een

zeer stijlvolle cabassethelm van de 2^e helft der XVIe eeuw. Gevonden in de Schelde te Antwerpen. De cabassethelmen werden op het einde der XVIe en het begin XVIIe eeuw gedragen door de piekeniers. Een zeer rijke cabasset is N° 7, XVIe eeuwsch, gansch geëts met Renaissance motieven. De hoofdbeschutting der kolveniers was de « Morionhelm » (n° 8). Buiten de hooger-

35. HARNAS.

Cliché Fr. Claes

36. NUREMBERGSCH HARNAS.

Cliché Fr. Claes

vermelde helmen bezit M. Claes nog tientallen helmen van de XVIe en XVIIe eeuwen, onder ander een Morionhelm van de wacht van Munich.

VUURWAPENS, KRUISBOGEN

In de mooie St Christoffelzaal, ziet men aan den rechter muurwand een heele reeks wallontgeweeren van de XVIe en XVIIe eeuw. Enkele zijn ge-

merkt « Brugge » en « Brugsche Vrije » en zijn versierd met ivooren ingelegde bandjes. Schoone radslotgeweeren van de XVIe (einde) XVIIe en begin XVIIIe eeuwen voor jacht of oorlogsgebruik vormen met radslotpistolen, der XVIe en XVIIe eeuwen een zeer interessant gedeelte. Verscheidene van deze radslotgeweeren en pistolen zijn kunstig ingelegd met ivoor of koper. Een serie kruithoornen en bussen van de XVIe, XVIIe en XVIIIe eeuwen in been, hout, ijzer, leder, herstgeweï — meest alle fijn gegraveerd of gebeeldhouwd met Renaissance ornamenten — vullen goed de vuurwapens-verzameling aan. Daar de lontgeweeren en sommige radslotgeweeren nog al zwaar waren, gebruikte men een soort vork, forket genaamd (fourquine in 't fransch), waarop men de lont- en radslotgeweeren liet rusten om gemakkelijker en doeltreffender te mikken. Ook enkele van deze forketten zijn in de verzameling Claes aanwezig.

Wat de kruisboogverzameling betreft die is minstens een van de grootste van het vasteland. Niet minder dan een 100-tal stukken! Men ziet er winbogen (voetbogen), windasbogen (cranequin), voor oorlog- en jachtdoeleinden, van de XVIe en XVIIe eeuw. De meeste zijn met schoon gesmeed ijzeren winnen (met laat gothische ornamenten). Enkele gildebogen (oorlogsbogen) zijn met ivoor ingelegd. De schoonst versierde bogen zijn nochtans jachtbogen, meest met windas van de XVIe en XVIIe eeuwen. De meeste oorlogsbogen zijn van 100 meter draagkracht. De walbogen gaan tot 300 meter. De XVIIIe eeusche bogen zijn over 't algemeen groot, met gebeeldhouwde schacht — in appel, perelaar of mahoniehout. — Deze bogen werden niet gebruikt in de oorlogen. Zij werden gespannen met « gekken ». Heel rank zijn de « steentjesbogen » (arbalette à galet) voor de jacht. Pijlpunten, groote en kleine, brandstichtende en andere zijn in de verzameling met de vleet. Men ziet ook gansche reeksen pijlen, met houten veren, schroefvormig gedraaid.

DEGENS EN DOLKEN XVI-XVII-XVIIIe EEUWEN

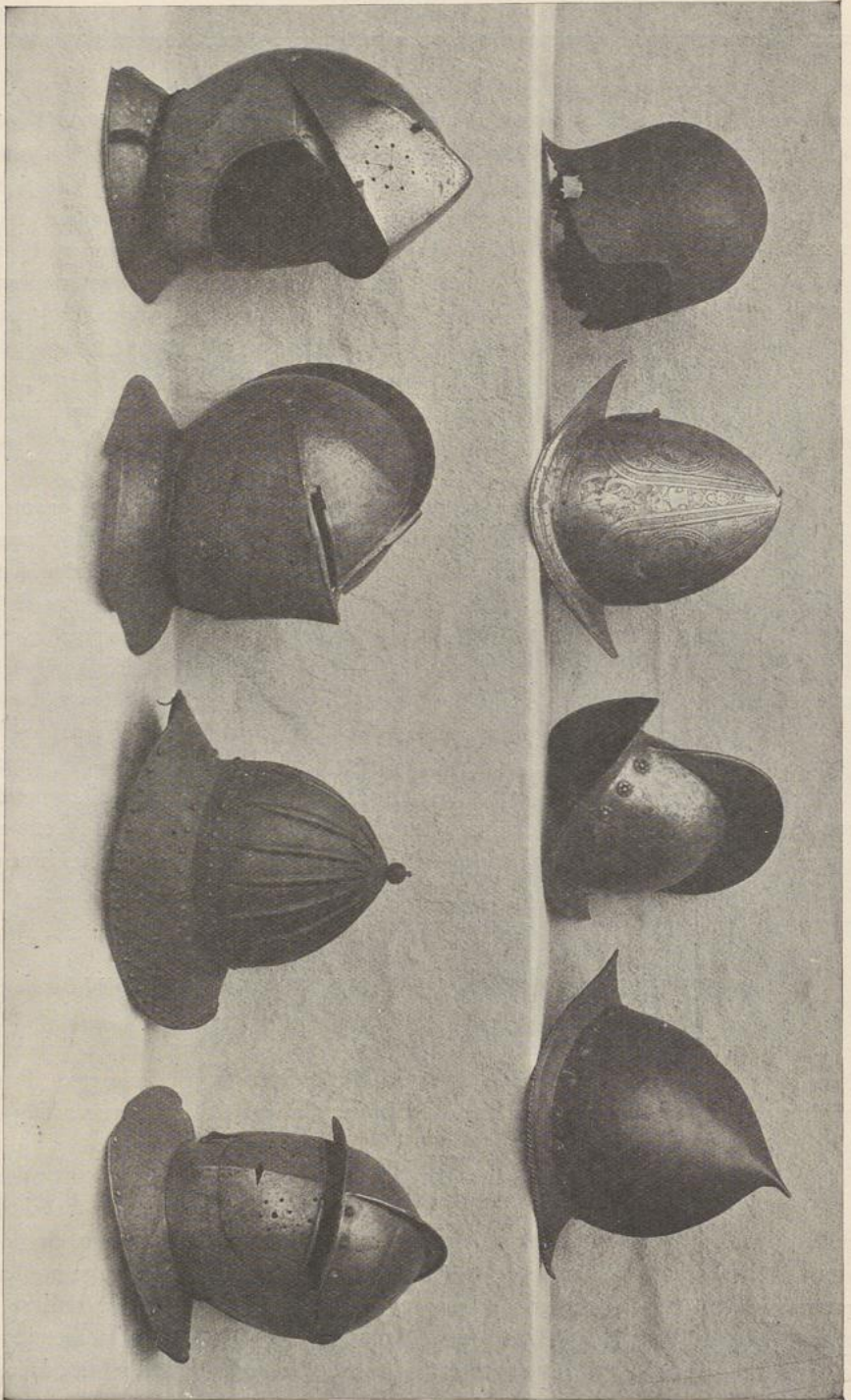
De vroeg XVIe eeuw is vertegenwoordigd door 3 schoone (in de Schelde) opgebaggerde gerechtszwaarden met breede tweesnijdige lemmers. Twee hebben rechte en één gebogen pareerstangen. De knopen zijn peervormig of plat uitgewerkt.

Vroeg XVIe eeusche wapenen zijn ook de 2 goed bewaarde tweehandlers.

De XVIe eeuw is bijzonderlijk rijk vertegenwoordigd, door een prachtige reeks Vlaamsche rapieren, gewrongen op zijn Vlaamsch. Men verstaat door « gewrongen op zijn Vlaamsch » de Vlaamsche papieren met groote gewrongen pareerstangen, de eene naar de knop en naar de rechterzijde, de andere in tegenovergestelde richting. De mooiste Spaansche laat XVIe eeusche degen in de verzameling Claes, is de stadsdegen die gevonden werd in het kanaal

1 7 8 6

3 4 37. HELMEN. 2 5 Cliche Delville

van Willebroek te Humbeek. Het gevest en de knop zijn versierd met half-verhevene Renaissance ornamenten met gouden grond. Op de knop de beeltenis van St Joris en St Michiel. Het lemmer draagt het handteeken van Sebastian Hernandez, een zeer gekend Spaansch wapenmaker.

Buiten deze stukken bevat de verzameling Claes tientallen degens van de XVIe eeuw, waaronder Venetiaansche (schiavona genaamd) en Spaansche rapieren.

Van de XVIIIe eeuw ziet men enkele mooie hofdegens, waaronder een met volgend opschrift op het lemmer: « Mon arme à Dieu mon cœur aux dames ».

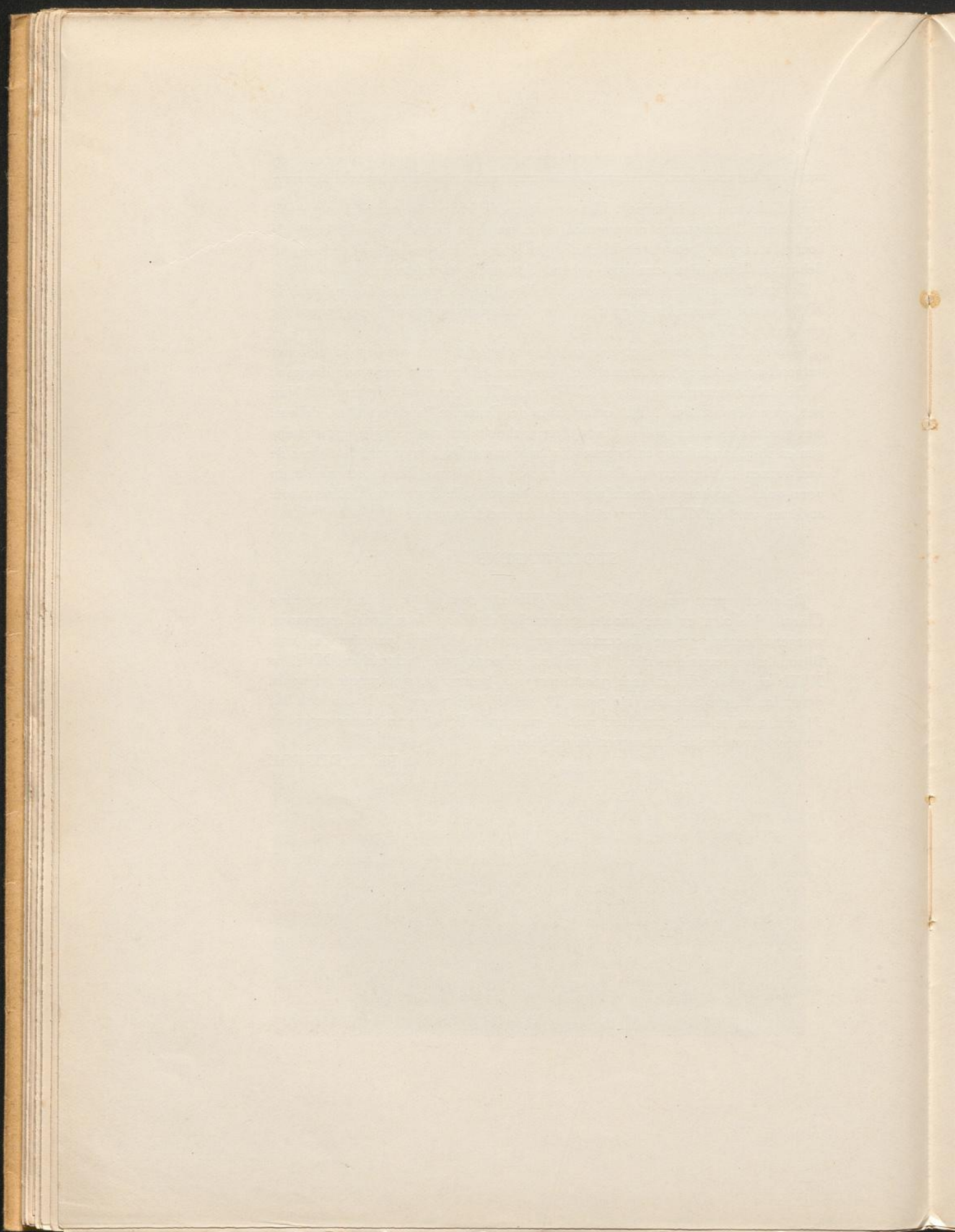
De dolkenverzameling van de XVIe en XVIIe eeuwen is belangrijk. Van het eerste kwart der XVIe eeuw, zijn de Duitsche landsknechten dolken, met groote ijzeren knop. Een tiental Spaansche dolken met gebogen pareerstangen en ring, ronde knop en tweesnijdig lemmer werden alle gevonden tijdens de kaaiwerken te Antwerpen. Dan zijn er nog tientallen dolken, met rechte, in vorm van S gewrongen en andere pareerstangen, alle Spaansch. Enkele mooie styletten van de XVIIe eeuw zijn ook zeer meldenswaard.

STOOTWAPENS

De stootwapens van de XVIe tot XVIIIe zijn zeer talrijk in de verzameling Claes. We zien er zeer mooie reeksen hellebarden, fauchards, ronconnes, morgendsterren, groote Lucernahamers, pieken, lansen, pertuisances enz. Bijzonder te vermelden zijn: 1) een heel schoone serie jachtpieken, XVIe en XVIIe eeuwen; 2) een zeer goed bewaarde jachtspies, met groote vleugels, gevonden in de Schelde (zie plaat 29, n^r 15) die vroeg XVIe eeuwsch is; 3) een zeer schoone fauchard met gegraveerde Renaissance ornamenten en wapen, gevonden te Antwerpen in de Schelde.

Ph. R. DUPREZ

DE SCHUTTERS-GILDEN

Aangename herinnering uit een schoon verleden! — Onder alle voorouderlijke instellingen, waaraan we vaak gaarne nog eens terugdenken, is er geen, die meer dan deze elker belangstelling wekt, — geen, die meer geschikt is om ons op eens terug te tooveren in het bontgekleurde leven der voorvaderen!

Laten wij ons dus het genoeg gunnen den goeden ouden tijd te smaken door ons de herinneringen van 't verleden weer levendig voor den geest te brengen en de onzichtbare banden op te sporen, waarmee ons zich altijd vernieuwend heden aan het al meer en meer verouderend verleden verbonden is.

De verzameling van onzen Voorzitter, den Heer Frans Claes, geeft ons deze gelegenheid, te midden van 't woelig leven en 't rusteloos jagen onzer voorwaarts vliegende eeuw, die heel de menschheid, in pijlsnelle vaart, heenvoert naar een onbekende toekomst.

Doch vooreerst eenige woorden over den oorsprong en het bestaan van onze gilden. —

Met het ontstaan der steden, zijn ook de gewapende gilden opgekomen; hun doel was niet enkel de goede lieden, in en buiten de stad te beschermen, maar ook, in tijd van oorlog, den vorst bij te springen en behulpzaam te wezen. Zoo kwam het dan ook, dat ze uitgebreide privilegien verkregen en het recht hadden zich in vreedestijd te oefenen in schuttershoven en zelf hun eigen hoofdmannen te kiezen.

Eerst waren het de handboog, en later de voet- en kruisboog die hen als wapen dienden, waarnaar zij hand-, kruis- of voetboogschutters genoemd werden.

Dan waren er nog de schermers, de hatschiers of hatsiers en de hellebardiers. Wanneer in het begin van de XVIe eeuw de vuurwapens reeds goed in gebruik waren, ontmoeten wij de musquetiers of kolveniers.

HET BESTAAN

Elk gild bezit zijn « keure of kaarte ende ordonnancie »; dit wil zeggen, een instelbrief, met zijn voorschriften, en voorrechten, zijn plichten en schikkingen, zooals elke maatschappij, zijn standregelen of reglement bezit.

De kaarte wordt gewoonlijk als eerste stuk in het gildeboek afgeschreven, waar dan in den loop der jaren gewetensvol aangeteekend wordt al wat er in het gild beslist en verricht wordt, wat er voorgevallen is, en hoe het er meê verging in de beroerde tijden die het beleefde. Soms vindt men er ook de jaarrekeningen van de dekens in.

Ondanks sommige betreurenswaardige leemten is en blijft het gildeboek

een kostbare bron waaruit het gildeleven weelderig genoeg opborrelt en het volk van vroeger treffend weerspiegelt, met zijn godsdienstigen aard en grilligen omgang, met zijn vrome deugden en ruwe gebreken, met zijn jolige pret en dwaze leute, met zijn vreedzaam gemoed en woelig leven.

De oude gilden leeren ons het volk kennen. Heel de gemeenschap leefde het gildeleven mede. Uit de oude bestoven boeken en verbleekte schriften halen wij, wel is waar, altijd geen schitterende feiten op; meest eenvoudige bijzonderheden, kleinigheden, ja, nietigheden in schijn uit het leven onzer voorvaderen, die in naïeve ongekunstelde taal, en uitdrukkingen ter plaatse gebezigd, neergepend werden.

HET BESTUUR

Het bestuur was bijna overal samengesteld uit een *hoofdman*, een *koning*, twee *dienende dekens*, drie *ghesworene*, *afgaende* of *oud-dekens*, ook *oudermans* genoemd, den *alferis* of *vendeldrager*, een *autaermeester* en een *sergeant* of *kapitein*.

De eerste in het bestuur is de *hoofdman*; het verantwoordelijk gildehoofd, dat « *die saecken ordineren, regieren ende beschicken moet ten gemeyn onderhouden ende welvaert* ».

Hem behoort het als nieuwe gildebroeders te « *ontfangen alsulcken personen, goet van naeme ende faeme als hem goetduncken sal* » en hun den « *behoorlijcken eedt afte nemen* »; bevelen uit te vaardigen; schikkingen te treffen voor schietingen, maaltijden en feestelijkheden; de overtreders der gilde wet te « *calengieren* » dit is te dagvaarden en in de boet te slaan. Meestal handelt hij in gemeenzaam overleg en goede verstandhouding met koning, dekens en andere overheden.

GILDEKONING

Koning van een gild te zijn is de eerepost die den behendigste in het schieten te beurt valt. Hij staat in hooge achting, heeft den voorrang in stoeten, de eerste na den hoofdman, zoolang zijn koningschap duurt. Hij deelt in het bestuur, waar zijn stem doorweegt in de beslissingen, rakende de schietingen. In alle openbare plechtigheden draagt hij de koningsbreuk met den papegaai rond den hals.

Aan die breuk moet hij op eigen kosten een zilveren schild bijhangen en het gild met minstens een « *tonne goet biers* » vereeren.

Daarentegen wordt hij vanwege elken gildebroeder met eenige stuivers vergoed en is van onkosten voor maaltijd en ander verteer, dat gedaan wordt, « *onder den uitgestoken wimpel* » vrij.

Op sommige plaatsen bestaat het gebruik een zilveren kroon op den hoed van den koning te zetten.

38. Gildevaandel, Trommels en Kanon

Gebeurt het dat de koning andermaal den vogel treft en alzoo «*dobbel Coninck*» wordt uitgeroepen, dan brengt zijn «*conste ende schutterlijcke hanteeringhe*» hem menigen gulden in den buidel.

Lukt het hem een derde maal den gaai van de wip te schieten, dan krijgt hij, met den titel van « *keyser* », een aantal stuivers van elken medeschutter, wat weeral een rond sommeken bijbrengt; hij blijft van allerhande verteer ontslagen « *ten daghe van sijne keyzersfeeste* ».

Naar sommigen beweren en oude gildeboeken aanteekenen vindt het ontvangen van den koningsbreuk, zijn oorsprong in de ridderorde van het gulden vlies ten jare 1429 door Philips den Goede ingesteld.

De Hertog koos vijf-en-twintig van de kloekmoedigste mannen uit den adel, gaf hun een reglement, vele voordeelen en het recht bij feestelijke vergaderingen in het openbaar te verschijnen met den gouden halsband waarmede hij hen begiftigde, bestaande uit dubbele vuurstalen met de handgrepen ineengewerkt en aaneengeschakeld door vonken- en stralenschietende keien, met het uithangende vlies.

Hij en zijn opvolgers gedoogden dat de koningen der gilden soortgelijken halskraag droegen doch zonder ramsvacht.

Alzoo pronkte menige gilde met een zilveren koningsbreuk, — soms was zij in koper of tin — van hetzelfde fatsoen als de kraag der gulden-vliesridders, samengesteld uit ineengestregelde keien en vuurslagen waaraan het beeldje hing van hun heiligen patroon (1) of de gekroonde vogel, soms twee gekruiste schietbussen met lichtstralen.

DE DEKENS

De gezworen dekens worden vrijelijk door de gildebroeders gekozen en door den hoofdman voor twee jaren in het bestuur opgenomen. Zonder « eenigh tegenseggen » moeten zij hun ambt aanvaarden of zij verbeuren een geldboete.

Zoo de hoofdman voor de ziel van het Gild kan doorgaan, dan mogen voorzeker de dekens als zijn rechter arm beschouwd worden. Zij staan onmiddellijk aan zijn zijde, ze steunen den hoofdman in de handhaving van 's gildes « *schutterlycke usantiën* » en dragen ruim hun deel bij in de verantwoordelijkheid tegenover « *ghemeyne gulde* ». Aansprakelijk zijn ze voor de « *sorge ende bewindt* » der gildepenningen, de levenskracht van het schuttersgezelschap, die hun worden toevertrouwd.

De « *omslaghen* » op de teerdagen behooren zij te *colechteren* (collecteren) *ende op te haelen* » om de « *ghelagen* » te voldoen « *die in destiencte reysen by de gulde syn verteert ende omgheslaghe* »; het « *incomen* » der nieuwe gildebroeders te heffen; de « *misbreucken, breucken ende boeijten* » in

(1) Elk gild was in de vroege middeleeuwen zooveel als een godsdienstig broederschap. Het koos een beschermheilige wiens feestdag elk jaar gevierd werd met een optocht, een gildemis en een smakelijk eetmaal.

39. BREUKEN

te vorderen alsmede de « *verscheyde oofferen* » door de altaarmeesters uit de gildebus der kerk gelicht, en den overigen « *ontfanck* » op te teekenen.

Hun komt vervolgens toe de betalingen te verrichten van « *al wat by de gulde is verteert* » de « *destiencte poosten vanweghen... ende tot behoef van de gulde* » met de plicht- en rechthebbende af te rekenen en « *al wat hun van de gulden tewegen in handen is gegeven, gheordineert en te laeste geleyt* » te beridderen of uit te voeren.

Het jaar dat de deken werkelijk dienst doet, heet hij *de deken van administratie of dienende deken van den jaere*. Hij bezit een « *dekenboeck* », kladboek waarin hij aantekent al wat zijne « *handelinghe van administratien* » betreft « *van geheel het jaer van syn deeckenschap* ».

Op algemeene vergadering geeft hij na het kiezen van den nieuwen of « *aencomenden* » deken, « *pertinente reeckeninghe... van alder handen ontfanck, bleyckende by quitaencie* ».

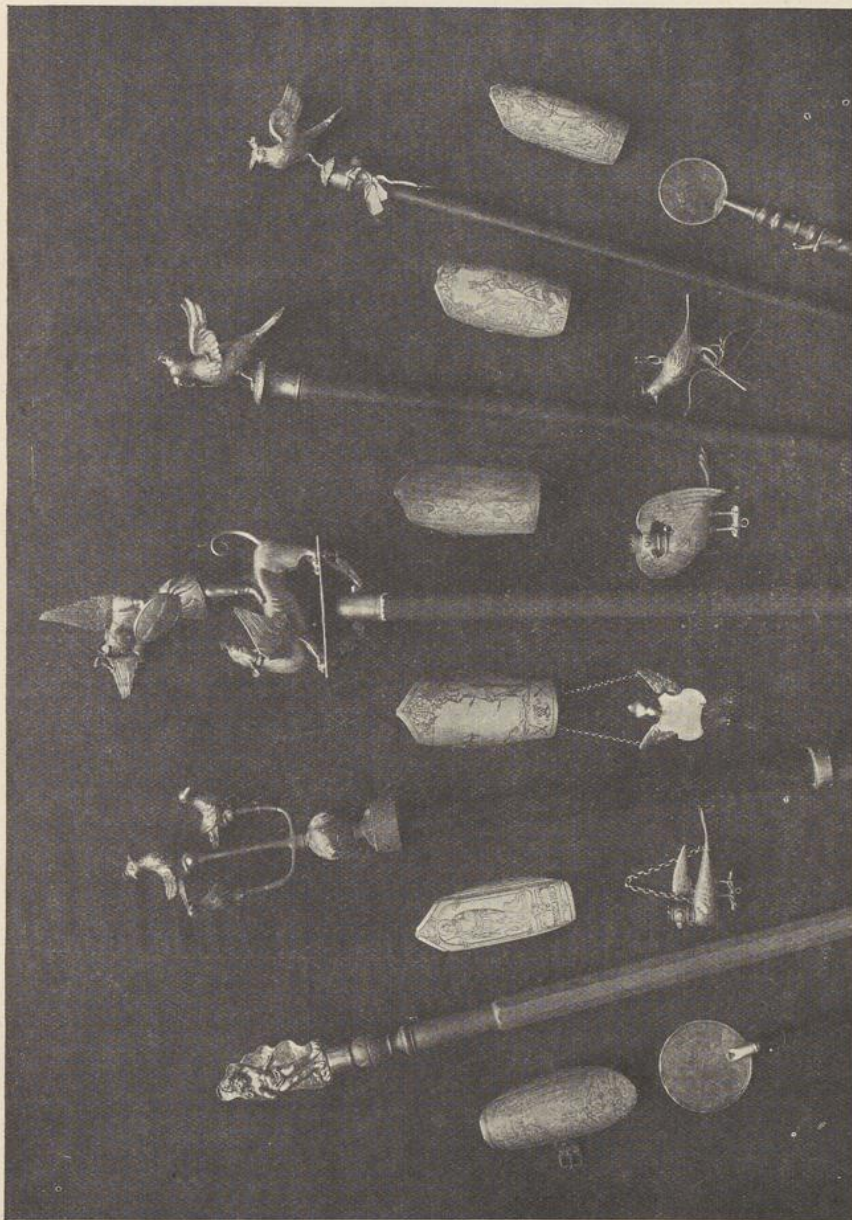
Dien dag wordt door hem, deken « *gheweest* » of « *gedient hebbende van den jaere* » in persoon als « *redant* » de rekening overgelegd zooals zij waait en draait, en medegedeeld wat er ontvangen en uitgegeven en nog te ontvangen en uit te geven is. Is zij kant en klaar en juist bevonden, dan telt hij in de handen van den pasaangekomen of « *jonghen* » deken, die nu rekenplichtige wordt, het restant, het boni-slot dat deze op zijn beurt in « *reekeningh heeft voldaan ende betaelt* ».

Hij overhandigt met de overgeschoten penningen den sleutel der kist en treedt af. Een jaar lang nog blijft hij als « *out-decken* » in het bestuur van rechtswege zetelen ».

DE OUDERMANS

Op de gildedekens volgen de oudermans. Het zijn de oudste schutters die van hun jongmanstijd af deel maakten van het gild en het tot den laatsten ademtocht voorbeeldig getrouw blijven. Allen hebben als « *aencomende* » deken en als deken « *gheweest* » het gild ten dienste gestaan en later in den loop van hun gildeleven het een of ander vertrouwensambt bekleed. In het bestuur van het gild worden zij van rechtswege voor hun overige leefdagen opgenomen. Zij zijn de *seniores*, geëerd en geacht zooals hun oude dag en verdiensten het vereischen ; *de patres conscripti*, de aanwezige raadsheeren van het gild en de vroede vaders van al de manschappen. Geen rekening wordt voorgelegd dan ten overstaan van de oudermans, onmiddellijk vernoemd na, en meermaals vóór de dekens ; geen besluit getroffen, geen « *ordinantie* » uitgevaardigd zonder hun medezeggenschap. Als de andere gezaghebbenden naar de vergadering niet omzien, zijn de oudermans er altijd.

40. GILDEVOORWERPEN

DE ALTAARMEESTERS, DE SERJANTEN EN DE ALFERIS

Na de dekens en de oudermans komen, vooral in waardigheid en gezag, de altaarmeesters. Elk schuttersgild had in vorige eeuwen zijn altaar in de kerk, op eigen kosten ingericht en onderhouden. Het altaar had zijn eigen gerief.

De altaarmeester was belast met de zorg voor het altaar. Na het afleggen van een nieuwen eed, trad hij in dienst. Hij bracht het altaar in orde voor de gildediensten, hij hield en lichtte de bus der offerpenningen, overhandigde ze aan den « *deken van den jare* », die de ontvangsten boekte, kreeg uit zijn hand de teruggave van de voorschotten, die hij tot onderhoud van het altaar gedaan had. Na den besloten tijd is hier geen spraak meer van. De gilden waren door de Fransche wet opgeheven en al hun bezit aangeslagen.

Met de altaarmeesters houden de serjanten gelijken tred. Ze handhaven de orde in stoeten en omgangen, op wip- en doelschietingen, en tijdens alle feestelijkheden. Zij zijn rechtstreeks door den hoofdman aangesteld, staan op denzelfden voet als de altaarmeesters, en zijn even als zij beëdigd.

De drager, of liever de zwaaijer van het gildevaandel, droeg vroeger den naam van *alferis*. Dit woord was uit den Spaanschen tijd overgebleven. De Spanjaarden noemden hun vaandrigs in hun taal *Alferéz*. Het vaandrigschap, om het nu zoo te heeten, was in vorige eeuwen een belangrijk ambt, waaraan veel eer was verbonden en dat men zich geldelijk aanschafte of pachtte. Wie zich aanbood en aanvaard werd om het vaandel, het *vendel*, zooals men zegde en schreef, te zwaaien, had ten bate van het gild een zekere som te betalen. De vendelzwaaijer, immer *vendelier* genoemd, treedt na vernieuwing van zijn eed, in het bestuur, voor het leven of voor zoolang hij zijn betrekking wil behouden.

In de gildestoeten stapt hij voorop, op de kosten van het gild, met korte fluweelen broek, den hoed met de pluim op, den zijden sluier om; met witte handschoenen het vendel aanhoudend, zwierend en zwaaiend.

Het vendel is gewoonlijk een vierkant zijden doek, van lichte kleur en middelmatigen omvang met de fijne geborduurde wapenschilden van het gild en soms ook van de heerlijkheid.

Het werd eertijds in stoeten en bij feesten weinig op den schouder gedragen, maar meestal gewenkt en gezwenkt, gedraaid en gezwaaid, hoog en laag in allerlei bevallige en grillige wendingen. De eerste de beste leek daar niet bekwaam toe; het moest een behendig man zijn met geoefende en gedreven hand, die zich van deze aantrekkelijke doch lastige taak met lof en eer mocht kwijten.

Met een gelijkwaardig eerampt bekleed, is de drager of beter de voerder van den gildenstandaard. Hij heeft gelijk recht en gelijk voordeel als de vendelier, — het recht in het bestuur te zetelen uitgezonderd. — Hem komt in

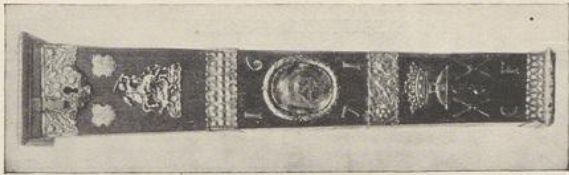

41

42. HANDBOGEN, KOKERS, TROMMELS EN GILDEVOORWERPEN

43

onze aantekeningen ontegensprekelijk de plaats toe onmiddellijk na de bestuursleden.

De standaard, algemeen de *wimpel* genaamd, waar de gildebroeders in feestelijke gelegenheden zich onder en rond scharen, gewoonlijk kleiner van afmeting als het vendel, bestaat uit een langwerpig doek van zware zijden stof dat immer smaller in afgeronde slippèn uitloopt. Naar de wapenkleuren van het gild vervaardigd, is het meestal met gouden kwispels en franjes gesierd. Het afbeeldsel van den Patroon en de schilden van gild en heerlijkheid prijken er op in zijden borduurwerk met gouddraad doorweven.

Het wimpelierschap valt insgelijks te verpachten of aan te besteden. Die den wimpel pacht en voert is de *wimpelier*, ook *cornet*, *koernet*, geheeten.

Fraai en fier is hij met zijn zwartfluweelen spanbroek en witte kousen, den blauwzijden sluier om de lenden en den hoed met de pluimen op het hoofd, hoog gezeten op zijn helblinkend ros, met bloemen en linten omtooïd. Stout en stijf houdt hij met zijne witte handschoenen toom en wimpel vast. Al wat tot zijn sierlijke staatsiedracht behoort wordt door het gild bekostigd, onderhouden, vernieuwd.

In den schoot van het Gild zijn er ook onderhoorige bedienden, die, voor een bepaald of overeengekomen loon, zich ter beschikking stellen van de gildebroeders, om hen met de noodzakelijke, alsmede met allerlei nuttige en gemakkelijke diensten ter hand te staan. Het zijn de *knaap*, de *schuttersmaagd*, de *tamboer* en de *speellieden*, allen schier onmisbaar in het gildenhuishouden.

De knaap of knecht wordt in vertrouwen aangesteld door den hoofdman, in overleg met gansch het bestuur. Vóór dat hij zijne betrekking aanvat, moet hij een bijzonderen eed zweren, hoofdman, dekens en gild uiterst dienstvaardig te zijn en op den eersten wenk springensgereed te staan. Op al de vergaderingen ter gildekamer is hij tegenwoordig; hij is het, die den wimpel uitsteekt en intrekt, die de biergelagen ronddoelt en al de voorkomende boodschappen doet. Het overlijden der schutters moet hij bij de medebroeders « *aenseggen* » en ze ter lijkmis en begrafenis oproepen. De gilden van het omliggende gaat hij op de prijsschietingen verzoeken en bestelt hen den « *beschrijfbrief* » of de « *kaarte der te winnen prijzen* ». Hij vergezelt de mannen als zij elders op de kermissen ter schieting gaan. Bij de doelschieting treedt hij op als « *wyser* » of « *telder* », zijn zinnen moet hij bijhouden, vol koelbloedigheid is hij gansch ingelaten met de schietoefeningen waar hij meesterschap voert en gemachtigd is om zelf de onbezonnen of nalatige gildebroeders in de boet te slaan en deze op eigen naam in te vorderen. Hij is een man van tel die het altijd niet onder de markt heeft. Menig oud-deken beschouwde het niet beneden zijn waardigheid het knaapschap te aanvaarden.

De overige loontrekkenden waren een meid die ten dienste van het gild stond en in den omgang de *schuttersmaagd* geheeten. Bij de feestmalen helpt zij

44. GILDEPRIJZEN

in de keuken, bereidt de tafels en discht de spijsen op. Op de vogelschietingen en andere schuttersfeesten heeft zij haar bezigheid en in de gildestoeten haar aangewezen plaats.

Het dragen van de « *geerde* » met den hoogvogel en 's anderdaags met de « *Coninckvogels* » komt haar toe. Zij vergezelt de schutters als zij naar elders ter prijschieting optrekken. Bij de optochten pronkt zij het hoofd versierd en in een hagelblank feestkleed, met bloemen benaaid, alles door de gildekas bekostigd en onderhouden. Dit gebruik heeft sinds lang uitgediend. Alleen nog in de stoeten der vogelschietingen heeft heden de zoogenaamde koningsmaagd de eer de vogels te dragen en het genoeg op een footje vergast te worden.

De derde van de ondergeschikte bedienden met vaste pree is de *tamboer* of *trommelslager*. In de stoeten volgt hij, al roffelend, den *vendelzwaaiër*; even kortgebroekt, met bloemen omhangen, den pluimhoed op, den blauwen sluier om de lenden, de versierde trom aan een draagriem overtrokken van zijden stoffen met franjes afgezet. De trom en haar toebehoorten zijn het eigendom van het gild dat voor onderhoud en vernieuwing instaat.

De speellieden bij feesten en teerdagen ontbreken nooit. Elk lid bezit zijn eigen speelman, hetzij een schuttersgezel, hetzij een vreemde, die op de gewone teerdagen van dienst is. Op vogelschietingen en andere drukgevierde aangelegenheden worden hem vanwege het gild « *verscheijde spelmans* » toegevoegd. Het loon hunner muzikale uitvoeringen wordt per keer, kermis of feestelijkheid betaald. Ook hebben de speellieden eten en drinken op de kommerschap van de *ghemeijne gulde*.

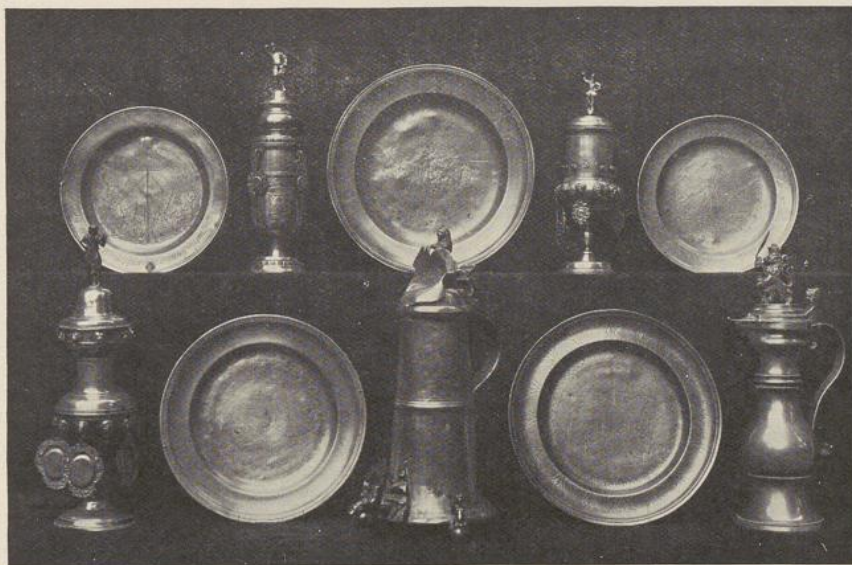
Vermelden wij ook nog de toortsendragers: stille mannen die de twee toortsen of flambeeuwen, door het gild bekostigd, en brandende ter vereering van het Allerheiligste, in de processie dragen te midden van de biddende gildebroeders.

De belangrijkste en de aantrekkelijkste van al de vergaderingen die het gild jaarlijks houdt, is wel de algemeene vergadering, gehouden op den feestdag van den beschermheilige. Deze vergadering sluit het afgeloopen gildejaar in vollen ernst, met het nazien en goedkeuren der rekeningen, en zet het nieuwe in vreugd en deugd feestelijk in met gulhartige en smakelijke smulpartijen: het teren duurt niet één, maar drie, soms vier dagen lang. De vroolijke gildebroeders komen met hun blozende wederhelften allen op hun paaschbest uitgedoscht, zich onder den uitgestoken wimpel scharen. Zij stellen zich stoetsgewijze op en stappen fier ter kerke om hun jaarlijksche diensten aan het gildealtaar devotelijk bij te wonen en den verschuldigten offerpenning in de bus te steken ten bate van het gild. Na den kerkdienst begeven de gildebroeders zich in dezelfde ordeschikking naar de gildekamer. De overheden nemen plaats aan de bestuurstafel. Uit de menigte schuttersgezellen wordt eerst en vooral de

45

46. GILDEPRIJZEN

« *naest comende* » deken van het aanvangende gildejaar en soms die van het daaropvolgende jaar gekozen; beiden voegen zich bij het bestuur. De aftredende

47. GILDEPENNINGEN

deken geeft rekening van zijn beheer met de aantekeningen over hetgeen hij ontving en uitgaf en legt het samen voor met de kwijtbriefjes ter inzage en goedkeuring aan de vergaderde gildebroeders. Na de vergadering, rond den middag, verwacht een dampend en geurend maal al de leden alsook hun vrouwen. De genoodigden scharen zich verlekkerd en smakkend rond den disch, waar, in het midden, de gemeenschappelijke zilveren of tinnen drinkbeker prijkt. Er is overvloed. *Veelderley gereghet, gesoden, gebraden ende toespissen*; pensen, koevoeten met brij van erwten, gestoofde hutspot van werevleesch en groenten, zware stukken rundsgebrad met brood; dan de fijne portiën, kippen en konijnen, sneppen en leeuwerikken, snoeken en karpers en heel wat toelachende schotels rijstap.

Dit alles rijkelijk besproeid met opvolgende vaatjes straf

en deugdelijk vlaamsch bier, soms wijn, maar zeldzamer. Het gebruik van vroegere tijden eischte: goed, veel en lang. Er viel te smullen dat het vet van baard en kin afdrupte en te drinken dat het klast en plast! Drie, soms vier dagen met den broekriem los en den buik gespannen, houden de gildemannen, intusschen paffend en kaartend, het teren en smeren genoeglijk vol tot 's avonds laat.

Het bijwonen der maaltijden is voor den gildebroeder een waar genot ja, maar bovenal een onverzuimbare plicht. Om geen enkele reden zelfs *geene nootsaecke uitgesondert*, is hij er van ontslagen. Is de eene of andere, door ziekte of nood gedwongen, er niet bij, moet hij alsof hij mede gegeten heeft,

zoals het hiet, *syn volle schotelgelt betaelen gelijk de andere broeders die ter maeltijt tegenwoordich comen*. Ongetwijfeld wordt uit de lekkerste spijzen wel een uitgelezen en onschadelijk brokje, van harte gejongd naar den zieken medebroeder gedragen.

En zoo eindigde het gildejaar.

* * *

De inventarissen van wat de gilden in vroegere tijden bezaten zijn rijk aan allerhande voorwerpen; zoo treffen wij aan: Groote pronkkasten, beelden van de beschermheiligen die of het altaar versierden of op de gildekamer stonden, verder hun rijke breuken, gewonen bekers, schalen, borden, potten, enz.; vele bleven eigendom van het gild, andere geraakten in handen van de overwinnaars, vooral de kleinere voorwerpen als borden, zilverwerk enz.

Buiten deze rijke voorwerpen aan het gild toebehoorende, hadden de gildebroeders hun persoonlijke voorwerpen, bijvoorbeeld prachtige pijlko-

kers, ivoren armbanden, ingelegde bogen, besneden boogkassen, enz.

Om een denkbeeld te hebben van wat er zoal te winnen was bij een groote schieting, geven wij, hierna, de prijzen op die te Mechelen gewonnen werden in 1714 bij de kolveniers.

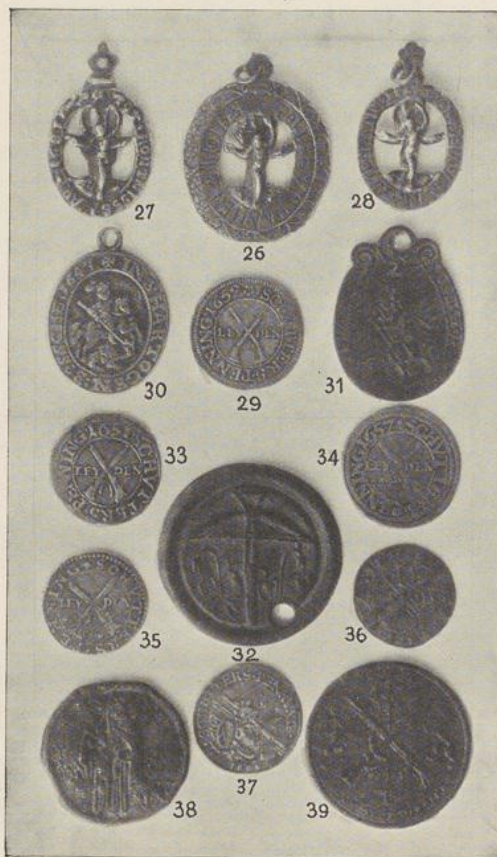
1 ^{ste} prijs.	Zilveren lampetkan	waarde 200 gulden
2 ^{de}	» zilveren fruitschotel	» 160 gulden
3 ^{de}	» groot zilveren komfoor	» 120 gulden
4 ^{de}	» 2 kleine zilvere komfoors	» 90 gulden
5 ^{de}	» zilveren kom met deksel	» 60 gulden
6 ^{de}	» zilveren wijwatervat	» 30 gulden
7 ^{de}	» zilveren degen	» 30 gulden

48. GILDEPENNINGEN

Tegenwoordig bestaan de prijzen meestal in geld, alhoewel, op zekere plaatsen, borden, pinten, tasjes of ook nog zilveren lepels en vorken uitgereikt worden.

49. GILDEPENNINGEN

meenten is het uitnoodigen tot de feestelijkheden door nar, pijper en trommelslager. Op den vooravond van de groote schieting, gaan deze drie mannen, in groot gewaad, de medebroeders thuis begroeten; terwijl de pijper en trommelaar spelen danst de nar een « menuet » en biedt hij, op het einde, een papieren blazoentje aan met kleur en klatergoud versierd; op de eene zijde vertoont het den beschermheilige, op de andere een wip. De nar noodigt dan den gildebroeder uit om 's anderdaags naar de groote wipschieting te komen. Op dit feest zal het gekregen blazoentje op vest of hoed gespeld worden. De verzameling be-

In de Kempen vindt men nog het oude gebruik dat ook de vrouwen medeschieten en hun koningin hebben; gewoonlijk schieten ze den dag na de mannen, op kleineren afstand of naar lagere wip. Te Haaren bij Brussel b. v. waren eertijds de vrouwen zeer talrijk, boven de zeventig. Hier te Deurne schoten de vrouwen ook, en dan hielden ze een koffiëpartij; de koffiëpot van het gild wordt in deze verzameling bewaard. De feestelijkheden, « teren » geheeten, noemde men vroeger ook « den vrijen brom » omdat er vrouwspersonen aanwezig waren en zij dan vrij konden brommen of babbelen!

De gilden hadden ook hun liedjes waaronder zeer oude of van zeer ouds bewaard. Ze werden gezongen door de gildebreeders. Hiervoor bestonden ook prijskanmpen.

Een ander oud gebruik en dat nu nog bestaat te Aude-naarde en omliggende ge-

vat verscheidene dezer blazoenen als ook de koperen plaat tot het drukken van een blazoen, den H. Sebastiaan verbeeldende.

* * *

Te Antwerpen telde men zes gewapende gilden :

1° De oude voetboog of sint Jorisgild XIIIe eeuw.

2° De oude handboog of sint Sebastiaansgild XIVe eeuw

3° De Jonge voetboog, 1344?

4° De Jonge handboog, Sint Sebastiaan 1485.

5° Het Schermersgild 1487.

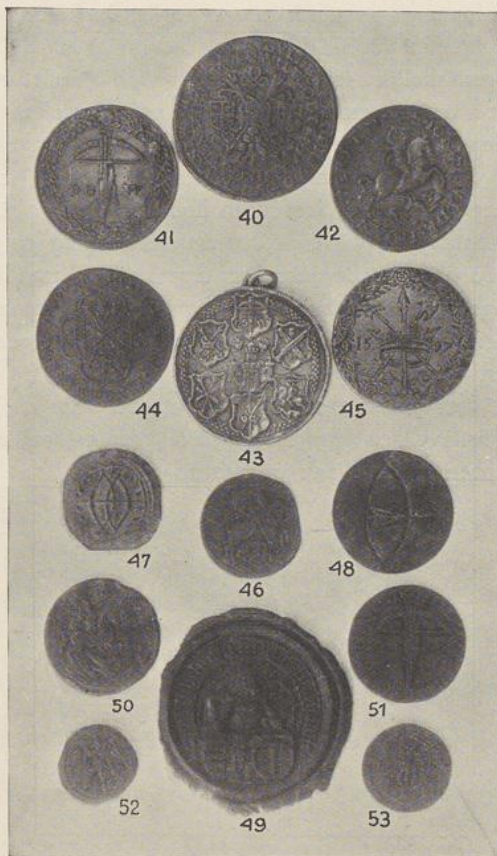
6° Het kolveniersgild of gulde van sint Christoffel 1489.

In de XIVe eeuw telde men maar drie gilden ; de oude en nieuwe voetboog en den handboog, te samen 130 man sterk, waarvan iederen nacht zeven man de wacht op het stadhuis hielden. Opvolgentlijk hebben wij in 1485 de Jonge Handboog, ook de « Gebroke pese » geheeten ; in 1487 de Schermers, en in 1489 de Kolveniers.

De schermers voerden den titel van « Edele gilde van Sint

Michiel van den zweerde der rechtveerdigheid » of smytersgilde ; zij groepeerden de schermers, de hatschiers of hatsiers en de hellebardiers ; het was de bijzondere wacht van den schout ; in 1500 wordt hun een octroy toegestaan om zich « gilde der Seven Ridderlijke Konsten » te betitelen. De Heeren van Sint Michielsabdij waren hun beschermers, de leden waren meest edellieden.

De kolveniers, ook nog gild van Sint Antonius Eremijt geheeten, stonden meer bekend onder den naam van Sint Christoffelgild. Van het begin af, werden zij zelden anders dan « clooveniers », cleuveniers, elders nog coloveniers, geheeten ; zij ontleenen hun naam aan het oude vuurwapen « clove, colove, clover, colover » in het fransch « coulevrine », voorts komende van « couleuvre » dat slang beteekend. Het was een soort lontroer, van gegoten of gesmeed ijzer

50. GILDEPENNINGEN

met een loop of bus, in het begin lang en dun, als een jonge slang, op een plompe en zware schacht gehecht, langsonder breed uitlopend, schier onhandelbaar en rustend op een vorkstok. Later werd het fatsoenlijker, korter, veel lichter en vooral draagbaar, alhoewel het bij het ontstaan van het gild nog zoo gemakkelijk niet te hanteeren viel. Reeds vroeg was de « colove » bekend en er waren mannen die er mede omgingen en wellicht zich in het schieten oefenden op de doelhoven van Sint Joris- en Sint Sebastiaansgilden.

Nu men een algemeen denkbeeld heeft van wat een schuttersgild was, hoe het streefde en leefde en hoe het, nu nog, innig met ons verleden verbonden staat, gaan wij over tot de opsomming en beschrijving van de voornaamste voorwerpen die door hun eigenaar gedurende meer dan vijftig jaren geduldige opzoekingen bijeen gebracht werden. Doch alles vindt men onder deze rubriek niet vermeld, men leze ook wat er verder gerangschikt staat, onder « wapens » en « meubelen ».

Het gildewezen is kenschetsend voor de groote verzameling van den heer Frans Claes ; het maakt hare groote faam uit ; wie van de « Gulden Spoor » spreekt denkt aan gildeleven.

VERZAMELING FRANS CLAES

1) Vier zilveren schilden der Busgilde : St Antonius en Ste Catharina gilde van AALST (O.-Vlaanderen).

Gedeelte der Kolveniersgilde van AALST. Vier groote schilden in zilver (hartvormige).

1^e Van boven Schaafbank met gereedschap, waaronder JAN MOOLEMANS CONINCK VAN S. TONIUSGULD TOT AELST 1786.

2^e JOANNES VAN KEMENADE KONING VAN SINTE ANTONIUS GULD TOT ALST ANNO 1818, boven op de plaat een landbouwer achter bespannen ploeg.

3^e Van boven — Bakker zijn brood in den oven leggend : C. MANDEGERS KONING VAN ST ANTONIUS EN ST CATHARINA GILDE TE AALST 1843.

4^e Wip waar een Kolvenier de vogel afschiet : C. MANDEGERS DUBBELDE KONING TE AALST 1845.

(Dit zijn waarschijnlijk de laatste platen der breuk).

2.) Breuk der handbooggilde van BORLOO (Prov. Limburg) « St Sebastiaan en St Peeter ».

Breuk bestaande uit 14 ronde, een stervormige zilveren graveerde platen en een grooten volronden vogel met opengespreide vleugels en korallen oogen.

1^e plaat : STAS LIEBENS CONINCK VAN BORLO, te midden de wapens.

2^e plaat : GERARDUS ODEUR 1720, te midden de familiewapens.

3^e plaat : JOSEPHUS LIEBENS CONINCK VAN SINT SEBASTIAENS CAMER TOT BORLO 1756, te midden de familiewapens.

4^e plaat : HENDRICUS VAN DE CAN CONINCK VAN DE HANDBOGE CAMER TOT BORLO 1777 en familiewapen te midden.

5^e plaat : rondom de wapens : LEONARDUS VAN MERSNIL CON. VAN DE HANDBOGE CAMER TOT BORLO 1786.

6^e plaat : rondom de wapens : MILEMANS KON. VAN ST PETERSGULD TOT BORLO 1816.

7^e plaat : rondom de familiewapens : MATHIAS GUILLAMS CONINCK TOT BORLO 1792.

8^e plaat : JOSEPHUS BONFILS CONINCK VAN ST SEBASTIAENSCAMER TOT BORLO, 1804 te midden trophee met wijzer.

9^e plaat : rondom de wapens : GERARDUS GUILLAMS CONINCK VAN S PEETERSGULDE TOT BORLO 1819.

10^e plaat : te midden boog en pijl en rondom : T. HESBEENS CONINCK VAN ST PEETERSGULDE TOT BORLO 1822 (laatste) .

11^e plaat : rondom het wapenschild : JOANNES VAN MERSNIL CONINCK VAN DE HANDBOGE CAMER TOT BORLO 1780.

12^e plaat : rond het oningevulde wapenschild : JACOBUS VAN MERSNIL CON. VAN DE HANDBOGE CAMER TOT BORLO 1789.

13^e plaat : te midden boog en pijl, daaronder wapenschildje en rondom : JOSEPHUS LIEBENS CONINCK TOT BORLO 1753.

14^e plaat : rondom de wapens der familie RENIER ODEUR CONINK VAN DE CAMER VAN SINTE PEETERS GULDE 1719.

Groote volronde vogel met opengespreide vleugels en koralen oogen, achterop staat : DESEN VOGEL HOORT TOE DE CAMER VAN BORLO VAN SINTE PEETER GULDE 1719.

Sterfvormige plaat onder aan den vogel hangend met te midden de wapens en : GILIS BECKERS CONINC 1732.

3) Breuk der Kruisbooggilde van BOXTEL (Noord-Brabant). (In drie deelen).

Oudste gedeelte :

Zilveren ketting met rond plaatje waarop een verheven gotisch Ste Barbarabeeldje en SANCTA BARBARA, onderaan hangt een plaatje met PETER JACOPSSSEN 1596 — en een halfronde gotische vogel met de merken... aan de ketting een Kruisboogje.

2^e gedeelte: Zilveren ketting met gedreven ovaal plaatje waarop St Barbara en DIE BARBARA SCHUTS VAN BOEXTEL. Daaraan hangend een Kruisboogje en half verheven zilveren vogel, boven aan elken kant een lang vierkant plaatje met enszijds een gedreven groote S, anderzijds eene groote gedreven B, daarboven 2 uitgesneden gedreven plaatjes met te midden een toren. XVIe begin XVIIe eeuw.

3^e gedeelte : Zes groote gegraveerde platen en volronde vogel aan dunne ketting.

1^e plaat : medaillon met marteldood van St Barbara,, huifkar met 3 achterelkaar gespannen paarden en opschrift : LAMBERTUS GEYSBERDT DELEYER, CONINCK VAN ST BARBARAGIELDT, CONINGNE MARIA BECKMANS 1732.

2^e plaat : 1775, St Barbara waaronder opschrift : EVERARDUS VAN LIEMDT KONING VAN S. BARBARA GILD TOT BOXTEL.

3^e plaat : Tweespannige ploeg, waaronder : ANTONY NICOLAAS VAN RUND KONING ST BARBARAGILT TOT BOXTEL 1777 en Kruisboog.

4^e plaat : St Barbara, tweespannige ploeg en opschrift : WILHELMUS VAN OVER BEEK CONING VAN S. BARBARA GILD TOT BOXSEL 1782.

5^e plaat : Herberg, wip en een busschutter, daaronder een bespannen ploeg en opschrift : MARTINUS VAN DER VELDE KONING VAN S. BARBARAGULD INT JAAR 1786 TOT BOXTEL, daaronder St Barbara.

6^e plaat : (zeer groote) St Barbara met daaronder tweespannige ploeg en opschrift : JORDANUS JANSE VAN DE SANDE CONINCK VAN S. BARBARAGILDT TOT BOXTEL, 1790.

Van de zelfde gilde op perkament « Standregelen der Schutterije van de Voetbooghe gulde van Boxtell 1620 ».

4) Breuk der St Sebastiaangilde van BRUSTHEM (in Limburg-bij-St Truiden).

Breuk der St Sebastiaangilde van Brusthem bestaande uit middelmatige ovalen platen met omljsting en andere hartvormige in licht zilver op zware fluweelen kraag :

Vogel van 't midden der XVIIIe — opschrift der platen :

1. PEETER ROOSEN CONINCK VAN ST SEBASTIAENSCAMER TOT BRUSTHEM 1605.

2. L. BELLIS KONING VAN ST SEBASTIAENSKAMER TOT BRUSTHEM 1616 (met wapen).

3. C. BELS KONING VAN ST SEBASTIAENSKAMER 1638.

4. W. PLEVOETS KONING VAN DE KAMER VAN BRUSTHEM, 1736.

5. PEETER ROOSEN CONINCK VAN ST SEBASTIAENSCAMER TOT BRUSTHEM, 1811.
6. W. PLEVOETS KONG. VAN BRUSTHEM VAN ST BASTIANUS CAEMER 1819.
7. J. ELS KONING VAN DE CAMER TOT BRUSTHEM 1822.
8. H. VAN DER SMISSEN KONG. VAN BRUSTHEM 1825.
9. P. OTTEN KONINCK 1828.
10. H. VAN DER SMISSEN KONING VAN BRUSTHEM 1832.
11. L. DAWANS 1^e SCHEEPEN TE BRUSTHEM 1836.
12. H. VAN DER SMISSEN KONING VAN BRUSTHEM 1842.
13. LAMB. BUDO KONINK 1845.
14. P. COOFMANS KON. VAN BRUSTHEM 1866.
15. L. LAMB. PALOT.
16. Harten zonder opschrift.
17. Harten zonder opschrift.

5) Gedreven Zilveren Breuk der Schutterijilde van « St Marten » tot DILSEN (bij Maesyck, Belg.-Limburg).

Volronde vogel en 5 gedreven schilden.

Kl. Schildje : te midden een kerk, rondom : ADRIAEN ANTONIS VAN OVERBECK 1608. BECK 1608.

Schild met gedreven boord, te midden wapens, waarrond : HOC ET SPONTE COHORTIS IN DILSEN PASTOR DEDIT = 1754. REX JOS LUDOVIC MACHURE.

Schild met gedreven omlijsting : P. J. COOTMANS JONCKMAN ENDE CONINCK EN VAENDRAEGER VAN DE OUDE COMPAGNIE VAN DILSEN, ANNO 1789.

Schild met gedreven omlijsting : GERARDUS MOORS JONCKMAN KONING ONDER DE ALDE SCHITTERY VAN ST MARTEN TOT DILSEN DEN 10 JUNY 1792 — daaronder eene eggen.

Schild met gedreven omlijsting : JACOBUS KOTJANS KONING IN DILSEN 1810. Onvolledige breuk ?

6) Breuk der St Niklaasgilde van KAPELLE OP DEN BOSCH (Brabant, bij Mechelen). (Breuk der Vrouwen).

Breuk in geplisseerde grijze gestreepte zijde met fluweelen boordje. Vooraan op de borst een zilveren plaatje in vorm van hart met gedreven boord, achteraan een kleiner zilveren hart.

Draagt geen enkel opschrift.

7) Zilveren Breuk der Schutterijilde van KINROY, Kessenich, (Belg.-Limburg-bij-Maeseijck).

Volronde vogel, vijf platen met gedreven omlijsting en drie uitgesneden met gravuur, aan ketting.

Onderste middenplaat : HENDRICUS SENTIENS CONINCK VAN DE JONGE SCHUTTERIE VEREERT A^o 1773.

- 2° plaat : ANTHOON SCHEYMANS CONINCK ONDER DE JONGE SCHUTTERIE VEREERT DESE PLAET 1785.
- 3° plaat : THEODORUS POELMANS CONINCK ONDER DE JONGE COMPAGNIE VEREERT 1777.
- 4° plaat : VEREERT DOOR MARIE GISYN SCHEYMANS VROUW VAN JAN KRISTI MITS DAT DE SCHUTTERIE ZAL GEHOUDEN ZYN TE LAETEN DOEN EENE MISSE JAARLIJK TER EERE VAN S° ANNE A° 1770.
- 5° (grootste middenplaat), onder wapens PETER VAN DE KAMP CONINGH 1758.
- 6° plaat : (zelfde als 4°) DE SCHUTTERIE AFGAANDE OFTE NIET IN STAAT ZYNDE ZAL DEN VOGEL BLYVEN AAN DE FAMILIE A° 1770
- 7° plaat : MATHYS COLEN CONINCK ONDER DE JONGE COMPAGNIE VEREERT A° 1774.
- 8° plaat : JOES SCHEYMANS SOON VAN GODEF. SCHEYMANS ONDER DE JONGE SCHUTTERIE VEREERT DESE PLAET INT JAER 1780.

8) Breuk van de Edele Handboog van LOKEREN (Oost-Vlaanderen).

bestaande uit koperen vergulde ketting van kleine langwerpige en ronde schakels op een groen fluweelen band. Onderaan hangt een gedreven zilveren, halfronde vogel met olijftak in de pooten.

Keizerrijk tijdvak.

Nota : Deze breuk vervangt denkelijk een waardevoller welke zal verdwenen zijn.

Bezit nog van de zelfde gilde :

Twee draagbare wippen om de geschoten vogels op te dragen.

De kas om deze in te bergen,

Drie gebeeldhouwde figuurtjes, 2 trommelaars en gek,

Relikwiekas.

9) Zilveren Breuk der St Joris of Kruisbooggilde van MAASHEES (Noord-Brabant, arr. 's Hertogenbosch).

Zilveren Breuk der St Jorisgilde van MAASHEES en OVERLOON bestaande uit vogel. Tien fraaie schilden alle met gedreven omlijstingen waarvan 8 met kroon en een kleine koperen medalie, alles op rood fluweelen band.

1. grootste schild te midden met wapen en twee leeuwen als schildhouders (gedreven) daaronder : JOHAN GEORGIUS JOSEPH VRY RYKSHEER VAN EN TOT HATSFELDT DEN 3 JULY 1754 CONINC TOT MAESHEES
2. Uitgesneden breedvormige plaat, met schutter een hert schietend : JOANNES KNOPS KONING VAN HET MANSGILDT TOT MAESHEES DEN 26 MEY A° 1728.
3. Te midden Kruisboog : HENDRICK DEMUYNCK CONING 1743.
4. Twee gekruisde pijlen : JUDOCUS ACKERMAN KEYSER TOT MAASHEES 1749.
5. HEER SCHENKT UWEN SEGEN BREED EN MILDT AEN ONS S JORISGILT. JOAN LENSEN CONING 1752 DEN 3 JULY.
6. THOMAS GEURTS CONING IN MAASHEES 1752.
7. Kleinste schildje, met St Joris.
8. UW ZY ONEYNDIGH GELUKX JOANNES KNOPS CONING VAN S GEORGIUS GILT IN MAASHEES (1748).

9. Dooreengevlochten T.A.E. 23 MAY 1745.
10. St Joris, waaronder : JOANNES KNOPS KEYSER TOT MAASHEES DEN 3 MAY 1751
Klein koperen medalie R : St Joris. A : St Michiel.

10) Breuk der Handbooggilde van MORCHOVEN (Morkhoven, Prov. Antwerpen).

Zilveren breuk bestaande uit breede ketting met drie groote gedreven platen, vier klein gegraveerde, 4 bogen en twee volronde vogels :

- 1° groote plaat met schoon gedreven omlijsting en wapenschilden, te midden gegraveerde St Sebastiaan en St Niklaas, aan deze plaat twee kleine gegraveerde, die van rechts met : C. HEYLEN K. LAVEN 1612, die van links : P. HEYLEN L. HEYLEN 1612. Onder aan de plaat vogel en boog.
- 2° groote plaat : gansch gedreven met te midden St Sebastiaan en in een klein ovaal : MARTINUS HEYLEN KYSER 1710 — daaraan 2 gegraveerde plaatjes, dit van rechts met : PETRUS BAX REX ET SCIS 1728 ET I-C HEYLEN CONI DD, aan elk dier plaatjes een boog links : 1612 HEER ANTHONE BUYENS PASTOOR TOT MORCHOVEN.
- 3° groote plaat : geheel gedreven met te midden St Niklaas, op den achterkant opschrift : PEETER HEYLEN CONINCK 1688 — PEETER STERCKX CONINCK 1689 — JAN BOVWEN CONINCK 1710.
Onder aan de plaat volronde vogel met opengespreide vleugels en boog.
Zilversmidsmerken van :

11) Zilveren Breuk der Handboog of St Sebastiaangilde van OOLEN (Prov. Antwerpen).

Bestaande uit groote ronde plaat te midden in gravuur en verguld. Midden in St Martinus (patroon van Oolen), rechts O. L. Vrouw, links St Sebastiaan, omlijst met vergulde bladeren boord en bovenaan : DE GULDE BRVECK VAN OOLEN — (Antwerpsch zilversmidsmerk) — Daaronder hangt een klein rood verguld plaatje met eenerzijds : 't Michiel — anderzijds Heiligen voor Kruisbeeld knielend en wapen — rondom : FY MICHAEL OERIENSIS PASTOR OELENSIS DEDIT A° 1597, daaronder een volronde vogel.

Boven de groote ronde plaat eene groote hoekige met : MARTEN MEER HOOFTMAN 1682.

Aan de ketting hangen nog 4 plaatjes met :

- 1° MARTINUS CLUYTS CONINCK 1718, JORIS CLUYTS SYNEN SOON CONINCK 1726.
- 2° MARTINUS SWINNEN WAS CONINCK A° 1668 IN OOLEN.
- 3° JAN CLUYTS CONINCK TOT OOLEN 1797, en boog.
- 4° Man vogel van de wip schietend en vrouw die hem de hand geeft, daaronder : JAN CLUYTS CONINCK TOT OOLEN 1714.

12) Zilveren Breuk der St Barbaragilde van REEK (Noord-Brabant, arr. S'Hertogenbosch).

Bestaande uit dichtgeweven zilveren ketting met een groote breede plaat waaraan drie vogels hangen — en vijf schilden :

- Groote plaat : te midden voor draperijen een wilde man waaronder staat : LAAT HATERS HATEN EN NYDERS NYDEN — DAT GODT ONS GUNT DAT MOETEN SE LYDEN, VENI VIDI VIXI 1787. Daaronder een kanon met opschrift : L. D. V. LONDEN KEYSER 1787 — rechts St Barbara — links, vaandel, trommel en roer.
- 1° Grootste schild, van boven met wapens en : SEBALTUS GERARDUS JOSEPHUS BOERACKER KONING VAN ST BARBARA GILDT TOT REEK ANNO 1789.
- 2° schild : te midden engelbewaarder en : DEN ENGEL BEWAERDER BEWAARD ONS BROEDERS ALLEGADER NU EN ALTYD TOT INDER EEUWIGHEYD. HERMANUS MEUWESSEN VAN MIL CONING TOT DEN REEK 1773.
- 3° plaat, wapens en : DOMINICUS VAN DER MERCK ALS CONINCK ANNO 1715.
- 4° schild : ANDRIS BOERACKERS CONINGH ANNO 1749, wapens (en later bijgevoegd) OBIT 11 MEY 1756.
- 5° schild, van boven : HENDRIKUS DE BRUYN CONING 1778, te midden : St Donatus knielend, de kerk van Reek onder donderwolven en bliksems — daaronder : H. DONATUS BIDT VOOR ONS BROEDERS EN SUSTERS VAN ST BARBARAGILDE.
- Op elk der drie vogels : V. LONDEN KYSER.

13) Zilveren breuk van Sint Sebastiaangilde van ONSE LIEVE VROUWE THIELT (Brabant, bij Leuven) 1665.

Bestaande uit negen uitgesneden, vier, hartvormige en een halfmaanvormige platen op rood fluweelen band en een verguldzilveren gegraveerde vogel.
Op de 14^e plaat die er aanhangt : Het is nu 28 jaer dat I.B. van de Gaer tot THIELT is Koning van dguld van S. Sebastiaan van 1790 tot 1818.

14) Gedreven zilveren Breuk der St Sebastiaan of Handbooggilde van WERCHTER (Prov. Brabant, bij Aerschot).

bestaande uit :
Zwaar zilver vergulden grooten vogel met Kroon en opengespreide vleugels.
Zeer groote gedreven plaat met massief volrond St Sebastiaansbeeldje — onderaan hangen twee handbogen, daarboven groote gedreven Kroon.
daarboven nog groote gedreven plaat met St Sebastiaan.
op den rug nog groote gedreven plaat met St Sebastiaan.
Aan deze verschillige platen en ketting hangen 19 uitgesneden gegraveerde schilden.

Opschriften :

- 1° op de grootste plaat staat 1639.
2° schild met : GEERAERT ENGELBORCHT 1640, HOOFTMAN.
3° » » : WILLEM ENGELBORCHT CONINCK 1640.
4° » » : JAN ENGELBORCHTS CONINCK 1644.
5° » » : LUYKAS DEBRIER CONINCK WERTER 1649.
6° » onder 2 bogen : JAN VAN LANGENDONCK KONINCK 1651.
7° » met St Sebastiaan : PEETER VAN ANCIVEN 1653.
8° » » : ANTONIUS NEYS KONINCK 1654.
9° » » : HENDRIK VAN ROOST CONINCK...
10° Kroon : MERTINUS WAUTERS CONINCK 1657.

- 11° Groote gedreven midden'pl'a'at : WILLEM FOBELETS 1679.
- 12° Schild met boog en: GILIS VAN WOENSEL KONINCK IN WERCHTER A° 1685.
- 13° gr. gedreven plaat op den rug: (op den achterkant) JOANNES VAN LEEM-PUTTEN CONINCK ENDE MEYER VAN WERCHTER A° 1712.
- 14° Schild met: SIMON VAN LEEMPUTTEN CAPUTYN EN KONINCK VAN DE HANDBOGGULDE VAN WERCHTER 1722.
- 15° » » : JAN VAN ERMENGEEN KONINCK VAN DE HANDBOOGH GULDE VAN WECHTER 1755.
- 16° » rondom boog en pijlen: JOANNES BAPT. REYERS OUDERMAN IN DE HANDBOOGH GULDE IN WECHTER 1762.
- 17° » rondom boog en pijlen: HENRICUS HEYLIGEN CONINCK IN DE HANDBOOGH GULDEN WECHTER 1762.
- 18° » ANDREAS VAN ROOST CONINCK ENDE ALPHERIS VAN DE HANDBOOGH GULDE VAN WERCHTER...
- 19° » ANTONIUS VAN LEEMPUTTE GETROUWT MET CATHARINA MICHILS JUBILARISSEN IN DE HANDBOEGH GULDE BINNEN WERCHTER DEN 13 JUNI 1764.
- 20° » JAN SEVRANCKX CONINCK VAN DE EDELE GULDE VAN SINTE SEBASTIAEN TOT WECHTER ANNO 1768.
- 21° » S.A.H. WOUTERS TROUWT MET JOHANNA MICHIELS IN 1795, IS KONING DER EDELE ST SEBASTIAENS GILDE TE WERCHTER VAN 1817 TOT 1824 WORDT VERVOLGENS KAPITEIN DER ZELFDE GILDE, VIERT ZYN VYFTIGJARIG TROUWJUBELFEEST IN 1846 EN STERFT KAPITEIN 27 FEBRUARI 1863 — 1864 —
- 22° » HENRICUS VAN ROOST CORNET IN DE EDELE ST SEBASTIAENS GILDE TE WERCHTER. SCHIET DEN KONINGSVOGEL OP 25 APRIL 1824, TROUWT MET ANNA CATHARINA BOLS IN HET JAER 1825 EN WORDT IN 1830 KONING DER GILDE GEKOZEN VOOR HET LEVEN 1864.
- 23° » WERCHTERS ST SEBASTIAANS GILDE AAN HAREN HOOFDMAN HENRICUS VAN LEEMPUTTEN EN ZYNE ECHTGENOOTE ANNA ELISABETH VERVLOESEM TER GELENHEID VAN HUNNE GOUDEN BRUILOFT GEVIERT DEN 2 JUNI 1896.

15) Zilveren Breuk der Handbooggilde (St Sebastiaangilde) van WESE-MAEL (Brabant, bij Leuven).

Zilveren Breuk der Handboog gilde van WESEMAEL

bestaande uit: groote zware gedreven pl'a'at waarop te midden gedreven beeld van St Sebastiaan en langs beider zijde cariatiden; aan de plaat hangen een kleine zware volronde vogel, twee kleine schildjes met de wapens van:

Handboog en sichel en 2 grootere schildjes met het wapen der St Sebastiaangilde.

Aan de ketting hangen 6 ovaalvormige spiegelplaten, twee hoefijzers en 3 uitgesneden schilden.

De groote plaat draagt den datum van 1628.

De schilden: EENDRACT MACKT MACT J.B. WILLEMS 1751.

Onder bogen: ANTONIUS CLAEVERS VEREERT ANDE GULDE VAN WESE-MAEL 1718.

Twee bogen waaronder: CONFREERS SYT VROLYK — J. KEYEN.

16) Drie schilden van de Breuk der Busgilde «St Sebastiaan» van HERTEN (Belg. Limburg).

Gedeelte der St Sebastiaan - (Busgilde) van HERTEN

bestaande uit zilver vergulden vogel en 3 uitgesneden platen.

1° Gekroond schild met busschutter den vogel afschietend, onder aan de wip staan de Koning, de vaandrig, de trommelaar en nog een schutter, aan de kanten een molen en een kerk: P. VAN BERKEL KONING VAN T. L. BROUDERSCHAP VAN St SEBASTIAEN DE VOGEL GESCHOTEN DEN 20 JUNIUS 1791.

2° Busschutter de vogel van de wip schietend, molen en kerk J. VAN DER HORST CONING IN SINTE SEBASTIANUS GILD TOT HERTEN 17.

3° St Sebastiaan en: PETER VAN BERKEL KONING VAN St SEBASTIAEN 1788.

17) Verguld zilveren plaatje der Kolveniersgilde van ANTWERPEN.

Verguld zilveren, ovaal, plaatje met twee gekruiste kolveniersbussen, vuurijzers en distelbloemen.

Einde XVIIe eeuw.

Uitgesneden koperen verguld plaatje der *Kolveniersgilde* van ANTWERPEN, XVIIe eeuw.

St Christoffelbeeldje (in Basrelief) gegoten koper.

Kolveniersgilde van Antwerpen.

18) uitgesneden koperen verguld plaatje der *Kolveniersgilde* van ANTWERPEN.

Uitgesneden koperen verguld plaatje met twee gekruiste kolveniersbussen in Lod. XV omlijsting.

19) *Haardplaten*

van St Sebastiaan

van St Michiel

van St Joris.

20) Wip-Kop der St Sebastiaangilde van OORDEREN.

21) *Vijzels en Bellen* in brons.

22) Houten Kan met koperen beslag, St Sebastiaangilde van SCHELLE
Grootte houten kan met koperen banden en handvat op den toot 1722. Hoogte 52 cm.

23) (Documenten) *Standregels* der Schutterye van de Voetbooghe gulde van BOXTELL 1620.

Groot gevouwen perkament (nu ingelijst) met de volledige reglementen der gilde van het jaar 1620. Onder bescherming van St Barbara.

Nota. — Er bestond natuurlijk een ander reglement.

24) Schildvormige gebeeldhouwde vergulde tropee, St Sebastiaangilde van CONTICH.

Schildvormig verguld-gebeeldhouwde tropee twee engelkoppen, twee pijlkokers met pijlen, boog en twee schutters armbanden.

25) Groen lederen Muts der boogschutters der St Sebastiaangilde van BRUGGE.

26) St Sebastiaanbeeldje der gilde van DIEPENDAEL.

27) Documenten van gilden.

28) Bogenkassen en kassen van gilden. Zie reeks C meubelen.

29) Groote Bogenkas met 4 deuren, gebeeldhouwde bekroning, der St Sebastiaangilde van : ASSEBROUCK (bij Brugge, West-Vlaanderen).

Kornis in Lodew. XV schelp met te midden pijlenkokers, daaronder te midden ook gebeeldhouwde schelp met de wapens der gilde en het jaartal 1758. — Rechts pijlkoker aan strik, links baal en vat aan strik.

Boven de 4 deuren in gebeeldhouwde letters, de namen van de eigenaars der verschillende verdeelingen FRs RASSON — Js DUMORTIER — Br COSYN — JAQs GOULD — JVDd VAN ISEGHEM J.B.T.

Bruine schildering met vergulde letters en versieringen. Hoog 2.75 m. Breed 2 m.

30) Beelden in hout. Zie reeks Beeldhouwwerk.

31) Ketting met St Jorisbeeld van de Kruisbogengilde van AALST (Oost-Vlaanderen).

Dikke witkoperen ketting met een volrond St Jorisbeeldje der Kruisbooggilde van AALST. Einde XVIIIe eeuw.

32) Klein Zilveren Breuk, Kolveniersgilde van ANTWERPEN.

Twee kolveniersbussen in kruis vereenigd door een vuurijzer, van onder gulden vlies boven een keizerskroon in uitgesneden gedreven zilver aan een klein geschakelde ketting. XVIIe eeuw.

33) Twee gekruiste zilveren Kolveniersbussen, uitgesneden, ANTWERPEN.

34) Zilveren Vogel, gilde van BRAKEL (Prov. Gelderland) (Holland).

De vogel is met kleine opengespreide vleugels, van voren op de borst gezien en heeft een schild in den bek en klauwen.

Op de schild wapens en : D.D.M. FREY HERR VON GELDER TOR : COMENDEUR ZU BRAKEL.

35) Ketting met Kruisboog der gilde van CALCKEN (Oost-Vlaanderen), (bij Dendermonde).

Dikke zilveren ketting waar een kruisboog aanhangt.

Een Christus is op den kruisboog als op een kruis gehecht.

Onderaan hangt een klein massief vogeltje met een kroontje in den bek. — XVIIe eeuw.

36) Zilveren hoofdmanstaf der St Sebastiaangilde van EECKEREN.

Prachtige groote volronde zilveren vogel met opengespreide vleugels, boog en pijl in den bek en losse zilveren vergulde kroon, op het voetstuk of stafknop het opschrift :
MY HEEFT GEVONDEERT M H H INT JAER 1725.

37) Koperen plaat der St Antoniusgilde (Kolveniers) van GENT 1738.

Gegraveerde koperen ovale plaat (Trommelplaat).
Te midden St Antonius als eremijt met zijn verken, achter hem een kapel, in een Lod. XIV omlijsting. Opschrift : St Antonius. — Anno 1738.

38) Zilveren Schilden der Breuk van HEUMEN-MALDEN (Prov. Gelderland, Holland).

Schild te midden met wapens en : WILLEM HOEN A° 1634.

Schild te midden wapens, daar onder : LUDOLF WALRAVENS RICHTER VAN HEUMEN EN MALDEN IS CONINCK ANNO 1685.

Schild : ATSK. HYLTIUS... 1712.

Schild met wapens, waaronder : ADRIEANIS DE WIT A° 1718.

39) Middenplaat der Breuk van HILVARENBEEK (Noord-Brabant-bij-Tilburg).

Zware ronde zilveren plaat met uitgebekten rand, te midden volrond zilveren verguld beeldje van St Adrianus, patroon van Hilvarenbeek, rondom breede boord met los loofwerk en bloemen (Begin der XVIe eeuw).

40) Zilveren verguld Schildje der Breuk van St MARIA HOOREBEKE (Oost-Vlaanderen, bij Audenaerde).

J.B. ROMAN CONING TOT HOOREBEKE 1603.

41) Breuk der St Barbaragilde (Schutterij) van HUISSEN (Prov. Gelderland, arr. Arnhem).

Ketting met groote halfronde vogel waaraan vier schilden hangen.

Op den achterkant van den vogel is gegraveerd, een vogel met te midden twee wapens een strik en op den tak : KARMEN VAN BOMHOF EN SUISSSEN ENSINCKS. VEREERT DESE PAPPEGAEY AAN DE SCHUTTERIJ TOT HUESSEN ANNO 1657.

1^e schild : THIS PETERS IS CONINCK ANNO 1619 T. P.

2^e » HEIMERCK JANS IS CONINCK A' 1647 en wapens waarnevens H. I.

3^e » (grootste met St Barbara in 1683.

4^e » THOMAS VAN GELDER CONINCK A' 1698.

42) Ketting met gedreven plaat en vogel (in zilver van KLEVERSKERKE (Zeeland, Eil. Walcheren).

De plaat met Lod. XIV omlijsting, te midden het wapen van met spreuk DIRIGE GRESSUS MEOS - 1754.

Volronde vogel met opschrift JAN BAPTIST LECONTE aan de ketting, driekleurige strik en zijde.

43) Zilveren Hoofdmanstaf der St Sebastiaangilde van SCHELLE.

Hoofdmanstaf in gedreven zilver met gedreven beeldjes rug aan rug — eenerzijds, St Sebastiaan, anderzijds O. L. Vrouw. Op den rand aan de stok het opschrift: OPGEDRAGEN AEN ONZEN HOOFDMAN DOOR DE GILDEBROEDERS DER JONGE GULDE VAN SCHEL 1791. NIC. JOSEF. ROLAN OUDEN DEKEN. JOSEPH VERHEYEN, JONGE DEKEN en een gegraveerde ploeg.

44) Kleine Zilveren Breuk der Kolveniers van St JANS ROLLEGHEM (Patroon « Ste Barbara »). (W.-Vlaanderen, bij Moescroen).

uit zilveren ketting waaraan eene hartvormige plaat en drie ronde medaliën — klein gedreven uitgesneden schildje met de boomen van Burgondië vlam-mend ketijzer en twee kanonnen — en een zeer klein massief vogeltje.

Opschriften. Hartvormige plaat: St Barbara in gravuur.

Medalie R: SOCIETEYT St BARBARA ROLLEGHEM St JAN.

A: eene ster.

Medalie R: P. VAN NESTE KONING 1830.

A: St BARBARA.

Medalie R: N. REMAU KONINGINNE 1836.

A: St BARBARA.

45) Zilveren Ketting met plaat en medalie der St Joris of Kruisbooggilde van S'HERTOGENBOSCH (Noord-Brabant).

Zilveren Ketting met: Ovale plaat met gebladerden gedreven uitgesneden boord, te midden een los St Jorisbeeldje en wapen der gilde, rondom SANTA GEORGE.

Onder deze plaat eene ovale medalie met

R: St Jorisbeeld en: IN SHARTOGEN-BOSSCHE 1643 †

A: Kruisboog met wapen der gilde en: DEN OUDEN VOOETBOEG †. — XVIIe eeuw.

46) Grootte Zilveren volronde *Gotische vogel*.

Met opengespreide vleugels, kroon en halsband en met koralen oogen.

Draagt een wapenschild op de borst. — XVe eeuw.

47) Zware Zilveren Ketting met gotische vogel en medalie.

Medaillon waar een volrond gotisch vogeltje aan hangt onder aan een vogel eene gothische medalie.

R: op blauwe brandverf, een kruisboog tusschen twee winnen.

A: eene grootte gothische H rondom met strikken. — XVe eeuw.

48) Zijden Vaandel der Kolveniers St Ambrosius-gilde van BERGEN-OP-ZOOM (Noord-Brabant).

Met ingenaaide en geborduurde versieringen.

Te midden wit met de roode boomen van Burgondië, midden in, medaillon met ingenaaid en geborduurd St Ambrosius. In het bovenvak het Hollandsch wapen met spreuk, ingenaaid en geborduurd. In de twee zijdevakken ingenaaide gekruisde kolfbussen aan strik.

In het benedenvak in een ingenaaide krans van bladeren en oranjeappels, geborduurd :
ST AMBROSIUSGILDE BERGEN OP ZOOM 1853.

Boord : gele band, breede witte even als de hoeken met ingenaaide bloemen ; gele buitenband met klein franje afgezet.

Hoog 2.10 m. Lang 2 m.

49) Klein zijden vaandel der St Ambrosius-gilde van BERGEN-OP-ZOOM (Noord-Brabant).

Klein zijden vaandel der zelfde gilde als vorig (St Ambrosius van Bergen op Zoom). Gansch in witte zijde met ingenaaide versieringen en bloemen even als geschilderde bladeren takken rondom een groot wapenschild met de wapens van Bergen op Zoom en boven dit, een reepel met : GILDE VAN St AMBROSIUS en eronder : BERGEN OP ZOOM. Gele band als boord.

Hoog 1.30 m. Lang 1.10 m. — Einde der XVIIIe eeuw.

50) Banier-vaandel der St Sebastiaangilde van BRASSCHAET (Antwerpen).

Groot Ruiters-Banier, Vaandel in roode damastzijde, langs beide kanten, opgenaaid, geborduurd St Jan Evangelist in Lodewijk XIV omlijsting, in goud galon, met bovenop eene kroon, van onder een gevleugeld engelenhoofd, aan elken kant een boog met pijl.

Met goud galon en franje omzoomd. — Begin der XVIIIe eeuw.

Hoog 1.80 m. Lang 2.30 m.

51) Zijden Vaandel der St Sebastiaangilde van EVREGNIES (bij Moescroen Henegouwen).

Te midden witte zijde verdeeld met de roode boomen van Burgondië midden in een gelen krans met geborduurden ringvormigen bloemenrand : St Sebastiaan in borduurwerk. In het bovenvak in geborduurde letters AUX AMIS REUNIS 1849. In het ondervak het wapen der St Sebastiaangilde tusschen kroon van bladeren. In de twee zijdevakken een Romeinsch soldaat zijn boog naar St Sebastiaan afschietend — alles is borduurwerk.

Boord : groenen band, breeden rooden met ingenaaide bloemen en aan den stok EVREGNIES buitenboord geel. Boord afgerond.

Hoog 2.20 m. Lang 2.20 m.

52) Standaard Vaandel der St Sebastiaangilde van DIEPENDAEL.

Rood fluweel te midden dik opgelegd in goud borduur : gekruiste pijlkokers, bogen en pijlen, bloemtak en sterren, omzet met goudgalon en franje.

Boven op den stok schildje met wapen.

Hoog 0,80 m. Lang 0,70 m. — Midden XIXe eeuw.

53) Vaandel der St Sebastiaangilde van EECKEREN (Antwerpen).

Te midden met grooten geschilderden St Sebastiaan.

Hoog 1.90 m. Lang 2 m. — Midden XVIIIe eeuw.

54) Banier-Vaandel in goudlaken der St Jorisgilde van EESSEN (West-Vlaanderen, bij Dixmuide).

In goudlaken. Te midden opgebrachte half-verheven St Joris te paard, in kleurige zijde en stof, met losse lans en degen. Eindigt in twee scherpe punten en is met kleurigen galon omboord.

Opschrift 1832, EESSEN.

Hoog 1.90 m. Breed 0.70 m.

55) Vaandel der St Sebastiaangilde van HAECKENDOEVER (Prov. Brabant).

In witte zijde, verdeeld met de gekruiste boomen van Burgondië, te midden krans met geschilderd St Sebastiaan. In het bovenvak en twee zijdevakken ingenaaide versieringen, in het ondervak met ingenaaide letters DE CONRES VAN HAECKENDOEVER, 1757.

Hoog 1.70 m. lang 1.70 m.

56) Groot zijden Vaandel der St Sebastiaangilde van HEM (bij Rijsel), (Noord Frankrijk).

Midden: Witte zijden verdeeld door de roode boomen van Burgondië, te midden medaillon met fijn geborduurde St Sebastiaan in gele omlijsting met geborduurden ringboord.

In het bovenvak in fijn borduurwerk, twee boogschutters naar de wip schietend en 1839.

In elk der twee zijde vakken een schutter in romeinsch soldaat, zijn boog in de richting van St Sebastiaan afschietend.

In het ondervak: SOCIETE DE TROIS BAUDETS tusschen gebladerde kroon.

Afgeronde boord: groene band, breede roode met ingenaaide ringversiering en tegen den stok COMMUNE D'HEM — buitenband geel.

Hog 2.20 m. lang 2.20 m. —

57) Rood Damastzijden Banier-Vaandel van HOEVEN (POEDERLE) Prov. Antwerpen.

Groot Banier-Vaandel in roode damastzijde. Te midden groot geschilderd medaillon met St Sebastiaan in Romeinsch officier met boog in de hand, rondom gouden Lod. XIV omlijsting met beneden ST SEBASTIANUS ORA PRO NOBIS 1775. Aan beide zijden van het medaillon in goudschildering, twee gekruiste pijlbussen en hoofdmansstaf met vogel.

Op de keerzijde zelfde versiering met St Laurentius in het medaillon met: ST LAURYS TE HOEVE, 1775.

Boord met goudschildering en afgezet met geel zijden franje.

Hoog 2.10 m. Lang 3.10 m.

58) Vaandel der St Joris of Kruisbooggilde van HOEVENE (Antwerpen).

Vaandel der St Joris of Kruisbooggilde van «HOEVENE» in witte zijde, verdeeld met het rood St Joriskruis, te midden licht geborduurd, St Joris en de letters D. G. W. ANNO 1789. In de twee vakken tegen den stok, 2 gekruiste pijlen (een doel en een wippijl). In het bovenste buitenvak een groote Kruisboog, in het ondervak een hoofdmansstaf. Omlijst met blauwen en witten boord.

Hoog 2 m. Lang 2 m.

59) Klein Vaandel der St Sebastiaangilde van LIPPELOO (Prov. Antwerpen).

Klein Vaandel der St Sebastiaangilde van LIPPELOO, te midden op wit katoen een geschilderde St Sebastiaan, daarboven op reepel: GULDE VAN LIPPELOO.

Boord in witte zijde met geschilderde pijlbundels en bloemen.

Hoog 1.60 m. Lang 1.10 m. — Begin XIXe eeuw.

60) Vaandel der boogschuttersgilde van MELEN (Gobertange, Prov. Brabant).

Groot vierkant vaandel in witte damastzijde met de roode boomen van Burgondië welke takkig en gebloemd eindigen, dwars door met ingenaaide letters MELEN.

Breede boord met gele en groene driekanten, de groene aan den buitenkant; de vier hoeken rood met groene bloem.

Hoog 1.85 m. Breed 1.90 m. — Einde der XVIIIe eeuw.

61) Vaandel der St Jorisgilde van MOLL, kruisbooggilde.

Gansch met ingenaaide geborduurde voorstellingen en bloemen. In eene gele omlijsting te midden der Burgondische boomen, médaillon met ingenaaide geborduurde St Joris en groote draak. In het bovenvlak een Konings-wipvogel. In het vak aan de stok: pijlenkoker, doel en wippijlen. In het buitenvak: Voetkruisboog — In het ondervak wapens van — Boord: groene band, breede witte met bloemen, groene buitenband.

Hoog 1.80 m. Lang 2.10 m.

62) Groot zijden Vaandel der St Sebastiaangilde van OOLEN (Antwerpen, 1777).

Vaandel te midden witte zijde verdeeld met de roode boomen van Bourgondië, midden in een gelen band médaillon met geschilderde St Martinus. In het bovenvak ingenaaide groote blauwe strik. In de twee zijdevakken, groote ingenaaide kleurige versiering. In het ondervak in borduur: St MARTINUS 1777.

Boord: met ingenaaide, groen, geel en roode takken, buitenboord rood. De hoeken blauw met gele bloemen. ....

Hoog 1.70 m. Lang 1.90 m.

63) Vaandel der boogschutters van PATURAGES (Henegouwen).

In witte zijde te midden een fijn geborduurde bloemenkrans een eveneens geborduurde St Marten; rond den krans ingenaaide driekanten welke eene groote ster vormen, tusschen wier punten eene groote ingenaaide bloem. In de 4 hoeken fijn geborduurde bloementak. Breede lichtroode band als boord. Boven in den boord: « SOCIETE ST MARTIN DE PATURAGES ».

Hoog 1.35 m. Lang 1.35 m. — Begin der XIXe eeuw.

64) Banier-Vaandel der St Sebastiaangilde van SINT ANTONIUS BRECHT (1742, Antwerpen).

Rechterzijde: Te midden groot médaillon met geschilderde St Sebastiaan, rondom boord en versiering in goudschildering — daarnevens naar den buitenkant 2 gekruiste pijlen (een doel en een wip-pijl) en grooten pijlkoker. Tegen den stokkant: handboog.

Keerzijde : zelfde versiering maar in het medaillon eene O. L. Vrouw en datum 1742.
Hoog 1.60 m. Lang 2.10 m.

65) Zijden Vaandel der Ste Barbaragilde St JANS ROLLEGHEM (West-Vlaanderen).

Wit zijden vaandel met de roode boomen van Burgondië, te midden krans met geborduurde St Barbara. In het bovenvak geborduurde St Jan en 1805. Benedenvak geborduurde gekruiste kolven en gulden vlies in kleinen krans. In elk der zijvakken een schutter, een kanon afvurend (in borduurwerk).

Boord, van voren afgerond, met groenen band, breedten rooden met ingenaaide bloemen en buitenband geel.

Tegen den stok in den boord met groote ingenaaide letters ROLLEGHEM St JEAN.

Hoog 2.35 m. Lang 2.35 m.

66) Groot Zijden Vaandel der Kolveniersgilde van ONZE LIEVE VROUWE THIELT (1718). (Brabant, bij Leuven).

Te midden witte zijde met de roode boomen van Burgondië te midden in eene omlijsting van groene takken, (ingenaaid en gebordurd) St Anna, onze L. Vrouw met het Kindje aan de hand. In het boven en ondervak groote ingenaaide bloemen, in de twee zijdevakken twee groote gekruiste kolfkussen en kleine leeuwken.

Boord roode band, breede witte in kleurige ingenaaide bloemenranken.

In de hoeken — boven : OLV THIELT. Onder : ANO 1718.

Hoog 2.24 m. Lang 2.20 m.

67) Vaandel der St Sebastiaangilde van WEVER (1823) (ATTENRODE-WEVER) (Brabant).

Vaandel der St Sebastiaangilde van WEVER in blauwe zijde te midden met geschilderde St Sebastiaan, daaronder gekruiste boog en pijl en WEVER 1823. Boord met geschilderde en vergulde bloemenranken. Stok met groote koperen bol.

Hoog 2 m. Lang 2 m.

68) Groot Vaandel der St Sebastiaangilde van WOMMELGHEM (1763) Antwerpen.

Groen-blaue zijde met ingenaaide en geschilderde versieringen.

Te midden der boomen van Burgondië (in roode zijde) groot medaillon met geschilderde St Sebastiaan en engel die hem de martelaarskroon brengt. In de benedenverdeling het wapen der St Sebastiaangilde, in de twee zijdevakken groote pijlenkokers, ketsijzers en gekruiste pijlen en datum 1763.

Breede boord : roode band, breede gele band met bloemranken en vulhorens — omzoomd met rooden band.

Hoog 2.45 m. Lang 2.55 m.

69) TROMMEL der Kolveniers- of Busgilde van SWEVEGEM (West-Vlaanderen, bij Kortrijk).

In gravuur : vlammend vuurslagijzer met de gekruiste Burgondische boomen onder eene

kroon, daarnevens twee kolfbussen. Rondom : JOSEPH + VAN + DEN + BERGHE + KONING + SWEVEGEM + ANNO + 1779.

Hoog : 0.44 m. Doorsnede : 0.44 m.

70) TROMMEL der St Sebastiaangilde van LICHTERVELDE (West-Vlaanderen).

Met groot gedreven wapen (in de trommel zelf gedreven). Links wapen van St Sebastiaan, rechts van Baron de heer Van Meulebeke.

Op de schroefplaat der weergalmsnaren, het opschrift : FECIT VANHESEN EX LICHTERVELDE 1784.

Geknoopte spanleders.

Hoog 0.44 m. Doorsn. 0.49 m.

71) TROMMEL der St Sebastiaangilde van HONTSCOTE (bij Duinkerke).

Met gedreven wapens en het opschrift : HONTSCOTE.

72) Pijlenkoker der St Sebastiaangilde van BELCELE (bij St Nicolaas, Oost-Vlaanderen).

Groote vierkante houten koker naar beneden versmallend. De zijanten in zijn langs met voren geschaafd. De voorkant, met een houten omljsting en gansch geschilderd met bladeren, aan het bovengedeelte van groote goed geschilderde St Sebastiaan, in het vershiet verschillende romeinsche boogschutters. XVIIIe eeuw. ,

73) Pijlenkoker der St Sebastiaangilde van SINTE KRUIS, BRUGGE (West-Vlaanderen).

Pijlenkoker in groen geschilderd blik, buisvormig, beneden versmallend en geëindigd met kleinen bol en bladeren.

Van boven met openstaande bladerenrand en plaats voor 4 pijlen welke met de vlimmen buiten blijven steken.

Op den voorkant in schildering, de wapens der St Sebastiaangilde aan een rooden strik. Draagband boven en beneden vastgehecht. — XVIIIe eeuw.

74) Pijlenkoker CHERSCAMP (Oost-Vlaanderen).

Vierkante, platte, eiken pijlenkoker, groen geverfd en in kleurige schildering op den voorkant : van boven groot wapen der St Sebastiaangilde, groote St Sebastiaan ; en IVL in roode letters, waaronder A^o 1713 in 't zwart.

75) Pijlenkoker DIEST (Brabant).

Houten buisvormige koker met achtkantige bovengelte welk langzaam in 16 kanten en beneden bijna rond uitloopt. Op elk der acht bovenvakken, afwisselend, een boog en een groote pijl en snijwerk. Deksel met groot koperen scharnier en klep voor hangslot.

(Bruin gesapt hout). — XVIIIe eeuw.

76) Pijlenkoker der St Sebastiaangilde van EECKEREN.

Groote viervlakkige bus. Op het deksel groote versierde verlengsels der scharnieren.

77) Pijlenkoker LIER (Antwerpen).

Deksel in geel koper met gedreven St Sebastiaan, het lijf rondvormig in rood koper, naar beneden versmallend, met geel koperen banden en onderstuk.

Op het lijf : P. VAN OUYTSEL. Keizerrijkstijdvak.

78) Pijlenkoker der St Sebastiaangilde van NIEUWKERKEN (Waas).

Groote vierkante houten pijlenkoker, groen geverfd, met op den voorkant het wapen der St Sebastiaangilde in eene Lod. XV schelp en daaronder de doormalkaar gevlochten letters M P en 1771, in gekleurde schildering. Zelfscharnierend deksel.

79) Pijlenkoker OORDEREN (Antwerpen).

Smalle buisvormige bus met achtkantig bovengedeelte — met drie koperen bandjes versierd. Het bovendeel is rood geverfd en heeft een koperen klepslot (voor hangslotje) en scharnieren in koper. Het groote deel is groen geverfd met een schildje waarop St Jan, patroon van Oorderen. Daaronder het wapen der gilde met gekruiste bogen en St SEBASTIAENGULDE VAN OORDEREN.

Midden der XVIIIe eeuw.

80) Pijlenkoker der St Sebastiaangilde van St NICOLAAS Waas, Oost-Vlaanderen.

Geel koperen buisvormige pijlenkoker met midden- en bovenband.

In het bovengedeelte een geëtsd schild met St Sebastiaan, rondom gebladerde tak en kroon. Op het dubbel deksel (met doos voor de boogpezen), te midden eene gebladerde kroon met vogel, boog en pijlen : A ST NICOLAES.

Midden der XVIIIe eeuw.

81) Pijlenkoker der St Sebastiaangilde van ST GILLIS-WAES (1766).

Pijlenkoker in geschilderd hout met uitgestoken jaartal 1766 en de letters I. F.

82) Pijlenkoker STABROECK (Antwerpen).

Smalle buisvormige bus met achtkantig bovendeel waarop in gesneden figuren :

St Sebastiaan, verscheidene boogschutters, koning, trommelaar, engelen met boog en pijl, vrouwenfiguur, vogelen, pijlenkoker enz. en in gesneden letters : ANNO 1741 MATTYS HOCKX.

Op het rond gedeelte daaronder in roode schildering DESEN PYLEN KOCKER HOORT MATTYS HOECKX TOT STABROEK TOE ANNO 1741.

De bus is donker bruin geverfd, de gesneden figuren zijn met rood en zwart opgehaald.

Koperen klepslot aan het deksel.

83) Pijlenkoker eener *Zwitserse Kruisboogilde*.

In zacht leder ; boven toesleuwend, met lederen franjen versierd. (Bevat nog eenige pijlen van lateren tijd.

Komt uit de verzameling « Gubler » van Zurich.
Zelden voorwerp XVIe eeuw.

84) Pijlenkoker in geel koper met grooten gedreven St Sebastiaan.

Met pijlkokers en begon aan zijn voeten — in eene Lod. XIV mlijsting.
Dubbel deksel, waarvan het bovendeel dient om pezen in te bergen, boven op wit koperen plaatje met P.V.D.P.

85) *Haardplaat* in vorm van drieluik, St Sebastiaan, H. 0.75 × 0.75.

Te midden St Sebastiaan, aan beide kanten een boogschutter, boven elk figuur een wapenschild (te midden het wapen der gilde).
H. 0.75 × 0.75 m.

86) *Haardplaat St Michiel*. H. 0.82 × 0.43.

St Michiel den draad doorstekend. Onder op de plaat wapen tusschen loofwerk.

87) Mortier en Vijzel in brons met vierkante handvatten MCCCCCII (1502). Met opschrift :

IHECUS MARIA JOHANNES M CCCCCII

Vijfmaal het wapen der St Jorisgilde.

Hoog 0.15 m. Doorsn. 0.17 m.

88) Bronzen *Vijzel* met gesloten handen als handvatten MCCCCXCVIII (1498) en een Kruisboogopschrift :

SANCTA KATHERINA ORA PRO NOBIS MCCCCXCVIII (1498).

Hoog 0.15 m. Doorsn. 0.17 m.

98) Blaozen St Sebastiaangilde van HANDSAME (1732) (bij Dixmuide).

Vierkant blaozen of punt (op punt geschilderd).
St Sebastiaan in een ovaal medaillon, links de wapens der Sebastiaangilde, rechts de wapens van Handsame. Rondom het opschrift :

GHEJONT - DOOR - J. MAERTENS - H-D-G 1732.

GETROUWE - KARSOUWE - HANDSAME.

Op den boord : VERNIEUWT DOOR L. DE FEVER HOOFDMAN DESER GILDE
TEN JAERE 1808.

Groote doorsnede 1.14 m.

90) Blaozen der St Sebastiaangilde van HENGSTDYK (1632) (Zeeland).

Te midden St Sebastiaan, aan elken kant 2 boogschutters.

91) Klein eiken geschilderd kasje met St Sebastiaan en O. L. Vrouw (1673).

Klein eiken kasje met twee vouwende deurkens welke tot den rug openslaan. De kroonlijst rust van voren op 2 kolommen, van achter op pilasters — van binnen blauw geschilderd met gouden sterren.

Op den buitenkant der deurkens : rechts St Sebastiaan aan den boom gebonden ; links O. L. Vrouw met het Kindje Jesus. Op de plint 1673 in gouden cijfers.

Hoog 0,50. Breed 0,42. Diep 0,17.

92) Schilderij Schuttersfeest door A. Minguet en Eug. Siberdt.

In een binnenkoer met bogengaanderij en waar de vlag wappert, zit de hoofdman aan een tafel en praat met drie schutters. Een knaap draagt 2 groote kannen. Achter, onder een der bogen, ziet men door een opene deur de boogschutters aan het schieten.

93) Schilderij St Sebastiaan, Frans Gons 1850.

St Sebastiaan naakt aan een boom gebonden en met rooden mantel over de schouders geworpen, is met pijlen doorschoten; hij heeft de oogen ten hemel gericht vanwaar twee engelen hem palmtakken brengen. Nevens hem twee geknielde vrouwen en daarachter Romeinsche soldaten.

Doek (bovenkant rond) H. 0,70. B. 0,45.

94) Schilderij onbekend XVIIe eeuw, St Joris.

St Joris, in vol harnas op een groot bruin paard gezeten, doorsteekt den draak met zijne lans.

Doek: H. 0,84. B. 0,68.

95) Schilderij midden XVIIe eeuw. Vaandrig der St Michiels of Schermersgilde van Antwerpen.

De vaandrig (op voorplan), het vaandel op den schouder en een langgepluimden hoed in de hand. Draagt een langen degen. Hij staat aan den buitenkant der St Joris en Keizerspoort die men achter hem in achterplan ziet staan evenals de toren van St Joriskerk. In de verte bereidselen voor eene inkomst in de stad, ruiters enz.

96) Schilderij XVIIe eeuw « Koning eener Kruisbooggilde ».

Afbeeldsel van den koning eener Kruisbooggilde, zittend. Hij draagt een donker blauw kleedsel met opengespleten armen, heeft witte mouwen en kleine witte kraag. Een rooden sluijer hangt hem over de schouder en hij draagt aan den hals eene gouden ketting waaraan de koningvogel en een kruisboogje hangen. In de linkerhand houdt hij een pijl.

In den linkerhoek hangt eene schilderij met St Joris.

Paneel H. 0,44. B. 0,36.

97) Schilderij. Vlaamsche School XVIIe eeuw. Keizer van handbooggilde.

Portret van een Jonkheer van Erembodeghem, keizer der handbooggilde van Aalst.

De jonker met lange haren en snor is gekleed met gele jas met opengespleten mouwen en witten afhangenden halsband van voren geknoopt.

In de rechterhand houdt hij een pijl en drie vogels.

Doek H. 0,68. B. 0,53.

98) Schilderij XVIIe eeuw. Portret van Nic. Rockox.

Prachtig portret van Nic. Rockox drie kwart rechts gezien. Zijn zwarte jas is met breeden bont afgezet. Draagt een in plooiën gekrulde kraag.

Doek 0,60. B. 0,45.

Nic. Rockox was Burgemeester van Antwerpen. Hoofdman der Kolveniersgilde der stad en bijzondere vriend van Rubens. Hij was het die aan Rubens de afdoening van het kruis voor rekening der kolveniers bestelde.

99) Schilderij. Poolsche School XVIe eeuw. St Sebastiaan.

St Sebastiaan in blauwe kleeding waarover hij een lichtbruine dalmatiek heeft, staat met den boog in de linker en met een pijl in de rechterhand. Heeft een rood hoofdtooisel met breeden omhoog geslagen blauwen band en draagt geel lederen laarzen. Zijn hoofd is met eene lichte kroon omgeven. Gansch den achtergrond is in goud met verhevene versieringen. Paneel H. 1,30. B. 0,51.

100) Schilderij. Vlaamsche School XVIe eeuw. St Sebastiaan.

De heilige, op eene verhevenheid, naakt aan een boom gebonden, den linker arm omhoog, den rechter aan een omlaag gebogen tak. Drie romeinsche soldaten beschieten hem van zeer dicht nabij, een dezer te midden staande en den rug naar den toeschouwer gekeerd is tot de lenden naakt.

Vleugel van een drieluk, op den achterkant (in slechten staat) is, in grauwschildering, een bisschop afgebeeld.

Paneel H. 1,15. B. 0,65.

101) Schilderij. Vlaamsche School XVIIe eeuw. « St Joris ». Gilde van St Genois bij Avelghem.

St Joris in harnas op een wit paard gezeten heft de lans met beide handen waarmede hij den draak doorsteekt. In het verschiet, de koningsdochter met het lam.

Daaronder in vergulde letters :

AENSIET SENT JOORIS AEN / DE VIERIGH DRAECK VERWINNEN / EN DE
MAGHET VERLOST / BLY VANDE DOODT WEGH GHAEN / EERD GODT DOOR
ZYNEN VRIENDT / Snt JOORIS WYS VAN ZINNEN / HY SAL BIDDEN VOOR
U / EN IN DOCDTSNOODT BYSTAEN / GEGEVEN DOOR JOORIS SAUERYS 1665
(Afkomstig van de Kruisbooggilde van St Genois bij Avelghem).

Paneel H. 1,25. B. 0,98.

102) Schilderij. Vlaamsche School XVe eeuw. St Joris.

St Joris in volledig gotisch harnas, het hoofd door een lichtkrans omgeven, is te paard gezeten en doorsteekt met zijne lans, in de rechter hand gehouden, een zeer grooten draak. Links zit geknield de koningsdochter die hij redde.

Op den achtergrond een kasteel met vestingen omgeven. Op den muur van het kasteel is een overdekt buitentred opgeslagen vanwaar vijf personen van verre het tooneel aanschouwen.

Zwaar paneel H. 1,37. B. 1,05.

VERKLARING DER PLATEN

PLAAT N° 38

- N° 1 Koperen trommel van Sint Pieters-Brugge met groot geschilderd schild waarop de wapens der gilde doorkruist met Sint Pieters sleutels; vaandels, bogen, pijlen en pijlkokers, enz.; onder een lint met het opschrift: ST PIERRE LEZ BRUGES, daarbij de wit-lederen draagbanden en beenstukken.
- N° 2 Trommel van Sint Joris gilde van Brecht. Koper XVIIIe eeuw. (Er bestaat een tweede trommel toebehoorende aan de St Sebastiaansgilde van Brecht.)
- N° 3 Bronzen kanon op wielen, dienende om den Koning aan te kondigen wanneer de oppervogel afgeschoten is.
- N° 4 Groot zijden vaandel van een onbekende St Sebastiaansgilde. Onderaan dubbel gekroond wapen, gedagteekend 16—88.

PLAAT N° 39

- N° 1 Breuk der wipschuttersgilde van Wichelen bestaande uit fluweelen band, met 6 ketsijzers en 8 vlammen, waaraan nog verschillende goed gedreven platen.
Op de ketsijzers van rechts naar links:
- 1) PETRUS BOGAERT WERDT KEYSER OP VROUWE MARI HEMEL-VAART 1640.
  - 2) B. VAN PAMEL KEISER IN VORSTE O. H. 1649.
  - 3) J. PROPS AEN TGILDT DOOR LIEFDE BESIELDT 1658.
  - 4) JUDOCUS BLANCKAERT TWEEMAAL CONINCK 1729.
  - 5) JAN FRANS VERBEKE TOT WICHELEN R. V. D. K.
  - 6) JAN CONSTANT DERBEL 1793.
  - 7) Te midden beneden groote gedreven plaat met eene wipschieting, langs de kanten: O. L. VROUWE TER NOOD — STA ONS BIJ IN DEN NOODE — SCHENK AEN ALLEN VAN ONS GILDT — UWEN ZEGEN BREED EN MILDT — I. C. V. D. EYNDE PAS. TOT WICHELEN 1791.
  - 8) Daaronderaan hangen nog 3 gedreven platen: te midden en volronde vogel met opengespreide vleugels langs achter geteekend I. D. Z. 1714.
  - 9) De middenplaat met de heilige Drievuldigheid.
  - 10) Plaat met St Martinus en: GEEF DEN ARME DU LEENT AEN GOD 1692 en bezijden JAN VOS.
  - 11) Plaat met St Sebastiaan tusschen twee schutters, 1764 A. R.
  - 12) Langs achter (rugplaat) met gedreven O. L. Vr. en opschrift: ONSE LIEVE VROUWE TEN NOODE WAAK OVER TSCHUTTERS GILDT 1791.
  - 13) Onderaan plaatje met familiewapen.
  - 14) Onderaan nog een gedreven vergulden vogel.
- Aan al de platen hangt nog een boog met pijl.
- N° 2 Zeer groote breuk der St Sebastiaansgilde van Oisterwijk, Noord-Brabant, bestaande uit: Groote zilveren vogel (volrond) met kroon, opengespreide vleugels en koralen oogen. Onderaan een zilveren handboog.
Zeer groote plaat in verguld koper, rijk gedreven met, te midden, St Sebastiaan en landschap op den achtergrond. Sierlijke breede boord in bloemige ketsijzers, van boven de wapens der gilde, van onder andere wapens, onder den Heilige wimpel met JEUCHT STICHT VREUCHT.

Groote verguld zilveren ronde plaat, te midden wapens en rondom : JOANNES VANDEN NESSE MARIE FRANCHOISE VAN MELDAERT ANNO 1682 † JOANNES ANTHONIUS D. VANDEN NESSE SONE GUILLIAMS CONINCK ANNO 1715 CONINGHINNE JOANNA

MERTENS.

Groote verguld zilveren ronde plaat, te midden gedreven St Sebastiaan waarnevens wapen en rondom : JOSEPHUS AMBROSIUS HUZE ALS KONINCK A° 1699.

Groote verguld zilveren ronde plaat, te midden gedreven St Sebastiaan, rondom : HENDRICK CORNELIS DEN JONGEN KONINCK MET JAQUEMYEN DE KELVER KOENINGHINNE IN JAER 1700.

Veertien schakels, ketsijzers met pijlen doorkruist, in verguld zilver. Alles op grooten groen fluweelen band.

Opschriften der schakels :

- 1) ANNA VANDEN WAYENBERCH KONINGINNE 1680.
- 2) SIMON WAUTERS KONINCK.
- 3) CULENS PETRUS HOOFTMAN 1684.
- 4) PETRUS TUYMANS ALFEREUS.
- 5) FRANS VAN DYCK CONINCK 1701.
- 6) INGELBERT ADRIANS DEKEN 1680.
- 7) MARTINUS DULESCHAUWER KONINCK en wapen.
- 8) JAN BABT VAN MELDAERT DEKEN 1678.
- 9) JOANNA VAN SCHUYDTBROCK.
- 10) MARTEN SEGERS CONINCK.
- 11) ANTHOEN VAN MELDAERT JOANNA CRABBE CONINGINE.
- 12) ANTHOEN VAN MELDAERT CONINCK 1673.
- 13) MARIA MADLEEN FOSSE KONINGINNE.
- 14) ANNEKEN CULENS CONINGINE.

N^r 3 Breuk der Kruisbooggilde van LANDEN (Luik) bestaande uit groote vogel met stervormige plaat, twee zeer groote ovale en acht hartvormige platen, alle met gedreven omlijsting of bekroningen. Op breedten zwarten fluweelen band met zilvergalon.

Opschriften :

Vogel, IHS. BORGEMEESTER BAL ANDRIES HOFMAN 1760.

Stervormige plaat, te midden gedreven kruisboog en twee pijlen, rondom : ADRIANUS PONSAAERS CONINCK TOT LANDEN 1760.

Groote middenplaat van voren : NICOLAUS ANDREAS KONING EN HOEFMAN VAN DE KRUISBOEGEKAMER VAN LANDEN 1819.

1^e plaat rechts, te midden gedreven kruisboog en pijlen, daar onder : M. DEWAELE DEKEN.

2^e plaat, familiewapen en rondom : JOSEPHUS DEWAELE CONINCK VAN DE EEDELE KRUISBOEGEKAMER TOT LANDEN 1788.

3^e plaat, te midden familiewapens waaronder : JOANNES FRANCISCUS PARENT CONINCK VAN LANDEN 1667.

4^e plaat, te midden kruisboog en pijlen : LANDEN 1762.

Groote middenplaat (rugkant) : P. ULENS KONING EN DEKEN VAN St JEURIS GILD VAN LANDEN 1850.

5^e plaat, zelfde als 4^e en datum 1762.

6^e plaat, kruisboog en daaronder : MATHEUS DEWAELE CONINCK VAN DEN EEDELEN KRUISBOEGE TOT LANDEN A° 1774.

7^e plaat, te midden familiewapen en rondom: PETRUS JACOBUS DEWAELE
CONINCK VAN DE EEELE KRUYBOEGEKAMER TOT LANDEN 1781.

8^e plaat, te midden gedreven kruisboog en pijlen. Zonder opschrift.

- N^r 4 Breuk der handbooggilde van KAPELLE-OP-DEN-BOSCH St Nikolaas-Gilde, bestaande uit groote gedreven plaat met breeden boord en te midden St Nikolaas. Daaronder groote volronde vogel met opengespreide vleugels en een handboog. Voorts 12 gedreven ketsijzers waartusschen vlamme vuursteen op zwart fluweelen band.

Geen enkele plaat heeft een opschrift.

De groote plaat met zilversmidswerk is van het midden der XVIIe eeuw.

Van 10-23 Aug. 1913 door de gilde nog tentoongesteld met de Jubileumfeesten der Kruisbooggilde te Mechelen (600-jarig bestaan), onder n^r 23.

Daarbij gevoegd de Breuk der Vrouwen.

- N^r 5 Breuk van SCHELLE in zwaar gedreven zilver bestaande uit groote volronde vogel met aangebrachte gesloten vleugels, daaronder handboog met pijl. Zeer groote middenplaat met sierlijken gedreven boord met te midden St Sebastiaan op vergulden grond. Groote plaat op den rug met te midden St Sebastiaan te paard in fraaie omlijsting. Acht ovale schakels met gedreven omlijsting waartusschen vlamme vuursteen.

Vershillende platen dragen het Antwerpsch zilversmidmerk.

Opschriften:

De Vogel draagt aan den hals een schild met wapen.

De groote voorplaat J. A. QUARTIER, HOOFDMAN GREFFIER VAN
RUYSBROECK ENDE BLAESVELT.

1^e Schakel rechts te midden St Petrus in gravuur.

2^e Schakel: JAN MEULEMANS ALFERIS.

3^e Schakel: JAN MUTSAERTS OUDERDEKEN.

1^e Schakel links: St Paulus in gravuur.

2^e Schakel » JAN DEDECKER CONINCK.

3^e Schakel » JACOBUS DEDECKER OUDERMAN.

4^e Schakel » JAN SCHOLIER JONGERDEKEN.

(De breuk weegt ongeveer een kilo in zilver).

Daarbij nog: eene groote verguld zilveren plaat met opschrift,

een hoofdmanstaf in zilver met opschrift,

een groote houten kan met koperen beslag.

(Zie Geschiedenis van Schelle door J. Th. De Raadt en J. B. Stockmans, blz. 194.)

- N^r 6 Zilveren Breuk der St Sebastiaansgilde van LEEST
bestaande uit 8 groote gedreven platen in Lod. XIV stijl verbeeldende
Plaat 1: St Sebastiaan tusschen boogschutters en opschrift: DE BUSSCHER
HOOFDMAN.
- 2 St Nikolaas. Opschr. H. L. DELAET, OPPERDEKEN.
  - 3 GILDE VAN SEBASTIAEN TE LEEST VERNIEUWT 1850.
  - 4 Ste Anna met O. L. V. Opschr. J. CNOPS KONING.
  - 5 St Dominicus voor O. L. V. Opschr. D. DEBUSSCHER HOOFDMAN.
  - 6 St Antonius. Opschr. J. B. DE WIT ALPHERIS.
  - 7 Schutters naar de wip schietend.
  - 8 St Jozef. Opschr. J. VLEMINK ONDERDEKEN.

2 kleinere plaatjes met JAAK BERNAERTS BURGEMEESTER 1907.
EUGENE BUSSCHOTS OPVOLGER.

Kleine vogel en 8 gestiliseerde leliën. — Alles op zwart fluweelen kraag gevestigd.
Aan elke plaat een boog met pijl.

- N° 7 Rijk gedreven zilveren breuk van BEERSE (prov. Antwerpen)
bestaande uit drie rijk gedreven groote schilden, volronden vogel met open-
gespreide vleugels waaronder een klein schildje hangt met gedreven leeuw
en P. OOMS.
Groot middenschild, gansch gedreven, te midden Ste Barbara, fraaie om-
lijsting met twee engelen welke het midden medalion houden. Van boven engelen-
hoofd en wapentropen, van onder bloemenranken en engelenhoofd.
Twee gelijke, gedreven schilden te midden met groot vuurijzer, twee gekruiste
kolfbussen en distelbloemen. Alles aan ketting. XVIIe eeuw.

PLAAT 40.

OOSTMALE

- N° 1 Zilver gegraveerde wijzer, verbeeldende een Sint Joris te paard. Opschrift: G.
GEERTS SCRIS, RENTM^r EN HOOFTMAN DER GILDE EN BARONIE VAN
OOSTMAL.
N° 2 Schuttersarmband met een St Sebastiaan. Ivoor. XVIe eeuw.
N° 3 Koningstaf van Schelle. Sint Sebastiaansgilde. Op keerzijde Onze Lieve Vrouw.
Gedreven zilver, begin XVIIIe eeuw.
N° 4 Zilveren gedreven vogel aan breuk. Onbekende plaats.
N° 5 Armband: 1594. Brussel. Opschrift: M. ADRIAEN DE BUYSSCHER. Sint
Andries in het midden. Ivoor.
N° 6 Keizerstaf voor een onbekende plaats.
N° 7 Brakel zilveren gedreven vogel aan ketting. Opschrift: D. D. M. FREY HERR /
(wapen van Gelder).
N° 8 Armband in ivoor. Sint Sebastiaan verbeeldende en monogram 17—80.
N° 9 Staf der Sint Michiels Gilde van Brussel. Gedreven zilver. XVIIIe eeuw.
N° 10 Zilveren gedreven vogel met wapen voor eene onbekende plaats.
N° 11 Armband in ivoor, twee personen voorstellend, gedagteekend 16—03 en N. K.
N° 12 Koningstaf van Eeckeren. Gedreven zilver.
N° 13 Zilveren gedreven vogel op een boog gespannen door pijl.
N° 15 Koningstaf van Putte. Opschrift: MATHYS JASPERS HOOFTMAN. — JAN
BAPT. MERTENS CONINCK 1757.
N° 16 Armband. Sint Sebastiaansgilde van Middelburg. A^o 1610. Ivoor.
N° 17 Wijzer. Sint Joris te paard: D. G. W. 1716. Keerzijde: ADRIAEN VAN ROY
IS KONING GESCHOTEN TOT ETTENHOVEN 1716.

PLAAT 42.

- N° 1 Trommel der St Sebastiaansgilde van Eeckeren in geel koper met groote, hoog
gedreven plaat in rood koper met St Sebastiaan tusschen twee boogschutters en
Romeinsche soldaten in een Lod. XVIe omlijsting.
H. 0.44. Doorsn. 0.44.
Lederen draagband versierd met zilveren schild met gedreven St Sebastiaan en
groote koperen gesp, en trommelstukken met beenen kopstukken.

- N^r 2 Effen. Trommel. Sint Sebastiaansgilde 1716. Houten geschilderde trommel, binnen leest men: A. DE JEAN, TROMMELS EN SEFTEMAKER TOT MECHELEN.
- N^r 3 Contich. Houtsnede verbeeldende twee engelen elk een pijlkoker dragende. Verguld XVIIe eeuw.
- N^r 4 Eecloo. Koningsmuts met zilveren platen versierd: Boven twee biekorven, onderaan een schutter die naar de wip schiet.
- N^r 5 Zeer groote pijlenkoker der St Sebastiaansgilde van Beveren in beeldhouwde hout. Halfronde van voren, vlak langs achter. In het bovengedeelte eene groote omlijsting, einde Lod. XIV, waartusschen groote gezichten. In de bovenhoeken muzikanten. Te midden gr. St Sebastiaan en vijf boogschutters in staande en zittende houding hem beschietend.
In het benedengedeelte een groote windmolen met twee wieken en een groot huis; daaronder twee narren te paard, een leurder en een houtkapper.
Boven op het deksel een groot gezicht (maan) in omlijsting. Langs achter een gevleugeld en geel hoofd.
De gansche bus is bruin geverfd.
- N^r 6 Dendermonde. Groote beeldhouwde pijlenkoker van een Sint Sebastiaans- en St Antoniusgilde. Gepolychromeerd.
- N^r 7-8 Kleine kruisbogen — steenjesboog en een met loop.
- N^r 9 Offerblok, einde XVIIIe eeuw, in geschilderd hout L. XVIe, met opschrift: OFFER VOOR SINT SEBASTAAN.
- N^r 10 Kruisboog Lodewijk XVIe. Zeer prachtig stuk, te Antwerpen vervaardigd.
- N^r 11 Idem.

PLAAT 41-43.

- N^r 1 Pijlenkoker der St Jorisingilde van Antwerpen. Vierhoekige eiken bus met lichtgroene schildering, met boven, onder en te midden twee koperen banden.
In het bovenvak, in schildering, twee schilden met de wapens der gilde en die van Van Horne
In het middenvak (in schildering) St Joris den draak doorstekend, waaronder in vergulde groote letters DGW (De Goet Willige) en een kruisboog.
In het benedenvak drie te zamen gebonden pijlen.
Het deksel met groote koperen scharnierplaten en klepslot met groot schild voren op de bus.
Zeer merkwaardig stuk.
- N^r 2 Pijlenkoker der St Jorisingilde van Breda. Vierhoekige eikenbus met boven, onder en twee middenbanden in geel koper zeer sierlijk met bloemen en versieringen gedreven.
In het bovenvak twee schildjes met de wapens der stad Breda en der gilde en een Sint Joris-beeldje.
In het middenvak een Engelsch wapen in ovale omlijsting en rondom 1671.
In het ondervak: groote koningskroon, aan beide zijden gekruiste pijlen, daaronder C F.
Boven op het deksel groote gedreven rozet.
Al deze versieringen zijn in gedreven koper. — Binnen in het deksel een kastje voor kleine benodigheden.
Zeer merkwaardig stuk. — Is van Breda en niet van Brugge zooals in den katalogus van Pierre Vleeshuys, n. 535, opgegeven is.

PLAAT 44.

- N^r 1 SCHELLE. Groote ovale plaat in gedreven verguld zilver, te midden St Sebastiaan. Rechts wapenschild en : CORNELIS BAL SECR. EN CONINC 1609. Links schild met naamcijfer en : ANTHONI VAN BUYTEN, CONINC A^o 1610.
- N^r 2 Breuk van VORST bij Turnhout. Kolveniersgilde (St Gertrudis).
 Zeer groote (27 centim. hoog) schoon gedreven zilveren plaat met vele figuren. Daaronder kleine volronde massieve vogel met een schild onderaan en vier schilden aan de plaat hangend. Zwaar geschakelde zilveren ketting.
 De groote plaat te midden : St Geertruydt met abdissen, staf en schaal in de hand, in verguld, daarboven staat SOLIDALITAS GERTRUDIS IN VORST, daaronder D. DE GALLEN. Boven de H. Gertrudis een Lieve Vrouw met Kind op den arm en langs beide zijden een staande kolvenier met kolf en elk een rozenkrans van O. L. Vr. en het Kindje aannemend. Rechts van de H. een engel met een wapenschild in de hand, links een engel met schild waarop ANNO 1644. Onder de H. Gertrudis twee gekruiste kolfbussen en vlammeende kogels, daaronder nog een gevleugeld engelen hoofd. Rechts een ridder met tweehandzwaard, links een Heilige met een kruisbeeld. Rondom op den boord staat gegraveerd : St GEERTRUYDT PATRONES DIE WY IN VORST HIER VIEREN COMT DESE GOEY GEMEENT MET DEES VEREERINGE CIEREN TER GROOTER EEREN GODTS OPOFFERENT MET DER DAET DEES BRUECK VAN DIE DAT GAF ELCK SYN NAME STAET 1644.
 1^e plaat (aan den vogel) 1644 MR HENRICUS VAN HAM — J. V. L. DOMINICUS DE GAELLEN — CORNELIS VERHEYEN HOEFTMAN — PEETER GYSEN CONINCK — HENDRICK BELCQ DECKEN — AERT VAN ROIE GESWOOREN — PEETER VAN EECHOUTD GESWOOREN — JAN VAN DEN BRUEL ALFERIS JAN VAN BAELE — WILIM EVERAERTS.
 2^e plaat: 1644 JAN GOOSSEN WILLEMOONS — MATHYS VAN AERDE — JAN VERHEERSTRAETEN — HENDRICK SCHOENIS — GEERT CUSTERS — HERMAN SCHOONIS — MARTEN VAN HAM — WILIM VAN HOVE — WILIM VAN ROIE — MARTEN VERLAERTACKER.
 3^e plaat: 1644 MERTEN TRUYENS — WILIM VAN HOUDT — JAN VAN DEN BRIEL — HENDICK VAN BAELE — MR JAN CASTMANS — HENDRICK PATROONS — GOOSEN WILLEMOONS — CORNELIS VERHEYEN — PIETER CRETS — JAN VAN VERSLUYEN.
 4^e plaat: 1644 PEETER HUYSKENS — JAN SCHUERMANS — CORNELIS PEETERS — PEETER PAUWELS — DENIS LAENEN — JAN VRANCQ — JACOB WOUTERS — LAOUWEREYS PATROONS — NICOLAAS CRETS — EVERAET MONDELÆRS.
 5^e plaat: 1644 JAN VERHEYEN — JAN MONDELAERS — JAN BELMANS — JAN AMBROSI — WOUTER TFORSTERS — HEYNDRICK TFORSTERS — JAN AERTS GEERSTS — JAN CRETS — PEETER BOONEN — JASPER VAN ROIE.
- N^r 3 BRUSSEL. Zilveren gedreven plaat met het gekroond burgondisch kruis. Onderaan twee schilden en het Guldenvlies. Opschrift : S.P.Q.B.
- N^r 4 ANTWERPEN, Kolveniersgilde. Bruin-gele pint in kiezelsteen met zilver deksel, waarop gesneden staan een ketsijzer en twee kolfbussen kruisgewijze geplaatst.
- N^r 5 LIER, Sint Sebastiaansgilde. Pint in plateel met blauwe versiering. Deksel in zilver, waarop men Sint Gummarus aantreft.

- N^r 6 GENT. Prijsbeker in gesneden coconoot, versierd met drie medaillons schutters voorstellende en drie kleinere zilveren schildjes met wapen en twee dooreenlopende letters. — Deksel in zilver met een Sint Joris-beeldje en het opschrift: JAN HOWEEL.
- N^r 7 MIDDELBURG, Sint Martinus Gilde. Verguld zilveren prijsbeker, in vorm van kelk. Op den voet staat gesneden een Sint Martinus, zijn kleed in twee snijdend. Binnenwaards op den zelfden voet leest men: GILDE VAN SINTE MARTINUS TOT MIDDELBURG.
- N^r 8 ANTWERPEN, oude voetbooggilde. Schelp als prijsbeker vervaardigd, op zilveren gedreven voet met twee knopen. De schelp voert aan den eenen kant het wapen van het markgraafschap en een schip op de Schelde varend. Opschrift: SCALDIS. Op den anderen kant op acht lijnen gesneden: ALS SPAIGNIEN. EN VRANCRYCK — MET DEN PAES VERSAEMDE — SO DRONCKEN WY ANTWERPENAE-REN — SO 'T BETAEMDE — BY ORDE VAN ONSE DEKEN IN LEVEN EN HET GULDE VAN DEN OUDEN — VOETBOOGH VERHEVEN — 16—48. Merk. De gekroonde hand van Antwerpen. Letter onleesbaar.

PLAAT 45. SCHUTTERS-PRIJZEN.

- N^r 1 Porceleinen schutterstelloor, te Doornik vervaardigd voor een schuttersgild van Dixmuide.
- N^r 2 Pint met tinnen deksel, versierd met een wipschutter.
- N^r 3 Italiaansche vaas, met een Sint Sebastiaan, veelkleurig. — S.P.Q.R.
- N^r 4 Pint van de kruisboogschutters van Mechelen.
- N^r 5 Torsenbord in blauw Doorniksch porcelein Sint Joris voorstellende, werd vervaardigd te Doornik voor verschillende kruisboogschutters.
- N^r 5 en 12 Nog twee pinten die als prijs gediend hebben.
- N^r 7 Prijstelloor voor de schuttersgilde van Aalst.
- N° 8 en 10 Twee koffietasjes met ondertas in blauw Doorniksch porcelein versierd met het wapen van een kruisbooggilde.
- N^r 9 Telloor in gebakken aarde: in het midden Sint Sebastiaan beschoten door een hand- en kruisboogschutter. XVIIe eeuw.
- N^r 11 Telloor voor de St Sebastiaansgilde van Rousselaere.
- N^r 13 Idem voor Brugge.
- N^r 14 Plateel beeldje, St Sebastiaan verbeeldende. XVIIIe eeuw.
- N^r 15 Groot bord in gebakken aarde. Sint Sebastiaan. 1806.
- N^r 16 St Sebastiaanbeeldje in biscuit. Begin XIXe eeuw.
- N^r 17 Plateelbord gemaakt voor de St Jorisingilde van Kortrijk.

PLAAT 46.

- N^r 1 Tinnen schotel met gegraveerde wipschieting. Op den rand: GEDACHTENESSE VAN DE TINNE PRIS VOGELSCHIETINGHE TE PROCHIE VAN ST CRUYS OP DEN 26 AUGUSTUS ANNO 1792 en prachtige stempel der gilde, Doorsn. 0.38.
- N^r 2 Prijsbeker met hoog cilindervormig lijf waarop gegraveerd een gekroond schild met hamer, 2 sleutels, paar pistolen, spoor, hefkrik en uurplaat. Op den bovenrand: DER SCHLOSSER UND SPORRER GESELLEN WILKOMST. Twee zilveren aanhangschildjes dragen in gravuur 1) MICHEL VONENDE. GEORGE SPERLING — Hoefijzer, sleutel, hamer, veilen en tangen, 1678. 2) Zelfde gravuur: ADAM VONEDE. MARTIN REICH 1678. Hoogte 0.50 m.

- N° 3 Tinnen schotel, te midden in een bloemenkrans, St Joris den draak bevechtend en jaartal 1741. Doorsn. 0.43 m.
- N° 4 Prijsbeker. Op het cilindervormig gedeelte het opschrift in gothische letters : EINER EHRSAHMEN GESELLSCHAFT DERER LOB. STRUMGSMACHER GESELLEN ALLHIER 1753. Rondom 12 leeuwenkopjes waaraan 4 tinnen schildjes. Hoogte: 0.45.
- N° 5 Tinnen schotel, in een bladeren krans St Sebastiaan, een engel trekt hem de pijlen uit het lichaam. Daarnaevens kerk van Scherpenheuvel. Onderaan: 1728 ST SEBASTIANUS P. I. O. Boord met bloemenranken. Doorsn. 0.37 m.
- N° 6 Prijsbeker, gansch gegraveerd met bloemenranken. Hoog 0.60 m.
1^e plaat: S. F. SULTZER en 2 bijlen.
2^e plaat: JUNGSTE MAR SOYS LOTZIN POH JUL GERMANIN.
3^e plaat: JUNGSE DOY MAVG HUFFENRATT — JUG DOI SCHUTZIN CHRISTIA CATH. FUCHSRIN.
- N° 7 Tinnen schotel, te midden in krans van bogen en pijlen St Sebastiaan tusschen twee schutters en jaartal 1770. Doorsn. 0.47.
- N° 8 Samovar in tin. Opschr.: JOHAN KERINGER — ANDEREAS HEIMAN — ACHAZI ZEGLER — IOHAN HIP SCMAN — JOHAN PAULUS LANG-WAGNER — 1699. Kraan en pooten in brons. Hoogte 0.60 m.
- N° 9 Tinnen schotel met koningschiëting naar de wip. Boord met gestiliseerde bloemen (merk van Brugge). Doorsn. 0.44 m.
- N° 10 Prijskan zonder opschrift. Hoogte 0.60 m. Zweedsch werk.

NUMISMATIEK

Hierna volgt de beschrijving der penningen voorkomende op de vier platen (n°s 47, 48, 59 en 50) in dit boek gedrukt.

De verzameling bevat ongeveer drie honderd soortgelijke penningen, meestal betrek hebbende op schuttersgilden.

Alle landen van Europa zijn hier vertegenwoordigd; de XVII oud-Nederlandsche provintiën hebben bij uitstek het grootste aandeel.

Zeldzame stukken, zelfs verscheidene « unica » zijn hier voorhanden; bijzonder hoeft men te vermelden de origineele koperen zegel der kruisboogschuttersgilde van Hasselt (plaat 50, n° 49).

Waartoe dienden nu deze penningen? Meestal waren ze een bewijs van lidmaatschap; andere dienden om, op beurtgewijze, te schieten; andere ook waren speciale geslagene stukken om een eeuwfeest te herinneren of een schutterskoning te vereeren.

Gewoonlijk vindt men deze gedenkpenningen in zilver, zeldzamer in goud, dikwijls in brons of tin.

PLAAT 47.

- N° 1 HAARLEM. Buksschutters. In het effen veld twee kruisgewijze geplaatste buksen, te midden een lauwerkrans. Door een platten band omsloten.
K) In het bovendeele van het vlakke veld het gekroonde wapenschild der stad Haarlem door twee zegetakken omgeven, daaronder de letters W-B-V met nummer 78.
— Minard van Hoorebeke n° 291. Koper.

- N^r 2 HAARLEM. Boogschutters. In het vlakke veld de ridder Sint Joris te paard, met de lans den draak bevechtende. Aan den linkerarm zijn schild, een Kruis van Keel op een zilveren veld, omgeven door twee langs onder aan elkander gestrikte lauwer-takken, binnen een omloopenden effen band.
K) In het bovendeele van het vlakke veld het gekroonde wapenschild der stad Haarlem, door twee zegetakken omgeven, daaronder de letters G. W. en het getal 138.
Minard Van Hoorebeke, n^r 291.
- N^r 3 DEN HAAG. Groote zilveren penning geslagen voor het Sint Sebastiaansgild.
K) DEZE VEREERT AAN DE ONDEROFFICIEREN EN ROTSGESELEN VAN HET GROENE VAENDEL WEGENS DE HONDERSTE MEYPLANTING, GEDAAN DEN 1 MEY 1734 DOOR DEN LUITENANT ANTONI GOUZY.
Zilver. 55 mm.
- N^r 4 MIDDELBURG. Sint-Sebastiaansgilde. Begravenispenning. 1628.
- N^r 5 MIDDELBURG. Sint-Sebastiaansgilde. Op het voorplan een pijlkoker, eindigende met een fraaien kwispel, waarop een gespannen en een ontspannen boog en pijlen geschikt zijn. Tusschen beide, de twee riemlederen door de linten van den pijlkoker slangsgewijze omgeven. Rondom de kenspreuk: AENSIEN DOET GEDENCK en het jaartal 1628.
K) In het veld der keerzijde het van kroon en helm voorziene wapen van Sint Sebastiaan. Boven de kroon, het wapen van Jerusalem, vier kruisen met een groot kruis in het midden. Onderaan het cijfer 102.
Minard Van Hoorebeke, n^r 417.
- N^r 6 ZIERIKZEE. Kruisboogschutters Sint Joris. Op de voorzijde Sint Joris te paard, met opgeheven zwaard den draak bevechtende; voor en achter hem twee schilden met leeuw, ter zijde het paard een engel, dan onder, in een klein schild een handboog. Op een omloopende banderol: CONFRATERNITATIS. DIVI. GEORGY. ZIRICZEE.
K) In een vlakveld een kruisboog met pijlen kruiselings. Tusschen twee effen bandjes het opschrift: WY VECHTEN VOOR DE VRIHEIT. 1690.
Koper. 44 mm.
Minard Van Hoorebeke, n^r 492.
- N^r 7 AMSTERDAM. Smeden. Een gekroonde hamer op een vlak veld tusschen een kruisliggend zwaard en mes, links een sleutel, rechts een ketel, van onder een geweer-schot. Boven op een ontrold lint: ELOYEN GILT.
K) De keerzijde is in twee afbeeldingen gescheiden: in het bovengedeelte het gekroonde stadswapen door twee leeuwen vastgehouden. In het ondergedeelte de naam Jan Wimmers en het jaartal 1794.
- N^r 8 MIDDELBURG. St Anthone Busschutters. In het veld het vuurstaal van Burgondië, door twee vuurroers kruisgewijze doorreden met vlammeende kogels omringd. Onderaan het jaartal A^o 1623. Rondom leest men: VALEANT QUI INTER NOS DISSIDUM.
K) In het veld der keerzijde de vogel phenix met uitgespreide vleugels zich op zijn nest latende verbranden, dat door de bovenstaande zon in vlam gezet is.
Minard Van Hoorebeke, n^r 415.
- N^r 9 DELFT. Schutterspenning geslagen op het eeuwfeest van de Confrefie der Handboogschutters te Delft. De heer Mr Volkers van Goens in romeinsch krijgsgewaad gekleed en een handbus vasthoudende, ontvangt van de

Delftsche Confrerie of Broederschap der schutters, afgebeeld als een maagd met een helm op het hoofd en een lans in de linkerhand, den eerepenning. Naast haar ziet men het wapen van Delft. Achterwaarts de Tijd, op de wolken, den heer van Goens als schutters-koning met een laurierkrans bekroonende. Ter zijde staat een gedenk-teeken, waarop een brandend hart en de talletter G, waarom een slang zich kronkelt. Onder den rand: MERITIS ACQUIRIT HONOREM (hij erlangt de eer door verdiensten) onder aan M.(artinus) HOLTZHEY FEC.(it).

K) Omhoog ziet men het gekroonde wapen der Confrerie, bestaande uit twee kruislings over elkander liggende doelbussen, welker trompen door een kroontje steken. Onder het wapen, twee palmtakken. Omlaag ziet men een bij de pooten opgehangen gans, een schel, hamer, twee kruislings liggende handbussen met de kolven omhoog en verder gereedschap tot het doel- of handbus-schieten behoorende. In het veld van den penning heeft men dit opschrift: ÆTERNA MEMORIÆ QUOD A. D. / MDCCXXXVII / CENTESIMUS SCLOPETARIORUM / DELPHENSIVM REX DECLARABATUR / SOCIETAS SCLOPETARIA / HUNCCE NUMMUM CUDI IUBERAT. (Het schutters handbus gezelschap heeft dezen penning laten slaan ter eeuwige gedachtenis, dat in het jaar des Heeren 1737 de Honderdste Koning der Delftsche Handbus-schutters werd verklaard.)

Zilver. 40 mm.

G. Van Loon, Suppl. II n° 120.

N° 10 LYON. Akademie voor schutters. In een geparelden rand twee gekruiste bogen met pijl. Onderaan het opschrift ACADEM SAGITTAR / LUGDUN.

K) Een naar rechts vliegende engel, de bazuin blazende met in de linkerhand een palmtak. Onderaan op den grond bogen en pijlen. Omschrift: DEXTERITATE DEBITA MERCES.

Zilver. 29 mm.

N° 11 LYON. Eereprijspenning. Eene wip met twee bussen kruislings geplaatst. Omschrift: ET PACIS ET BELLO. Onderaan: ACAD. LUGUNENSIS SCLOPETARIA 1741.

K) Wapen met leeuw door twee heraldieke personages gehouden. Omschrift VICTORI PRAEMIA PONIT.

Zilver 30 mm.

N° 12 DELFT. Eerepenning voor den schutterskoning te Delft. De Delftsche broederschap der Handbuschutters, verbeeld onder de gedaante eener zittende maagd. Zij heeft een helm op het hoofd, houdt in de rechterhand eene handbus en rust met de linker op het wapen van Delft. Nevens haar, een horen van overvloed waaruit penningen vallen. Om den rand: SOCIETAS SCLOPETARIA. (Genootschap voor de handbus).

K) De overwinning, hebbende in de linkerhand een palmtak benevens een doode gans. Zij houdt in de andere had een lauwerkrans over een staak, waaraan twee handbussen, benevens een schild, waarin men het wapen van den nieuwen schutters-koning gewoon was te snijden, met lauwertakken gehecht zijn. Op den voorgrond ziet men twee vaten, het eene met kruid, het andere met kogels gevuld. Opschrift: DEXTERITATIS PRAEMIUM. (Belooning der handigheid).

Zilver. 35 mm.

G. Van Loon. Suppl. II n° 121.

- N^r 13 DELFT. Eerepenning voor den schutterskoning. De broederschap voorgesteld door eene zittende vrouw in romeinsche kleederdracht, het hoofd gedekt met eenen helm met golvende pluim. Voor haar staat een handbuds die zij met de rechterhand vasthoudt. Aan hare linkerzijde het wapenschild met een sterrenband omgeven. Tusschen haar en het wapenschild bevindt zich een hoorn van overvloed, welks bovengedeelte zij met de linkerhand vasthoudt, eene menigte van penningen uitstrooiende. Opschrift: SOCIETAS SCLOPETARIA.
K) Op de keerzijde staat de gevleugelde godin Bellona met ontbloote borst, de haren tot een kroon gestrengeld, in haar linkerhand den palm der overwinning, en houdende met de rechterhand een lauwerkrans boven het schild van den schutterskoning, staande tusschen twee kruisgewijze geplaatste buksen met de kolven bovenwaarts, waartusschen zich eenig loofwerk bevindt. Aan een lint hangt een vogel tegen een omgestort kogelvat. Omschrift: DEXTERITATIS PRAEMIUM.
Zilver. 33 mm.
Minard Van Hoorebeke, n^r 157.
- N^r 14 HOORN. Schutters. Op de voorzijde het wapenschild der stad Hoorn (een jachthoorn), voor een eenhoorn tusschen Sint Joris te paard met de lans den draak doodende en Sint Sebastiaan aan een boom vastgebonden met drie pijlen doorschoten.
K) In het vlakke veld een schutter gewapend met buks en zwaard, het hoofd gedekt met gevederde helm. Zijn vuurroer rust op een mik. Onder, op den achtergrond, vaandels, trom, lansen, enz. Als legende leest men: PRO ARIS AC FOCIS.
Zilver. 37 mm.
Minard Van Hoorebeke, n^r 296.
- N^r 15 HOORN. Schutters. De voorzijde van dezen kleineren penning voert insgelijks het wapenschild der stad, staande op een voetstuk tusschen Sint Joris en Sint Sebastiaan.
In het veld der keerzijde een gewapende schutter de buks op de linkerhand latende rusten. Dan onder op den achtergrond een stuk geschut, lansen, enz. Boven, op den halven omloop, dezelfde spreuk als op den vorigen penning, door een effen bandje omsloten.
Zilver. 30 mm.
Minard Van Hoorebeke, n^r 297.
- N^r 16 UTRECHT. In een lauwerkrans het opschrift: UTRECHTS / BURGER SCHUT / TERY BEËDIGD / STADS REGERINGS / REGLEMENT OP DE / NEUDE DEN XX MAART / MDCLXXXVI / DES AVONDS TEN / ½ 11 UURE.
K) Tafereel zinspelend op het voorgaande feit.
Zilver. 31 mm.
- N^r 17 Schutterspenning. In het veld een boom. Omschrift: SCHUT PENNINGH STEDE GROOTE BROEC.
K) Wapentrophee en randschrift: PRO PATRIÆ LIBERTATE. ANNO 1689.
Zilver 38 mm.
- N^r 18 UTRECHT. Eerewijpenning door de stad aangeboden. In het veld het gekroonde en door twee leeuwen vastgehouden stadswapen. In den bovenrand staat er: VIN. HON. en in de benedenrol URB. TRA.
K) In het vlakke veld van boven, een wijngaardtak met druiven en bladeren, daaronder een wapenpraal, samengesteld uit vaandels, kanon, buksen, lansen, degens, kogels, helm, trom met draagband en hoed. Onderaan tegen den omringenden kleinen band het jaartal 1661.
Minard Van Hoorebeke, n^r 439.

- N^r 19 GOUDA. Buksschutterspenning. In het effen veld het stadswapen van Gouda met een doornekroon omgeven, zinspeling op « door doornen tot de sterren », hetzelfde wordt door twee leeuwen gehouden wier beide achterklauwen op een banderol rusten, waarop de naam der stad GOUDA. Boven het wapen, een banderol waarop SCHUTPEN, door een effen bandje omsloten.
Zilver. 31 mm.
Minard Van Hoorebeke, n^r 179.
- N^r 20 CORBEIL, Frankrijk. Busschutters. In een gekroond schild een hart op gouden veld, achter dit, vendels en bussen. Omschrift: COR BELLO PACE. Q. FIDUM. Onderaan: ARQUEBUSE DE CORBEIL 1782.
K) Het borstbeeld van Koning Lodewijk XVI naar rechts. Omschrift: LUD. XVI REX CHRISTIANISS.
Br. 27 mm.
- N^r 21 Schutterspenning. Een kruisboog en onderaan twee buksen kruisvormig geplaatst waaronder een liebloem, rechts en links LUD. — PUB.
K) IVVEN / TUTI ARGE / MNHI-OZIN. Een wapen met jaartal 15—76.
Zilver. 31 mm.
- N^r 22 UTRECHT. Vaandel het wapen van Utrecht voerend, vastgehouden door een hand uit de wolken stekend. Opschrift: DE SWARTE KNEG TEN. Rondom de legende: UTRECHT DEN 12 MAART 1759.
K) In een krans gevormd door acht verschillende schilden door een lint verbonden waarop te lezen staat: DE COM/ PAG / NIE / DE / SWARTE / KNEG / TEN. In het veld op 6 regels: 'T VAANDEL / ONDER DEN Hr Capit / I: VAN DAM / OVERGEBRAGT / BY / Mr W. W. DU PON. Geteekend M.
Zilver. 30 mm.
- N^r 23 Schutterspenning. Gekroond wapenschildje. Onderaan omslingerde pijlbus. Opschrift: SOLI DEO HONOR ET GLORIA.
K) Gekroond wapenschild met drie leliën. Omschrift: MEMENTO DN. DAVIT 1551.
Koper. 26 mm.
- N^r 24 PARIJS. Busschutterspenning. Een kruisboog met een bus kruisgewijze geplaatst. Omschrift: PER TELA PER IGNES. Onderaan: CHEVALIERS DE / L'ARQUEBUSE / DE PARIS. CR.
K) Het hoofd van Lodewijk XV rechts. Omschrift: LUD. XV REX CHRISTIANISS.
Zilver. 30 mm.
- N^r 25 REIMS. Busschutterspenning. In het veld Sint Anthonius met stok en varken. Omschrift: PATRON DE M. LES ARQUEBUZIERS DE REIMS. Onderaan: St ANTOINE TB.
K) Wapentrophee. Omschrift: PRO REGE ET PATRIA. P.C.R. 1707.
Zilver. 28 mm.
- N^r 26 NAMEN (Polder van Namen). Dit gildeteeken dat door de leden op de borst gedragen werd is aan beide zijden gelijk en van langwerpigen ronden vorm met ring en rondom medaillon. Het voert in het midden Sint Sebastiaan aan een boom gebonden. Op den effen buitenrand leest men POLDER VAN NAMEN ANNO 1758.
Zilver 40 × 37 mm.
- N^r 27 HONTENISSE. Sint Sebastiaansgild. Gildeteeken van Sint Sebastiaansgild met het opschrift: TOT HONTNISSE A^o 1681.
Zilver. 33 × 26.

- N° 28 NAMEN (Holland) Polder van Namen. Dit gildeteeken werd ook door de leden gedragen en is, zooals het voorgaande, aan beide zijden gelijk en van langwerpigen ronden vorm met ring, het voert in het midden Sint Sebastiaan aan een boom gebonden. Op den effen buitenband leest men : POLDER VAN NAMEN ANNO 1758.
Zilver. 33 × 26 mm.
- N° 29 LEYDEN. Schutterspenning. In het vlakke veld twee kruisgewijze geplaatste buksen en de naam LEY—DEN. Tusschen twee randen het opschrift : SCHUTTERS PENNING 1659. Roos.
K) In het midden van het veld een staande leeuw houdende in de rechter voorklaw een ontbloot zwaard, en in de linker het gekroonde wapenschild der stad Leyden. Omschrift : PUGNO PRO PATRIA.
Zilver 27 mm.
- N° 30 'S HERTOGENBOSCH. Voetboogschutters. De vorm van dezen penning is langwerpig-rond met oog, en voert in zijn voorveld een verheven voetboog op een geplooid banderol waarop het nummer gewoonlijk voorkomt van den schutter. Onder den boog bevindt zich een klein schild met het Sint Joris kruis en tusschen een effen binnen- en een buitenbandje leest men : DEN OUDEN VOET BOOG, eindigend met een Sint Joris kruis.
K) In het veld der keerzijde het beeld van Sint Joris met gevederden helm op het hoofd met de lans de draak bevechtende. Rondom tusschen twee effen bandjes staat : In 'S HARTOGEN : Bossche en het jaartal 1643, eindigend met een kruis.
Br. 34 × 30 mm.
Minard Van Hoorebeke, n° 270.
- N° 31 'S HERTOGENBOSCH. Sint Christoffelsgild. Ovaal gildeteeken met den H. Christoffel. Omschrift : S. CHRISTOFFEL...
Op de keerzijde twee buksen kruisgewijze geplaatst met het jaartal 16—18. Omschrift onleesbaar.
Bronz 40 × 32 mm.
- N° 32 LEUVEN. Voetboogschutters. In een veld van tulpenplanten een ontspannen voetboog met drie banden omsloten.
K) In het effen veld der keerzijde, zonder omranding de naam van den voetboogschutter FRANCIS LINTS.
Lood. 44 mm.
- N° 33 LEYDEN. Schuttersgild. Zelfde stuk als onder n° 29 beschreven maar voor het jaar 1651.
- N° 34 LEYDEN. Idem voor het jaar 1657.
- N° 35 LEYDEN. Idem voor het jaar 1646.
- N° 36 UTRECHT. Eerewijpenning der Kruisboog- en Buksschutters. In het vlakke veld een ongespannen kruisboog tusschen vier kruisgewijs geplaatste pijlen. Rondom tusschen twee fijne bandjes het randschrift VINUM HONORARIUM. In het veld der keerzijde twee door elkander geplaatste buksen ; daarboven het stadswapen. Tusschen : TRA en JEC. Tot randschrift tusschen twee kleine bandjes : MILITÆ CIVITATIS. Bovenaan het jaartal 1619.
Zilver. 20 mm.
Minard Van Hoorebeke, n° 441.

- N° 37 LEYDEN. Schutterspenning. In het veld een trophee en rondom het opschrift SCHUTTERS PENNING. Onderaan het jaartal 1669.
K) Een gekroonde en staande leeuw, houdende in de rechter voorklaau een ontbloot zwaard en in de linker het wapenschild der stad Leyden. Rechts en links vier andere kleine schilden. Boven en onder leest men PUGNO PRO / PATRIA.
Zilver 27 mm.
- N° 38 Gilde van Sint Anthone. Op de voorzijde Sint Anthone met langen baard, in een wijden mantel gehuld, de kap over het hoofd, steunende met de rechter hand op een stok waarvan de kruk de vorm van een T heeft. De lange kraag van den mantel is eenigszins opgeslagen waardoor de linkerarm zichtbaar is. Aan zijn linkerzijde gaat zijn getrouwe volgeling. Links, ter zijde, een kleine kapel, bovenaan leest men : St ANTHONE. Een platte band omsluit de voorzijde.
K) De keerzijde voert het gekroonde gildewapen ; twee overkruis geplaatste buksen, aaneen gebonden door een gekroonde G, de eerste letter van den naam der stad (Gent), staande tusschen twee leeuwen en het teeken T.
Tin. 34 mm.
Minard Van Hoorebeke, bl. 41.
- N° 39 GENT. Gilde van Sint Anthone. Het gekroonde gildewapen zooals op het voorgaande stuk. Onderaan het opschrift : ELCK MYDT DANGIER.
Lood. 40 mm.
- N° 40 ANTWERPEN. Ouden Handboog St Sebastiaan. In het voorveld de H. Sebastiaan aan een boom gebonden en met pijlen doorschoten. Op den achtergrond zitten twee toeschouwers. Van onder in een afsnede het jaartal 1589 en tusschen den geparelden binnen- en buitenrand staat de naam van den boogschutter : WOUTER MERREX.
K) Op twee gekruiste pijlen een burgondisch vuurstaal vonken schietende ; ter zijde links het wapen van Jerusalem en rechts dat van het Markgraafschap van Antwerpen. Rondom, onder den parelband die den penning omsluit, bovenaan een hand en het volgende randschrift : GULDE BROEDERS V. D. OUDEN HANT DO VOL TROUWEN WILT GODT EN D. CONINCK UWEN EEDT HOUWEN.
Brons. 40 mm.
Minard Van Hoorebeke, n° 44. D. B., n° 283. (1)
- N° 41 ANTWERPEN. De Goet Willigen St Joris. Een ontspannen voetboog tusschen de drie eerste letters van de kenspreuk dezer schuttersmaatschappij: De Goet Willigen omgeven door twee door elkander gekruiste lauwerkransen met vijf bladeren versierd, tusschen een smal linnen en een fijn gekarteld buitenbandje.
K) In een sierlijk compartiment de naam van den schutter : JAN VAN / MUNICKE / RHEYDEN, daarboven een ooivaar, door een effen en een fijn gekarteld bandje omsloten.
Brons. 34 mm.
D. B., n° 277.
- N° 42 ANTWERPEN. Voetboog St Joris. Op een effen grond St Joris te paard met het zwaard den draak bevechtende ; rondom leest men : S. IORIS GULDE IN ANTWERPEN, en een roosje met eene hand.
De keerzijde voert in een gebeeldhouwde omlijsting, onder en boven, met een

(1) JOS. DE BEER. Mereaux Anversois, II deel, in Revue Belge numismatique. 1930.

- grotesken kop versierd, den naam van den boogschutter Joris VAN SNICK. Met een geparelden omsluiting gelijk den voorkant.
Brons. 36 mm.
Minard Van Hoorebeke, n° 45. D. B., n° 282.
- N° 43 ANTWERPEN. Burgerwacht. In het veld, het wapen van Antwerpen omringd van de wapens der zes gewapende gilden.
K) In een kroon met de zes roozen een versierd vierkant met boven een kraanvogel. 15—80. Opschrift: BRUNO VANDER WAYEN. O. V. B.
Zilver. 40 mm.
D. B., n° 295.
- N° 44 ANTWERPEN. De Jongen Handboog St Joris. Binnen een compartiment in den vorm eener epicycloïde met een ster in het bovengedeelte, twee door eenen bladerband vereenigde bogen en pijlen. Rondom tegen den effen rand, de naam van den hoofdman en van den deken: GULLIAEM CORTOYS. GOMMER VAN D. WOWER.
De keerzijde bevat in een versierd vierkant den erin gesneden naam van den schutter NICOLAES DE BACKER. Boven het vierkant, het jaartal 1586. Onder hetzelfde 18 JANUARI en rondom tegen het final afsluitingsbandje de namen der overige bestuursleden: M. VERHAK. V. GRIMMENT. V. LEYEN. I. D. VOS. P. VOGELS.
Brons. 35 mm.
Minard Van Hoorebeke, n° 47. D. B., n° 286.
- N° 45 ANTWERPEN. Edele gilde van Sint-Michiël van den zweerde der Rechtveerdigheid. In eene kroon met zes rozen, drie verschillende speren door eene kroon te samen gebonden, tusschen het jaartal 15—97.
K) In een lauwerkrans, op twee regels de naam van den drager op drie lijnen: ARTUS / VAN / GAMEREN.
Koper. 34 mm.
D. B., n° 291.
- N° 46 ANTWERPEN. De jonge voetboog Sint Joris. Sint Joris te paard, naar links rijdende met de lans den draak bevechtende.
K) Een versierd vierkant bestemd om het nummer van den schutter er in te snijden.
Koper. 25 mm.
D. B., n° 281.
- N° 47 Schutterspenning. In het veld een gekroond wapen.
K) Twee gespannen bogen met pijl.
Lood. 25 mm.
- N° 48 Schutterspenning. Gespannen boog met pijl.
K) Twee boeien aan een stok.
Lood. 30 mm.
- N° 49 HASSELT. Zegel der gezworen schutters. Omschrift: S. DER GHESWURREN SCUTTERS VA HASSELT in gothische letters. In het veld een baardman, twee schilden vasthoudende, het eene met het wapen van Hasselt, het andere met het wapen van het gild (kruisboog).
Brons. 42 mm.
- N° 50 Schutterspenning. Sint Joris te paard de draak met de lans bevechtende.
K) Versierd vierkant.
Lood. 27 mm.

- N° 51 BRUSSEL. Voetboogschutters. In het veld een ontspannen voetboog tusschen het jaartal 15—60. Tusschen een effen binnen- en een gepareld buitenbandje leest men de woorden: TEEKEN VAN DEN GROOTER GULDEN I. BRUESSEL †. K) Op een varend schip zit tegen den mast de H. Maagd met het Kind Jesus op haren schoot; op den voor- en achtersteven zitten twee biddende vrouwen en tusschen een gelijke omranding als op de voorzijde: O MATER DEY MEMENTO NOSTRI. (O heilige Moeder Gods gedenk onzer). Twee roosjes.
Brons. 29 mm.
Minard Van Hoorebeke, n° 259.
- N° 52 Schutterspenning. Aartsengel Sint Michiel.
K) In een cirkelvormige krans, het getal XLVII.
Brons. 18 mm.
- N° 53 Schutterspenning. In een parelvormige rand, Kristus aan het kruis. Links een kruisboog, rechts twee gekruiste pijlen.
K) Effen.
Brons. 22 mm.

VOORNAAMSTE BRONNEN

1. GERARD VAN LOON. Histoire metallique des XVII provinces des Pays-Bas. 5 vol. 1732.
2. Beschrijvinge van Nederlandsche Historie Penningen ten gevolge op het werk van Mr Gerard van Loon. V deelen. 1824.
3. J. TER GOUW. De Gilden. Amsterdam 1866.
3. L. A. DELANNOY. Etude sur les anciennes compagnies d'archers, d'arbalétriers et d'arquebusiers. Paris. 1879.
5. P. GENARD. Wapenboek.
6. FRANS CLAES. Eenige woorden over de zes gewapende gilden der stad Antwerpen en eenige bijzonderheden over de gilden der omliggende gemeenten. Handschrift 1909.
7. BEN LINNIG. Les six Serments de la Ville d'Anvers. 1914.
8. WESALIA. Jaargangen 1928, 1929, 1930, 1931.
9. JOS. DE BEER. Mereaux Anversois: Gildes et Corporations. II deel. 1930.
10. JOS. DE BEER. Les Blasons en papier des Gildes, Corporations, Confréries et autres Sociétés du Pays d'Audenarde. 1931.

JOS. DE BEER.

MINIATUURKUNST

VOORWOORD

De miniatuurkunst die eerst uitsluitend tot het domein der monniken behoorde, en naderhand ook door de leeken werd uitgeoefend, onderging bij dezen overgang een grondige herschepping die het vertrekpunt eener nieuwe periode werd, om den hoogsten bloei tijdens de XVe en XVIe eeuwen te bereiken.

Aan de monniken die alles idealiseeren en de personages op eene boven-natuurlijke wijze figureeren, zullen nu de leeke kunstenaars een gevoelvolle en natuurlijke kunst tegenstellen, welke meer in verband zal staan met het werkelijk leven. In de ikonographie van de Moeder met het Kind vinden wij deze evolutie het meest kenschetsend. Dààr, waar vroeger de Maagd met het Kind in de klassieke stijfheid verbeeld was, vinden wij nu in de XIVe eeuw een grondige verandering, die alhoewel het zelfde tafereel weergevend, het op een gansch andere manier voorstelt, meer menscheijk, om het in de XVe en XVIe eeuwen langzamerhand minder en minder goddelijk aan te treffen.

Wat de leeke miniaturisten kenschetst, is het nieuw leven dat zij aan hunne onderwerpen inblazen. De personages hebben meer kracht en hunne gebaren zijn beter begrepen. De kleederen hebben niet meer die stijfheid die hun alle evenredigheid ontnam. De schilder legt er zich bijzonder op toe, ons zijn menschen in een aantrekkelijk midden te doen voorkomen, gevormd door landschappen of bouwkundige motieven van het zelfde tijdvak, die hij ons zoo nauwkeurig mogelijk tracht weer te geven.

Die miniatuurschilderingen zijn voor ons kostbare dokumenten. Zij leiden ons in het private of het publieke leven van dien tijd. Het zijn eindelijk die schilderingen die ons de kleederdracht, door de verschillende klassen der maatschappij gedragen, doen kennen. Wij komen tot het portret, en de bespotting die te allen tijde in Vlaanderen hoogtij vierde, verschijnt in de randversieringen, waar de miniaturist de samenleving van zijn tijd met een ongewone stoutmoedigheid belachelijk maakt.

Met Max Rooses mogen wij terecht zeggen, dat de handschriften tot de oudste voortbrengselen der Vlaamsche kunst (1) behooren. Hun studie is de

---

(1) Zie voor de Vlaamsche miniatuurkunst :
Graaf Paul Durrieu, *La Miniature Flamande au temps de la Cour de Bourgogne (1415-1530)*. Brussel-Parijs, G. Van Oest & Co, 1921.

Friedrich Winkler, *Die Flämische Buchmalerei*. Leipzig, 1925.
F. Winkler, *Studien zur Geschichte der Niederländischen Miniaturmalerei des XV. und XVI. Jahrhunderts*, in het « *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerh. Kaiserhauses* », d. XXXIII (1915).

(2) L. Maeterlinck, *Le Genre satirique dans la Peinture Flamande*. 2e druk. G. Van Oest & Co. Brussel 1907.

onmisbare inleiding tot die der paneelschildering. Zonder dien leertijd van vele eeuwen, zouden onze oudste schilders, onze prachtige primitieven onverklaarbaar blijven. Alleen wanneer men den trapsgewijzen vooruitgang van de miniatuurkunst volgt begrijpt men de langzame ontluiking en den regelmatigen groei der schilderkunst.

* * *

Indien de afdeeling boeken niet een der belangrijkste gedeelten is van de verzameling Frans Claes, is zij daarom toch niet te onderschatten. Op kunst- en vooral op geschiedkundig gebied heeft zij een heel groote waarde.

Wij hebben ons heden beperkt tot de Vlaamsche manuscripten, de uitheemsche voorbehoudende voor een toekomstige publikatie.

1) VLAAMSCH GEBEDENBOEK.

2^e kwart der XVe eeuw.

354 ongenummerde bladzijden. + 2 schutbladen vooraan en 4 achteraan, (1) perkament, klein formaat — 150 × 108 mm. *Hs. — U. 11 —*

Het handschrift bevat 6 rijk gekleurde en met veel zorg afgewerkte initialen, alsmede 28 kleinere letters in goud en kleur.

1) Blz. 23. — Blauwe aanvangsletter H (groot 49 × 44 mm.) met wit versierd, op gouden grond. Maria met het kindje Jesus, door een straalkroon omgeven. Roode achtergrond. De randversiering bestaat uit een drievoudige lijn die rond den tekst loopt, omringd door gestyleerde bloemen. Plaat 51. N° 1.

2) Blz. 111. — Blauwe aanvangsletter M (groot 47 × 44 mm.) met wit versierd, op gouden grond. De Zaligmaker, zegenend met de rechterhand, en houdend den werelddbol (symbool der aarde) in de linker, rotsachtig landschap. Plaat 51. N° 5.

3) Blz. 159. — Groene aanvangsletter H. (groot 45 × 40 mm.) versierd met distelbladeren, op gouden grond. De lijdende Christus in de wijnpers (zinnebeeld der Passie), waar Hij zijn bloed vergoten heeft zooals de druif haar sap in de wijnpers laat vloeien. De bisschop en de koning verbeelden hen voor wie het bloed van Christus gestort werd (2). Plaat 51. N° 3.

4) Blz. 175. — Blauwe aanvangsletter H (groot 45 × 39 mm.), met wit versierd. Voorstelling: Koning Salomon. — Hij houdt den scepter in de rechterhand en uit de linker ontrolt zich een wimpel waarop geschreven staat: « spiritus domini replevit orbem. » (de geest des Heeren heeft de aarde ver-

(1) Zooals een later schrift het ons aanwijst, behoort dit boek sedert het midden der XVIe eeuw aan de familie Claes. Op een der laatste schutbladen kan men namelijk het volgende lezen: « Dit boek behoort toe Aechte Claes dochter. Anno 1566. »

(2) Zie over de mystieke wijnpers: Emile Mâle. *L'Art Religieux de la fin du Moyen-Age* en France. Blz. 115 en volgende.

Hier beghint die corte crans
ghetide. Dñe labia mea apies

Eer du selste
op doen in
ne lippen.
Ende myn
mont sel
voertkun
dige dyn
lof. dñs i.

Ood wilt denken in myn
hulpe. Heer tot nu te hel
nen haest. **G**lorie si den vader

3

Hier beghint die heylgeest gende

Eer du selste
op doen
mijn hope
En mijn
mont sel
voertkun
dighen
dijn lof.

Ood wilt denken in myn
hulpe. Heer tot nu te hel
nen haest. **G**lorie si den vader

4

Hier beghint die seuen psaline.

Dñe ne.
Eer in dij
te verhol
ghenheit
en straffe
my met:
en in dijn
toern en
berespe

Mij niet. **O**ndertide di inijure
heer want ic cranc bin make
mi ohefont want alle mijn or

5

Hier beghint die wyshe ghetide.

In liele
henet di
begreec
ind nach
te. Ende
in mine
gheest in
en puer
te mys

Heren heb ic vroe ghebaert tot
di o alre daerste ewighe wysheit
de hude dat duu becheerde teche

2

Hier beghint onser heuer vran
wen ghetide. Dñe labia mea.

Eer du
selste op
doen in
ne hope
En mijn
mont sel
voertkun
dighen
dijn lof

Ood wilt denken **D**eus in
in mijn hulpe. Heer tot mi
te helpen haest. **G**lorie si den va
der en den soen en den heylighen
gheest. **I**st was miden beghin
ur en nu ende altoes en ewelike
sonder eynde amen. **I**nnitatoru
Inder eerlichet der alre salichst

1

Hier beghint die corte vigitie.

Hebben om
benanghe
die suchtig
des doots:
Die droeu
ghe seer der
hellen die
ebben in

Ombelanghe **D**eruyt eel.
Dent laet ons seer vntou
den ten heer laet ons in bileren
gode onsen heylgheuer sijn aen
licht laet ons te voren begripen
mit belien ende laet ons mit
psalmen tot hem volhetelike
bliscap hebben. **A**li hebben om
beuanghen die suchtinghe des
doots **D**ie droeu ghe seer der hel

6

vuld). » De koning is hier afgebeeld, staande in een bloemenkroon, als herinnering aan den boom van Jesse, waaruit eens de Messias zal geboren worden.

Plaat 51. N^r 4.

5) Blz. 209. — Blauwe aanvangsletter H (groot 45 × 43 mm.), met wit versierd, Koning David neergeknield en in gebed, de harp nevens hem. Achtergrond : rotsachtig landschap.

Plaat 51. N^r 2.

6) Blz. 305. — Roode aanvangsletter M (groot. 42 × 39 mm.), gestyleerde bloem. Voorstelling : De heilige man Job (1) op den mesthoop gezeten. Hij is ontkleed geworden door den duivel en mishandeld door zijn vrouw. Boven het hoofd van den heilige ontrolt zich een wimpel, waarop te lezen staat « circumdederunt me dolores » (de pijnen hebben mij omgeven.)

Plaat 51. N^r 6.

Moderne marokijnband. Beslag : zilveren hoeken en slot van het einde der XVIIIe eeuw.

2) VLAAMSCH GEBEDENBOEK.

Midden der XVe eeuw.

268 ongenummerde bladzijden, perkament, 3 papieren schutbladen vooraan en drie achteraan, klein formaat — 112 × 150 mm. *Hs. —U.5—*

Bevat 6 rijkgekleurde initialen, alsmede 29 kleine letters in goud en kleur.

1) Op blz. 1. — Blauwe aanvangsletter H (groot. 60 × 50 mm.), op gouden grond en opgehoogd met wit. — Maria met het kindje Jesus in een straalkroon.

De Maagd vertoont zich hier met haren Zoon in de armen. Hij kramt zich met een hand aan de halskraag van het kleed zijner Moeder en houdt een appel in de andere. Het gelaat van Maria, nadenkend en een weinig neigend, ontmoet dat van haren Zoon, die zich moeite schijnt te doen om zijne Moeder te kussen. De blauwe mantel der Maagd en het rose kleedje van het Kind, teekenen zich gelukkig af op den somber rooden achtergrond, die nog opgehoogd is door de gouden stralen van een lichtkrans. Het is waarachtig een schoon tafereel, een der beste voorstellingen van de Maagd met het Kind, in de Vlaamsche miniatuur.

Plaat 52.

Prachtige omlijsting van gestyleerde takken, bladeren, bloemen en vruchten, door twee engelen gehouden, die elk uiteinde van het blad versieren (breedte der randversiering : 21 mm.)

2) Op blz. 61. — Beginletter H (62 × 50 mm.) : Gouden initiaal op rood en blauwe achtergrond, met witte versieringen.

(1) Zie over Job : Jean Chalon. *Fétiches, Idoles et Amulettes*, deel I, blz. 133 en volgende Emile H. Van Heurck. *Les Drapelets de Pélerinage en Belgique et dans les pays voisins*, blz. 202-3. Zie het bedevaartvaantje van Herenthals op blz. 203 afgedrukt.

- 3) op blz. 101. — Beginletter H (62 × 56 mm.)
 4) op blz. 141. — Beginletter M (55 × 50 mm.)
 5) op blz. 177. — Beginletter H (65 × 52 mm.)
 6) op blz. 209. — Beginletter M (56 × 46 mm.)

52. DE MAAGD MET HET KINDJE JESUS (u.V)

De vier laatste beginletters zijn in den zelfden trant verlucht als die op bladzijde 61.

De randversieringen der vijf laatste aanvangsletters zijn met gouden en kleurige gestyleerde bladeren, bloemen en vruchten versierd.

Oorspronkelijke lederband op hout. In het midden, het monogram I—H—S. Alles fel afgesleten. Sloten verdwenen.

Het boek is in een uitzonderlijken staat van frischheid gebleven.

3) OFFICIE VAN ONZE LIEVE VROUW, MET GEBEDEN (Latijn)

Midden der XVe eeuw.

152 ongenummerde bladzijden + 2 schutbladen vooraan, perkament, klein formaat — 129 × 93 mm. Hs. — U. III —

Dit boek bevat 7 miniaturen met randversieringen. Verder werden talrijke gekleurde aanvangsletters in goud en kleur in den tekst aangebracht, evenals een twintigtal grotesken.

53. 1. LAATSTE OORDEEL (u. III)

2. BEGRAFENIS (u. III)

1) op blz. 25. — Sint Jan Evangelist, op het eiland Patmos, zijn evangelie schrijvende, aan zijn zijde de arend met den inktkoker. — Randversiering.

2) op blz. 37. — De boodschap aan Maria. — Randversiering.

3) op blz. 157. — Onze Lieve Vrouw, gezeten op een gotische bank met het Kind op haren schoot. Achtergrond, doksaal van een tempel. — Randversiering.

4) op blz. 165. — Christus aan het kruis, tusschen Maria en Johannes. Randversiering.

5) Op blz. 173. — Nederdaling van den Heiligen Geest over Maria en de apostelen, die allen neergeknield zijn in een tempel. — Randversiering.

6) op blz. 181. — Het Laatste Oordeel. Christus op een regenboog gezeten, met den aardbol onder de voeten, toont zijne vijf wonden en verschijnt tusschen

twee engelen die de bazuin blazen. Onderaan staan vijf dooden uit hun graf op. — Randversiering. Plaat 53, N^r 1.

7) op blz. 217. — Begrafenis. Terwijl de grafmaker den put vult, leest de priester de laatste gebeden. Het tooneel wordt verder gevuld met een acoliet die het kruis draagt en twee weenenden, in zwarte falie. Een houten grafzerk leunt tegen den kerkhofmuur. — Randversiering. Plaat 53, n^r 2.

De breedversierde randen der 7 miniaturen bestaan uit gestyleerde bladeren en bloemen in goud en kleur.

De versiering heeft op sommige bladzijden nogal erg geleden. De teekening is onduidelijk en slap. Alleen de nederdaling van den H. Geest, het Laatste Oordeel en vooral de Begrafenis met zijn heldere en mooi harmonieerende kleuren zijn bevallig.

Bruine lederband der XVIIIe eeuw.

4) VLAAMSCH GEBEDENBOEK.

Einde der XVe eeuw. (1)

324 ongenummerde bladzijden (2) + 1 papieren schutband vooraan en 1 achteraan, perkament, klein formaat — 137 × 95 mm. *Hs.* — *U. VII* — Dit manuscript bevat 5 groote en 27 kleine letters. (3)

1) Blz. 26. — Blauwe aanvangsletter H, met wit, versierd op gouden grond. In 't midden, Maria met het Kindje op haar schoot. Randversiering. Latere verluchting.

2) Blz. 99. Blauwe aanvangsletter M. (66 × 62 mm.) opgeluisterd met wit en versierd met veelkleurige gestyleerde ranken, bladeren en bloemen in goud en kleur. *Plaat 54, n 2.*

Omlijsting van gestyleerde ranken, bladeren en bloemen, in goud en kleur.

3) 4) en 5). —

Blz. 191. — Blauwe aanvangsletter H (65 × 66 mm.) Randversiering.

Blz. 219. — Blauwe aanvangsletter O (52 × 50 mm.) Randversiering.

Blz. 271. — Blauwe aanvangsletter M (65 × 63 mm.) Randversiering.

(1) ...Dese nye pawes Sixtus hevet daer to gedaen totten vyf gebedekens van Sinte Gregorius twe gebedekens mit twe pater noster ende twe Ave maria ende dat voerscrevene aflaet gedubbelt inden iaer ons Here MCCCC ende LXXX...

De paus waarvan men hier spreekt, is Sixtus de IVe. Deze regeerde van 1471 tot 1484. Dit boek zou dus geschreven zijn tusschen de jaren 1480-84, wat met het geschrift wel overeenkomt. De miniaturen zijn van den zelfden tijd.

(2) De twee eerste bladzijden t.t.z. de maand Januari en de eerste helft der maand Februari van den kalender ontbreken. Eenige blz. zijn eveneens uit den tekst verdwenen.

De vier miniaturen zijn aangetast, wat op een afkorting der bladen wijst.

(3) Een aanvangsletter schijnt te ontbreken, tusschen de bladzijden 144 en 145.

De drie laatste letters zijn in den zelfden trant verlucht als letter M op blz. 99.

Lederen band zonder versiering van het einde der XVIIIe eeuw.

5) GRADUAAL.

Einde XVe eeuw. 278 bladzijden (1), perkament, groot in-folio —
550 × 400 mm. Hs. — U. XX —

54. 1. S. FRANCISCUS (u. VIII)

2. LETTER M. (u. VII)

Komt waarschijnlijk van het voormalig klooster der Engelsche Karmelietessen in het Hopland.

In het jaar 1619 kwamen zich enkele ongeschoeide Karmelietessen, uit Engeland aan de vervolgingen van koning Jacobus I ontvlucht, te Antwerpen vestigen.

Deze koning, zoon der bij uitstek katholieke koningin Maria-Stuart, was in Schotland in de gereformeerde religie opgevoed. Zijn karakter was zeer wankelbaar, zoo zeer dat men van hem zegde, in tegenstelling met de koningin Elisabeth, die wist wat zij wilde: « Rex erat Elisabeth nunc est regina Jacobus = Koning was Elisabeth, nu is Jacobus koningin ».

(1) Slechte nummering.

Jacobus werd door Elisabeth als opvolger aangeduid, en besteeg den troon in 1603. Van toen af, ofschoon hij in het begin de katholieken scheen te willen begunstigen, waren de vervolgingen begonnen en zoo onmeedoogend, dat eenige uitzinnige dweepers in 1605 besloten een einde aan de slachting te maken, door den koning, zijn familie, het parlement en al de pairs uit te roeien. Doch de samenzweering werd bijtijds ontdekt en de eedgenooten werden allen opgehangen en daarna gevierendeeld.

Kort nadien verscheen een plakaat, waarbij alle Jesuiten, priesters, seminaristen en monniken Engeland hadden te verlaten voor 1 Augustus 1606, op straf van dood.

Hebben de Karmelietessen het zoolang in Engeland kunnen uithouden (1606 tot 1619), of zijn zij, voordat zij in Antwerpen aankwamen, in een andere streek gaan wonen, zulks is nog niet goed uitgemaakt. Zeker is het, dat zij hier in 1619 aankwamen, en dat een adellijke rijke Engelsche dame hun een voorloopig huis in de Hofstraat bezorgde. Kortom tijd nadien vond diezelfde dame een beter geschikte plaats in het Hopland en bouwde er een klooster en kapel te hunnen behoefte. Degenen die in dit klooster aangenomen werden, waren over het algemeen Engelsche jonkvrouwen.

In 1794 vertrokken de Engelsche Karmelietessen uit Antwerpen, en trokken terug naar hun land. In Cornwallis bouwden zij een onderkomen, welk klooster zij tegenwoordig nog betrekken.

In Antwerpen werd hun klooster door de Franschen aangeslagen, en op 18 Mei 1798 aan Gaspard Bourgeois verkocht voor de som van 642.000 frank.

Het grootste gedeelte van dit klooster werd in 1857 door de Paters Redemptoristen aangekocht, die er zich een uitgebreid klooster en een schoone kapel bouwden. Van het voormalig klooster der Engelsche Karmelietessen is er geen spoor overgebleven, maar de uitgestrekte kelders onder het klooster en de niet minder ruime kelders die aan het huis daarnevens N° 45 « In Sint Joseph » toebehooren, getuigen nog dat het klooster der Engelsche Karmelietessen een groot en prachtig klooster was (1).

*
* *

Dit handschrift bevat een versierde bladzijde.

(1) Voor eenige jaren werden opzoekingen van dokumenten, betrekking hebbende op deze gemeente, door Dom Bede Coulthard gedaan.

Dit boek kwam hem eveneens in handen. Naar ons weten, heeft deze geleerde tot hiertoe nog niets gepubliceerd over deze Engelsche Karmelietessen.

Zie: Ben Linnig. — Het voormalig klooster der Engelsche Karmelietessen in het Hopland.

Graf- en Gedenkschriften, V^e deel, blz. 409.

Op folio 46. — Letter P. (147 × 295 mm.) Gestyleerde ranken, bladeren en bloemen, in goud en kleur (1). (Plaat 55).

Omlijsting : (60 mm. breed) zelfde versiering.

55. GRADUAAL (u. XX)

De blauwe, groene, roode en goude kleuren geven aan deze bladzijde een heel warm uitzicht.

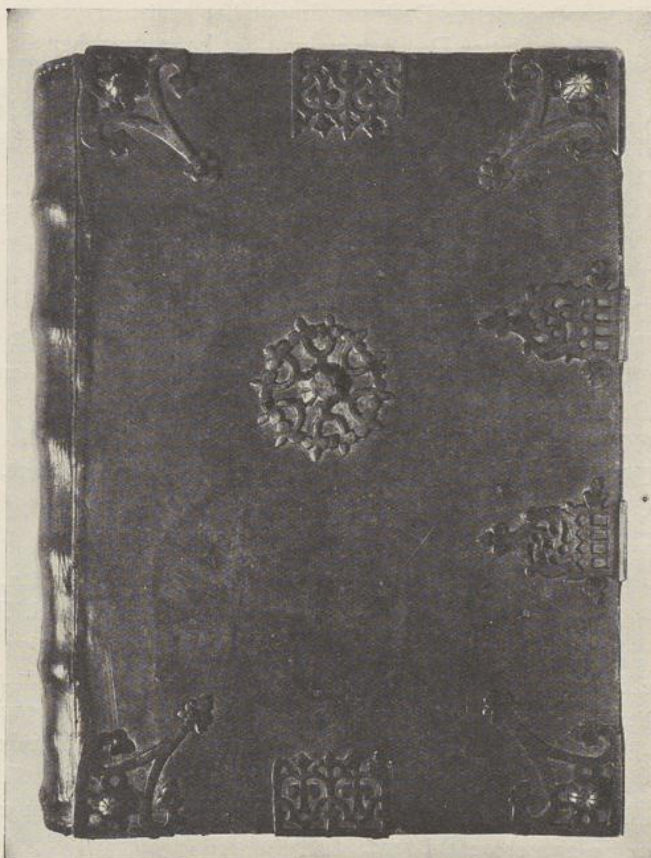
Bevat nog 166 kleinere, versierde letters, in rood, blauw en paars.

(1) De randversieringen zijn aan de onder- en bovenzijden fel aangetast. Een groot gedeelte van het manuscript heeft ook door de vochtigheid geleden.

Bruin lederband op houten borden, der XVIe eeuw. (585 × 440 mm.)
(Plaat 56).

Voorplat : Het koperen belegsel schijnt tot den oorspronkelijken band te behooren. Het bestaat uit doorstoken ornamenten die in het midden en rond het

56. GRADUAAL (u. XX)

plat aangebracht zijn. Het middenste motief, evenals die aan de vier hoeken, dienende om de platen te beschermen, zijn van doppen voorzien.

Achterplat : zelfde versiering. Spoor van sloten.

6) LATIJSCH DEVOTIEBOEK.

Einde der XVe eeuw, of begin XVIe.

46 ongenummerde bladzijden + 2 schutbladen vooraan en 2 achteraan, perkament, klein formaat — 144 × 110 mm. *Hs. — U. VIII. —*

- 1) Blz. II. — Jesus wordt gevangen genomen. (groot 127 × 94 mm.)
- 2) Blz. III. — Beginletter D.
- 3) Blz. V. — Beginletter D. Christus wordt voor Pilatus gebracht.
- 4) Blz. VII. — Beginletter D. Jesus draagt het kruis.
- 5) Blz. IX. — Beginletter D. Christus aan het kruis, tusschen O. L. Vrouw en den Heiligen Johannes.
- 6) Blz. XI. — Beginletter D. Christus wordt van het kruis gedaan.
- 7) Blz. XIII. — Beginletter C. Christus wordt in het graf neergelegd.
- 8) Blz. XV. — Beginletter U. De Heilige Geest.
- 9) Blz. XVIII. — S. Johannes met den arend, zijn evangelie schrijvende.
- 10) Blz. XX. — Sint Lucas met den os.
- 11) Blz. XXIII. — Sint Matheus met den engel.
- 12) Blz. XXVI. — Sint Marcus met den leeuw.
- 13) Blz. XXXI. — Sint Franciscus in eene cel. (*Plaat 54. n^r 1*).
- 14) Blz. XXXII. — Sint Martinus, in bisschopsgewaad, met den bedelaar.
- 15) Blz. XXXIII. — Sint Christoffel met het kindje Jezus.
- 16) Blz. XXXV. — Sint Hieronimus.
- 17) Blz. XXXVI. — Sint Hubertus, neergeknield voor het hert.
- 18) Blz. XXXVII. — Sint Adrianus.
- 19) Blz. XXXVIII. — Sint Sebastianus, met pijlen beschoten.

Al die verluchte bladen zijn eveneens met een omlijsting voorzien. Die randversieringen zijn merkwaardig door hun groote verscheidenheid. Zij bestaan uit takken, bladeren, bloemen, vruchten en insekten. Op sommige bladzijden vechten edelknapen met fabelachtige dieren; op andere treft men apen, leeuwen, enz. aan. Dit alles in een groote afwisseling van kleur en met mat goud verlucht.

Gentsch-Brugsche school. Deze ontstond rond 1480, en bloeide vooral in deze twee steden. In zijn hoofdkenmerken karakteriseert deze stijl zich, door het werpen, in de randen, van losse bloemen en vruchten, dieren en insekten, meestal naar de natuur geschilderd.

Perkamenten omslag.

7) MINIATUUR (1).

(Achter glas).

Uitgesneden initiaal U (groot 112 × 87 mm.), op perkament, gevormd uit gebroken takken (lichtbruin opgehoogd met mat goud).

(1) Schijnt uit een antiphonale voort te komen. Een weinig beschadigd aan de boorden. Eenige schimvlekken in het landschap.

De roeping van Petrus en zijn broeder Andreas. (Plaat 57).
Zij zijn hier neergeknield voor Jesus, die hun beveelt alles te verlaten, om
zijn apostelen te worden.

Achtergrond. — Stroom in een heuvelachtig landschap. Op het kalme water,
een bootje.

Vermaagschapt met de Gentsch-Brugsche school. Begin der XVIe eeuw.

57. DE ROEPING VAN PETRUS EN ANDREAS

8) ROZENKRANSKENS OF GEBEDEN TER EERE VAN MARIA
EN VAN VERSCEIDENE HEILIGEN.

Eerste helft der XVIIe eeuw.

646 bladzijden + een papieren schutblad vooraan en XV onbeschreven
bladen achteraan, papier, klein formaat — 148 × 95 mm. *Hs. — U. VI —*

Op bladzijde I kan men als opschrift lezen :

...Hier begint een schoen kransken van alderley bloemen ghemaect ter eeren die : LXIII Jaren die de gloriose moeder Godts ende suyver maghet Maria opter eerden gheleeft heeft...

Buiten eenige beginletters in rood en blauw, bevat het boek geen versieringen.

Oorspronkelijke stempelband in bruin leder op houten borden. Op voor en achterplat, gestyleerd loofwerk. Twee koperen sloten. Donker groene snede.

* * *

De manuscripten die hier volgen, evenals de voorgaande, zijn uitsluitend Vlaamsch. Zij werden geschreven in onze provinciën, in den loop der XVe, XVIe en XVIIe eeuwen en geven ons een klaar beeld van den algemeenen godsdienstigen en kerkelijken toestand van ons voorgeslacht voor en na de Hervorming (1).

Op philologisch, letterkundig en historisch gebied, zijn ons die geschriften van groot nut. Zij zijn onmisbaar om de middeleeuwen te begrijpen. Zelfs voor de folkloristen is dit proza een onuitputbare mijn van documenten, als de Marialegenden en andere, vol pittige uitdrukkingen.

Met den E. H. Floris Prims (2) moeten wij betreuren dat tot hiertoe die manuscripten zoo weinig door deskundigen geraadpleegd werden.

9) « CEREMONIEN, GEBRUIKEN EN REGLEMENTEN DER ZUSTERS BENEDICTINERSEN DER ABDIJ VAN CORTENBERG ».

Einde der XVIe eeuw.

374 ongen. Blz. (3) + 3 schutbladen (4) vooraan en 4 achteraan, papier klein-in-4°. 198 × 150 mm. Hs. — U. I.

Cortenberg is de zetel geweest van een belangrijke abdij van Benedictinensen.

Deze werd gesticht in 1090, en haar naam vormt een der schitterendste bladzijden der Brabantsche geschiedenis.

Het is in het klooster van Cortenberg, door zijn uitstekende ligging, tusschen de twee machtige steden Leuven en Brussel, dat de groote politieke en sociale zaken van het hertogdom werden opgelost.

Slechts weinig is er van het klooster overgebleven, onder andere de tegenwoordige parochiale kerk der gemeente, door de abdij in 1772 opgericht.

(1) E. H. Floris Prims. — Een Limburgsch Gebedenboek uit de XVe eeuw. Denkermonde, 1926, in-8°.

(2) Dr. C. G. N. De Voofs. — Middelnederlandsche Legenden en Exempelen. Bijdrage tot de kennis van de prozalitteratuur en het Volksgeloof der Middeleeuwen. s'Gravenhage, 1900, in-8°.

(3) Het boek eindigt met een tafel « Hier beghint die tafel van der cermonien » en beslaat de acht laatste bladzijden (blz. 366 tot 373).

(4) Op den rug van het voorste plat van den band « Florentina Del Can. religie gen. in de abdij van Cortenberg » door een latere hand geschreven.

Het boek eindigt op blz. 374 met :

...Desen boeck is ghescreven int iaer ons heeren M.CCCCC ende LXXVIII. begost synde den XVsten dach van April, ende vollient in het selve iaer den VI dach van Julius dor my suster Elizabeth Zoete, doen wy te Mechelen waren ghevlucht.

Zoals deze bovenstaande zin het ons aanduidt, schijnen de zusters hun klooster te zijn ontvlucht, gedurende de beroerde tijden die op de Pacificatie van Gent volgden, en een schuilplaats in Mechelen te hebben gevonden.

Oorspronkelijke band (210 × 150 mm.) Bruin leder op houten borden.

Twee drievoudige lijnen omlijsten een rolstempel die rond het plat loopt. Deze stempel is door ruiten gevormd en gevuld met viervoudige gestyleerde bladen in kruisvorm. Midden in, insgelijks door twee drievoudige lijnen omlijst, een smalle stempel bestaande uit een bloemenkrans. Deze twee ornamenten zijn aan elkander verbonden door drievoudige lijnen die de hoeken verbinden.

Een van de twee koperen sloten geheel bewaard.

10) LEVEN EN REGEL VAN SINTE BENEDICTUS.

1° helft der XVIIe eeuw.

414 ongenummerde bladzijden + een papieren schutblad vooraan en een achteraan, papier, klein formaat — 145 × 90 mm. *Hs. — U. IX. —*

Dit boek, evenals het vorige, werd voor de abdij van Cortenberg geschreven naar wat er op bladzijde 115 te lezen staat.

Desen boek is gheschreven van my suster Anna Coynniers tot ghebruyck van die abdisen van Cortenberghe.

Het werk bestaat uit twee deelen.

Het eerste deel bevat het leven en de mirakelen van Sinte Benedictus en loopt van bladzijde 1 tot 115.

...Hier eyndet dat boek van Sinte Benedicto leenen gheschreven van my suster Anna Coynnaers op die firmereye sieck seynde den tyt van dry iaren beginnende int iaer 1626 nau vollent 1628. ter eeren Godts. Amen.

Het eerste deel bevat de regel en de gebruiken van Sinte Benedictus en begint op bladzijde 121 met het opschrift (1) :

...Dit is die ordinantie ende maniere hoe men een noviscie totter professie ontfanckt...

Oorspronkelijke lederband zonder versieringen (2).

(1) Tusschen blz. 115 en 121 zijn de bladzijden niet beschreven.

(2) Het boek, evenals de band, zijn in een uitzonderlijken staat van frischheid gebleven.

11) GULDEN LETANIE.

XVIe eeuw.552 ongenummerde bladzijden, papier, achteraan, twee perkamenten schutbladen, klein formaat, — 101 × 69 mm. *Hs. — U. XIII. —*

7 versierde letters in rood, blauw en groen.

Dit boek bevat allerhande gebeden tot O. L. Heer om aflaten te verdienen.

Op Blz. 1... *Hyr begynt de gulden letanie van den lyden unser Leven Heren de ser gut gelesen ys...*Op Blz. 300... *Item so we vor unser Leven Frouwen belde van Meyelane eyn yar lanch alle dage leset up synen kneyn myt IV Ave Maria...*

Op de Melaan te Mechelen was vroeger een klooster van Arme Claren of Clarissen, Collettinen, in 1501 gesticht door Godevaert van Vilain en zijne vrouw Elisabeth van Immerseele (1).

Werd waarschijnlijk in deze godsdienstige instelling geschreven.

Oorspronkelijke licht bruine lederband op houten borden, zonder ornamenten.

12) GEBEDENBOEK (VLAAMSCH EN LATIJN).

Einde XVIe eeuw.114 ongenummerde bladzijden + 1 schutblad vooraan en een achteraan, papier, klein formaat, — 184 × 110 mm. *Hs. — U. XIV. —*

Op bladzijde 1, kan men de volgende eigenaardige verzen lezen :

*Dient God vier uren alle dage
Drij uren neemt voetsel tuwen behage
Slaept seven uren oft cont ghy min
Dan sorgt acht uren om u gewin
Twee uren muecht ghy verscerpen den sin
Wilt dus den tyt smadelick kiezen
Soo en sult ghy siele noch tyt verliesen.*

TER SALIGE LEERINGHE

*Vijf uren suldi inden dach God eeren
Seven uren suldi u werck hanteeren
Seven uren muechdi slapen
Twee uren moechdi locht rapen
Drij uren moechdi eeten
Aldus doende suldi de tyt vergheten.*

Witte perkamentband.

(1) Kanunnik V. van Caster. — Namen der straten van Mechelen. Artikel : Melaan, op blz. 175 en volgende.

13) GEBEDENBOEK.

XVIe eeuw.124 bladzijden ongen. + drie schutbladen vooraan en een achteraan, perkament, klein formaat — 158 × 113 mm. (1) *Hs. — U. XI. —*

Gebetboek bevattende de Passie van O. L. Heer.

Op blz. 22 ...*Hier na volghe die passie ons Heeren Jhesu Christi bescreven van den vier Evangelisten, te weten Matheo ende Luca, Marco ende Johanne, ende ierst vanden Avontmale.*

Werd waarschijnlijk geschreven voor een klooster van den regel van Sint Augustinus, staande onder de gehoorzaamheid van den bisschop van Kamerijk.

Op blz. 115. ...*Ick suster... belove Gode van hemelryc ende Marien der heyliger maget Sinte Augustyn ende alle Gods heyligen mynen heere den bisschop van Cameryck ende u vader ende uwe nacomers visiteerders des huys duechdelycken ghecoren onderdanicheyt eeuwige reynicheyt ende sonder properte levene na den regule van Sinte Augustyn totter doot toe.*

Onder de gebeden, die dit heel belangwekkend manuscript vormen, bestaat er een, dat ons dunkens verdient gepubliceerd te worden. Door zijn mysticisme en zijn eenvoud, kenschetst het uitstekend de diepe godsvrucht die de Hervorming voorafging.

...*Doen nam Maria haren ghebenediden zoen op, ende sy leyden op haren moederlyken scote ende sy dructen aen haer moederlyck ende meechedelyck hert ende borsten ende sy want hem in witten snooden doecxkens, ende in Joseph oude caussen ende alzo leydsen neder in eenre cribben op wat hoeyts tusschen twee stomme beesten, eenen ooss ende eenen ezel, die welck verwermden den ionghen cleyngen tederen kyndecken syn ghebenedide ledekens, amen.*

Oorspronkelijke band, fel versleten. Bruin leder op houten borden, rug vernieuwd, sloten ontbreken.

14) GEBEDENBOEK.

XVIIe eeuw.168 ongenummerde folios + 7 schutbladen vooraan en 3 achteraan, papier, klein formaat, — 147 × 93 mm. *Hs. — U. XII. —*

De 104 (2) eerste bladzijden werden geschreven door Katelyn Lamberts, van 1625 tot 1635 (3). Deze was begijn te Diest. Daarna hoorde het boek toe aan

(1) De 15 eerste bladzijden zijn in het latijn geschreven.

(2) De 15^e en 16^e blz. zijn onbeschreven gebleven.

(3) Op den achterkant van het schutblad. « Katelijn Lamberts. 1625. » O mijn ziel west sterck in allen u tribulacie.

Anna Lombarts (1), ook begijn te Diest, welke het na hare dood en die harer nicht aan het Groot Konvent « Heilig Geest dal » te Diest schonk (2). In 1692 hoorde het toe aan de familie Lambrechts (3).

Vooraf in druk :

I. (240 blz.) Den Goddelycken Troost.

Gemaect door den E. H. Jan Buekelius, pastoor van Sinte Guericx Kercke binnen Brussel.

t'Antwerpen. Bij Hieronymus Verdussen. Anno M.DC.XXV.

II. (96 blz.) Een Tractaet van de Meyninghe...

Ghemaect door den E. H. J. Beukelius...

t'Antwerpen bij Hieronymus Verdussen. Anno 1625.

Oorspronkelijke band. Bruin leder op houten borden. (groot 157 × 98 mm.)

Op het voorplat :

Twee viervoudige lijnen omlijsten een rolstempel van gestyleerde takken, bladeren en bloemen. Midden in, insgelijks door een viervoudige lijn omlijst, Christus aan 't kruis tusschen Maria en Sint Jan, in een cirkel. Dit alles is opgesmukt door gestyleerde motieven geprent aan elk uiteinde van den binnensten rechthoek, en rond het medaillon.

Op het achterplat : zelfde versieringen. Sporen van twee kopersloten.

15) HOMELIEN EN CERMOENEN VOOR VERSCHILLENDE HEILIGE DAGEN.

XVIIe eeuw.

614 bladzijden (4), + een papieren schutblad vooraan en een achteraan, papier, groot in-8° — 209 × 147 mm. Hs. — U. X. —

Terwijl er op folio I deze twee woorden geschreven staan : « Johannes Desmet » kan men op het voorste schutblad lezen (5) :

...*Desen boeck hoort toe den leecken broeders inden reeften die lessen (te lezen).*

Was blijkbaar bestemd voor een godsdienstige inrichting.

Perkamenten band. XVIIe eeuw.

Op ieder plat, omlijsting gevormd door een lijn die langs den rand loopt. In 't midden, het monogram I.H.S. in een ovale kroon. Alles in gouddruk. Roode snede.

MAURICE HAINAUT

(1) Op het tweede schutblad, onderaan : Anna Lombarts bogyntyen tot Dist. 1677. Naer myn doot geef ick hem aan het Groodt Konvendt.

(2) Op den achterkant van het tweede schutblad. « desen boeck hoordt toe Anna Lombards en naer myn doot en naer de doot van myn nicht en het grodt konvendt h. geest dal. »

(3) Familie Lambrechts hoort deesen boeck toe. 1692.

(4) Tekst op dubbele kolom.

(5) Het geschrift is van den zelfden tijd als het manuskript.

SCHILDERIEN

Het schilderwerk in de Verzameling Frans Claes kan ingedeeld worden in drie specialiteiten : gildestukken, plaatselijke geschiedenis en folklore.

GILDESTUKKEN. Het spreekt van zelf dat de Heiligen, patronen onzer gilden, en de portretten harer dekens de kern uitmaken dezer afdeeling.

Aan afbeeldingen van St Sebastiaan, St Joris, St Christoffel en St Michiel ontbreekt het niet. De meeste zijn Vlaamsch werk ; enkele bezitten hun pedigree, zooals : de St Joris, « gegeven door Jooris Saverys 1665 » aan de kruisbooggilde van St Genesius Helkyn (bij Avelghem), — en dezelfde Heilige, 18^e eeuw, afkomstig van de kruisbooggilde van Mechelen. Terloops vernoemen wij nog : St Sebastiaan met pijl en boog, in rijke kleedij, op een grond van goud, Spaansch werk, — St Joris te midden een landschap, de koningsdochter bevrijdend, (Pl. 58) en St Joris met St Christoffel naast elkander voorgesteld, alle laat 15^e eeuwsch werk, — een martelie van St Sebastiaan en een St Michiel, beide Italiaansch werk der 17^e eeuw, — en een St Marten op witte zijde, 18^e eeuw.

Niet minder belangrijk zijn de conterfeitsels der gildedekens : burgemeester Rockox, hoofdman der kolveniers, — een vaandrig der schermers met in 't verschiep de Keizerspoort, — Jonkheer van Erenbodegem, keizer eener handbooggilde, alle 17^e eeuw; — voorts chirurgijn Dominicus Segers, deken der Antwerpsche beenhouwers, en diens schoonzoon insgelijks deken derzelfde gilde in 1798, beiden voorouders van Heer Frans Claes. Daar nu de rederijkerskamers zoo innig verwand zijn met onze gilden, rangschikken wij in dezelfde afdeeling de portretten van de narren der Lischbloem en der Pioene van Mechelen, geïdentificeerd naar de stadskleuren hunner kleedij. Het tafereeltje, in zijn geheel aanschouwd, stelt een rebus voor dat men leest : de wereld voedt veel zotten. (Pl. 59).

GESCHIEDENIS VAN ANTWERPEN. Eene waterverfschildering van 1693 (kopij, naar een origineel van 1555, geauthentikeerd door Notaris Caen) stelt Filips II voor die een nieuwen ridder slaat in de Cathedrale kerk. Twee tafereelen, het eene de Aankomst, langs de Schelde, van den Prins Cardinaal Ferdinand van Oostenrijk op 14 April 1635 (Pl. 60), het andere de plechtige Intrede van den zelfden Prins langs de St Jorispoort daags daarna, zijn documenten van onbetwistbaar historisch belang, en bij al dat echte kunststukken : het tweede is aan geen minderen toe te schrijven dan Pieter Snayers. Oude stadszichten stellen de haven voor : dit van Bonaventura Peeters is een juweeltje ; dit van H. C. Vroom, Haarlemmer schilder, die zich na veelbewogen zeereizen in 1616 bij onze Lucasgilde liet inschrijven, is een kunst-

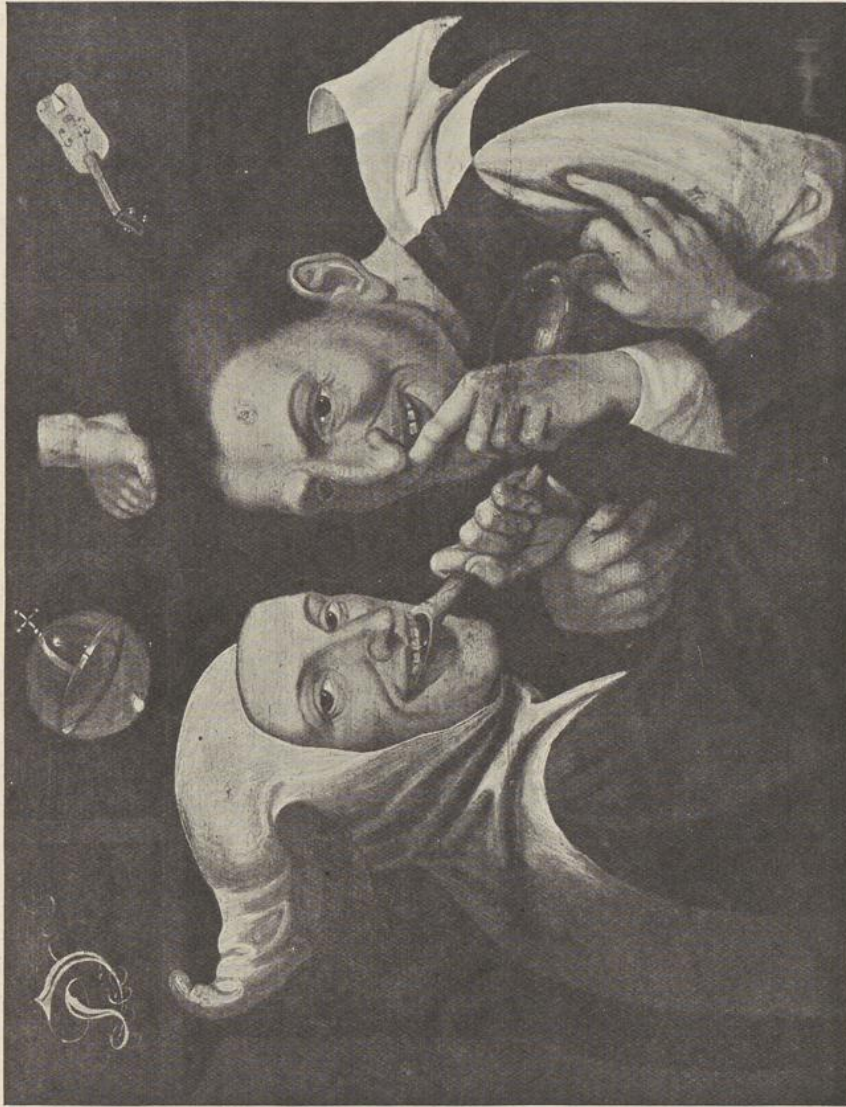

58. ST JORIS XVe EEUW

Cliché Delville

59. DE NARREN DER "LISCHBLOEM", EN DER "PIOENE", VAN MECHELEN XVIIe EEUW Cliché Delville

werk ; andere nog verbeelden openbare plaatsen en straten onzer stad, zoo b.v. de oude vischmarkt in de 17e eeuw met St Walburgis op den achtergrond.

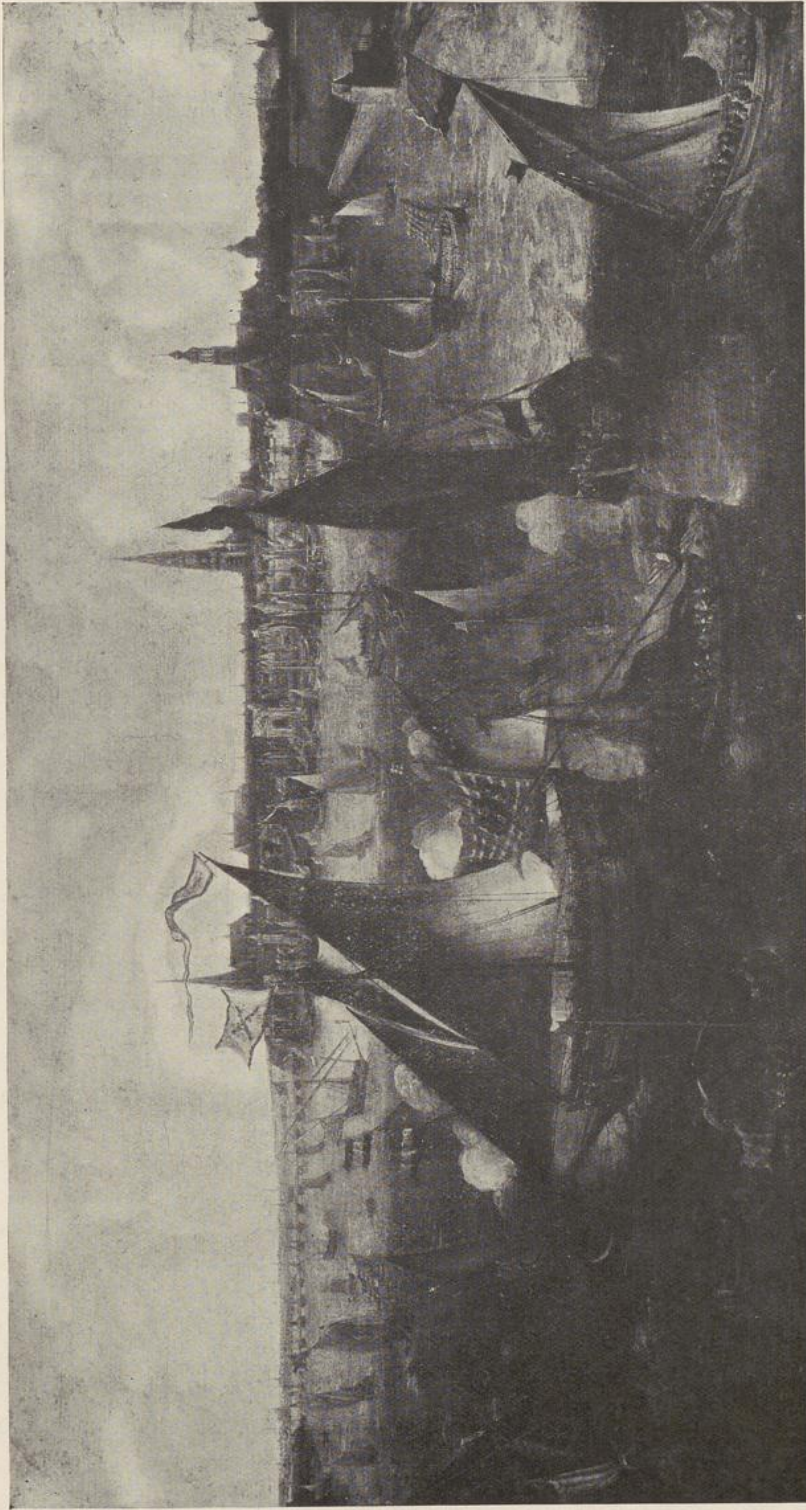
FOLKLORE. Enkele zinnebeeldige voorstellingen geven ons een kijk op de soms ingewikkelde beeldenspraak in voege bij onze rederijkers. Leerrijk te dien opzichte is een 17^e eeuwsch paneel met drie tooneelen van kinderlijke ouderliefde, elk door een versje verklaard, waar grepen uit mythologie, geschiedenis en alledaagsch leven zoo naief door elkander zijn gewerkt. Andere zijn duidelijker en verstaanbaar voor eenieder : de Werkverdeeling tusschen de vier staten, met als toelichting : «...of ghij bidt, of ghij recht, of ghy vecht, ick ben den boer die d'eijren lecht», — het Pad der Deugd en dit der Ondeugd, — en Vlaamsche Spreekwoorden in den trant van den Ouden Breugel. Insgelijks in allegorischen zin opgevat is « Le pourtrait de la ville de Jherusalem qua rapporté d'illecq feu Jehan Godin chevalier dudict Jherusalem, ici dépainct en l'an 1565. » Ridder Jehan is voorgesteld geknield vóór Christus die hem zijne Verrijzenis aantoont ; naast hem zijne vrouw ; beiden schijnen de stichters te zijn van een geestelijke orde. Een groot paneel in de manier van De Backer, 16e eeuw, verbeeldt het Laatste Oordeel : rondom op den lijst eene aanhaling uit de schriftuur met, als besluit : « God verleene gratie en solaes —, den weldoeners en Suster Mariee Maes. »

Van zuiver folkloristische beteekenis zijn twee trofeeën, geteekend J. Leemans 1666 en 1676, die met ongemeene scherpzinnigheid allerhande jachtgerief weergegeven, — twee z.g. oogenbedriegers (*trompe l'œil*), door J. Plasschaert 1752, voorstellend boeken, prenten, gazetten van Antwerpen, vogelkooien en schrijfgerief tegen een plankenbord opgehangen, — eene 17e eeuwsche feesttafel waarop een typisch détail voorkomt : de opgemaakte zwaan, rijk versierd, waaronder de gebradene wordt opgediend, — en eindelijk een avondfeest, door een der Francken's, hoogst interessant voor wat betreft kleedij, huisversiering en gebruiken ten tijde der Aartshertogen.

Buiten deze bijzonderste werken, waarvan ieder 't zijne te vertellen heeft op gebied van Antwerpsche topografie, geschiedenis of aloude gebruiken, zijn er andere die werden aangeschaft uit louter waardeering voor de fabelachtige som kluzenaarsgeduld die er door zoo goed als onbekend gebleven kunstenaars aan besteed werd : wij bedoelen hier o.a. « Koning David die de Psalmen schrijft », door Rousselt 1716. Op den schriftrol van een paar vierkante decimeter staan de volledige psalmen in microscopisch schrift, in drie kolommen, op meer dan duizend regels, voor wie goedbewaarde oogen heeft, duidelijk te lezen.

CH. VAN HERCK.

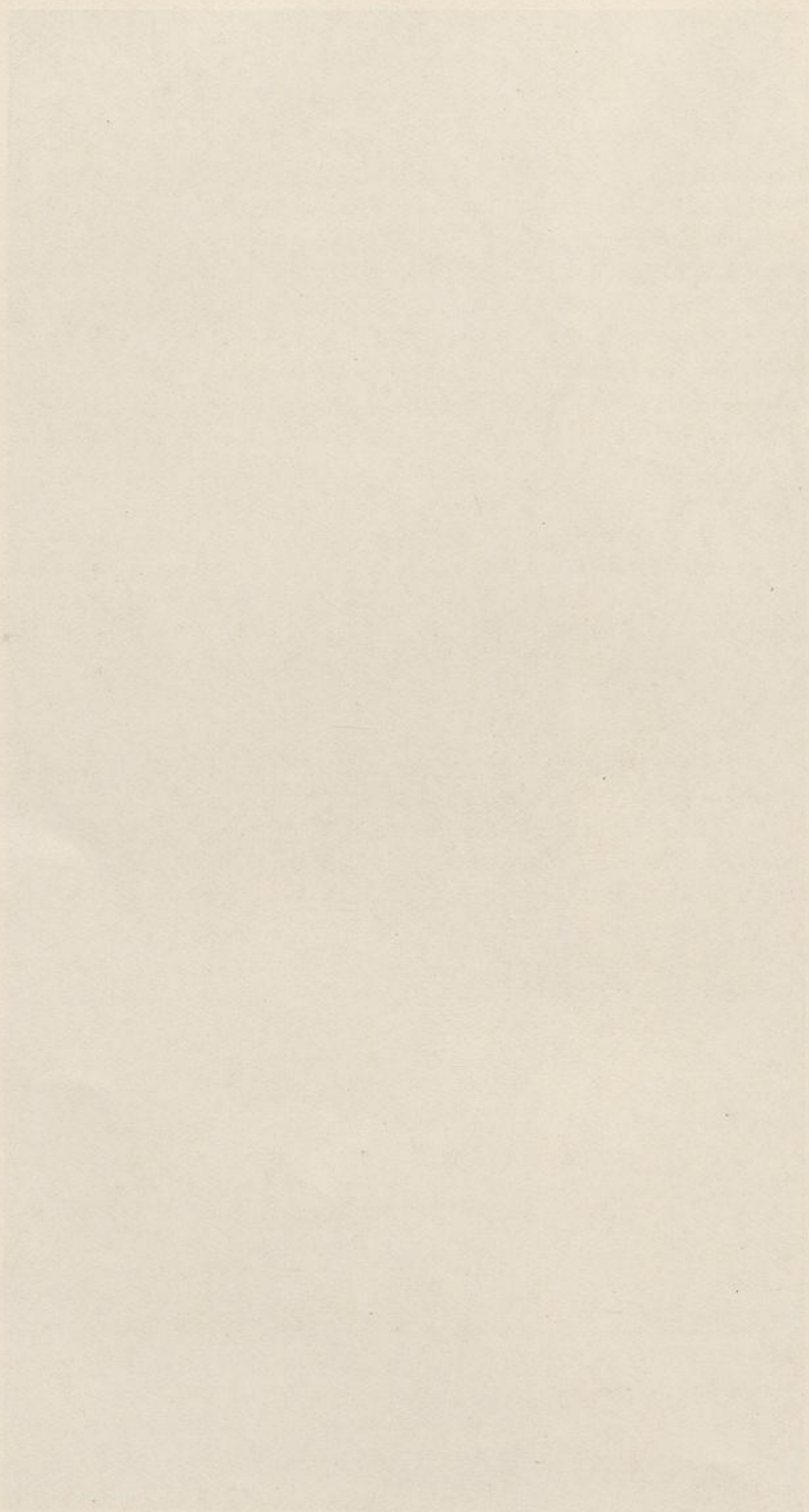

60. AANKOMST TE ANTWERPEN VAN DEN PRINS KARDINAAL 1635

Cliché Delville

VERSIERING EN BEMEUBELING

Het binnendécor is opgevat in zeer eenvoudigen Vlaamschen stijl: houten zolderingen met balken en kepers waaraan de versierde sloffen en consolen het noodige kleurenspeel verleen, — plankenvloeren of gekleurde plaveien, — ruime vensters in loodglas, — en als hoofdmotief telkens een typische schoorsteen met zijn bijhoorigheden. Buiten de meubelen van huishoudelijken aard dienen enkele zeer zeldzame gildemeubelen aangeteekend.

ST SEBASTIAANZAAL. De 16^e eeuwse schouw, samengesteld uit slanke kolommetjes van rood marmer en witte consolen met saterkens gebeeldhouwd in den trant van Cornelis Floris, is bekroond door eene eiken kornis; de mantel sluit aan tegen het steenen welfsel waarop de schoorsteen der verdieping steunt. Twee gildemeubelen maken hier onze belangstelling gaande: een koffer, 1657, met gegroefde stijlen en gesteken paneelen waarvan het middenste St Sebastiaan en de twee buitenste het gildewapen en een schutterstroofe voorstellen, — en eene bogenkast uit de 17^e eeuw met ruiten versierd, op eene derwelke de martelie van voornoemden Heilige staat afgebeeld. De overige meubelen, het troonkasje met balusters, — het tweedeurenkastje met onderaan een afvallend blad, — de bolpoottafel, — en eene reeks « spaansche leiren stoelen », alle uit de 17^e eeuw, vertoonen bijna geen versiering, doch zijn niettemin stijlvol.

ST CHRISTOFFELZAAL. Twee steenen bogen overbruggen deze ruime vergaderzaal en een balcon geeft er, van uit het tusschenverdiep, een mooi zicht op. Hier past uitstekend de logge roodmarmeren 17^e eeuwse schouw met kolommen en halve kolommen die de eiken kroonlijst dragen. Van belang voor het Antwerpsch gildewezen is voorzeker die deurmakelaar van het huis van Balthasar Deurweirders uit de Koepoortstraat: gansch eene geschiedenis staat erop te lezen: 's mans naamletters en wapenschild, het beeld van de patrones zijner vrouw, het monogram der « Goetwillighen » waarvan hij hoofdman was, en het jaartal 1625. Menigvuldige meubelen zijn hier ondergebracht; enkele zijn wel eene bijzondere melding waard: een prachtig koffer met druivenranken versierd, laat 15^e eeuw, — eene Antwerpsche vijfdeurenkast Anno 1664 met stijlvolle figuren, — eene dergelijke met minder snijwerk, — een laag tweedeurenkastje, — eene hangschapraai met gebeeldhouwden center, — eene lange zitbank, — eene reeks stoelen met gedraaide of geslingerde stijlen, — en een lederen draagstoel uit het tijdvak van Lodewijk XV. De statige (moderne) gothieke tafel omringd van hare schabellen zet deze zaal ongemeene plechtigheid bij.

GILDEKOPFERS XVe EN XVIIe EEUW

Cliche Delville

ST JORISZAAL. Deze is in gothischen trant opgevat. De witsteenen schoorsteen met zijn pijlervormige schachten die uitloopen in vooruitspringende mans- en vrouwenhoofden, draagt een dwarsstuk met eene grijnzende duivelsfiguur voortkomend van de St Jorispoort 1314; de eiken kroonlijst vertoont open-gewerkte paneeltjes met ranken en gildeattributen. Grootsch in zijn eenvoud is dit 15^e eeuwsch gilde- of archieffkoffer, herkomstig uit St Truiden, uit zware eiken berden aaneengeklonken en omklemd met gesmede reepen en leliën; tusschen drie stevige hangsloten prijken, als eenige versiering, twee schilden uitgekapt in ijzer: het eene met drie leliën, het andere met het wapen van Mechelen (?) (Pl. 61). Hier zijn voorts een paar laat 15^e eeuwse meubelen voorhanden: eene hooge tweedeurenkast met perkamentpaneelen, — eene lage tweedeurenkast, blauwgeverfd, met gesmeed ornament, — een koffer met vier fijngebeeldhouwde vullingen, — en eene credens met deurtjes in traceerwerk (het onderdeel hernieuwd, zooals trouwens bijna altijd). De 16^e eeuw is vertegenwoordigd door eene eigenaardige kofferbank en enkele met ijzer beslagen koffertjes, en de 17^e door eene bolpoottafel, enkele lederen stoelen en eene uitstalkast met kolommen, prototype onzer latere « glazen-kast ».

ST MICHIELZAAL. De consoolschouw van blauwen steen en ingelegd wit marmer met hare breeduitgezette eiken kroonlijst is een rijk specimen van omstreeks 1650. Hier staan we nu voor een gildemeubel dat wellicht eenig is: de statige vijfdeurenkast gedagteekend 1626, herkomstig van de St Sebastiaangilde van Bornhem (Pl. 62). In de kleine bovendeurtjes staat het wapen van den Handboog afgebeeld, en tweemaal het St Andrieskruis; de schuine stijlen der onderkast zijn versierd met allerhande gildetrofeeën: schild, pijlen, handschoenen en armband; voorts zijn alle onderdeelen rijk gebeeldhouwd met loofwerk, engelkoppen, cariatieden en fruittrossen. Een 16e eeuwsch troonkastje met balusters, twee deuren en afvallend blad is niet van karakter ontbloot, evenmin als een lessenaar uit hetzelfde tijdvak, overvloedig met ijzerwerk belegd. De 17e eeuwse meubelen zijn rijk versierd: een clavecimbel van Cornelis Haquaerts 1640 met zeer zeldzaam chineesch décor, — eene kofferbank met gesteken rosacen, — een Hollandsch sleetje met gekleurd snijwerk 1691, — eene reeks schabellen en schildertafeltjes, — en vooral een prachtig Antwerpsch scribaan in palissander, ebbenhout en ivoor met schildpadden kussens en gedreven koperen omlijstingen, en binnenin een zuilengang met blauw welfsel, spiegels en nissen. Als 18^e eeuwse meubelen vermelden wij eene beiaardklok van notenhout, Lodewijk XIV (Hendrik Schouten fecit Antwerpen) en verschillende reeksen stoelen Lodewijk XV en XVI. Oude scheepsmodellen zijn zoo wat bijna overal ten toon gesteld: in deze zaal staat voorzeker het belangrijkste: een zeer volledig getuigde

62. GILDEKAST VAN BORNHEM 1626

Cliché Delville

hollandsche oorlogsbodem met hoog achterkasteel, alle zeilen uitgezet, laat 17e eeuwsch werk (Pl. 63). Op de ruime tafel prijkt eene opeenstapeling van oude boeken, perkamenten registers, koperen kandelaars, koffertjes en kleurig aardewerk... een ideaal stilleven.

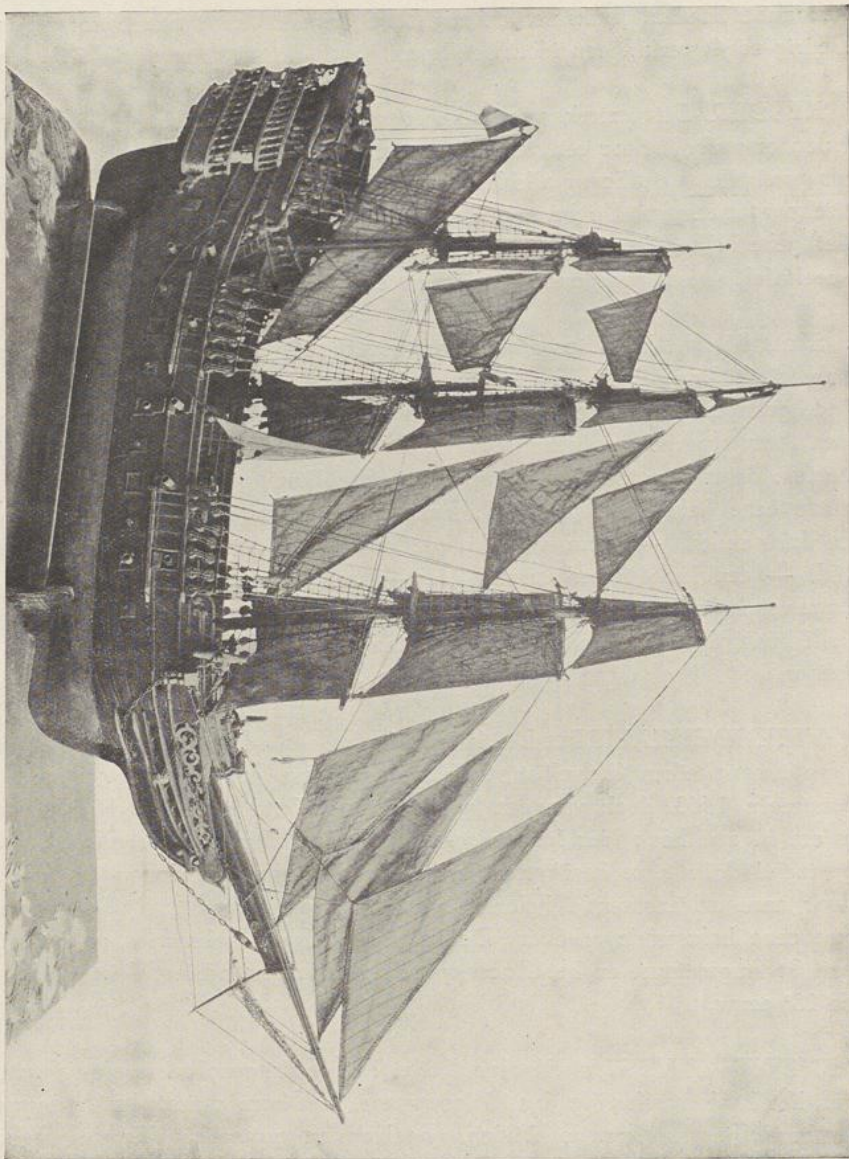
KELDER. Dit vertrek, versierd met eene arduinen schouw en eene pomp, en sober verlicht door een venster met schoon gesmeed ijzerwerk, is ingericht als werkplaats en bevat allerlei oude ambachtsgereedschappen en folkloristische voorwerpen. De bemeubeling is dan ook eenvoudig, in den trant van het geheel: een begijnkastje uit het hof van Diest, eene lijnwaadpers, een speeltafeltje, een paar oude stoelen en een hangkastje.

SLAAPKAMER. Hier staat eene witsteenen pilasterschouw waarvan de bekroning Anno 1651, met «naaldenkokers» is beeldhouwd. Het eiken bed, gedagteekend 1639, langs vier zijden bewerkt, is een prachtexemplaar van Antwerpsche meubelkunst: vier kolommen steunen den kornisvormigen hemel; de rug vertoont eene kap met beeldhouwde consolen, en het voet-einde eene balustrade (Pl. 64). Eene vijfdeurenkast 1651 met engelkopjes en kariatieden, — eene vormstrenge vierdeurenkast uit ietwat vroegeren tijd, — een laag tweedeurenkastje, — eene prachtige staande klok met angelus, luiksch werk Lodewijk XV, — en een paar oude Rubensstoelen volledigen de bemeubeling dezer stemmige rustplaats van den heer des huizes.

VRIENDENKAMER. De kolomschouw uit witten steen vervaardigd, draagt eene eiken kroonlijst. Ook hier zien we een Antwerpsch bed van omstreeks 1640, doch van een gansch verschillend type, daar het bestemd is om in een hoek der kamer geplaatst te worden: de troon is dan ook gesteund door twee beschotten langsheen de muren, en langs de voorzijde door eene alleenstaande kolom; het onderdeel bestaat uit effen paneelen met eene balustrade erboven. De bedschabel met rankenfries en médaillon van St Augustinus, en het Antwerpsch notenhouten kabinet dagteekenen uit de 18e eeuw.

GILDENKAMER. Wel vreemd doet deze schrilgepolychromeerde schouw van het Limburgsch type der 16e eeuw aan, met hare cariatieden en leeuwen, en hare fries met wapenschilden, engelkop en grotesken. Enkele meubelen dienen hier opgeteekend: eene bogenkast, 18^e eeuw, waarop landelijke tooneelen staan afgebeeld, — een gothiek koffer met vier gesteken paneelen, — eene rijke notelaren 17e eeuwse «ribbank» met parketdeuren, en laden versierd met ranken en griffoenen, — eene lijvige Lodewijk XIV staande klok,

63. MODELSCHIP XVIIe EEUW

Cliche Fr. Claes

64. LEDIKANT 1639

Cliché Delville

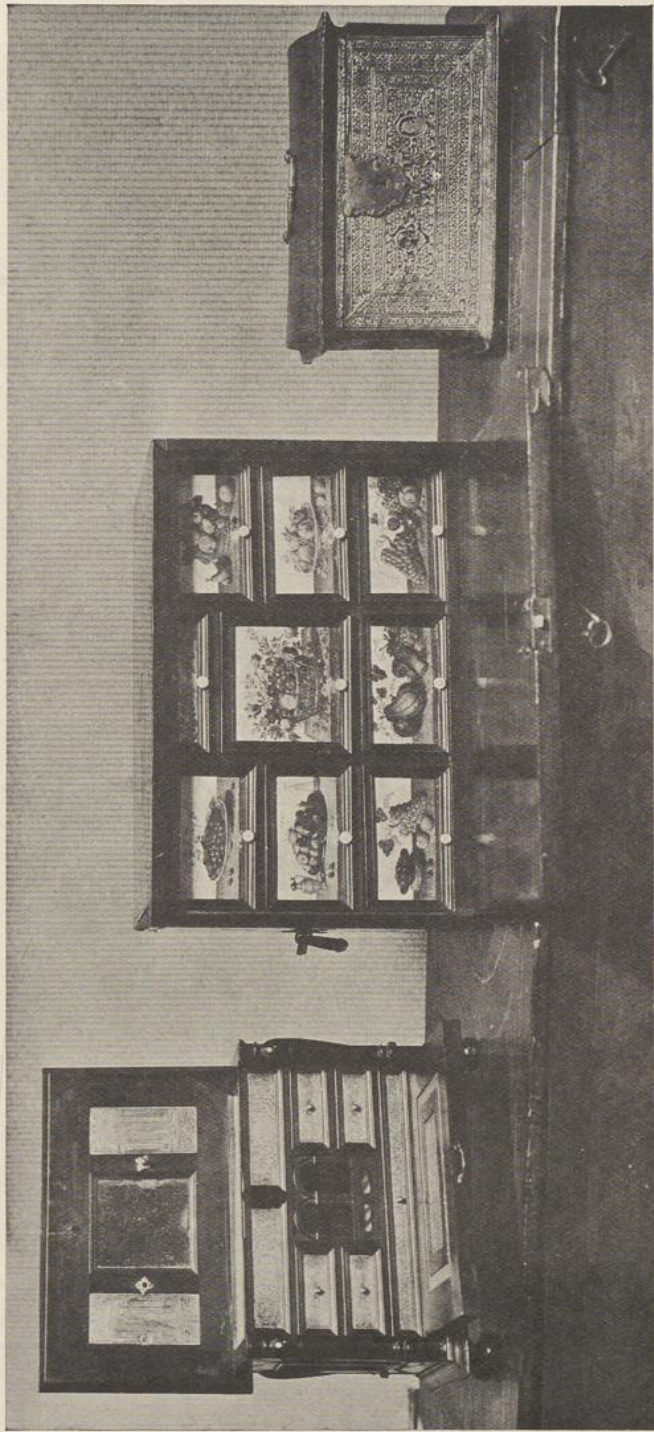

geteekend « Frix à Anvers », — een hoog bureau met laden en afvallend blad, — een slank eiken commoodje, beide Lodewijk XV, — en een houten armstoel Empire samengesteld uit allerhande wapens. Tusschen de meubelen van minderen omvang: een pronkkastje van palissander en ebbenhout dat achter zijn opslaande deur eene reeks laadjes te voorschijn brengt met geestig getoetste stilleventjes, Antwerpsch werk der 17^e eeuw (Pl. 65), en een ebbenhouten juweelkastje met binnenin fijngeëtste zilverplaatjes, laat 16^e eeuw (Pl. 65). Koffertjes van allen aard zijn hier als 't ware opeengestapeld, uit de 15^e, 16^e en 17^e eeuwen: de eene van geciseleerd leder met ijzeren of verguld beslag, — een ervan verdient onze bijzondere aandacht, daar er op te lezen staat « Gulde van Sint Mertyn »; andere van leder met geblinddrukt verguld ornament, omstreeks 1575 (Pl. 65) — een in tapijtwerk, — nog andere in hout met geschilderde figuren of gebeeldhouwde gildemotieven, — en verder een reiskoffer met versiering van koperen nagels, van de St Antoniusgilde van Gent.

TRAPZAAL (*1^e verdiep*). 15^e eeuwse glazen in loodwerk, zoogenaamde « fleschbodems » zetten het venster een aangenaam kleurenspeel bij. Een aardig eiken koffertje met naieve groteske figuren herinnert aan de aller-eerste jaren der 16^e eeuw (Pl. 61); een geschilderd hakkebord met een fraai friesje van ranken in tin en palissander, verraadt Antwerpsch werk omstreeks 1700. In 't voorbijgaan vestigen wij de aandacht op een vel Mechelsch leder, einde 17^e eeuw, Neptunus op zijn wagen, waarin de naam van den « goudenleirmaecker » gedrukt staat: Egidius Jacob.

KAPEL. Deze stemmige bidplaats is op vernuftige wijze tusschen de gebinten van het dak ingewerkt en bevat hoofdzakelijk voorbeelden van kerkelijke kunst: altaar, tabernakel met St Sebastiaan, op leder geschilderd antependium, koorlessenaars, communiebank, bidbanken en een paar vergulde relikwiekasten met borstbeelden en engeltjes. Het antependium van het zijaltaar is in werkelijkheid een fragment van kamerbehangsel uit de 17^e eeuw, uiterst smaak- en effectvol: het bestaat uit een witgeschilderd doek waarop, in vale kleur, vertikale banden met ranken zijn aangebracht op een grond van « point de Hongrie », alles in nabootsing van fluweel. Wat de eigenlijke bestemming was der gildekast van Assebroeck, 1738, is moeilijk uit te maken, daar wij hier hoogst waarschijnlijk met een unicum te doen hebben. Boven iedere der vier deuren staat een naam gebeiteld, alsof elk dezer vier gildebroeders daar zijn eigen bergplaats voor bogen en gelegenheidskleedij zou gehad hebben. Het gesteken fronton, met goud opgeluisterd, vertoont het wapen van Jerusalem, eigen aan den handboog van St Sebastiaan, trofeeën van gildeattributen en Lodewijk XV schelpen.

65. JUWEEKASTJE BEGIN DER XVIIe EEUW

PRONKKASTJE XVIIe EEUW

Cliché Delville
JUWEEKASTJE OMSTREEKS 1575

GAANDERIJ IN DEN HOF. Deze zuilengang, uit een 17e eeuwsch koopmanshuis van 't Kipdorp afkomstig, omvat drie bogen versierd met ovale médaillons, en vier arduinen zuilen. De binnenpoort (Pl. 66) met haar blauwsteenen omlijsting en haar kunstig beeldhouwd witsteenen fronton met voluten is bekroond door eene groep décoratieve beelden: Neptunus, Mercurius en de Welvaart, die ten zeerste aan A. Quellien I doet denken. Voorts zijn hier ondergebracht: een aardige Lodewijk XVI wagen voor één persoon, een statige Empire karros, eene gepolychromeerde hollandsche kaaspers en eene reeks sneeuwsleden van de grootste verscheidenheid: bemerken wij bijzonder die met den reusachtigen leeuw die een haan achtervolgt, alsook die met de groote witte zwaan.

TWEE KAMERS IN 'T VOORHUIS. Een houten leunstoel met hoogen rug, gedagteekend 1652, en een klein Lodewijk XV kastje met vijf laden zijn hier de voornaamste stukken der bemeubeling.

NOG ANDERE VERTREKKEN bezitten zaken van belang, doch de meeste zijn van privaten aard en... voor 't publiek niet toegankelijk. Om er maar één even aan te halen: zekere kleine bibliotheekkamer onder de trap, met hare gespecialiseerde boeken, prenten en plakkaarten, die als buen retiro dienst doet.

CH. VAN HERCK.

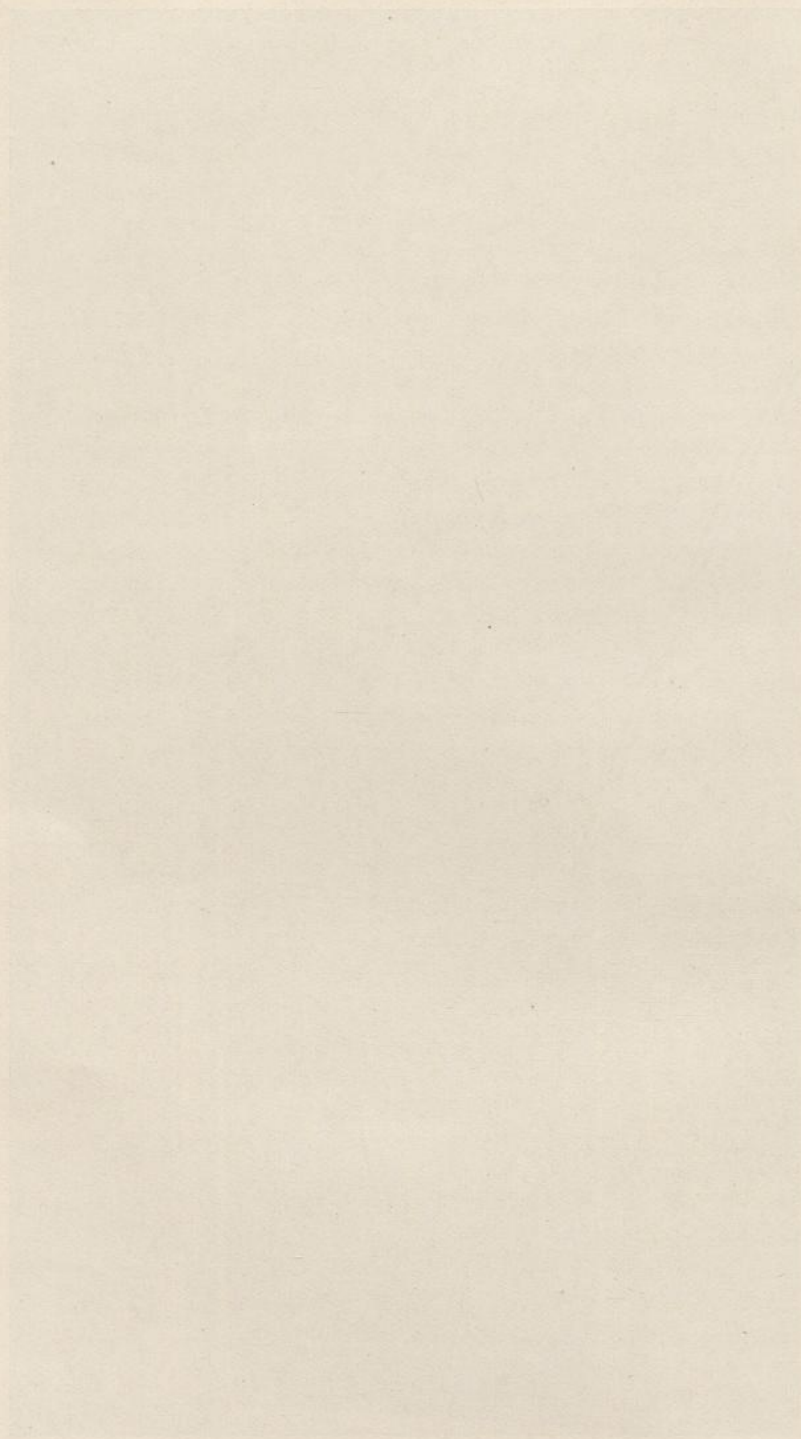

12

66. DEUROMLIJSTING XVIIe EEUW

Cliché Delville

DE BEELDHOEWKUNST IN HET MUSEUM CLAES

Het gaat hier niet om werken te beschrijven van allereerste gehalte zooals die zóó talrijk in de groote en ook wel in lokale Musea, prijken. Het enkel doel van dit hoofdstuk is eene bijdrage tot de Geschiedenis der Beeldhouwkunst, door eenige notas, en vooral afbeeldingen, die menig zoeker zullen van hulpe zijn.

Het hoofddoel van de Verzameling Frans Claes, naast de opgedolven voorwerpen, is voorzeker: dokumentatie van het *Gildeleven* door de eeuwen heen; daarom ook is de indeeling van de stof gansch aangeduid:

I. Patronen van Gilden en Ambachten

1. St Sebastiaan
2. St Joris
3. St Christoffel
4. St Severus
5. St Michiel

II. O. L. Vrouwbeelden

III. Verschillende groepen en beelden

Wij stippen enkel de voornaamste werken aan en laten de mindere ter zij.

I. PATRONEN VAN GILDEN EN AMBACHTEN

1. ST SEBASTIAAN. Hoofdman der Pretoriaansche wacht onder Diokletiaan. Gemarteld omstreeks de jaren 288 in den ouderdom van 38 jaren.

Nauwelijks met één voet in 't portaal, den typischen ingang van het Museum Claes, wenkt U rechts, voorbij de oude rijwielen, een groot geschilderd *Sebastiaan*, aan den boom gebonden, en van minstens levensgrootte, dat voorzeker van een Vlaamsch monumentaal altaar voortkomt uit de 17e eeuw.

Daarover, links, eene zeldzaamheid: in de takken van den boom waar *Sebastiaan* is aan vastgemaakt, zijn twee wapenschilden aangebracht. Het beeld dagteekent uit de 17^e eeuw. Vlaamsch, geschilderd hout.

Verder in de gaanderij, rechts, tegen de trapjes, staat nog een *Sebastiaan*, met den linkerarm boven het hoofd gebonden, met snor en krolhaar. H. 1.35. 17e eeuw.

[Terwijl U het laatste trapke bestijgt, draai even het hoofd om en bewonder den zwierigen liggenden éénhoorn, met één voorpoot op een schild: het is het oude vergulde uithangbord « In den Eenhoorn » der oude Koornmarkt.]

Nu, links tegen de ingangdeur van het Heerenhuis: eene belangrijke *Sebastiaan*voorstelling in witten steen gebeiteld: de twee armen zijn achter den rug gewrongen, het haar is regelmatig gekamd; hij draagt op de borst een halssnoer met een kruisken. 15^e eeuw.

Binnen in den gang en terwijl U den meester van het huis groet, zoek dan vlug tusschen de velerlei voorwerpen, lijsten, wapens, enz. — dicht bij den ruiter, op het paard in Schabrak, een aardig credence-deurken in eik, waar alweer een boogschutter — of *Sebastiaan* zelf — in typische kleederdracht en houding op staat. 16^e eeuw.

Hoog tegen den schoorsteen van de oude marmeren kolonschouw, in de St *Sebastiaan*zaal, de geliefkoosde zitkamer van den eigenaar, is het bas-relief vastgeankerd, door eene fraaie natuurlijke draperij omhangen.

Links staat *St Sebastiaan* met sterke koorden aan eenen dorren boom gebonden, op een rotsachtigen heuvel. Het naakte lichaam, met een doek om de lenden, steunt op het rechterbeen; de linkerarm, op de hoogte van den elleboog aan eenen afgebroken tak met dubbele koord gehouden, de voorarm loodrecht naar beneden, de hand naar het lichaam gewrongen; de rechterarm door eenen pijl doorboord is insgelijks op de hoogte van den elleboog, opwaarts vastgemaakt aan eenen zijtak; de hand wordt in pijnlijke beweging tegen den krommen boomstam aangedrukt. Het hoofd van den martelaar is driekwart naar zijn linkerkant en opwaarts gedraaid, den blik naar eenen Engel gericht die in eene wolk verschijnt om hem de Martelaarskroon aan te bieden. Met open voorhoofd, lang waaierend krulhaar, snor en korte baard, staat dit hoofd met stevige spieren en halspezen op de schouders; borst en ribbenkas, buik, dijen, knieën en beenen zijn door de foltering der ingevlogen pijlen tot het uiterste gespannen, want, zóó verhaalt de oude geschiedenis: « Sy schoten soo veel peylen op hem dat sijn heylig lichaem niet en scheen te sijn het lichaem van eenen mensch, maar méér van eenen egel. Syne siele was onder de peylen seer vrolijck in den heere getrcost. »

Op 't midden-voorplan, de rechterknie op den grond, de linkervoet in den beugel van den kruisbcog, zit een schutter — een Mauretaniër, volgens de

67. BARLEEF. ST SEBASTIAAN. XVIe EEUW Cliché Van Leemput

legende — en windt met de rechterhand den boog op bij middel van het draaihandvat, terwijl de rechter den boog stevig omknelt. — Het gezicht, met baard en snor, is driekwart naar voor gedraaid. Tusschen de tanden steekt de pijl in gereedheid tegen dat de boog klaar zij.

De kleederdracht is die van een 16^e eeuwsch kruisboogschutter met lederen hoed met omslag, korte broek en lederen puntschoenen met hooge wrijf- en hielstukken.

Naast hem, rechts van het bas-relief, staat, met ietwat zijlings gebogen romp, de handboogschutter, welke de koord met de linkerhand overtrekt en met de rechter den boog vasthoudt. Het hoofd is licht voorovergebogen. Hij draagt een lederen hoed met omslag, eene korte tuniek tot half de dij, eene broek die boven de knieën spant, en laarzen.

Heel op het voorplan links ligt de pijlkoker met den voorraad.

Dit bas-relief is uit lind vervaardigd, de vleeschdeelen in natuurlijke kleur geschilderd, al het overige verguld.

De uitdrukking van het hoofdfiguur is waarachtig te bewonderen: trots de hevige smart veroorzaakt door de vier reeds in het lichaam gedrongen pijlen, en het vooruitzicht van de volgende schoten, waarvan hij al de voorbereidselen aan zijne voeten ziet gebeuren, blijft het aangezicht kalm en vol betrouwen op de belooning die hem bij den marteldood te wachten staat: zijne aandacht is niet meer gevestigd op het aardsche; de verschijning van den engel met de martelaarskroon vervoert hem reeds in gedachten in den hemel, waar geen smarten of kwellingen meer bestaan.

De wijze van groepeerling is eigenaardig en nieuw. De voorstelling met kruis- en handboogschutter samen op één tafereel is uiterst zeldzaam.

Duitsche kunst omstreeks 1500.

H. 1.56 m. × B. 0.93

Pl. 67

Op eene lage eiken kast, links nevens de schouw, prijkt een *Sebastiaan*-beeld, eenig van voorstelling.

In eenen rijk vergulden mantel, waarvan hij de plooiën tusschen het lichaam en den linker voorarm drukt, staat de Heilige, op het rechterbeen gesteund, terwijl het linker licht voorwaarts gebogen is. Door den half openstaanden mantel ziet men het naakt figuur, met den opgesteken rechterarm die aan den paal geklonken is op de hoogte van den pols, de handpalm naar voren opengedraaid. — Het aangezicht, geschoren, omkransd met lange krullige

haarlokken, die tot op de schouder vallen, is dit van eenen jongen man, vol ernst, doch zonder pijnlijke uitdrukking, zonder groot gevoel. — Op het hoofd, draagt hij de broodvormige muts met omhooggeslagen breeden rand met een rozet versierd.

Cliché Van Herck

68. ST SEBASTIAAN
BEGIN XVIe EEUW

het wezen met korten baard is zonder uitdrukking, de rechterhand, grondwaarts gericht, omklemt een pijl; de linker, omhoog, houdt eenen handboog.

In tegenstelling met de traditie, staat Sebastiaan hier werkelijk als Patroon der Boogschutters, uitgedacht na de marteling, in triomphale majesteit, bloeiend van gezondheid, uitgedost als Romeinsch overste: op het hoofd den helm, welke met twee sterke linten onder de kin is vastgebonden; over de schouders, en achteruitgeslagen, de

Lind. Gepolychromeerd en verguld.
H. 1,17 m.
Duitsche kunst omstreeks 1500.
Pl. 68.

Nog in dezelfde zaal, tegen den wand, is *Sebastiaan* voorgesteld als prachtig Romeinsch opperhoofd, fier steunend op het rechterbeen;

Cliché Van Herck

69. ST SEBASTIAAN. XVIIe EEUW

lange mantel ; om het lichaam, het lederen harnas met in reepels uitgesneden onderstuk ; om de voeten en de beenen hooge schoeisels met riem en omslag.

Lind, wit geschilderd.

H. 1.20 m.

Vlaamsch : begin der 17e eeuw.

Voortkomstig van de Boogschuttersgilde van Oolen.
Pl. 69

Onder het voorgaand beschreven beeld, in een sierlijk ebbenhouten nis, vinden we eene mooie *Sebastiaan*marteling op kleine schaal in ivoor gebeiteld.

Cliché Van Herck

70. ST SEBASTIAAN, IVOOR, XVIIe EEUW

Hier hebben we eene uitdrukking van pijn en smart over het geheele lichaam, die wel doet denken aan sommige der schoone ivoren Christusbeelden.

Aan den boomstam, waarvan de takken van bladeren voorzien zijn, is de jonge man met opgeheven linkerarm gebonden ; het hoofd helt over naar de rechter-shoulder ; de rechterarm is achter het lichaam getrokken ; de romp, met anatomischen opmerkingsgeest gemodeleerd, rust op het gestrekt linkerbeen, terwijl het rechter in hoek vooruitsteekt. Een stevige koord houdt het aan den stam gebonden. Beide voeten zijn in krampachtige beweging getrokken.

De kunstenaar heeft hier in het gelaat eene forsche uitdrukking gelegd van gelatenheid in de pijnen : het optrekken van de wenkbrauwen, de fel geteekende trek van den neusvleugel, het naar onder brengen der hoeken van den mond, getuigen nog van de wreede folteringen die hij heeft onderstaan.

Nevens dit beeld, komt het eigenaardig verschijnsel van een gevleugeld,

mollig, krullebolig engeltje, dat met een gelaat vol medelijden en aanmoediging, den heiligen martelaar aanschouwt, terwijl de opgeheven handjes de stevige koorden willen ontknoopen.

Ivoor.

H. 0,24 m.

School van Quellinus.

Pl. 70.

In de toonkast der Gildekamer staat nog een ivoren *Sebastiaan*beeldje, van minder hoedanigheid dan het vorige en plomper van uitvoering. Het stelt insgelijks den martelaar voor aan den boom geklonken: de lange hangende haarlokken, de romp, het lendendoek, de beenen, waarvan het linksche in hoek achter het andere gewrongen staat, het heuveltje met groote planten begroeid, laten den indruk van zwaarte en onrust.

Ivoor.

H. 0,19 m.

Vlaamsche School 17^e eeuw.

Verborgten achter helmen, kandelaars, degens, enz. ontdekt men met moeite, in de St Joris-zaal nog een goede *Sebastiaan*, van mooien stand, met de armen kruislings boven het hoofd aan den stam gebonden.

Notelaar.

H. 0,40 m.

Vlaamsch, einde der XVIe eeuw.

Om de reeks te sluiten der *St Sebastiaan*-beelden, staan we even stil voor de groep in verguld hout, die op de hooge vijfdeurkast staat in de Christoffelzaal.

Op een rotsachtig verhoog met rankplanten begroeid, staat hij, bevrijd van de banden, op het linkerbeen gesteund, de romp en het hoofd in tegenovergestelde richting overgehield; het rechter oksel leunt op den afgewrongen tak van den dooden stam; de rechterhand houdt het afgerold eind van het lange lendendoek; de linkerarm ietwat

Cliché van Herck

71. ST SEBASTIAAN. XVIIIe EEUW

houdt het afgerold eind van het lange lendendoek; de linkerarm ietwat

achterwaarts uitgestrekt. Om de kin groeit een korte baard ; sierlijke lokken omkransen het aangezicht.

Een toegevoegen engeltje zet de martelaarskroon op het hoofd.

Nevens het hoofdfiguur, op de onderste rotsen, zitten links en rechts twee naakte ouderlingen, het hoofd naar de beenen van den heilige gericht ; beiden dragen eenen zwaren knuppel.

Het verhaal van den martelaar gaat voort : « De soldaeten hielden hem voor doot en lieten hem alsoo gebonden staen en gingen naer huys. Den naervolgenden nacht ging heymelyck de weduwe van Castulus, Irene genaemd, ter plaetse daer den H. Sebastianus was geschoten, om sijn lichaem wech te nemen ende te begraven, vont dat hij noch leefde ; sij brocht hem tot haeren huuse, sy genas hem, en wort binnen luttel daeghen heel gesont. »

Nadat Sebastianus Keizer Diocletiaan weder zijne wreedheid en zijne vervolgingen verweten had « stoorde den wreeden tyran hem noch meer, hij dede hem van daer leiden ende geeselen, daernaer soo lanck met stocken slaen tot dat hij stierf. »

De samenstelling zooals ze in deze groep voorkomt is eene ware vondst van den beeldhouwer en misschien eenig in de geschiedenis der kunst.

Verguld lindenhout.

H. 0,63 m.

XVIIIe eeuw.

Pl. 71.

2. ST JORIS, Prins van Cappadocië, den marteldood gestorven onder Keizer Diocletiaan in 303.

Te sterk omgeven, in de St Joriszaal, door allerhande kunststukken en voorwerpen van hoog belang, trekt dit beeld in den beginne niet de aandacht die het verdient.

In fiere, ridderlijke, triomphantelijke houding, staat de heilige, van hoofd tot teen in een volledig harnas gedost, met beide voeten op den draak, die dreigend, met open muil den kop naar hem uitsteekt en hem met zijnen brandenden, verpestenden adem wil treffen. Het volle gewicht van Joris' lichaam drukt met het linkerbeen op de keel van het monster, hetwelk dan ook tracht zijn scherpe nagels in het stalen beenstuk in te griffen. De lange, ringachtige staart kronkelt zich verraderlijk rond het rechterbeen. Doch alle poging is te vergeefs : aanschouw den stevigen stand van den overwinnaar : met de rechter

hand schetst hij de beweging den monsterkop met het zwaard af te houwen.

De « chapel » of platrandige helm met rond hoofdstuk met acht kruisbanden beslagen, wordt als verdedigingswapen door de linkerhand tegen den muil van den draak uitgesteken. — Een lederen band drukt het haar op den schedel, en geeft aan de krullen om het voorhoofd meer zwier en vloeite. — Het aangezicht, glad geschoren, is van een jong, voornaam man in volle krachtinspanning, bewust van de groote daad die hij uitvoert: want de voorstelling is natuurlijk symbolisch: het is de overwinning van het Geloof op het ongelooft, van de zelfbeheersching op de driften.

De wapenrusting is volledig en van een prachtig bewerkt type van het einde der 15^e eeuw.

Te vergelijken met kleinere voorstelling in het Victoria en Albert Museum te Londen en met hetgeen zich bevindt in de pastorie van Oostham.

Voortkomstig van de familie Jonckheer uit Brugge.

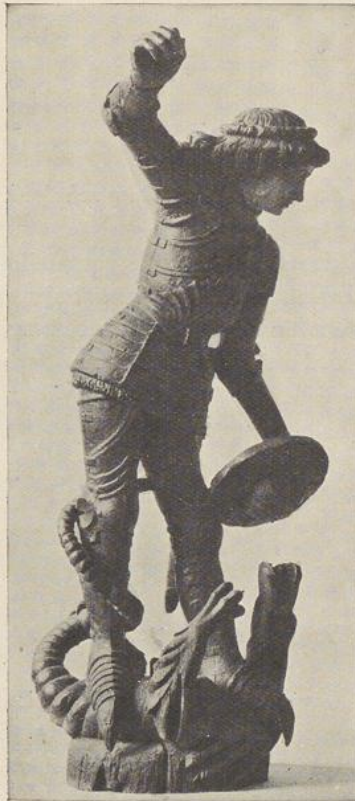
Geschilderd eikenhout.

H. 1,17 m.

Vlaamsche Kunst.

Tentoonstelling Oud-Vlaamsche Kunst 1930.

Pl. 72

Cliché Van Herck

72. ST JORIS. XVe EEUW

St Joris te paard.

De *St Joris*groep te paard in gebronsd terracotta, welk zich in dezelfde zaal bevindt, is merkwaardig, niet alleen door den durf van den kunstenaar zulk zwaar gewicht van paard en ruiter op de twee achterste pooten te laten rusten van het stijgerend ros, maar vooral door de losheid der samenstelling.

Joris, in volledig harnas, naar den draak gekeerd, zit in het zadel, den eenen voet in den stijgbeugel, het linkerbeen recht uitgestrekt. Met de grootste knapheid ploft hij de lans in den muil van den gevleugelden draak die den staart wanhopig in spiraal draait en de klauwen met opengespalkte nagels dreigend naar den overwinnaar uitsteekt.

Op geschilderd voetstuk met wapen.

Geteekend : « B. Verbroeckhoven de Bruxelles » (1754†1840).

Eerste helft der XIXe eeuw.

H. 0,47 m.

St Joris te paard in schelp.

Eene eigenaardige voorstelling van *St Joris* vinden we nog in deze zaal : de heilige, het ros naar links voerend, in ridderharnas gedost met wuivende pluim op den helm, steekt de lans naar den kop van den draak. Het opgehitste paard vertrappelt hem met de pooten.

Halfverheven beeldwerk in vorm van decoratieve schelp.

17^e eeuw. Vlaamsch.

Tentoonstelling Oud-Vlaamsche Kunst 1930.

St Joris te paard.

Boven de deur om de Christoffelzaal binnen te treden hangt een *St Joris*, het paard naar rechts voerend. In volledig harnas gehuld, met eenen eigenaardigen helm met pluim en zonder vizier, stuurt hij het paard met de linker hand, terwijl hij met de rechter de lans in en door den muil van den gevleugelden draak steekt. De rechter voorpoot van het ros wil nog eenige tanden meê losmaken van het monster.

Eik.

H. 0,73 m.

Vlaamsche School. 17^e eeuw.

Aan te stippen nog in die zaal, een fraai *St Joris*beeldje te paard, met lans en wuivenden mantel.

Albast.

H. 0,19 m.

Vlaamsche School. 17^e eeuw.

Op de gothische kast, hoog geborgen, zit *Joris* nogmaals te paard, naar rechts rijdend, en in wapenrusting met helm en waienden mantel. Het paard is te

klein in verhouding van den ruiter, en de beweging is wat al te wild, zoodanig dat de ruiter niet meer in het zadel schijnt te zitten.

Eik.

H. 0,70 m.

Vlaamsch, einde der 17^e eeuw.

St. Joris te voet.

Op den trappaal vlak over den ingang, staat *Joris*, tot den strijd uitergerust. Ditmaal den helm («Salade») op het hoofd; de kin, goed ingesloten; de beide voeten verpletteren het monster dat nog dreigend den kop naar den overwinnaar uitsteekt. Doch, geen vrees meer voor *St Joris*, want hij heeft reeds met beide handen de lans in den gapenden muil geploft, en schijnt er niet al te zacht in te rommelen.

Uit het oogpunt van de uitrusting is het een belangrijk stuk.

Gepolychromeerde eik.

H. 0,72 m.

Einde der 15e eeuw.

Pl. 73.

In het aanlanden op het eerste verdiep, valt een kleine *St Joris*-groep in 't oog, voorgesteld in eene platte eiken nis. De heilige Patroon, te paard, overwint den draak.

Albast.

Vlaamsch, 17e eeuw.

Cliché Van Herck

73. ST JORIS. XVe EEUW

3. ST CHRISTOFFEL.

Van de menigvuldige Christoffel-voorstellingen, waarvan eenige van nieuwer tijdperk, kiezen we er een paar oude uit.

Op eenen fraai gebeeldhouwden toortsstengel aangebracht, staat *Christoffel*, den eenen voet in het water, met bloote beenen, kort opgestroopte broek, kleine tuniek en opgehouden mantel met schouderstuk, de gordel om de lenden. Op de schouders zit het kind Jezus met guitig aangezicht, en schijnt den wereld-

74. ST CHRISTOFFEL. XVIe EEUW82. KRUISDRAGING. BEGIN DER XVIe EEUW

Cliché Van Herck

bol zwaar dóór zijne knie op Christoffel te drukken, terwijl hij met de andere hand zijn lokken grijpt om het evenwicht van 't lichaam te houden. De bejaarde man, met baard en snor, verbergt zijne verrassing niet zulk onverwacht gewicht te moeten overbrengen en steunt stevig zijne rechterschouder door het aanbrenge van de hand op de heup, en omklemtforsch den knobbeligen stam met de linkerhand.

Op kleine schaal, alsof om den afstand van den oever der rivier aan te geven, zit de kluizenaar gehurkt, die, volgens de legende, den sterken man tot het Geloof bekeerde.

Gepolychromeerde eik.
H. 0,56 m.
Vlaamsch, 16e eeuw.
Pl. 74.

St Christoffel op voetstuk.

Op de Gildekamer, tegen den grooten wand, links, al te wel beschut tegen het daglicht, hangt een *Christoffelbeeld*, dat aan het oog van vele bezoekers ontsnapt, en dat we gelukkig zijn hier in een beter licht voor te stellen. Uit ééne blok eik gehouwen, rust het beeld op eene konsol met gevleugelden engel ten halven lijve, die een schild draagt.

De oude man is voorgesteld op het oogenblik dat hij met den zwaren last uit den stroom aanlandt: het linkerbeen, met gespannen knie staat nog tot boven den enkel in het water; hij stapt, moeilijk, onder den last gebogen; beide handen omklemmen stevig den knoestigen stam. Het wezen, gerimpeld van ernst, met langen neus, diepe oogholten, verzorgden baard en haarlokken, verraad groote vermoeienis, en den angst zijnen last veilig aan wal te brengen.

Los op de schouders, spottend glimlachend, zit het kind Jezus, met zegenende rechterhand, en met den wereldbol in de linker.

Eigenaardig is de kleedij met fel geplooid tuniek met mouwspalten aan de ellebogen, wijden mantel die met sierlijke plooiën wordt opgehouden, een halssnoer van overgrooten parelen op de borst.

Om alle misverstand te voorkomen, heeft de beeldhouwer aan de voeten van den heilige, in de richting van den stroom een gapenden visch gelegd.

Eik.
H. 0,73 m.
Duitsche School, begin der 16e eeuw.
Pl. 75.

Cliché Van Herck
75. CHRISTOFFEL. XVIe EEUW

4. ST SEVERUS, Patroon der wevers.

St Severus is als Bisschop uitgebeeld: op het hoofd de mijter met edelgesteenten versierd, en linten die op de schouders vallen; het amict of schouerdoek sluit in eene platte plooi rond den hals. De kazuifel valt in V-vormige gebroken plooiën vóór het lichaam en over de armen: daaronder eene tuniek met lange franje en het slepend alba. De vingers der handschoenen zijn met ringen opgesmukt. Met de linkerhand omvat de heilige eene reusachtige weverspoel, zinnebeeld van zijn patroonschap.

Eik, met latere kleurversiering.

H. 0,86 m.

Vlaamsche School, begin der 16^e eeuw.

Pl. 76.

5. ST MICHIEL, Aartsengel, Opperhoofd der hemelsche legioenen, Patroon der Wapenmeesters, brood- en pasteibakkers.

De *St Michielzaal* krioelt letterlijk van afbeeldingen van den machtigen aartsengel.

We vernoemen er terloops enkele:

Als middenstuk op de schouw staat een allerprachtigst beeld van den Aartsengel, voorgesteld in schitterend gewaad, met waijenden mantel en met het zwaard twee afgevallen engelen bekampend. Deze komen voor als afschuwelijke wangedrochten die den strijdenden machtsvertegenwoordiger geen gemakkelijke taak geven.

Het geheel rust op een gebeeldhouwd verguld voetstuk.

Napelsche kunst: 18^e eeuw.

- Voorts nog een kleine *St Michiel* in marmer: 17^e eeuw.
- Verder een in eik van kleine afmeting. 17e eeuw. Gilde van St Gillis (Waas).
- Boven op de schoone gildekast, een in gepolychromeerd hout, der 16e eeuw.

Een groot beeld van *St Michiel* hangt in de Christoffelzaal, dicht bij de kleine deur aan het schouweind der plaats; het rust op een voetstuk en stelt

Cliché Van Herck
76. ST SEVERUS. XVIe EEUW

het opperhoofd der goddelijke legioenen voor in harnas en mantel. Satan, overwonnen, ligt met open muil en dreigende pooten op den grond.

Vlaamsche School der 17e eeuw.

Gepolychromeerd hout.

H. 1,10 m.

Dichter bij zijn rijk, op het hoogste verdiep van 't huis, en nog wel in de kapel, heeft Frans Claes een beeldje geborgen van den aartsengel, dat wellicht tusschen de beste mag geteld worden.

Met opengespreide vleugels, den helm op het hoofd en het schitterend verzilverd harnas voor de borst, doorsteekt hij met de lans, in sierlijk gebaar, den monsterachtigen Satan, en verdrukt zijnen kop met den linkervoet.

Gepolychromeerd hout.

H. 0,45 m.

17^e eeuw.

II. O. L. V. BEELDEN

Onder nummer A 237, werd in de Tentoonstelling van Oud-Vlaamsche Kunst, 1930, een *Lieve-Vrouwe* beeld vermeld, welk in de groote massa kunstwerken niet genoegzaam kon gewaardeerd worden.

Nu hangt het weer eenzaam en rustig op de slaapkamer van Frans Claes, op de schouw, tegenover het oude eiken troonbed.

O. L. V. staat op den wereldbol met twee engelkopjes versierd, en plettert met den linkervoet den kop der slang. Hoofd en bovenlichaam hellen bevallig naar de linkerzij ; de twee handen houden met de plooiën van den mantel het allerliefst naakt kindje Jezus dat met eene kleine wereldsfeer schijnt te ballen.

Sierlijk en zwierig hangt de mantel over het lichaam der schoone vrouw ; het evenwicht tusschen den rechterarm met zwaardere plooiën, het overhellend hoofd met op de schouder vallenden sluier, en de massa van het kind, is eene fijne kunstgreep.

Wij hebben hier een exemplaar van een dier schoone Antwerpsche Maria-voorstellingen dat misschien wel aan een Quellinus mag toegeschreven worden.

Palm.

H. 0,31 m.

Antwerpsch : 17e eeuw.

Pl. 77.

In de zitkamer daarnevens, op den schoorsteen, treffen wij eene *O.L.V.* aan, staande op de maansikkel en de kronkelende slang met den appel in den mond ; op den rechterarm zit het halfnaakt kindje hetwelk de beweging doet het

77. O. L. V. BEELDJE. PALMHOUT. XVIIe EEUW

Cliché Van Herck

zinnebeeldig monster met een lang houten kruis af te maken. Om het evenwicht te houden steekt hij zijn linkerarmpje over de schouder zijner moeder. Deze slaat die beweging gade met licht gebogen hoofd.

Cliché Van Herck
78. O. L. V. XVIIIe EEUW

Het plooienselsel van het overvloedig wijde kleed is grootsch van aanleg en teekent wonderwel den stand en de houding van heel het beeld.

Het evenwicht der massa van het kind is behouden met de beweging van de linkerhand die den scepter schuin omhoog houdt.

Lind, geschilderd.

H. 1.10 m.

Vlaamsche kunst 18^e eeuw.

Ten titel van dokumentatie stippen wij hier nog eene groote *zittende O. L. V.* aan, met een boek, en op de knie het zegenend kind Jezus.

Het is in geschilderd hout en staat in de kapel rechts van de deur.

Voortkomstig van Damme bij Brugge. Vlaamsch. 17^e eeuw.

H. 1.60 m.

III. VERSCHILLENDE GROEPEN EN BEELDEN

Als bewijs van de veelzijdige opvatting van Frans Claes' verzamelaarsvermogen, stippen wij hier eenige brokken aan die van grooten kunstzin getuigen, en waarvan sommige ook waardig werden geacht in onze Tentoonstelling van Oud-Vlaamsche Kunst, in 1930 te mogen prijken.

Geboorte (St Joriszaal)

In de omgeving van een vervallen huizeken met strooien dak en bouwvalligen schoorsteen, ronde raamomlijsting zonder beschutting, en eene aanbrachte kribbe, knielt O. L. V. met gevouwen handen voor het naakte kindje dat ten gronde op een handvol strooi ligt.

Jozef, met verward haar en baard, knielt eveneens, met een lantaarntje in de linkerhand, de rechter op de borst; hij is in eenen wijden mantel gehuld.

Tusschen beiden steekt nieuwsgierig de ezel zijn kop naar voren, terwijl de os het achterplan van de groep aanvult.

Cliché Van Herck

79. DE GEBORTE CHRISTI. XVe EEUW

zwaard, en belet aldus deze schrikkelijke bloedvergieting.

Dit groepje geeft in weinige trekken, zonder afwerking, goed het tafereel weer dat de beeldsnijder wilde voorstellen. Bestemd om met menige andere, een Antwerpsche Altaartafel te versieren in kleine nissen, rond eene bijzondere groep met groote personagen, en om gekleurd en verguld te worden, moest het op afstand nog duidelijk blijven; ook zijn alle overbodige kleinigheden met opzet weggelaten.

De houding van Abraham duidt goed aan, dat de man, in de droeve gemoedsgesteltenis zijnen

Gepolychromeerde eik.

H. 0,34 m.

Groep eener Altaartafel. Vlaamsche kunst; omstreeks 1500.

Pl. 79

Slachtoffering van Isaac

In een rotsachtig landschap, op eene kleine hoogte, den rug naar Abraham gekeerd, zit Isaac geknield, in een lang kleeid gedost met schoudermanteltje en breede mouwen. De Patriark in groot gewaad, met wijd kleeid van zware stof geweven, de torenmuts met tulband en nekstuk op het hoofd, heft met beide handen het zwaard in de hoogte; op hetzelfde oogenblik, komt — gelukkig voor den jongen Isaac — de Engel te voorschijn om het bloedig drama, door God bevolen, te voorkomen. Voorzichtigheids-halve, om zich de vingers niet te kwetsen, slaat hij een

doek rond de snede van het

Cliché Van Herk

80. HET OFFER VAN ABRAHAM
ANTWERPSCH SNIJWERK
XVIe EEUW

zoon te moeten onthoofden, het druk heeft met het al te groote zwaard te hanteeren.

Eik.

H. 0,165 m. Omstreeks 1520.

Antwerpsch brandmerk: de open hand.

Tentoonstelling Oud-Vlaamsche Kunst 1930,

n^r A 60.

Pl. 80.

De Ongeloovige Thomas (St Joriszaal)

Christus vertoont zich na de verrijzenis aan Thomas. De Meester is in eenen langen openstaanden mantel gehuld, welke op de borst met een padje is bijeengehouden: de linkerhand weerhoudt er de plooiën van. Hij beveelt aan Thomas, nevens hem geknielend, de hand te steken in de wonde van de zijde. Als achtergrond: een gekanteelde muur met deur en raam.

Eik. Omstreeks 1500.

H. 0,195 m.

Groepje van een Altaartafel.

H. Barbara (trapzaal)

De H. Martelares is voorgesteld in prachtige kleedij met aan den hals gesloten onderkleed dat tot over de voeten valt: het bovenkleed, laag aan de borst uitgesneden, is onder de schouders opgehaald en heeft lange, ruime mouwen. Het hoofddekseel omsluit sierlijk het deftig, fijne wezen. In de linker hand draagt ze een open boek en staat geleund tegen den ronden gekanteelden toren.

Eik.

H. 0,35 m.

Mechelsch werkhuis: 1e kwart 16e eeuw.

Tentoonstelling Oud-Vlaamsche Kunst 1930, n^r A 126.

Pl. 81.

Cliché Van Herck
81. ST BARBARA
XVIe EEUW

H. Barbara (trap 1e verdiep)

Eene tweede afbeelding in eik dezer heilige hangt tegen den muur op het eerste verdiep van de trapzaal. Hier draagt de Patrones zelf den toren op den linkerarm.

Vlaamsch.

16e eeuw.

Kruisdraging (kapel)

Simon van Cyrene van het veld terugkeerend, den grooten zonhoed met breede randen op de schouders gebonden, helpt Christus het kruis dragen. Het grootste gewicht van den zwaren last drukt pijnlijk op Jezus' schouders; hij gaat gebogen, de beenen plooiën van afmatting en het overtollige lange kleed hindert den gang.

Kunstwerk van diep gevoel, en uitdrukking van groote smart. Het bewerken van de eenvoudige plooiën van het kleed van Christus laat goed het figuur doorschijnen.

Eik.

H. 0,40 m.

Antwerpsche School: begin der 16^e eeuw.

Tentoonstelling Oud-Vlaamsche Kunst, 1930. N^r A 98.

Pl. 82.

Zittend Christusbeeld (kapel)

Moe en afgemat na de doornenkroning en de geeseling, zit Christus, de handen gebonden, het spotkleed om het lichaam, geduldig en gelaten te wachten op het vervolg van zijn lijden.

Geschilderde eik.

H. 0,38 m.

Vlaamsche School. Omstreeks 1500.

Pl. 83.

St Anna, bas relief (Slaapkamer)

Onder eenen weelderigen boom, in een landschap met stadszicht in 't verschiet, vertoont zich op eene bank een lieflijk familiegroepje: 't Kindje Jezus in 't midden grijpt met de volle hand uit den korf met appels en schijnt te willen ballen met het lekker fruit. Grootmoeder Anna streelt de mollige knie van 't kind. Maria houdt nog een keurvrucht in voorraad.

H. 0,135 × B. 0,10 m.

Albast. — Oude lijst.

Mechelsch werkhuis 16e eeuw.

St Antonius met den kwispel (Ingang)

Eigenaardig staat hij daar op zijn gebeeldhouwd keurig paaltje, de strenge stichter van 't monnikdom. Lang en smal, in de monnikspij gehuld, met den

Cliché Van Herck
83. ECCE HOMO
XVIe EEUW

Scapulier er boven op, geteekend met het T-vormig St Antoniuskruis, draagt hij een bolvormigen kwispel in de eene, en een boek in de andere hand. Het hoofd, met de paterskap bedekt, is typisch : het aangezicht uitgemergeld, een paar verbaasde oogen en een gevierendeelden langen krulbaard.

Aan zijn voeten : het varken, als getuigenis van zijn patroonschap over de dieren.

Voortkomstig uit Gent.
Eik met oude polychromie.
H. 0,67 m.
Begin der 16^e eeuw.

St Adrianus, Patroon tegen de pest

Nevens het raam in de trapzaal op het eerste verdiep, tegen den muur, hangt de H. patroon in harnas en maliënkolder, met twee kleine blesjes op het voorhoofd en lange bevallige haarlokken, welke onder de taartvormige muts uithangen. Hij draagt eenen langen mantel met platten kraag door eenen zwaren haak samengehouden. Met den linkervoet drukt hij op den poot van eenen leeuw, welke op den grond ligt.

In de rechterhand een zwaard, in de linker een aanbeeld.

Gepolychromeerde eik.
H. 0,54 m.
Vlaamsch 16^e eeuw.
Tentoonstelling Oud-Vlaamsche Kunst 1930.

BESLUIT

Ik verwacht mij, bij mijn eerste bezoek aan den Vriend Claes, aan eene solidaire betooging tegen mij gericht, vanwege die schaar Heiligen, Patroons, Aartsengelen, Gildebeschermers en anderen, te voet of te paard, die ik niet vermeld heb, en die mij 't verwijt zullen toeroepen uit iederen hoek der menigvuldige zalen : « En waarom IK niet ? »

LOUIS VAN HERCK

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and appears to be a formal document or letter.

BESCHOUWINGEN AANGAANDE KOPEREN, IJZEREN, TINNEN EN ZILVE- REN VOORWERPEN IN DE VERZAME- LING CLAES TE ANTWERPEN

I. KOPER

Het Museum « De Gulden Spoor » bevat eene belangrijke verzameling koperen gebruiksvoorwerpen uit de Middeleeuwen en uit het Renaissance tijdperk. Zij die de ontwikkeling wenschen na te gaan van de versiering en de gedaante zulker voorwerpen, vinden hier overvloedig studiemateriaal.

In esthetische en archeologische navorschingen zijn het niet alleenlijk de prestaties van allereerst allooï, die de aandacht verdienen.

Het is duidelijk dat de ziel der groote tijdperken in de geschiedenis ook tot innige uitdrukking komt in de kleine voorwerpen, die hier zoo talrijk bijeengebracht zijn.

Voor wat het bewerken van *koper* betreft, heeft ons land sedert de verste oudheid te zamen met het Rijngebied, uitgemunt.

De streek tusschen Maas en Rijn vervult met hare vroeg ontwikkelde messingindustrie eene bijzondere rol als bakermat van dit zoo karakteristieke vak in het westelijk gedeelte van België. De voorwerpen waarvan hier sprake, zijn grootendeels produkten der kopernijverheid zooals zij in het Vlaamsche gedeelte van ons land voorkwam. Het is echter slechts bij uitzondering mogelijk met zekerheid te bepalen in welk centrum zij vervaardigd werden.

Hier dient misschien opgemerkt, dat de gewone voortbrengselen der Middeleeuwsche ambachtlieden, diegene dus waarop een vooraanstaand kunstenaar den stempel van eigen en of nationaal temperament niet heeft gedrukt, zich dikwijls met moeite laten toewijzen tot een of ander midden, daar zij allen volgens dezelfde principen werden vervaardigd. Dit geldt voor produkten van Wallonië, Noord Frankrijk, Noord en Zuid Nederland, Rhenanië. Van eind en verre hebben uitheemsche invloeden zich ten onzent doen gelden. België's oorspronkelijkheid ligt juist in de bewonderingswaardige receptiviteit van zijne inwoners. Tot verklaring dezer schijnbaar paradoxale uiting komen de bijzondere levensvoorwaarden onzer voorouders in overweging. Zooals de bodem van Belgie gevormd is door alluvium van rivieren, komende van Frankrijk en van Duitschland, zoo is zijn kultuur een soort syncretisme, waarin men het nationaal vernuft van het Gallische en het Germaansche ras terugvindt, namelijk de beste bestanddeelen der Franco-Duitsche beschaving. H. Pirenne zegt: « Wij moeten dit land, (België)

» ethnographisch verdeeld tusschen het Romaansche (of Waalsche)
» ras, en het Germaansche (of Vlaamsche) ras, als een microcosme van
» westelijk Europa aanzien. De bekkens der Maas en der Schelde hebben
» niet enkel gediend tot slagveld van Europa, maar het is door België's
» bemiddeling dat de gedachtenwisseling heeft plaats gehad tusschen de
» Latijnsche wereld en de Germaansche wereld, die zich op zijn bodem raken ».

Doch laten wij met onze bespreking van het koperen gerei een aanvang maken.

✂ Tot de belangrijkste voorwerpen in de verzameling Claes behooren de CHRISTUSBEELDJES op plaat 84 vertoond. Zij maakten vroeger deel uit van altaar- of processiekransen.

Het oudste dezer beeldjes vertoont den gekruisigden Christus volgens de klassieke opvatting van de XIe eeuw: beenen, torso en hoofd zijn vertikaal uitgebeeld; de armen recht uitgespreid; de voeten nevensen geplaatst; het hoofd draagt eene soort kroon. Dit exemplaar draagt sporen van verguldsel. De oogen zijn aangeduid door zwarte glazen bolletjes; waar zij gevestigd zijn is het metaal doorboord. Om de lenden draagt het beeldje den klassieken « perizonium » met smallen gordel, waarvan de plooien door blauwe brandverf zijn aangeduid.

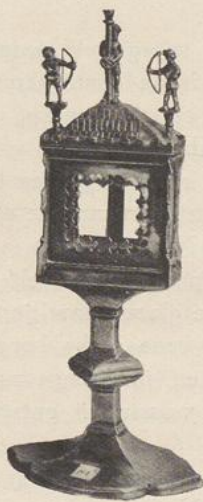
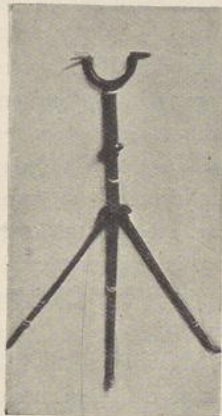
Een ander exemplaar, waarschijnlijk uit de XIIe eeuw, vertoont den Christus in iets minder hiëratische stijve houding. Het hoofd valt lichtelijk naar de rechter schouder toe en de geheele houding is reeds meer zigzaggvormig uitgebeeld. Het bovenlichaam is fraai verguld; de plooien van het « perizonium » zijn door blauwe brandverf aangeduid, dewijl de gordel uit witte brandverf bestaat en met gouden vierkanten versierd is. De oogen zijn door zwarte pareltjes aangeduid, zooals dit het geval is in het vorig besproken exemplaar.

Een ander exemplaar, waarschijnlijk uit het overgangstijdperk (begin XIIIe eeuw), is nog op het oorspronkelijk kruis gevestigd. Het Christusbeeld draagt de kroon en is omhuld in het « perizonium ». De beenen zijn in schuinsche houding afgebeeld. De voeten zijn op elkander geplaatst en met een enkelen nagel vastgehecht. Het lichaam zakt neer tusschen de uitgestrekte armen, die dus niet meer horizontaal zijn voorgesteld zooals bij de oudste exemplaren. Het kruis is met graveerwerk versierd.

Deze drie beeldjes zijn gevormd uit een dunnen wand brons. De achterkant is geheel open.

Een vierde exemplaar is eenvoudiger van vorm. Het Christusbeeld is in massief koper gegoten. De oogen zijn niet meer door paarlen, maar enkel door inkervingen bepaald; de beenen zijn schuinsch en de voeten boven elkander aangeduid. Het hoofd vertoont geene kroon of « toca ». Het

CHRISTUSBEELD
XIe EEUW.
REISKANDELAAR
XIVe EEUW.
REISKANDELAAR
XIIIe EEUW.

PROCESSIONSKRUIS MET
CHRISTUS
BEGIN XIIIe EEUW.
CHRISTUSBEELD
EINDE XIIIe EEUW.
ZILVEREN RELIQUIARIUM
EINDE XVe EEUW.

Cliché Delville
CHRISTUSBEELD
EINDE XIIIe EEUW.
ROMAANSCHER KERKKAN-
DELAAR
CHRISTUSBEELD
XIIe EEUW.

« perizonium » is echter nog aanwezig. Blijkbaar dagteekent dit stuk uit het einde der XIIIe eeuw.

Een vijfde beeldje is nog interessant, aangezien het een goed voorbeeld is van de veranderingen die in de opvattingen van het Christusbeeld in de XIIIe eeuw tot stand kwamen; het beeld wordt op onrustige en gewrongen manier voorgesteld, hangend aan het kruis tusschen omhoog gestrekte armen, het hoofd zwaar op de rechter schouder rustend. De uitdrukking van het gezicht is er een van smart en verraadt den invloed van het veldwinnend realisme.

Als verklaring van het voorgaande merke men op, dat in de kerkelijke kunst, Jesus in de houding van den Gekruisigde slechts sedert de VIe eeuw voorkomt.

Van dien tijd af en tot in de IXe eeuw, draagt het Christusbeeld eene lange tunica, meestal zonder mouwen, « colobium » genaamd, tot op de voeten neerdalend. De voeten zijn niet boveeneen geplaatst, maar nevens elkander, rustend op het « suppedanium ». De armen zijn horizontaal uitgestrekt. Boven het hoofd, meestal in rechte houding, wordt, sedert de IXe en X^e eeuw een pauselijke toca, of een koninklijke kroon aangebracht. Het aanschijn is kalm en verheven, het drukt ernstige waardigheid uit, niet de stuiptrekkingen der smart.

Vanaf de IXe eeuw tot en met de XIIe eeuw, wordt de tunica vervangen door eenen breeden gordel, of « perizonium », die van de lenden tot op de knieën, slechts bij uitzondering tot op de voeten, valt. De armen zijn recht uitgespreid zooals in het vorig tijdperk en de voeten blijven afzonderlijk aan het « suppedanium » gevestigd.

De voeten worden gekruist voorgesteld sedert het begin der XIIIe eeuw. Van af de XIVe eeuw wordt de koningskroon vervangen door doornen; het goddelijk hoofd valt meer ter zijde en het geheele lichaam, wordt pathetisch voorgesteld, zwaar tusschen de armen neerzakkend. In de XVe eeuw herleidt zich de stoffen gordel rond de lenden tot een smalle band, na traspgewijs afgeweken te zijn van het Romaansche « perizonium ». Het aantal kruisbeelden, die ons uit de XIe en XIIe eeuw zijn overgebleven, is vrij aanzienlijk. Zij zijn bijna alle uit rood koper samengesteld; de oogen van het Christusbeeld zijn in blauwe of zwarte glazen paartjes aangeduid.

De verzameling bevat eene reeks koperen VERLICHTINGSTOE-
STELLEN, waarvan de vormen, in strenge aanpassing met de heerschende bouwkunde van het tijdperk waarin zij ontstonden, er respektievelijk den geest van weergeven.

Een der oudste kandelaars in de verzameling dagteekent uit de XIIIe eeuw. Hij is 10 ½ centimeter hoog. Nog getrouw aan den klassieken Romaanschen vorm der kleine altaarkandelaren, is hij samengesteld uit eenen ronden voet, eene korte schacht in het midden door eenen bol verdeeld en eene vetkuip met pin. Verdere versieringen, zoowel als symbolisme, zijn echter afwezig.

De uitbundigheid waarmede men in de XIe en XIIe eeuw de Zonde en den Booze in den vorm van draken en andere wangedrochten op kruisbeelden, wierookvaten en remonstanties voorstelde, is in dit stuk reeds verdwenen. Stilaan nemen de voorwerpen tot den godsdienst bestemd de ranke strenge gotische vormen aan, waarin het spel der horizontale en vertikale profielen eene voorname harmonie zullen brengen.

Een merkwaardig *reiskandelaartje* in de verzameling is samengesteld uit eenen dunnen steel, in het midden versierd met eene kleine kogelvormige zwelling. Van boven gaat de steel in een soort vork, of in den vorm eener letter « U » uit. Beide tanden van deze vork vertoonen eene horizontale verlenging met pin, waaraan men kaarsjes kon vestigen. De voet is gevormd uit drie pootjes, die zich samen laten vouwen wanneer het voorwerp dient opgeborgen te worden. Het exemplaar waarvan hier sprake dagteekent uit de XIIIe eeuw, en herinnert voor wat de vorm van steel en voet aangaat, aan datgene Viollet-le-Duc in zijn tweede boekdeel (« Mobilier Français », Tome II) beschreven heeft. Het geheel, wanneer samengevouwen, is 16 centimeter hoog en 4 centimeter breed. Deze kleine afmetingen waren van belang daar de reizigers in die lang vervlogen dagen, verplicht waren een heel mobiel mede te nemen op hunne tochten, om in hunne levensbenodigdheden te voorzien. De inrichting van de meeste middeleeuwsche afspanningen langshenen de verkeerswegen, was uiterst gebrekkig en zoo moest men allerhande gerief, zooals keukengerief, plooibare stoelen, veldbedden, kandelaars, enz. bij zich hebben.

Zooals onze plaat aanduidt bevat de verzameling nog een ander exemplaar van zulke zeldzame reiskandelaars. De vorm echter is verschillend. De steel is effen. Van boven draagt hij eenen hollen kaarshouder met zijdelingsche driehoekige openingen, en twee vooruitspringende vorkjes, dienende om kleine kaarsen op te bevestigen. De voet is rond en is, in zijnen huidigen toestand, fragmentarisch.

Wij kunnen slechts eenige woorden reppen over de prachtige reeks van tweearmige gotische *huiskandelaars* uit de XVe eeuw. De typen dezer kandelaars zijn verschillend in de bijzonderheden. De hoofdvorm is echter dezelfde, als volgt: het voetstuk is holrond geprofileerd en van boven uitgediept om de vetpan te vormen; de stengel is van schijfvormige ringen voorzien en gaat in punt uit; op dezen laatsten past zich eenen dubbelen arm aan met kaarsenhouders. Een bijzonder zeldzame huiskandelaar is samengesteld uit eenen veelhoekigen steel met twee armen met gotische traceeringen; de ronde voet is plat en rust op drie pootjes met hondenhoofden versierd. Dit merkwaardig voorwerp is in prachtige toestand en dagteekent uit het begin der XVe eeuw. Karaktervolle voorwerpen zooals deze zijn in hooge mate suggestief voor gotische interieurs met hunne innige bevalligheid.

Hoe keurig en homogeen zijn de binnenzichten, die de zoogezegde « Primitieven » voor de bekoring van onze oogen gemaald hebben. Alles is hier verscheidenheid in de eenheidsformule der compositie. Hoe stemmig strookt het meubilair met het architectonisch milieu in schilderstukken zooals « De Engelsche Groetenis » door den Meester van Flémalle, « De Maria-Boodschap » door Robrecht Campin, « Giovanni Arnolfini en zijne Vrouw » door Jan van Eyck, en in de houtsneden van Albrecht Dürer, Lucas van Leyden, en zoo meer. Ieder voorwerp, iedere lijn, verkrijgt bezieling door de fijn-doorvoelde modeleering waarvan de subtiele voornaamheid hare uiterste grens bereikt in het werk van een Hieronymus Bosch.

Om verder door te dringen tot den geest der voorwerpen waarvan sprake is in de volgende bladzijden, dient men het midden te begrijpen waaruit deze voorwerpen gesproten zijn; immers gaat het hier om meer, dan naar het nuchtere uiterlijke der zaken te kijken.

☞ Men veroorlove ons dus eene kleine afwijking aangaande de esthetische beginselen, die het middeleeuwsche kunsthandwerk kenschetsen. Het ligt voor de hand dat superieure kwaliteit daarvan in bijna alle zijne uitingen het gevolg van geen louter toeval kan zijn. De kennis der proporties speelt hier een hoofdrol.

Het vraagstuk der verhoudingen heeft te allen tijde de aandacht getrokken van hen die zich bezighielden met gelijk welke kunstuitdrukking. De Egyptenaren, de Grieken, de Romeinen hebben ons gewrochten nagelaten, waarin men die rhythmische evenredigheid toegepast ziet waarvan Plutarchus, Plato, Aristoteles, Vitruvius gewag maken, en die tot basis heeft gediend van het akademisch kunstonderwijs.

Nevens deze kunst der Oudheid, doch niet zonder verband met haar, rijst de kunst op, die haar hoogtepunt bereikte in de Middeleeuwen.

Met bewonderenswaardige levenskracht bezield, zoodanig samengesteld dat hij zich kon ontwikkelen onder alle klimaten, nauwkeurig vastgestelde beginselen bezittend en ze overal toepassend, tot in de minste bijzonderheden van het menschelijke leven toe, heeft de zoo rationeele en logische stijl der Middeleeuwen meer aan 't lijf dan den louteren goeden smaak of visueele schatting der kunstenaars van dien tijd. Wij beweren namelijk dat hun smaak gesteund was op regels die hunnen grondslag hadden in eene vaste wetenschap, en dat de verhoudingen, dit wil zeggen het harmonieuze afmetingsverband tusschen de onderlinge gedeelten van een werk, alsmede tusschen de gedeelten en het geheel, volgens een geometrisch ontwerp bepaald werden. Harmonische verhoudingsregels werden niet alleen gebruikt in de groote kunst, maar in wat men hedendaags nijverheidskunst zou noemen, vonden zij ook hunne toepassing. Welke waren deze regels?

De geschreven oorkonden hierover zijn uiterst schaarsch en duister. Wat

de meesters en gezellen desaangaande zelf hadden vernomen, werd meestal door mondelinge overleveringenn voortgeleerd. De bijzonderste principen waren waarschijnlijk ontleend aan het hoofdvak bij uitstek, namelijk de bouwkunde. Deze laatste diende inderdaad als maatstaf waar alle overige uitdrukkingen van kunst en ambachtswezen naar werkten. Wat er ook van weze, het onderwerp blijft geheimzinnig en hangt waarschijnlijk samen met de vrijmetselaarsverenigingen, die in de Middeleeuwen zulken hoogen bloei kenden.

Deze vrijmetselaarsverenigingen, of broederschappen van de ambachtslieden die met bouwkunde betrokken waren, ontstonden in de X^e eeuw in Lombardije, spreidden zich in de XIIIe eeuw over de geheele christenheid en deden hunnen invloed gedurende het verder verloop der Middeleeuwen gelden.

Iedere « loge » waarin de maçonnieke vereeniging zich verdeelde, vormde eene soort « school » van bouwkundigen waarin men slechts na langen leertijd en strenge inwijding werd toegelaten ; zij bezat eigen overleveringen en werkwijzen, die men « geheimen » noemde. Een der beroemdste « logen » der XIIIe eeuw was die van Straatsburg, die door Erwin van Steinbach, bouwkundige der Hoofdkerk van deze stad, bestuurd werd en haar invloed heeft doen gelden te Weenen, Zurich, Keulen en insgelijks in onze gewesten.

Wij denken op grond van talrijke ontledingenn, waaronder die door Viollet-le-Duc in Frankrijk, door Zeising (1854) en Förster in Duitschland gedaan, dat de kunstenaars der Middeleeuwen zich van een graphisch stelsel bediend hebben dat in oude teksten de « gulden snede » (« coupe d'or ») genoemd wordt.

Plaats ontbreekt hier om in de mathematische bijzonderheden te treden waarop de ontledingenn gesteund zijn. In 't kort zij echter gezegd dat de Middeleeuwsche ambachtslieden zich naar alle waarschijnlijkheid van triangulatie bediend hebben en dat zij in den driehoek, d.i. de volmaakste geometrische figuur, de oplossing van het vraagstuk der verhoudingenn gezocht hebben.

In rekenkunde, hebben wij namelijk eene eenvoudige verhoudingsopvolging die luidt :

$$\begin{aligned} 1 : 2 &= 2 : 3 \\ 2 : 3 &= 3 : 5 \\ 3 : 5 &= 5 : 8 \\ 5 : 8 &= 8 : 13 \\ 8 : 13 &= 13 : 21, \text{ enz.} \end{aligned}$$

hetwelk kan herleid worden tot de volgende formule :

De minderterm 5 staat tegenover de hoofdstelling 8, zooals de hoofdstelling 8 tegenover het geheel 13 staat.

Dit principie vindt zijne toepassing in het opmeten en ontwerpen door middel van driehoeken. Inderdaad, indien men de voormelde verhoudingenn

tot den driehoek toepast, bevindt men dat de verhouding 5 : 8 het best de gevergte vereischten vervult. Indien men bijvoorbeeld een driehoek neemt waarvan de basis acht deelen en de hoogte vijf deelen in beslag neemt, zoo zal men eenen gelijkbeenigen driehoek gevormd hebben, waarvan de verhoudingen volgens het stelsel der « *gulden snede* » bepaald zijn. Dit princip dient als uitgangspunt om het geometrisch complex uit op te bouwen waarvan de verhoudingen der deelen tot het geheel zullen voortvloeien, in aanpassing tot grondstof en bestemming. Aldus ontstaat de statieke kern, die levende eigenschappen tot de onderdeelen en tot het geheel van het kunstgewrocht zal verleenen. In het licht dezer verklaring is het emotieve vermogen van kunst niet eene zoo geheele subjectieve zaak als men wel mag denken, maar integendeel, een samenbrengen van krachten die door een werkelijk rhythmus bezielde zijn. Het compendium van Villard de Honnecourt is in dit opzicht overtuigend.

Gedurende het Romaansche tijdperk heeft men zich liefst bediend van verbindingen van hoeken van 45 en van 60 graden.

Sedert het einde der XIIIe eeuw kwam de gelijkbeenige driehoek, ook Egyptische driehoek genoemd, in voege. De meesters van het ogivale tijdperk schijnen zich gewoonlijk van een hoek van 60 graden bediend te hebben.

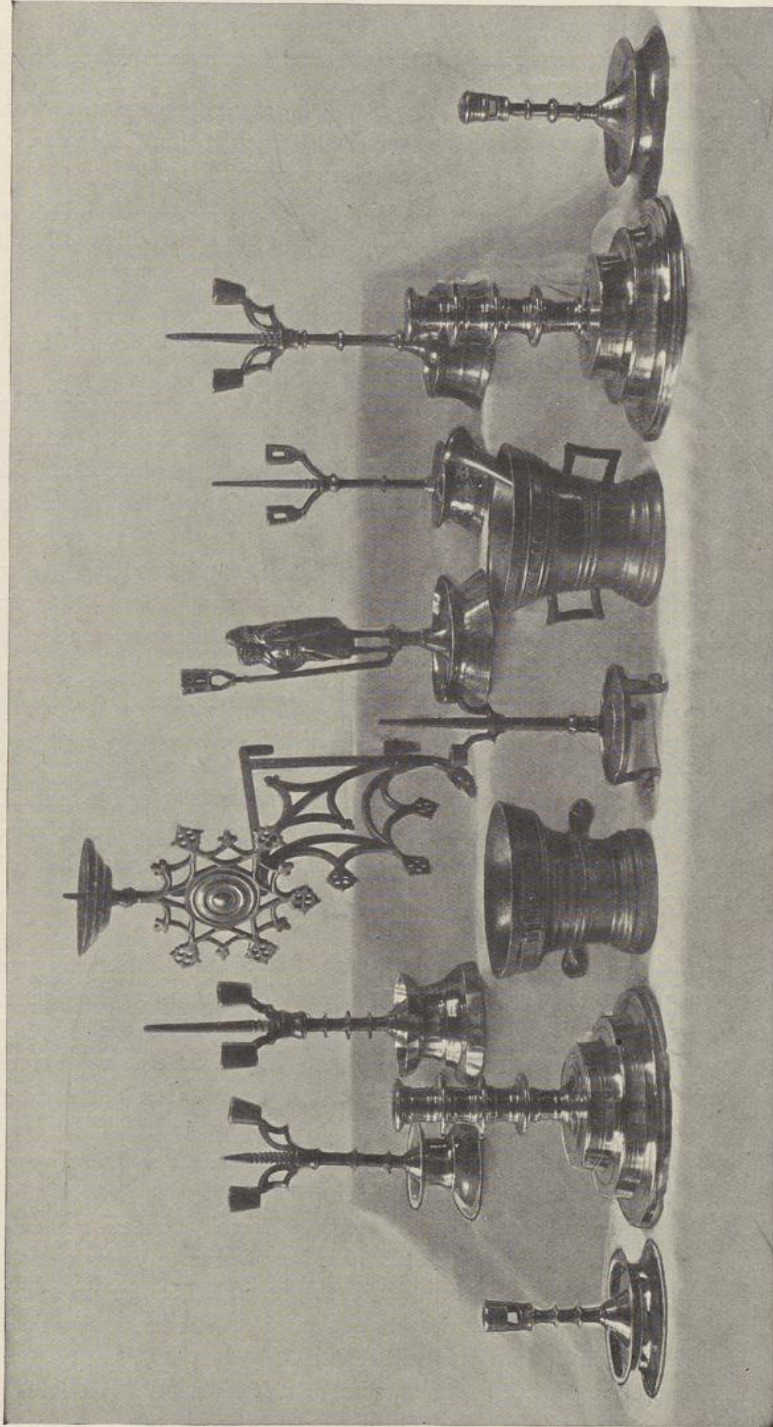
Als goede voorbeelden van harmonieuse technische behandeling volgens de vereischten van grondstof en gebruiksdoeleinden wijzen wij op de fraaie *kerkkandelaren* der XVe eeuw op plaat 85. Zij vertoonen de kenmerkende zorgvuldige geprofileerde ringen op den stengel, eenen ronden voet met symmetrisch geplaatste doorboringen en gekanteelde vetpan. De voetstukken van het eene paar rusten op neerzittende leeuwenfiguren, vol karakter in hunnen heraldischen eenvoudigen vorm.

Men merke nog op eenen prachtigen en zeldzamen *huiskandelaar* met grof-levende St. Christoffelfiguur uit het einde der XVe eeuw.

Verder nog een paar massieve *huiskandelaars* uit het begin der XVIe eeuw. Zij behoorden weleer toe aan de St. Christoffelgilde van Wuestwezel. De korte schacht rust op eenen ronden voet, die zich trapsgewijze verbreedt. Zooals de meeste gotische kandelaren zijn de versierende mouluren geheel op de draaibank verkregen. Wij meenen nergens in België zulke belangrijke exemplaren ontmoet te hebben en dit paar vormt wellicht een unicum waarop de verzameling terecht trotsch mag wezen.

De prachtige gotische *wandarm*, waarvan wij ook eene afbeelding geven, verdient bijzondere aandacht. Hij bevat de geheele synthesis der bouwkundige principen op het einde der XVe eeuw. Zulke wandarmen werden veel binnen aan de kerkmuren gehangen ; nu zijn zij zeer zeldzaam geworden. Deze die in de verzameling aanwezig is, zou wel Mechelsch werk kunnen zijn. Dergelijke lichtarmen zijn inderdaad gegoten geworden door Jan Fierens ; ondermeer, leverde hij er twaalf in 1516 voor de Kerk van St Baafs te Haarlem, die

85. KANDELAARS EN MORTIEREN. XVe EEUW

Cité de Deville

bestemd waren om onder de beelden der twaalf Apostelen bevestigd te worden. Andere Mechelsche gieters, zooals Leo van den Broeck en Jan Cauthals I en II, hebben er tal voor kerken in de Nederlanden gegoten.

Als goede voorbeelden der plaatselijke kopernijverheid uit het Renaissance tijdperk, wijzen wij op een paar groote *altaarkandelaren* met ronde geribte gele- dingen te Mechelen vervaardigd. Ook nog op een paar altaarkandelaren uit den Vlaamschen Baroktijd: de voetstukken zijn driehoekig en opgeluisterd met engelenhoofden; De slanke stengel is balustervormig van boven met vaasvormige geleiding van onder.

Verder verdient een fraaie *huiskandelaar* uit het beste tijdperk der Renais- sance opgemerkt te worden; het strenge gotische profiel dat het voetstuk van den XVe eeuw- schen kandelaar kenmerkte, is hier vervangen door eenen bollen vorm; de steel is balustervormig, met sierlijke zwellingen en geprofileerde schijfvormige ringen.

De verzameling bevat ook verscheidene XVIIe-eeuwsche *kaarsenkronen* van verschillende afmetingen, waaronder eene 18-armige kroon, gerangschikt in twee verdiepingen. Zulke hangluchters kenschetsen zich door een zeer spre- kend onderdeel, namelijk door eenen grooten glinsterenden bol, welke dient om het geheel in loodrechte richting te houden en om tevens de verschillende lichten menigvuldig te weerspiegelen. De met veel gratie in S-lijn neergebogen armen, zijn ook kenmerkend. Om de lichtwerking te vergrooten, werd de kogelvormige beëindiging gepoetst, wat wel in den smaak viel der Nederlandsche huismoeders met hun spreekwoordelijke zindelijkheid. Zulke kaarsenkronen werden ook in kerken geplaatst, zooals menig schilderstuk der XVII^{de} en XVIII^{de} eeuw ons toont.

∞ VIJZELS. — Hedendaagsch worden specerijen industrieel gemalen in den handel gebracht, en vijzels zijn dus in onbruik geraakt. Vroeger jaren kon geen huisgezin een vijzel missen; hij werd dikwijls als huwelijksgeschenk aangeboden. In oude inventarissen vindt men hem vermeld als « metalene cruymorsere », tusschen den inboedel der « eetcamere ». Een der oudste be- kend draagt het jaartal 1486 en is Italiaansch; hij berust in het « Victoria and Albert Museum » te Londen. De oudste bekende Mechelsche vijzel draagt den naam van Petrus van den Ghein met het jaartal 1532.

Vermelde jaartallen moeten in overweging genomen worden om de twee volgende vijzels in de verzameling Claes naar verdienste te waardeeren. Bei- den zijn hoogst waarschijnlijk prijzen geweest door gildebroeders op schutters- prijskampen gewonnen. Beide verdienen geplaatst te worden naast de beste voortbrengselen van de Dinantsche school der XIV^{de} en XV^{de} eeuw.

De eene is ongeveer 14 1/2 centimeter hoog. Het lichaam is met streng go- tisch lijstwerk omtrokken. De handvatsels zijn zeer zeldzaam van vorm, elk

bestaande uit eene bronzen vuist. Het opschrift in gotische letters luidt :

«SANCTA KATHERINA ORA PRO NOBIS MCCCCXCVIII» (1498)

Naast het opschrift ontwaart men eenen kruisboog. Volgens de teekening van het monogram onder den kruisboog aangebracht, hebben wij een sterk vermoeden dat dit stuk van Antwerpschen oorsprong is.

De andere vijzel is ongeveer 15 centimeter hoog en in strengen, doch buitengewoon zwerigen vorm, getrouw aan de principen der beste bronstechiek opgevat. De versiering bestaat in hoofdzaak uit een nerveus profiel, dat zijne volle uitdrukking verkrijgt door zorgvuldig berekende gotische banden. De handvatsels zijn in grondvorm rechthoekig ; hunne horizontale en vertikale lijnen zijn echter bolvormig uitgediept en verleen een karaktervolle afwerking aan dit keurig geheel. De randversiering draagt wapenschilden en het opschrift :

«IHECUS MARIA IOHANNIS MCCCCII» (1502).

Een derde vijzel uit het einde der XVI^{de} eeuw, alhoewel van eenvoudiger vorm, vestigt niettemin de aandacht door zijn archaïek voorkomen. Hij is ongeveer 16 centimeter hoog. Hij draagt geen opschrift. Het lichaam wordt in het midden door twee takken omvat ; deze takken zijn schroefvormig naar elkander toegedraaid en de torseeringen aan elk uiteinde vormen de handvatsels.

Van de weinig gekende Antwerpsche kopergieters bezit de verzameling Claes eenen gejaarmerkten vijzel (hoogte : 10 centimeter). Hij is eenvoudig met bolle banden versierd («cordons») en draagt het opschrift :

«PASCHIER MELLIAERT ANTVERPIAE ME FUDIT 1691»

Deze gieter, geboortig van Houthem, werd in 1677 als poorter der stad Antwerpen opgeschreven, volgens de officieele stukken die hem aantoonen als voor notaris den eed aflegend van aan de fiscale verordeningen der stad te zullen voldoen. (Scabinale protocollen, 1696, I, sub Van der Meeren. Paschier Melliard clockgieter in St.-Jansstraet juravit in forma van thol.).

Als technische bijzonderheid merke men op dat de gieter, voor het vervaardigen van goede stukken, telkens eenen specialen vorm moest maken, die na de geut vernietigd werd. Vijzels van zulken aard waren kostbare geschenken, zoowel uit hoofde der grondstof als door hun kunstgehalte. De prijs ervan moet steeds vrij aanzienlijk geweest zijn, zoodat zij alleen binnen het bereik der gegoede klassen waren.

Verder dienen wij de drie volgende eigenaardige vijzels te vermelden, die, als hunnen vervaardiger, den naam vertoonen van hem, die de verzameling van het Museum « De Gulden Spoor » aanlegde :

De eene vijzel is 13 centimeter hoog ; hij is versierd met een fries van loofwerk in Renaissance stijl, met opschrift :

« FRANS CLAES GHOOT MY VOOR MATYS EN YKEN SYN HVYS-VROU 1610. »

Dit stuk draagt dus den naam van den gieter, alsmede de namen van het echtpaar dat het als huwelijksgeschenk ontving.

86. KOPERWERK. XVe EEUW

Cliché Delville

Niettegenstaande alle inspanning om archeologisch nuchter te blijven, kan men niet nalaten even te mijmeren over de wisselvalligheden die dit voorwerp te beurt vielen sinds het den huiskring van het echtpaar Bockel binnenkwam.

De twee overige vijzels (elk ongeveer 10 centimeter hoog zijn versierd met friezen in Renaissance stijl.

De eene heeft als opschrift :

« FRANCHOYS CLAES GHOOT MY ANNO MDCV »

de andere :

« FRANS CLAES ME FECIT ANNO 1587. »

Was Frans Claes een Antwerpsche kopergieter ? Wie gelast zich hier licht in te brengen ?

☞ Wat de verdere gegoten bronzen stukken der verzameling aangaat, spijt het ons zeer bij plaatsgebrek niet verder te kunnen uitbreiden over de fraaie typen van *ketels* en tweetuitige *sacristybekkens* (aquamanilles, « verseer-

beckens »), die de verzameling bevat. Deze voorwerpen hebben niet meer dan een omtrek en aardige vormen, maar hoe onberispelijk is er de teekening van !

Tal van soortelijke voorwerpen zijn te Mechelen vervaardigd geworden en in massa uitgevoerd. De vorm der ketels is bijna onveranderd gebleven sinds hij in het Romeinsch tijdperk aangenomen werd. Hij is voortreffelijk voor het gebruik op groote haardsteden en zoo wordt hij in ijzer nog steeds gegoten in de ijzerfabrieken hier te lande, voor uitvoer naar koloniën en streken waar open vuren gebruikt worden.

Men merke ook het kunstig uitzicht op der groote bronzen *gewichtendoos* met eigenaardig handvat. De doos is met graveerwerk bedekt en bevat een stel gewichten, die alle in elkander passen. Dergelijke voorwerpen werden in Duitschland en namelijk te Nurenberg vervaardigd. Een groot aantal echter draagt het Mechelsch wapenschild met drie palen, of de Antwerpsche hand.

Een der fijnste produkten onzer Vlaamsche kopergieters zijn echter de sierlijke TAFELBELLEN geweest die, in de XVIe en XVIIe eeuw bijna uitsluitend te Mechelen en te Antwerpen vervaardigd zijn geworden. De verzameling Claes bevat verscheidene zeer goede exemplaren dezer bijzondere kunstnijverheid. De fijnste bellen zijn natuurlijk op bestelling gemaakt geweest voor particulieren, gilden en wereldlijke of godsdienstige genootschappen. Zij vormen alsdan « unicums » waarvan de geutmantel moest vernietigd worden om er het gegoten stuk uit te voorschijn te halen. De prijs van zulke voorwerpen moet aanzienlijk geweest zijn en in den inboedel der XVIe-eeuwsche woonkamer, werden zij voorwaar aanschouwd als pronkstukken. Rond 1895 begon men ze in Frankrijk ijverig te verzamelen ; lijsten werden opgemaakt van de gekende exemplaren. F. Donnet in zijn werk « Les cloches d'Anvers » geeft eene lijst van 21 gekende tafelbellen, gegoten door Johannes a Fine (Jan van den Eynde), die deels te Mechelen en deels te Antwerpen werkzaam was als uitmuntend koperen bronsgieter. Zij zijn gedateerd van 1544 tot 1555. Dr. G. Van Doorslaer (« L'Ancienne Industrie du Cuivre à Malines ») vermeldt eene bel van Johannes à Fine van 1533 en eene van 1556.

Een der fraaiste en oudste gekende bellen is die welke aan Willem van Liere, Burgemeester van Antwerpen toebehoorde, en nu in het Museum Vleeschhuis berust. Zij draagt het jaartal 1531 en werd gegoten door den Mechelaar Cornelius Waghevens, die zich in voornoemd jaar te Antwerpen kwam vestigen.

Op de tentoonstelling te Mechelen van Oude Kunst in 1911 waren er 87 bellen vereenigd, waarvan er 46 waren die eenen naam vermelden ; van de gelijkvormigheid van letters en gebruikte voorstellingen konden zij allen, met uitzondering van vier, tot Mechelsche gieterijen toegeschreven worden.

Vele kerken zijn nu nog in het bezit van dergelijke kleine bellen ; zij waren dus bestemd voor godsdienstige plechtigheden, als om dienst te doen in woonhuizen en op vereenigingen van genootschappen.

In de verzameling Claes vinden wij de volgende exemplaren :

Bronzen tafelbel, « De Blijde Boodschap » figureerend.

Het handvatsel is gevormd door drie, rug aan rug opgestelde Cupido's. De opschriften vermelden : 1° rond het bovenste gedeelte : « LOF GOD VAN AL » 2° rond den voet : « PETRUS GHEINUS ME FECIT 1588 » en het wapenschild van Mechelen.

Bronzen tafelbel, versierd met de volgende voorstellingen : Adam en Eva, Knielende Engel, St. Sebastiaan met pijlen doorschoten, St. Joris, Ooievaar, St. Michiel, Dansende Beer. De opschriften luiden :

« LOF GOD VAN AL » en « GHEGooten int iaer MDLXIV »

Het handvat bestaat uit twee rechtstaande, rug tegen rug geplaatste Cupido's. Men bemerkte de eigenaardige nevenstelling van godsdienstige, steeds nog in gotischen trant opgevatte voorstellingen, en onderwerpen aan de klassieke cultuur ontleend, onder den invloed van het steeds groeiend humanisme.

De volgende tafelbellen vormen eene eigenaardigheid, door dat zij den naam vermelden van hun huidigen bezitter :

Prachtige *bronzen tafelbel*, met langwerpige ronde handvat, versierd met vier medaillons en boord waarop : Krijgers te paard, Dansende Beer, en andere mythologische voorstellingen. Kleine fries met gotisch loofwerk. Opschrift « FRANCHOIS CLAES HEEFT MY GEGOTEN 1608 ».

Bronzen tafelbel, versierd met medaillons en fries met ruiters en mythologische voorstellingen. Opschrift : « FRANS CLAES ME FECIT 1601 » en « LOF GOT VAN AL ».

Bronzen tafelbel, versierd met fries voorstellende een Beer, een Paard, een Krijger, een Hert, een Leeuw. Opschrift : « FRANS CLAES GOOET MY 1591 ».

De dieren waarvan hierboven sprake is, zijn waarschijnlijk ontleend aan de gekende voorstelling van Orpheus, de dieren onder de begoocheling zijner muziek brengend. Dit tooneel komt dikwijls op bellen voor. Soms wordt een kleine aap toegevoegd, die op twee stokken krabt in nabootsing van den altviool spelenden Orpheus. Hoe leuk komt de satierische geest onzer voorouders bij het vervallend gotisch tijdperk hier nog eens opduiken ! Mgr. Barbier de Montault dacht in de Orpheusfiguur eene zinnebeeldige vertolking te vinden van den lofzang « Benedicite omnia opera Domini Domino » (Cte de Marsy. « Les sonnettes des fondeurs malinois »).

Stippen wij hier ook aan dat bij de eerste Christenen, Orpheus de dieren bekorend met het bespelen van luit of lier, een symbool was van den Heiland, de driften der menschen temmend en de menschen tot zich trekkend door de zoetheid van zijn leer.

☞ Onder eene menigte andere koperen voorwerpen, waaronder een zeldzame Lod. XIVe *keerssnuitstaander* op hoogen voet zooals men ze meer in zilver tegenkomt, vermelden wij nog een prachtigen geelkoperen *zonnewijzer* met wijzerstang uit de XVIIIe eeuw. Hij is versierd met uitgesneden en gegraveerde ornamenten draagt het opschrift: « MYN H. DE WITTE VAN OORDEGHEM MECHELINÆ ».

87. KOPEREN SCHOTELS EN KANDELAARS. XVe EN XVIe EEUW Cliché Delville

Een fraai, massief geel-koperen *paard* verdient ook de aandacht door zijn onverwachte naieve en toch zwierige houding. Ons dunkens dagteekent het stuk uit de XVIIe eeuw. Het werd uit de Schelde gehaald gedurende de kaaiwerken van 1884. (Hoogte: 17,50 centimeter).

☞ Thans komen wij tot de GEDREVEN koperen stukken.

Vooreerst eenige woorden over de verzameling gotische OFFERSCHOTELS. Meestal wordt aangenomen dat deze voorwerpen uit Duitschland ingevoerd zijn geweest. Als bijzonderste centrum van herkomst vermeldt men Augsburg, Brünswijck en voornamelijk Nürenberg, wier « Beckenschlägern » een zeer groot aantal van deze schalen hebben voortgebracht. In tegenstelling met de uit edele metalen vervaardigde schalen, zijn zij niet met de vrije hand gedreven, maar in metalen matrijzen geslagen; de boorden werden door middel van stalen stempels met monogrammen van Christus, traceeringen, of kruisbloemen versierd. Alvorens het matrijswerk te beginnen werd den hoofdvorm, bol van buiten, hol van binnen, op de draaibank door uitdrijven (« emboutissage ») met klauwen (« mandrins ») verkregen. Dit geldt natuurlijk voor de gewone stukken met voorstellingen, die men telkens met zeer weinig verschil in de uitvoering tegenkomt. Echter zijn er steeds prachtexemplaren,

geheel of gedeeltelijk met de vrije hand, gedreven geweest. Of men offerschotels, geheel op de Duitsche gelijkend, in onze gewesten vervaardigd heeft, is een vraagstuk dat nog geen duidelijke oplossing gekregen heeft. Ons dunkens zijn de schotels uit het einde der XVe eeuw en uit de XVIe eeuw meest alle uit Duitschland afkomstig. De randschriften en de stijl der versiering wijzen hier duidelijk op. De oudste exemplaren vertoonen bloemen en symmetrische ornamenten, gerangschikt volgens een kringvormige compositie. Door kunstig aangebrachte knorren op navel en randen, krijgt het geheel een centrifugaal-ronddraaienden bewegingsvorm, die deze voortbrengselen eene buitengewone decoratieve waarde verleent. Op het einde van het gotisch tijdperk gebruikte men figuren, b.v. een zittend vrouwenbeeldje met een bloempje in de hand. Onderwerpen uit het Oude en Nieuwe Testament werden ook veel gebruikt. Later, onder den invloed der klassieke kunst komen grotesken, medaillons, wapens enz., tot stand.

Het staat vast dat men offerschotels in het Vlaamsch gedeelte van het land vervaardigd heeft. Was er op de veiling Lambert in 1927 geen schotel voorhanden met het merk der stad Yperen? Vlaamsche schotels schijnen echter meerendeels in het tijdperk der Renaissance en later vervaardigd te zijn geweest, zooals trouwens de beste Dinantsche exemplaren ook. In onze gewesten (Dinant inbegrepen), werd de mekanieke behandeling zooveel mogelijk uitgeschakeld. Onze vakmannen drijven, ciseleeren, graveeren evenals de goudsmid; zij hanteeren den klinkhamer en de graveerstift, terwijl de matrijzen slechts nu en dan gebruikt worden. De dubbele arend die men soms op schotels ziet, maakt het stuk niet noodwendiglijk Duitsch. De Dinanteezen hebben dit motief ook veel gebruikt; het is trouwens aan hunnen eigen stadszegel ontleend.

Gotische schotels zijn dikwijls in zones met fraaie letters rondom versierd, waarvan de beteekenis ons ontsnapt. Sommige oudheidkundigen verklaren dat die letters alleen tot doel hadden het oog te behagen. Zijn zij daar zoo zeker van? Wij willen enkel terloops de aandacht vestigen op het feit dat soortgelijke opschriften, enkel uit letters van het alphabet samengesteld, ook op oude klokken voorkomen. Het schijnt ons toe dat zij ongetwijfeld eene symbolische beteekenis hebben. Reeds in de IXe eeuw besprak Remy d'Auxerre het alphabet als symbool gebruikt en hij vindt er de bevestiging in der bestanddeelen van het geloof dat men aan de neophieten onderwees: « *Quid autem per alphabetum nisi initia et rudimenta doctrinæ sacræ intelligi convenit?* » (Jos. Berthelè. *Essai sur l'Art Campanaire en Poitou du XIIIe au XIXe siècles*).

De symbolische beteekenis die gehecht wordt aan het alphabet door den Bisschop in de assche afgeteekend bij de inzegening der kerken, valt ons ook te binnen. Hiermede is echter het vraagstuk aangaande de letters voorkomende

op gotische schalen, niet opgelost. Daarenboven staan de letters op deze laatste niet in alphabetische volgorde. Was deze manier van versiering eenvoudig eene nabootsing der Arabische letterteekens voorkomende op koperwerk uit Mesopotamië en Egypte? Desaangaande neme men in overweging dat de Oudheid eenerzijds en het Oosten anderzijds, de twee polen zijn geweest, die de Middeleeuwsche cultuur bestendig hebben aangetrokken.

De exemplaren in het Museum Claes, ter toelichting van het voorgaande, zijn de volgende:

Een zeldzaam klein geelkoperen gotisch offerschaaltje. In het veld op den bodem, het Jesuskind.

Een prachtige geelkoperen gotische offerschotel. In het veld, de « Druiventrosdragers », omringd door de spreuk: « IC WART DER IN FRIEDE », viermaal herhaald.

Eene geel-koperen gotische offerschotel, met St. Joris in het midden. Breede omlijsting van distels en boord van kruisbloemen.

Een geel-koperen gotische offerschotel, met in het midden St. Christoffel omringd met eenen dubbelen kring van gotische letters en boord van traceeringen.

Eene eigenaardige geel-koperen gotische offerschotel met « Adam en Eva » langs den buitenkant, op den bodem gedreven.

Eene gotische offerschotel in roodachtig koper met afbeelding van St. Joris in het midden.

Twee merkwaardige diepe geel-koperen schalen (« *cúvelles* »), de eene met een St. Joris versierd, de andere met een St. Sebastiaan. St. Joris is een geliefkoosd onderwerp voor schalen en schotels. Het zou niet van belang ontbloot zijn de evolutie na te gaan van deze heiligen-figuur sedert haar prototype in de Koptische Kunst (395-640 A. D.) ontstond met Horus, den Zonnegod, als Romeinsch ruiter voorgesteld eenen krokodil met de speer doorstekend.

☞ Uit het overgangstijdperk van Gotiek tot Renaissance, bezit de verzameling Claes verscheidene gedreven *acolietskandelaars*, waaronder twee paar. Het voetstuk en de vetpan, alsmede het bolvormig versiersel in het midden van den steel, zijn met knorren versierd. Op den steel zelve zijn ruiten aangebracht. Soortelijke kandelaars vindt men in de St. Anna Kerk te Brugge.

☞ Wij zullen hier niet bij de *beddewarmers* stilstaan, die een beetje overal in de zalen van het Museum Claes te zien zijn. Die glimmerende voorwerpen, die steeds hunne plaats nabij den haard in vroegere tijden hadden en die menig rhumatiekljder nu nog wel nuttig zou vinden, waren dikwijls zeer kunstig versierd. Ziehier eene korte beschrijving van eenige:

Geel-koperen deksel van bedverwarmpan met druiventrosdragers (Josuë en Caleb), en omlijsting van ranken, Opschrift:

« WYLT GHY LANGE LEVEN
« SO ERT GODT VOORWAR » (Aanvang XVIIe eeuw)

Geel-koperen deksel van bedverwarmpan. De versiering bestaat uit een gedreven rozet in het midden, met rondom eenen boord van kleinere rozetten door middel van doorboringen aangebracht. Het stuk draagt het jaartal 1599. *Geel-koperen bedverwarmpan*. In het midden een hart met kroon daarboven; twee boogschutters aan beide kanten. Breede omlijsting van harten en bloemenranken (XVII^{de} eeuw).

Cliché Delville

88. GEDREVEN EN GEGOTEN KOPERWERK DER XVIe EEUW EN XVIIe EEUW

Wij zouden nog vele stukken kunnen vermelden, maar willen ons tot de volgende belangrijke exemplaren bepalen, die alle prachtige voorbeelden zijn van « repoussé » koperwerk.

Uit de kapel, een gedreven geel-koperen *plaatje*, de Heilige Drievuldigheid voorstellend. Het plaatje is achthoekig en omzoomd met eene fraaie omlijsting van palmsieraden. Zeer goed Vlaamsche werk uit de XVIIe eeuw voorwaar! De uitvoering is net zoo keurig als voor zilver het geval mocht wezen.

Uit de kapel, een prachtige *kerklantaarn* in gedreven geel koper. Zij is rond van vorm. De versiering van het kapsel bestaat uit drijfwerk en doorboringen in de gedaante van leeuwen, rozetten en ruiten. De onderplaat vertoont een wapenschildje tusschen twee griffoenen, alsook het merk met de Antwerpsche hand. Het geheel is omsloten met hoornen plaatjes in vierkante lijstjes

gevat. Het stuk dagteekent uit de XVIIe eeuw. In de groote St Christoffelzaal vindt men een Vlaamsch *marktemmertje*, met datum 1642.

Twee kleine koperen voorwerpen zijn zeker niet onverdienstelijk. Het eene is een geel-koperen *eetbakje* van een XVIIe-eeuwsche vogelkooi, met prachtig gedreven versiersels; het bovenste conische gedeelte vertoont een wildemanshoofd tusschen loofwerk; op het eigenlijke bakje is rondom doorvlochten lijst-

89. VUURSCHERM. XVIIe EEUW

Cliché Delville

werk aangebracht. Het andere voorwerp is eene kleine *brillendoos*, ovaal van vorm en met gegraveerde arabesken versierd; op de zijde ziet men het volgende opschrift:

« A^o 1578 SIT NOMEN DOMINI BENEDICTUM N. V. D. A. »

Bijzondere aandacht verdient een prachtige *gensterscherm* der XVIIe eeuw. (Hoogte: 42 centimeter. Breedte: 65 centimeter). Een uitzonderlijk stuk (Pl. 89). De versiering bestaat uit loofwerk, afwisselend met drie medaillons, elk een mannenhoofd vertoonend in den Italiaanschen klassieken trant. Men vergelijkte dit merkwaardig stuk met de allerbeste Dinantsche voortbrengselen der XVIIe eeuw in het Jubelpark-Museum te Brussel of in het Curtiusmu-

seum te Luik berustend. Een ander belangrijk stuk is een groote rood-koperen *voorraadbak*, 66 centimeter hoog, uit de XVII^{de} eeuw, waarvan het deksel met fraaie bolle plooiën versierd is.

Verder nog een geel-koperen *handfonteintje* met tinnen versiering en schelpvormige schaal, uit het Lodewijk XIV^{de} tijdvak; eene fraaie vogelkooi met gedreven bloemsieraden; een paar groote gedreven geel-koperen *lichtarmen* uit het overgangstijdperk, tusschen Lodewijk XIV en Lodewijk XV, en om te eindigen een allerprachtigste groote *verkoelbak* in bolle plooiën, gedreven

90. KOELBAK. XVIIe EEUW

Cliché Delville.

met leeuwenkoppen en op klauwen rustend, een der beste soortgelijke voorwerpen uit de XVIIe eeuw. Dit stuk doet onwillekeurig denken aan Jordaens' meesterwerk «De Koning drinkt!» (Museum van Schoone Kunsten te Brussel). Op het eerste plan, voor de rijkvoorzien tafel, staat een monumentale verkoelbak met statige kruiken, waarvan de inhoud reeds duidelijk het vroolijke gemoed der dischgenooten beïnvloed heeft.

II. VOORWERPEN IN IJZER

Om Middeleeuwsch ijzerwerk naar verdienste te schatten, moet men een algemeen denkbeeld hebben van de manier waarop het verkregen werd.

Men gebruikte kleine Catalaansche smeltovens om de ertsen tot den metaaltoestand te herleiden. Deze eerste bewerking leverde de metaalslakken, die echter opnieuw gesmolten moesten worden om de vreemde bestanddeelen

af te drijven (affineering, d. w. z. verwijdering van koolstof en zuurstof).

De stukken metaal die aldus gevormd werden, waren ternauwernood smeltpaar, zelfs bij de hoogste temperatuur die men toen verkrijgen kon; zij waren echter goed kneedbaar en werden door middel van groote stamphamers (« martinets »), die men sedert de XIII^{de} eeuw door waterkracht in beweging bracht, gesmeed. Zodoende werd het ijzerschuim verwijderd en het ijzer zacht, pletbaar en veerkrachtig. Het verkregen produkt vormde kleine brokken ijzer, die de smid eigenhandig door krachtig hanteeren van den smidshamer, moest verwerken tot staven of platen. Dit herhaaldelijk smeden en wellen maakte het ijzer bijzonder buigbaar en vast; dit verklaart de bijzondere eigenschappen die Middeleeuwsch ijzer kenschetsen en die het den tand des tijds en de inwerking van water en lucht hebben doen trotseeren. IJzer van zulke uitmuntende hoedanigheid kan gesneden, gebeeldhouwd, gegraveerd, gevijld en gepolijst worden. Om staal te maken, plaatste men een kleine hoeveelheid gesmeed ijzer in gesloten smeltkroezen met eene juist-genoegzame hoeveelheid koolstof, stukken hout, of groene bladeren; tusschen haakjes gezegd, dat men deze methode nu nog gebruikt om staal van bijzondere hoedanigheid te maken! Het temperen, zoowel als de kunst om twee stukken gefatsoeneerd ijzer in den smidsoven aaneen te hechten, kenden voor den Middeleeuwschen kunstsmid en slotenmaker geen geheimen. De kunst om gegoten ijzer zacht te zetten en het met scherpe werktuigen te fatsoeneeren, kwam slechts in de XVIII^{de} eeuw tot stand, dank zij de opzoekingen van Réaumur (1722).

Bespreken wij eerst een *tabernakeldeurken* der XV^{de} eeuw in gesmeed ijzer, met zeer kunstig afwisselend in elkaar gebrachte staven (Pl. 91). Dit voorwerp (hoogte: 56 centimeter: breedte: 37 centimeter) maakte eertijds deel uit van een « tabernaculum », of kast met sterke sloten, waarin het Corpus Domini bewaard werd. Tot in het begin der XVI^{de} eeuw stond het tabernakel niet in het midden der « predella » op het altaar; het was ingemetseld in den Kerkmuur achter of nevens het altaar, meestal langs de zijde van het Evangelieboek. Dit is namelijk het geval in de kerk van Onze-Lieve-Vrouw te Hal en in de kapel van de Heilige Verona te Berthem, nabij Leuven. In de XIV^{de}, XV^{de} en XVI^{de} eeuw werd het Heilig Sacrament des Altaars ook dikwijls bewaard in een geheel afgezonderd steenen gebouwtje in den vorm van een toren, dat opgericht was in de nabijheid van het altaar. In de kerk van Onze-Lieve-Vrouw te Kortrijk vindt men een zeer fraai gotisch tabernakel van deze soort. Een dergelijk tabernakel uit het Renaissance tijdperk bevindt zich in de St.-Leonardus Kerk te Zoutleeuw: de tien verdiepingen, waaruit het is opgetrokken reiken tot aan het gewelf der kerk. Men verontschuldige ons eenigzins over dit onderwerp te hebben uitgeweid, aangezien wij door het geven der voorgaande bijzonderheden, het groot belang wenschen te doen uitschijnen van dit traliewerk. De tabernakels waarvan soortelijk traliewerk eens

deel uitmaakte, werden steeds met de grootste zorg vervaardigd en het is dus ook niet te verwonderen dat het stuk ijzerwerk waarvan hier sprake een der puikste exemplaren vormt van Middeleeuwsche ijzersmeekunst. De staven loopen overhoeks en zijn vierkantig in doorsnede. Zij zijn met hunnen scherpen kant naar den toeschouwer gericht om het lichteffekt te vermeerderen. Het raam waarin de staven gevat zijn is versierd met dubbele rozetten. Het

91. GESMEEDE TABERNAKELDEUR
XVe EEUW

GESMEEDE VALK
XVIIe EEUW

Cliché Delville

geheel draagt sporen van verguldsel. Het is een uiterst zeldzaam voorbeeld van eene soort ingewikkeld traliewerk uit dooreen strengelende staven gevormd (« grilles entrelacées »), dat slechts bij uitzondering werd toegepast, gezien de moeilijkheden die aan de uitvoering ervan verbonden waren. De staven zijn niet achter elkander gevlochten: doch de stijlen dringen beurtelings in de dwarsijzers, en de dwarsijzers in de stijlen, waardoor het geheel op buitengewone wijze versterkt wordt.

Dergelijk traliewerk was nooit van groote afmetingen. Uit den aard der samenstelling kan men het overgroot aantal malen afleiden dat het stuk terug den smidsoven in moest om de openingen in de staven aan te brengen, andere staven te buigen, te plaatsen en iedere verbinding deugdelijk te smeden, dit

alles zonder het metaal door het herhaaldelijk verwarmen te verbranden. De weloverwogen samenstelling en de zuiverheid van uitvoering maken dit traliewerk tot een der belangwekkendste voorwerpen van de verzameling ijzerwerk.

De vermaarde Fransche slotenmaker Mathurin Jousse (XVIIe eeuw) aanschouwde het vervaardigen van dit soort traliewerk als het moeilijkste dat zijne kunst aanbood en wijdde er een uitvoerige beschrijving aan toe in zijn standaardwerk « La fidèle ouverture de l'Art du serrurier ». (A^o 1627)

Om zich te vergewissen van de ongelooflijke vaardigheid der ijzersmeden in de Middeleeuwen en uit het tijdperk der Renaissance, biedt de verzameling Claes eene rijke keus sleutels en sloten waarvan wij ongelukkiglijk bij plaatsgebrek slechts enkele types kunnen afbeelden. In deze soort van voorwerpen schijnen de vroegere bewerkers van het ijzer hunne behendigheid, wetenschap geduld en verbeelding te hebben uitgeput. De sleutel wordt een kunststuk van zeer verheven aard, de fraaiste specimens der goudsmee kunst gelijk. Bij de beste voorbeelden zijn de stengel, de ring en de baard uit eene en dezelfde massa ijzer gesmeed. Na het algemeen profiel door de vijl verbeterd te hebben, en de ronde gedeelten op de draaibank zuiver gemaakt te hebben, heeft de ambachtsman er den ring van doorboord en volgens de verlangde teekening met drillboor en zaag opengewerkt, waarna hij er rond beeldwerk heeft op aangebracht door middel van beitel, guts, vijl (sedert het einde der XIV^{de} eeuw) en drijfijzer. De baard ontvangt de nauwkeurig berekende, zoo geheimzinnig uitziende insneden en doorboringen, waarvan elk aan een der beugels in het binnenste van het slot moet beantwoorden.

Gedurende de Middeleeuwen werden de sloten nimmer in het houtwerk der deuren of meubels geborgen. Men vestigde ze buiten op het hout en plaatste tusschen dit laatste en het ijzer een stuk rood laken of vilt. Zij waren steeds zichtbaar en het was niet mogelijk gebreken van materiaal of uitvoering weg te moffelen. De ambachtsman was dus verplicht het slot tot een architectonisch element te verheffen en behoorlijke versieringsschikkingen te vinden in overeenstemming met materiaal, voorwerp en plaats.

Het ijzer toont zich van natuur sterk. De Middeleeuwsche vakman verzwakte die sterkte niet door nutteloos krommen of buigen. Hij was ten volle bewust dat hoe eenvoudiger de versieringen, hoe bevalliger zij zijn. Daar de loodlijnen altijd meer in het oog springen dan waterpaslijnen vond hij het gebruik der eerste verkieslijk.

Het feit, dat ijzer sedert het begin der XIXe eeuw zoo geheel onder den invloed van het machinisme gekomen is, heeft er ons toegebracht voorwerpen uit ijzer vervaardigd, die niet tot de schoon-smederij behooren, te aanzien als hebbende weinig gemeen met kunst. In de Middeleeuwen echter ontvangt elk voorwerp in de handen van den ambachtsman, een eigen « cachet ». Steeds

steunend op de onwrikbare stelregels, die bestendig overgeleverd werden van af de VIIIe en IXe eeuw, toen alle technische kennissen van eene uiteengerukte wereldbeschaving eene schuilplaats in de kloosters hadden gevonden, bracht de slotenmaker vormen tot stand in verhouding met het doel dat een gegeven voorwerp moest vervullen en met den aard der gebruikte grondstoffen.

De versiering werd berekend om vorm en grondstof te vertolken, om functie te onderlijnen en te steunen. Gedurende de beste tijdperken, in 't bijzonder gedurende de XIIIe eeuw, wordt ijzerwerk gekenschetst door een onwrikbaar rationalisme: versiering gegrond op constructie.

Men diene daarbij in overweging te nemen dat het ijzer tot in de XVIe eeuw wegens de groote moeite die met zijne vervaardiging gepaard ging, een kostelijk metaal was. Het is dus niet te verwonderen dat men het met zulk een zorg bewerkte en er de fraaiste vormen aan gaf. Gedurende de Middeleeuwen kwam het slechts voor in de huizen der rijken; ijzeren traliewerk en sloten waren weeldeartikelen. Aldus heeft de hoogste kunstsmaak zich geuit in die tallooze slotplaten, sleutels, hekken of afsluitingen, deureklopers, enz., 't zij dat zij versierd zijn met heraldische monsters en heiligenbeeldjes, of later met zeenimfen, saters, putti, griffoenen en maskers, toen het Olympus in den geest der hoogere standen de godsdienstige voorstellingen verdrongen had.

Toen koper in de XVIIIe eeuw overvloediger werd, genoot het natuurlijk de voorkeur in het vervaardigen van talrijke huishoudelijke voorwerpen, in bouw- en timmerbenodigdheden. Het liet zich namelijk veel gemakkelijker bewerken dan ijzer zoodat het maakloon zeer verminderd werd. Onder den druk der concurrentie werd het edele vak van den ijzerbewerker trapsgewijs gedood en verviel ten slotte tot ijzerkramerij (« quincaille »).

Ruimte ontbreekt om in bijzonderheden te treden aangaande iedere soort van voorwerpen waarvan deze verzameling ijzerwerk zoo rijk voorzien is. Eene droge catalogusopsomming zou immers geen zin hebben. Men moet de charme van deze voorwerpen, de stille overpeinzing waartoe zij verlokken, gesmaakt hebben om de redenen te begrijpen die Ruskin en Morris ertoe geleid hebben in het verleden het heil tegen het verval van den publieken smaak te gaan zoeken.

Terloops vestigen wij de aandacht op twee hooge *huiskandelaars*; deze dunne spichtige dingen werden naast den haard of in de hoeken van het vertrek geplaatst. De eene dagteekent uit de XVIIIe eeuw; de andere is uit de XVIIe eeuw. Deze laatste steunt op een ijzeren driepikkel; de kaarshouder is verstelbaar. Een derde kleinere *kandelaar* met dubbele kaarsarm is een zeldzaam voorbeeld der XVI-eeuwsche verlichtingstoestellen zooals men ze op tafel of ander meubel plaatste. Nog een andere *kandelaar* met getorseerde schacht (XVIIe eeuw) is merkwaardig. De kaars wordt in de huls (« douille »)

gehouden bij middel eener vertikale veer. De schacht is vastgemaakt op eene breede vetpan in den vorm van een schild.

De bijhoorigheden van den haard die in de verzameling berusten zijn niet minder belangrijk; er zijn onder andere: *verscheidene paren vuurbokken* (of vuurijzers) om de brandstof op te doen rusten. Op een paar, is St. Christoffel afgebeeld. *Haardplaten*, om den achterwand van de schouw tegen gloed en roet te beschermen. De verzameling bevat achttien verschillende typen. De grootste verscheidenheid heerscht sedert de Middeleeuwen in de figurale voorstellingen die op zulke platen voorkomen. De vroegste exemplaren vertoonen thema's aan de bijbelsche geschiedenis ontleend. Dan weer komen allegorische figuren voor, portretten of wapens. De jaartallen die op deze haardplaten voorkomen zijn dikwijls misleidend, daar de stijl van de versiering met het bijbehorende jaarcijfer in het geheel niet overeenkomt. De verklaring hiervan ligt voor de hand. Van eenmaal bestaande modellen werd herhaaldelijk een nieuw afgietsel gemaakt en men bepaalde zich tot de cijfers te wijzigen in overeenstemming met het tijdstip van gieten. Ziehier eenige merkwaardige haardplaten die men in de verzameling Claes aantreft:

« DE STRIJD OM DE BROEK ». Vijf vrouwen vechten om eene broek. Een zesde vrouw speelt op eene fluit. Een man, op zijn knieën, smeekt om teruggave. XVIIIe eeuw. H. o. 87 × 0.65.

« CHRISTUS AAN DE BRON ». De versiering is in gotischen trant opgevat en bestaat uit verschillende figuren en landschap met torentjes. XVIe eeuw. H. 0.50 × 0.40.

« CHRISTUS AAN DE BRON ». Einde XVIIe eeuw. Versiering volgens Renaissance opvatting. H. 0.90 × 0.65.

« ST-MICHIEL DEN DRAAK DOORSTEKEND ». Het onderste gedeelte der plaat is versierd met een wapenschild tusschen loofwerk. H. 0.82 × 0.43.

« ST.-SEBASTIAAN ». Deze haardplaat, die uit de XVIe eeuw dagteekent, is in vorm van drieluik. De heilige is voorgesteld tusschen twee boogschutters. Boven de figuren is een wapenschild aangebracht waarvan het middenste dit der Gilde is. H. 0.75 × 0.75.

« WAPEN VAN SPANJE EN HALSSNOER VAN HET GULDEN VLIES ». Datum 1592. H. 0.75 × 0.60.

« GEKROONDE KLAUWENDE LEEUW ». H. 0.55 × 0.32.

« ST.-HUBERTUS ». De Heilige is van zijn paard gestegen en zit geknield voor den hert. Tusschen het gewei van den hert, is het kruisbeeld gefigureerd. Datum 1570.

« DE GENEZING VAN TOBIAS », met verschillende andere figuren. H. 0.80 × 0.50.

« HUISELIJK TOONEEL ». Man en vrouw, Kat en Hond zitten vóór den haard. Links, schapraai met gereedschap en schotels. Rechts, een ledekant. XVII^{de} eeuw.

Een zeer merkwaardig voorwerp is voorwaar het *verwarmingstoestel*, in het Walenland meer gekend onder den naam van « Stove à taques ». Het is een dubbel verwarmingstoestel waarmede men twee schouwen, die rug aan rug geplaatst waren, kon verwarmen. De « Stove » bestaat uit eene soort langwerpige doos waarvan drie verticale wanden elk gevormd zijn door eene haardplaat. De vierde wand blijft open langs de kant waar gestookt wordt. De drie platen steken uit door den muur in het vertrek dat men te gelijkertijd wenscht te verwarmen. Dit eigenaardig toestel is herkomstig uit het huis « Torenhof » in de Markgravelei. De middenste plaat vertoont de « Verrijzenis »; op de zijplaten ziet men de « Verschijning van Christus als Hovenier ». Datum 1668. Hoogte 0.70. Breedte der voorplaat 0.35. Breedte der zijplaten 0.50.

Drie paar prachtige *schouwstanders met korven* zijn ook aanwezig. In deze korven kon men een klein comfoor plaatsen met brandende kolen om aldus zekere gerechten in kleine potten te bereiden. Deze exemplaren munten uit door de groote sierlijkheid van het uit staafijzer vervaardigd smeedwerk. De versiering van het eene stel bestaat uit talrijke spiraalvormen, die in warmen toestand aan de hoofdvormen vastgesmeed zijn.

Tot dezelfde klas van voorwerpen behoort een fraaie *staander* (of vuurstel), op driepikkel. Het bovenste gedeelte vormt een ring waarin men een comfoor kon plaatsen.

Verscheidene *halen* voor drie en voor vijf potten zijn insgelijks aanwezig. Zij dagteekenen meest alle uit de XVI^{de} en XVII^{de} eeuw. Een groote, zeer zware haal, in de St.-Christoffelzaal, draagt het jaartal 1621. Halen van een dergelijk model zijn waarschijnlijk niet voor de XIVe eeuw vervaardigd geweest. De groote halen in de verzameling Claes geven door hunne machtige uitgestrekte dwarsstukken een denkbeeld van de ruime schouwen der XVIe en XVIIe eeuw, toen tien en twaalf personen zich onder den schouwmantel konden scharen en verwarmen. Het is dan niet te verwonderen dat gezien de rol die de haard in het leven onzer voorouders speelde, de schouw als een der bijzonderste onderdeelen van het vertrek opgevat werd en architectonisch bijzonder goed verzorgd werd, naarmate rang en fortuin van den eigenaar des huizes.

Bijzondere aandacht verdienen drie kunstig gesmeedde *vlagijzers* in de Schelde gevonden. Een dezer vlagijzers is 43 centimeter hoog. Het is versierd met spiralen en leliebloemen en maakte eens deel uit van de uitrusting van een XVIIe-eeuwsch schip.

Als verder merkwaardig ijzerwerk stippen wij nog aan :

Sleuteldragers en *rekjes met haken* : twee ijzeren gepinde *hondenbanden* zeer kunstig gesmeed (XVIIe eeuw), alsmede de *ijzerbekleeding* eener huisduur : Slot, knop, judas, klopper. (afkomstig van een huis in de St.-Pieterstraat te Antwerpen). — XVIIe eeuw.

Wij vestigen terloops de aandacht op den « *judas* » der deur langs dewelke men het Museum binnentreedt langs de gaanderij in den hof. Deze judas is slechts ongeveer een vierkante decimeter groot. Op de kruispunten van het traliewerk zijn zeer kunstig gesmeedde kruisjes aangebracht. Dit voorwerp is insgelijks afkomstig van een huis te Antwerpen. Verder treft de bezoeker een groot aantal *deurkloppers* en *slotplaten* aan, waaronder verschillende uit huizen te Antwerpen afkomstig. (XVIe, XVIIe en XVIIIe eeuw).

Twee *deurkloppers* verdienen bijzondere melding. De eene is in den vorm van een jachthond, met gekrulden staart en zwaren muil. Hij is ongeveer 18 centimeter lang. Dit voorwerp is uit massief ijzer gesmeed. De ambachtsman die het vervaardigde, gebruikte zijn hamer op het gloeiend ijzer, met dezelfde vaardigheid als de beeldhouwer, die een model boetseert in het weeke klei. Het dier is vol levenswaarheid uitgedrukt. De tweede deurklopper is insgelijks in de gedaante van een dier, meer op een griffoen gelijkend.

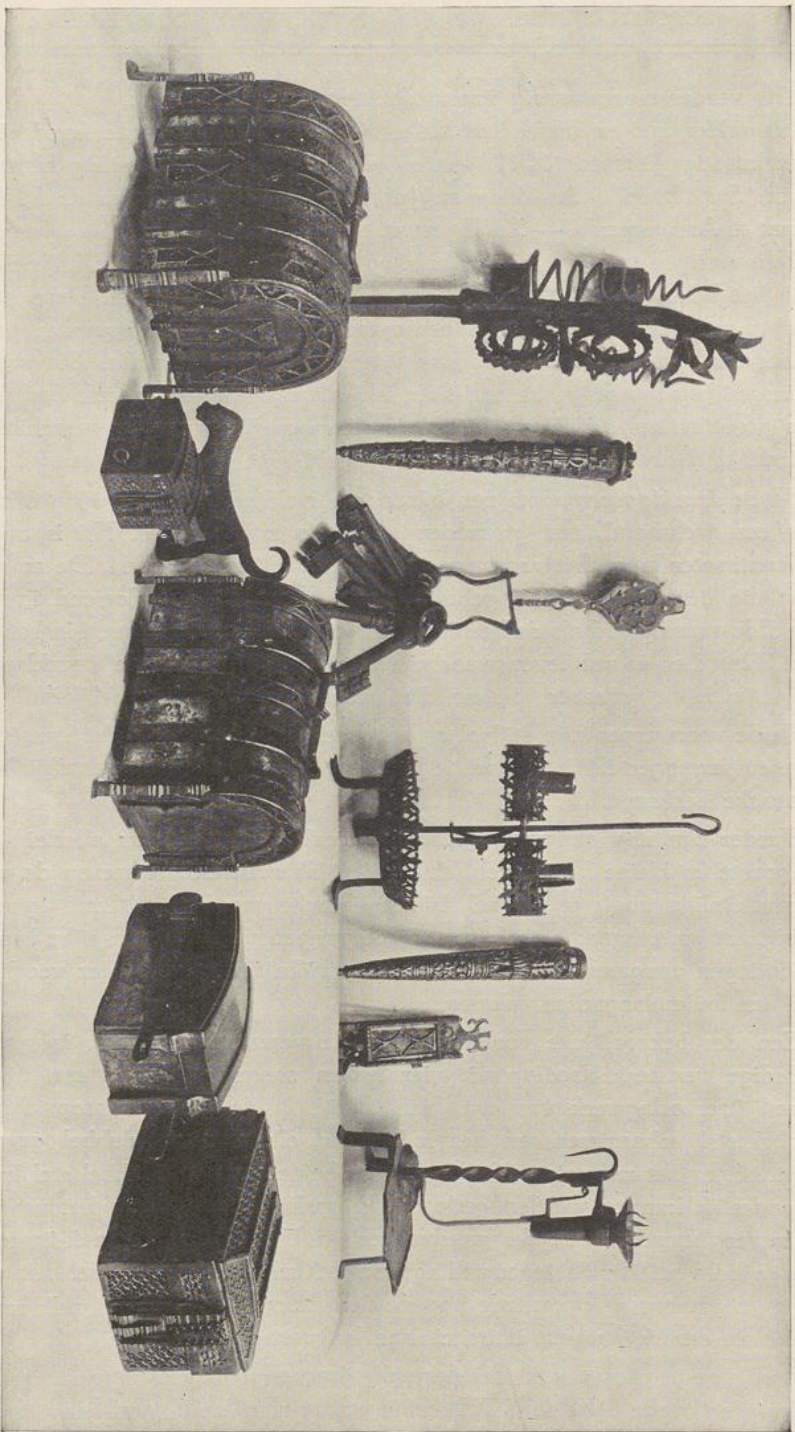
Beide voorwerpen zijn stijlvol en behooren tot het puikste dat kunstenaars-handen vermogen in ijzer voort te brengen. Zij zijn hoogst waarschijnlijk van Fransche herkomst.

Verder zijn nog aanwezig ijzeren *versterkingsbanden* van allerlei vormen en groote en kleine *hangsloten*, *deursloten*, *sleutels*, enz., waarvan de weerga waarschijnlijk nooit meer zal bijeengebracht worden, althans voor wat Vlaamsch smeedwerk betreft. Deze voorwerpen vormen eene rijke bron van inlichtingen aangaande de eens zoo belangrijke Smeedkunst, ter voorlichting van den hedendaagschen vakman.

Een der bekoorlijkste voorwerpen in de verzameling Claes, is wel eene volledige *vensterbekleeding* uit vier luiken samengesteld en met fijn gesmeed ijzerbeslagwerk versierd. Vindingrijk is de wijze waarop door een dubbel stel scharnieren, en het luikje van elk raam in dubbel gevouwen toestand, en het raampje zelf, geopend en beide door een dubbel stel knippen afzonderlijk kunnen worden gesloten. In gesloten toestand is het venster in volkomen harmonie met de wandversiering. Het zichtbaar blank-ijzeren beslag werd vertind ; de tegenstelling van de heldere tinkleur met het warmtonige eikenhout vermeerderde nog de decoratieve werking van zulk raam en verleende eene bijzondere intimiteit aan het vertrek.

Bij de beste exemplaren is ieder stuk ijzerbeslag geheel in vorm gesmeed. Sedert de tweede helft der XVIe eeuw echter werd zulk ijzerbeslag in groote

92. GESMEED IJZERWERK. XVe EN XVIe EEUW

Cliche Deville

hoeveelheid uit Duitschland ingevoerd. Deze stukken waren niet meer afzonderlijk gesmeed zooals de vroegere, maar eenvoudig uit plaatijzer gesneden.

∞ Wij sluiten deze korte bespreking van het ijzerwerk, in de verzameling Claes berustend, met eenige opmerkingen aangaande de zoo merkwaardige ijzeren *koffertjes* der XVe, XVIe en XVIIe eeuw.

Sinds de vroegste Middeleeuwen zijn koffertjes zeer in gebruik geweest. Zoodanig was de geest van wantrouwen die alle klassen beheerschte, dat de machtigste lieden zich niet durfden scheiden van voorwerpen waarvan zij het verlies niet zouden kunnen herstellen. Koffers en koffertjes nemen dus eene belangrijke plaats in de roerende goederen der Middeleeuwen in. Edellieden en kooplieden waren dikwijls op de baan; zij waren genoodzaakt, wilden zij in vrede leven, tal van zaken mede te nemen en betrouwen slechts zichzelf om hunne have te bewaren. De kleine koffertjes waarin men bewijsstukken, juwelen of specie opborg, werden met de grootste zorg vervaardigd, zooals ook de koffertjes die men op reis medenam. De meest typische reiskofferstjes zijn die uit de XVe eeuw, waarvan zich twee zeer fraaie exemplaren in de verzameling Claes bevinden, het eene van gewone afmetingen, het andere zeer klein (7 centimeter × 7 centimeter × 7 centimeter). Zulke reiskoffertjes hebben nagenoeg den vorm eener vierkante doos, iets langer dan breed, de doorsnee-afmetingen zijnde ongeveer 20 centimeter breed, 9 centimeter hoog en 25 centimeter lang.

Het scheel is lichtelijk bolrond. Alles wat aan zulk koffertje ligt of roert is logisch berekend. Het binnenste is gevormd uit eene eiken doos die langs buiten met rood leder overdekt is. Dit leder heeft men belegd met eene plaat ijzer, die opengewerkt en vertind is. Het geheel is omsloten in een tweede, niet vertind ijzeren omhulsel, insgelijks geheel opengewerkt volgens een gevensterde, vlamme tekening. Door de dicht tegen elkander geplaatste mazen ontwaart men het helder gekleurde leder en het vertinde onderste netwerk. IJzeren ribben versterken het scheel.

Het sterk slot is uit twee, breed-opgevatte, horizontaal dicht-geribte versterkingsberen samengesteld, die niet de minst eigenaardige trek van zulke koffertjes uitmaken. Aan ieder zijde zijn twee metalen ringen aangebracht die toelaten het koffertje door middel van lederen riemen of kettingen in het binnenste van een zware kist of aan het zadel vast te maken om aldus diefstal te voorkomen. Eene andere eigenaardigheid bestaat in de bijzonder verzorgde scharnier, die geheel de breedte van het koffertje in beslag neemt en gevormd is uit de verlenging der gesmeedde platen die de achterkant van het koffertje samenstellen. Dit model is van Fransche herkomst (einde XVe eeuw).

Typisch Vlaamsch zijn de langwerpige ijzeren koffertjes met half rond of plat scheel waaraan eene rechthoekige handvat gevestigd is; sommige

koffertjes van deze soort rusten op spichtige pootjes, zooals de twee zeer verzorgde exemplaren in bijgaande plaat. Zij dagteekenen uit de XVe eeuw. De romp is geheel uit gesmeed ijzer gevormd en draagt dubbele uitgekapt banden in vensterversiering, alsmede schoorstukjes. Het sleutelgat is verborgen door eenen beugel die door een geheime veer wordt vastgehouden.

De verzameling bevat nog verscheidene manuscripten-koffertjes waarvan de wanden van buiten met ijzeren stangen voorzien zijn om het bevestigen aan het zadel mogelijk te maken.

Onder vele andere waarvan de opgave hier onmogelijk is merken wij een karaktervol koffertje met fraaie gotische hengsels, winkelhaken en slotplaat. De zeer volledige reeks van aanwezige voorbeelden laat toe zich ten volle te vergewissen met welke bewonderingswaardige kunde de koffertjes der XVe eeuw uitgevoerd werden. De versiering verschilt natuurlijk met de tijdperken. Men verstaat wel, dat deze kleine weelde-meubeltjes dikwerf van vorm veranderen naar gelang de grillen der mode. Deze die uit de XVe eeuw zijn bewaard gebleven, bewijzen dat de slotmakers, zoowel als de goudsmeden, hunne bijzonderste ornamentsmotieven aan de in zwang zijnde architectuur ontleenden. Zij zijn inderdaad versierd met een weelde van drielobbige en gebloemde spitsbogen of rozetten, of vlamvormige traceeringen. Het ijzer mag fijn uitgekapt zijn en in dubbele platen op een effen grond aangebracht, of gesmeed of gebeeldhouwd zijn, bijna altijd biedt de omtrek van het reiskoffertje een zekere gelijkvormigheid met de groote gelijktijdige gebouwen.

☞ Wij sluiten dit opstel, dat ongelukkig niet een tiende van het opgehoopte studiemateriaal bespreekt, met de vermelding van een zeer fraaie *gekuifde valk*, geheel uit gesmeed ijzer vervaardigd (Pl. 91). Het dier is kernachtig getypeerd; de houding is vol spontanëiteit. De man die dit stuk voortbracht, had een kunstenaarsziel en was tevens een zeer knappe werkman. Het is afkomstig van het « Groenenborghof » te Wilryck en versierde weleer de inkompoort van dit kasteel. De pluimen zijn zóó behandeld, dat zij geen enkel plaatsje vertoonen, waar zich regen zou kunnen vergaren en het ijzer verteren.

☞ Wij eindigen de reeks ijzeren voorwerpen met de aandacht te vestigen op een paar ijzeren *messcheden* uit de XVIIe eeuw. Zij laten toe zich een denkbeeld te vormen van wat een smid van dien tijd tot stand kon brengen met uiterst eenvoudige middelen. Het geldt hier twee scheden van zeemansmessen. Deze scheden loopen spits uit en zijn langwerpig-rond in doorsnede. De platte zijde, of achterkant, is aan het bolle, of voorste gedeelte, geriveerd door eenen omgeslagen boord. Het materiaal bestaat uit plaatijzer. De versieringen zijn aangebracht deels door drijfwerk op lood langs averrechtschen kant, deels door voltooiing langs voorkant bij middel van gutsen en beitels. Zekere versieringen zijn ook verkregen met doorboringen. De oorsprong is

zeer waarschijnlijk Duitsch. Wij zullen ons bepalen tot de korte beschrijving van een dezer zeer merkwaardige voorwerpen. De vlakke achterzijde is enkel langs den buitenkant bewerkt geworden door middel van beitels en poinçons. Zij vertoont van boven een complex van lijnen waarschijnlijk als wapenschild bedoeld, met daar onder de letters H.S. en het jaartal 1652. Van daar uit slingert zich een golvende lijn naar het getorseerde uiteinde; in de bochten dezer lijn, zijn vier breedbehandelde palmetten aangebracht.

De hoofdversiering van den voorkant bestaat in kreukelvormige sieraden waarvan de spiralen zeer kunstig in hoog relief gedreven zijn. Deze vinnige krulletjes bezielen het geheel met een eigenaardig leven. Het is duidelijk dat zij bedoeld zijn als eene symboliseering van golvende baren. Zij onderlijnen het nautisch karakter van het voorwerp. Tusschen het gewemel van de spiralen vertoonen zich de volgende figuren in drie boven elkander geplaatste registers, die door banden gescheiden en aangebracht zijn gedeeltelijk door «reperçage» en gedeeltelijk door drijf- en graveerijzers.

Boven : een mannenfiguur in zeemanskleeding tusschen twee zeemeerminnen en twee gekroonde leeuwenfiguren.

Midden : dubbele arend met kroon en uitgestrekte klauwen.

Beneden : grotesken.

Alhoewel het stuk duidelijk den datum «1652» draagt, is de versiering ervan geheel volgens laat-XVIe-eeuwsche opvatting.

III. TIN

De verzameling van het Museum « De Gulden Spoor » is bijzonder rijk aan tinnen voorwerpen die, tot het gildewezen behooren en waarvan de bespreking dus buiten het kader van dit opstel valt.

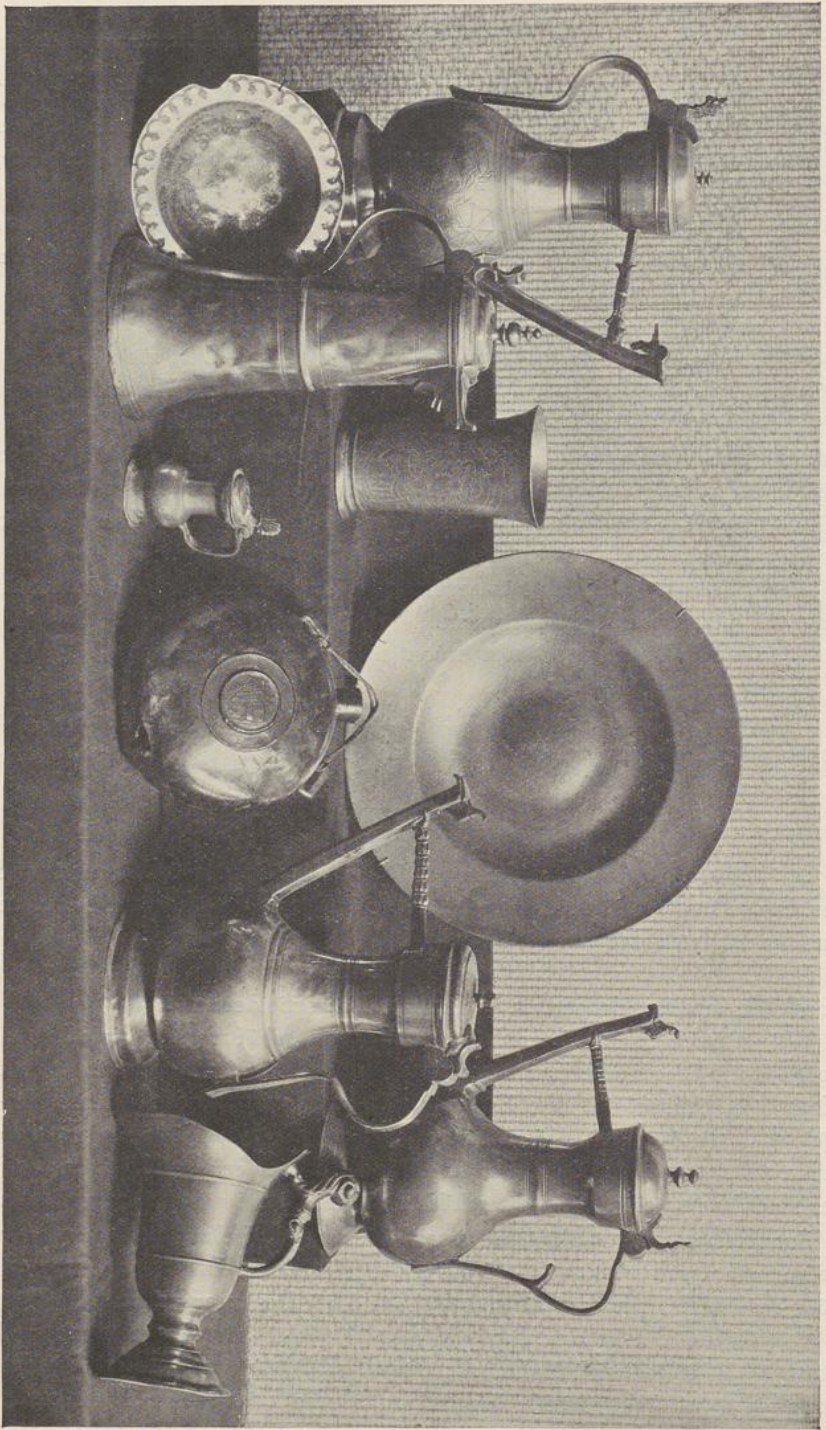
Doch, zelfs indien wij ons bepalen tot de voorwerpen die slechts een huishoudelijk karakter dragen, is de reeks vol verscheidenheid.

Wij vermelden vooreerst eene zeldzame schijfvormige veldflesch. Dit voorwerp is 18 centimeter in doorsnede en heeft den vorm van een ingedrukte sfeer. Het behoort tot de XVe eeuw en werd tusschen de jaren 1884-1886 tijdens de kaaiwerken alhier, uit de Schelde gehaald. Het is in zeer goeden staat. Het vlak der buitenste zijde is versierd met een schild te midden van eenen dubbelen cirkel. Op dit schild zijn heraldische wapens gegraveerd.

Zooals men wel denken kan maakt dit stuk de belangstelling van menige verzameling van internationale beteekenis gaande. Tinnen voorwerpen van vóór de XVIIe eeuw zijn immers zeer zeldzaam en zeer gezocht.

Vervolgens zijn er drie fraaie wijnkruiken met korten peervormigen buik, slanken hals en langen tuit. Deze laatste is aan het lichaam der kruik verbonden door een dwarsstuk, of verbindingsstang, die de Duitsche of Zwitsersche her-

93. 'VOORWERPEN IN TIN, XVIe EN XVIIe EEUW

Cliche D'eville

komst van het voorwerp dadelijk verraadt. Bij de eene kruik is de verbindingsstang in den vorm eener gekloven mouw («manche à crevés»). Deze kruik draagt het merk van Bern, zijnde een Beer.

Bij de twee andere, is de verbindingsstang volgens een Renaissance ornament opgevat. Twee dezer kruiken zijn met gegraveerde bloemen versierd. De klauw op het deksel is bladvormig of rechthoekig. Deze kruiken dagteekenen meestal uit de XVIIe eeuw. In Duitschland en in Zwitserland is men ze echter in de XVIIIe eeuw blijven vervaardigen volgens het oud traditioneel model.

Onze Vlaamsche kruiken uit de XVIIe eeuw, ofschoon van bijna hetzelfde model, zijn echter meer ineengedrongen en hebben nooit een dwarsstuk tusschen den tuit en den romp. Bij ons is ook dikwijls de lange tuit afwezig. Dergelijke kruiken zijn in onze gewesten in gebruik geweest in de tweede helft der XVIe eeuw en in de XVIIe eeuw, zooals men op menig gelijktijdig schilderstuk kan zien, onder meer op :

- « Soo d'Oude Songen, Soo Pepen de Jonge » (1638) J. Jordaens (1593-1678). Museum van Schoone Kunsten, Antwerpen.
- « Het Driekoningenfeest » J. Jordaens. Museum voor Schilder- en Beeldhouwkunst, Brussel.
- « Dorpshuwelijksfeest » Jan Steen (1626-1679). Museum van Schoone Kunsten, Antwerpen.
- « Abraham Grapheus, de Oude » (1620) Cornelis de Vos (1585-1651) »
- « De Rooker » Jan Cossiers (1600-1671) »
- « De Terugkomst van den Verloren Zoon » (1563) Joachim Beuckeleer. (1530-1575) »
- « Stilleven » (1635) Jacob van Es (1596-1666) »
- « Kaartspelers » Adriaan de Brouwer (1605-1638) »
- « Vlaamsche Herberg » Joos van Craesbeeck (1606-1662 ?) »

Een uitmuntende bron van documenteering aangaande de vroege krachtig gemodeleerde schenkkannen wordt geleverd door de talrijke XVIe en XVIIe eeuwse schuttersstukken in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Van af het einde der XVIIe eeuw, worden deze zoo fraaie kruiken vervangen door modellen met slapper contouren. Onnoodig hier bij te voegen dat XVI- en XVII-eeuwse Vlaamsche kruiken zeldzaam zijn en zeer door verzamelaars gezocht worden.

Tin oefent ongetwijfeld eene bijzondere bekooring uit op een verzamelaar van oudheden. Eens de vooringenomenheid ontstaan, laat zij hare « slachtoffers » niet meer los. Dit is verstaanbaar. Tinnen voorwerpen bezitten bijna altijd zeer zuivere lijnen dewijl de gevoeligheid van oppervlakte hun eene bijzondere « charme » verleent.

Onze voorouders waren zeer op tinnen voorwerpen gesteld. Het bezit van veelvuldige tinnen voorwerpen werd als een teeken van welstand aanzien, want goedkoop was tin nooit. Zulks is trouwens nog het geval bij oude boeren op het platteland. Vóór de XVIe eeuw was tin zelfs uitermate duur en

werd slechts gebruikt voor huiselijke voorwerpen bij de burgerij. De ontginning der tinmijnen in Oost-Indië deed de prijs der gronstof eenigermate dalen.

Tin harmonieert op bijzondere wijze met eik en delft; vriendelijk lichtende kruiken en schotels, hoe nederig ook van vorm, vervullen het vertrek met een gemoedelijke stemming, die men te vergeefs zoekt te midden van de vele pretentieuze moderne voorwerpen, die de zucht naar een ellendig schijnluxe heeft doen ontstaan.

Zooals wij hooger zegden was tin in de Middeleeuwen de grondstof waaruit de huisraad der hoogste klassen der maatschappij gevormd was. Het werd kunstig bewerkt net zooals goud en zilver. De inventarissen der koningen van Frankrijk en der groote edelen, tot in de XVe eeuw, toonen ons in welke hooge mate het gebruik van kunsttinwerk verspreid was. Jammer genoeg, dat alles, op enkele uitzonderingen, na, zijn weg naar den smeltkroes heeft gevonden. Immers wanneer de voorwerpen sletig werden, was de grondstof te kostelijk om ongebruikt gelaten te worden en werden de oude voorwerpen in nieuwere gedaanten omgegoten.

Wij zullen hier even de aandacht vestigen op de tinnen voorwerpen die met figuren en ornamenten in laag of hoog reliëf versierd zijn. Als archaïstische prototypen dezer techniek bezit de verzameling Claes zeer belangrijke exemplaren in den vorm van pelgrimplaatjes, loodjes en plaketten, die echter in een ander hoofdstuk van dit werk besproken worden. In het begin der XVIe eeuw namelijk nam de kunst van den tinbewerker eene belangrijke uitbreiding. De tinbewerkers zoowel als de goudsmeden nemen dikwijls hunne toevlucht voor het verkrijgen van ornamentsmotieven, tot het afgieten der gekende bronzen en looden plaketten, die van den Neurenbergschen beeldsnijder Peter Flötner (± 1495 - ± 1546) afkomstig zijn. In de Verzameling Maijer-Van den Bergh te Antwerpen vindt men eene prachtige reeks «Flötner-Plaketten», die in dit opzicht overtuigend is. Met François Briot in Frankrijk, Gaspar Enderlein en Nicolaus Horschheimer in Duitschland, komt het Edeltin of Relieftin tot zijne volmaakte uitdrukking. Isaac Faust vervaardigde ook fraaie reliëf-tin te Straatsburg in het begin der XVIe eeuw. Neurenberg was ook zeer vermaard om zijn «Edelzinn». In Frankrijk waren het, buiten Straatsburg, ook nog Rouen, Lyon en Dijon, die in het gieten van siertin uitmunten.

Men heeft beweerd dat de met figuren versierde kruiken en borden («Temperentia»- en «Mars»-schotels, «Kaiser»-, «Apostel»-, «Gustav Adolf»-, «Noë»-, «Doppeladler»-, «Herkules»-, «Jagd»- enz. teller), door ciseleeren zouden zijn bijgewerkt. Zulke bewering is echter onjuist. De versiering van de tinnen voorwerpen, nadat zij uit den gietvorm kwamen,

werd niet verder verbeterd. De randtrekken echter, en de bijkomende banden (« filets ») konden op de draaibank verkregen worden.

Siertin werd in koperen vormen gegoten en de groote kunstverdienste bestaat natuurlijk in het ontwerpen van de teekening en de vervaardiging van van den vorm. Laag-reliëf werd verkregen door de versiering in den vorm te etsen, terwijl voor hoog-reliëf de versiering in het koper hol gebeeldhouwd of uitgesneden werd.

Deze techniek is niet toegepast geworden in de Nederlanden, alwaar men liever versieringen bij middel van graveerijzers rechtstreeks op het stuk aanbracht, zooals talrijke schotels van Vlaamsche herkomst in deze verzameling bewijzen. Het gewone gerei werd ook in metalen vormen gegoten; ook in zand, steen, zelfs in hout. Voor kleine platte voorwerpen, zooals loodjes, gebruikte men leisteenen-vormen, waarvan de verzameling Claes er verscheidene bezit.

De verzameling bevat verder eene goedbewaarde tinnen schotel uit de XVIe eeuw, van het gekende « kardinaalshoed » type, met breeden, geheel gladden rand en middenste verhooging. Eene tweede dergelijke schotel van kleine afmetingen is ook aanwezig; zij werd tijdens de kaaiwerken tusschen 1884 en 1886 uit de Schelde gehaald. De gewone doorsnede dezer schotels is ongeveer 36 centimeter. Sommige zijn echter van aanzienlijker afmetingen. Zij dienden om gerechten, zooals gebraden of gezoden vleesch, te bevatten, en werden in het midden der tafel geplaatst. De bodem van zulke schotels is, zooals hooger gezegd, lichtelijk verheven in vorm van « umbo »; tusschen deze laatste en den boord ontstaat aldus eene halfronde groef, waarin de saus zich vergaarde. De eigenlijke tafelborden bestaan op het einde der XVe en in het begin der XVIe eeuw uit rechthoekige tinnen plaatjes ongeveer 14 centimeter breed en ongeveer 19 centimeter lang, omzoomd door eenen zeer smallen bollen boord ongeveer 3 millimeter in doorsnede. Zulke bordjes zijn zeer zeldzaam en, om zoo te zeggen, slechts gekend door afbeeldingen op schilderstukken uit dit tijdperk, namelijk op het schilderstuk van Bernard van Orley (1492-1542) « Het Feestmaal der kinderen van Job » voorstellend, en op het schilderstuk waarop de Meester der Abdij van Dilighem (begin XVIe eeuw) de legende van Maria Magdalena, « Jesus bij Simon den Farizeër » vertelt. Beide schilderstukken worden bewaard in het Museum van Schoone Kunsten te Brussel. Ter voorlichting van den tinliefhebber, veroorlove men ons hier aan te stippen dat een tinnen tafelbordje van het model zooeven beschreven in het Stadmuseum van den Haag berust. De meening dat de borden met den breedsten rand de oudste zouden zijn is ongegrond. De gotische ronde schotels hebben slechts een smallen, soms opstaanden rand. (Zie het schilderstuk « Het laatste Avondmaal » door Dirk Bouts in de St. Pieterkerk te Leuven.) In de tweede helft der XVIIe eeuw wordt de rand

zeer breed, en het middenste der schotel vertoont geene verhevenheid meer. De rand is vaak met een klein profiel afgewerkt.

In de XVIIIe eeuw werd de rand versmald en aan den bovenkant van een breeder profiel voorzien.

Borden werden gewoonlijk gegoten zooals het overig huishoudelijk tin. Deze van de beste hoedanigheid werden echter door hameren uit eene tinnen plaat gevormd. Men noemde dit « platwerk » in tegenstelling tot het gegoten « rondwerk ». Andere gegoten borden werden door hameren versterkt. De verzameling Claes bevat twee groote schotels die aldus bewerkt zijn.

Buiten de talrijke schotels die tot het Gildewezen behooren en dus elders in dit boek beschreven zijn, bevat de verzameling Claes talrijke schotels waaraan de Pallieter-menschen deugd zouden gehad hebebn. Eene daarvan, 42 centimeter in doorsnede, is op fraaie wijze gegraveerd met dubbele ronde wapenschilden met een grafelijke kroon bovenop en door twee klauwende en trosvaanhoudende leeuwen aangegrepen. Van onder is een dubbele wimpel aangebracht met de woorden : « Villa ne legas » « Rien sans Envie ».

De tinverzamelaar betuigt steeds eene bijzondere vooringenomenheid voor kannen. Wij willen nog een oogenblik blijven stilstaan bij eene XVIIe-eeuwsche 35 centimeter-hooge « *Krug* » in sierlijken, conischen vorm. De voet is breed, de romp vernauwt zich naarmate de breedgetuite hals bereikt wordt. Het deksel is met lijstwerk versierd, met eene bolachtige verhooging in het midden. Het scharnier is enkelvoudig, de klauw rechthoekig. De herkomst is Duitsch. Van binnen op den bodem, is eene groote roos in half reliëf aangebracht. Stippen wij hier aan, dat kruiken der XVI en XVIIe eeuw dikwijls van binnen op deksel, of op bodem, een medaillon vertoonen. De meening dat alle XVIe-eeuwsche, of vroegere kannen, van binnen een dergelijk medaillon of merk zouden dragen is absoluut foutief. Talrijke kruiken uit dit tijdperk zijn ons door de handen gegaan, waarop geen spoor van merk te zien was. Bij eene XVIe-eeuwsche kruik troffen wij een medaillon aan met godsdienstige voorstelling buiten op het scheel. Aangaande de bedoeling van deze stempels of medaillons, die met ijk of vervaardigingsteekens niets te maken hebben, is weinig of niets op afdoende wijze bekend. Het is mogelijk dat zij bedoeld waren tot afwering van kwaad en kwalen.

Vermelden wij nog verder, eene prachtige *soepterrine*, een der puikste voorwerpen dat het Lodewijk XIVe tijdperk in tin heeft voortgebracht (merk St Michiel, en wapenschild), toen bij gebrek aan goud en zilver, in massa opgeëischt en aan den oorlogsgod geofferd, de goud- en zilversmeden hunne kunst op het vervaardigen van prachtvol tinnen gerei overbrachten.

Verder stippen wij aan, tusschen een menigte andere voorwerpen, een paar sierlijke *kandelaars* uit het Lodewijk XVe tijdvak, met gedraaide schacht ; een *theebusje* in plooiën gedreven en met graveerwerk versierd ; een eigenaardige

Lodewijk XVe *kaarsendomper*; een ronde *tabakspot* uit het Lodewijk XVIe tijdperk, insgelijks met graveerwerk bedekt; verscheidene *inktpotten* van langwerpigen of vierkantigen vorm; vermelden wij verder een zeer fraai achtkantig *schenkblad*, verlevendigd met lijstwerk en schelpen tusschen loofwerk. Het is ongeveer 25 centimeter in doorsnede en steunt op vier poottes. Het is gemerkt met het wapen van Antwerpen en de « roos ». Het dagteekent uit de XVIIIe eeuw (Lodewijk XIV.)

Om te sluiten, vermelden wij nog twee statige Lodewijk XVe *helmbekers* (« aigüières en casque »). Zij werden gezamenlijk met doopschotels gebruikt, doch ook als « aquamanille » om het water te schenken, waarmede men zich de handen reinigde bij de eetmalen.

En « last not least », een prachtige conische *drinkbeker* zonder voet, deksel of oor, uit het midden de XVIIe eeuw. Het stuk is 17 centimeter hoog. De graveering bestaat uit twee medaillons, een koning en een koningin voorstellende tusschen loofwerk. De oorsprong is zuiver Noord-Nederlandsch. Dergelijke bekens zijn in groote massa's door Hollandsche tingieters naar Engeland en Schotland geëxporteerd geworden.

§ 2 Aangaande voorwerpen uit LOOD vervaardigd vindt men in de verzameling Claes een allerkarakteristiekst voorwerp, namelijk eene *fontein* in vorm van driemast. Dergelijke stukken plaatste men in hofvijvers. Deze fontein dagteekent waarschijnlijk uit het begin der XVIIIe eeuw en vormt een uiterst zeldzaam exemplaar van een soort voorwerpen, die bijna zonder uitzondering verdwenen zijn door vernielingszucht of oorlogsopeiseling.

IV. ZILVEREN VOORWERPEN

De Verzameling Claes bevat een groot aantal zilveren voorwerpen, die van de grootste beteekenis zijn op gebied van Kunst en Oudheidkunde. Zij omvatten in hoofdzaak eene ongeëvenaarde reeks gildebreuken en aanverwante stukken.

Het valt echter niet in onze bevoegdheid deze voorwerpen alhier te bespreken, daar zij in een ander hoofdstuk van dit boek voorkomen. Wij zullen ons dus bepalen met de aandacht te vestigen op enkele oudheden in zilver vervaardigd, die niet rechtstreeks met het leven der Gilden en Ambachten in betrekking staan.

Zoo vindt men in de verzameling een zeldzaam *reliquarium* uit het einde der XVe eeuw. Dit stuk is voorzeker Vlaamsch en de moeite waard nader bekeken te worden, vooral als men nagaat hoe weinig zilverwerk van eenige beteekenis ons uit dit tijdperk is overgebleven. De Beeldstormers, zoowel als de oorlogen van Lodewijk XIV en de systematische opeisingen van het Fransche bewind na den slag van Fleurus, hebben er voor gezorgd de edelste kunstgewrochten

onzer voorouders uit ons land te doen verdwijnen. Om het ongelooflijke vandalisme te verduidelijken waartoe dweepzucht bekwaam is, mogen wij hier de woorden van Génard (« Notice sur la Corporation des Orfèvres d'Anvers ») aanhalen :

« Al de rijkdommen, die te Antwerpen gedurende meer dan vier eeuwen » waren samengebracht, verdwenen in het jaar 1794, gedurende den tweeden » inval der Fraschen. Het grootste gedeelte dezer schatten werd in betaling ge- » geven van de brandschatting van tien millioen Tournooische ponden, die door » het lid der Nationale Conventie Laurent op onze stad was gelegd geworden. » Zes meesters-goudsmiden werden in naam der Republiek gedagvaard om » de fraaiste kunstvoortbrengselen onzer voorouders in den smeltkroes te » leggen en tot staven te herleiden. Door een toeval van het noodlot, werd dit » waardig werk in de voormalige kamer van het ambacht, in den Zilversmids- » gang voltrokken ».

Het bijzonder belang van het reliquiarium der Verzameling Claes zal blijken, indien men de catalogussen raadpleegt der terugblikkende tentoonstellingen sedert de laatste vijftig jaren ingericht. Wij vinden er de bijna volledige lijst in van wat ons land bezit aan reliquieënkasten, kelken, monstransen, drieluiken en hostievaten. Slechts bij uitzondering treft men kerkelijk zilverwerk van vóór het jaar 1500 aan. Wij achten het ons des te meer tot plicht dit fraaie stukje zilverwerk te vermelden.

Het reliquiarium waarvan hier sprake is 22 1/2 centimeter hoog. Het heeft den vorm van een rechthoekig gebouwtje, steunend op een slanken voet. Het gebouwtje, of kastje, is 8 1/2 centimeter hoog, 6 1/2 centimeter breed en 3 centimeter diep. De vóór- en achterzijden van het kastje zijn door een glazen ruitje bepaald en omzoomd met uitgesneden kruisbloemen. Aan beide zijwanden zijn insgelijks ruitjes aangebracht, achter langwerpige openingen in den vorm van ogivale dubbele vensters. De vier hoeken zijn versierd met elegante steunbeertjes. Rondom het bovenste gedeelte bevindt zich eene gekanteelde galerij, waaruit het schuinsch loopend dak zich verheft. Op dit laatste is de leienbekleding door graveerwerk aangeduid. Op het dak staan drie fraaie beeldjes, St-Sebastiaan tusschen twee boogschutters figureerend. De manier waarop de heilige is voorgesteld, is eigenaardig ; hij is namelijk met het aangezicht naar den paal gericht waaraan hij is vastgebonden om de pijlen der twee boosaardige schutters te ontvangen.

Het opgaand deel tusschen voet en kastje is samengesteld uit eene vierkante schacht, die in het midden met eene rechthoekige, afgeplatte zwelling versierd is. Deze laatste is zoo geplaatst dat iedere der vier zijden schuins over een der vier hoeken der schacht loopt. De schacht is ongeveer 10 centimeter hoog en verheft zich uit eene fraaie ovale basis metende ongeveer 10 1/2 centimeter in de grootste breedte en uit vier lobben gevormd.

☞ Een ander voorwerp van godsdienstigen aard, doch van een later tijdperk, is een zilveren *kelk* met engelenhoofden en bloemen versierd. Op het binnenste gedeelte van den voet staat het opschrift: « Peeter De Licht 1669 ».

☞ Op het gebied der wereldlijke kunst verdienen twee stellen, elk bestaande uit een *mostaardvat* en een *pepervat*, bijzondere melding. Het eene dagteekent uit het Lodewijk XVe tijdperk en is met de gekende draaiende groeven fraai bewerkt. Binnen in het mostaardvat is nog het origineele tinnen busje aanwezig, waarin men den mostaard deed ten einde den zilveren wand te vrijwaren.

Het andere stel is uit het Lodewijk XVIe tijdperk en met de klassieke motieven die dien tijd kenschetsen, versierd.

De bewerking dezer stukken is uitmuntend. Zij zijn ongeveer 19 centimeter hoog en met de Antwerpsche « hand » gestempeld.

☞ Een zilveren *drinkbeker*, ongeveer 10 centimeter hoog, levert een goed voorbeeld van de zilversmeedkunst hier te lande gedurende de Renaissance. Van boven draagt het stuk een band van gegraveerde bloemsieraden. De onderste helft is verlevendigd door een dubbele rij waaivormige Sint-Jacobsschelpen, die elk door eenen cirkel omschreven zijn. Den voet wordt meer vastheid verleend door eenen kring van paarlvormige vooruitstekende knobbeltjes.

☞ Een ander interessant voorwerp is samengesteld uit eenen *lepel*, waarvan de steel zich samenvouwt. Aan den steel is een kleine vork gehecht; tevens bevat hij van binnen een tandenpeuter. Dit stel was natuurlijk berekend om op reis medegenomen te worden. Het dagteekent uit het begin der XVIIe eeuw en is gemerkt met eene « hand » en eene kroon; onder deze laatste staat de letter « R ».

☞ Aangaande de keurstempels die op zilveren voorwerpen voorkomen, neme men in aanmerking dat de regels voor de toepassing ervan slechts sedert het begin der XVIe eeuw bepaald en algemeen werden. Deze regels vergden het opdrukken van den stadsstempel, van den naamstempel van den goud- of zilversmid en van de letter die het gildedecanaat aanduidde.

De vorm van het stadskeurteeken werd gewoonlijk ontleend aan het stads-wapenschild. De stempel van den meester is ofwel samengesteld uit eene figurale zinspeling op zijn persoonlijke naam (zoo vertoont de stempel van Jan Crabbe, eene krab), of anders uit zekere voorletters die met dezen laatste in betrekking staan. Eindelijk komt het alfabet waarmede men het jaartal en het boekjaar van het decanaat aanduidde waarin het stuk vervaardigd was. Dit alfabet geraakte langzamerhand in onbruik en werd omstreeks 1749-1750

vervangen door cijfers. Men nam als onderwerp voor den jaarstempel een getal dat overeenstemde met de twee laatste cijfers van het jaartal; men verstond daaronder 1700, en in den beginne, plaatste men gewoonlijk eene kroon boven de cijfers. Men ziet dus dat alhoewel het mogelijk is den datum en den oorsprong der gemerkte stukken te bepalen, zulks met groote moeilijkheden gepaard gaat, wegens de talrijke factoren waarvan dient rekening gehouden.

☞ Een fraaie Hollandsche *dooplepel* is ook in de verzameling aanwezig. Het uiteinde van den steel is versierd met een miniatuurscheepje met volle zeilen. Op den lepel staat het volgende opschrift:

« Van het ijs der woeste zee,
« Bracht moeder mij dees lepel mee.
« Workum 12 Februari 1818. Hendrikje Boersma ».

☞ Wij vermelden nog een zilveren *maatstaf*, ongeveer 30 centimeter in lengte. Hij bestaat uit twee schroefvormige secties, die door eene bolvormige zwelling in het midden gescheiden zijn. De kapsels aan de uiteinden en de middenste verdikking, zijn fraai bewerkt met kleine knorren en acanthusbladeren. Het geheel is omwonden met geciseleerde eikenbladeren en ranken. Het opschrift luidt: « A son Directeur Mr. R. Servranckx, La Société Philom lie reconnaissante, 3 avril 1851 ». Alhoewel dit stuk overvloedig de originaliteitsarmoede van het midden der XIXe eeuw op gebied der decoratieve kunsten verraadt, verdient het niettemin de aandacht door de zorgvuldige bewerking van de onderdeelen.

☞ Een *naaldenkoker* « Louis-Philippe » vormt een niet onaardig voorbeeld van de zilversmeedkunst uit dit tijdperk. Hij is samengesteld uit twee fakkels, die eind aan eind gesteld zijn en in twee rozenkronen gevestigd zijn. Voorwerpen uit dit tijdperk hebben steeds iets melancholisch. Met eene zware en loome hand parodieerde de Louis-Philippe stijl en zijn nasleep het achttiende-eeuwsch rococo en baarde vreemdsoortige ontaarding van Renaissance en gothische vormen. Door de verwording van het ambachtswezen onder den invloed der fabriek, en den triomf van het « Commercialisme » in de kunstnijverheid, werd niets meer bijgevoegd tot de som der overleveringen door de vorige geslachten nagelaten. Zodoende ontvlood dit tijdperk volledig zijne verantwoordelijkheid door zijne toevlucht te nemen in de Romantiek. Deze laatste diende de XIXe eeuw tot zand waarin zij, zooals een verschrikten struisvogel, haar hoofd kon wegsteken, wanneer zij tegenover bijzonder onaangename vraagstukken geplaatst stond.

* * *

Wij sluiten dit overzicht met hulde te brengen aan den verzamelaar van zooveel heerlijke dingen, voor zijne scherpzinnigheid, die hem de sociale betekenis deed ontdekken van menig voorwerp dat dertig of veertig jaar geleden over 't algemeen misprezen werd door den enkeling als door de publieke overheden. Wij bedanken hem voor zijne toewijding aan geschiedenis, folklore en oudheidkundige. Zijn leven is eene zending van het edelste gehalte. Aan hem danken wij dat veel, zeer veel schoons niet is vernietigd geworden, of het land verlaten heeft. Hij heeft het jongere geslacht datgene leeren begrijpen en liefhebben, waarvoor de vorige werkende standen van dit land gezwogen hebben. Hij vestigde de aandacht op het leven onzer gilden en ambachten. Hij deed niet aan academische kunst in een tijdperk waarin deze alleen de hooge toon aansloeg. Hij wist zich te ontdoen van de begoocheling dat het de academische kunst zou zijn, die aan het ambacht de hand moest toereiken om het in een opwelling van verwaandheid, te verbeteren ! Daarentegen beseftte hij, dat de kunst hare redding van het ambacht heeft te verhoppen. Immers wordt de kunst uit den geest der stof geboren. Tot op het oogenblik dat academiën voor Schoone Kunsten gesticht werden, is de kunstenaar steeds uit den handwerkerstand gesproten ; hij werkte volgens het gouden voorschrift : « Terwijl de hand werkt mag de geest niet rusten ». Zoo was het den kunsthandwerker gegeven het verband te ontwaren tusschen een zedelijk doel en de stoffelijke bestemming ; zoo werd zijn werk eene mededeeling, eene voortplanting van de maatschappelijke meening, eene uitdrukking van persoonlijkheid, beschaving, ras, en levensideaal. Wij danken den heer Claes om ons den weg getoond te hebben, langs waar vele zoete en zuivere vreugden kunnen gevonden worden.

L. KESTELOOT

OUD ANTWERPSCH PLATEELWERK

Door deze bijdrage wordt niet bedoeld onuitgegeven bouwstoffen tot de geschiedenis van het Antwerpsch majolicabedrijf aan te voeren. Zij maakt niet de minste aanspraak op oorspronkelijkheid. Zij beoogt uitsluitend een beknopt overzicht te verschaffen van de bevindingen der specialisten, door dewelke het Antwerpsch plateelwerk van voorheen bestudeerd werd en eene vermelding van het voornaamste wat over het onderwerp in druk verschenen is. Tevens wil zij de aandacht trekken op de belangrijkheid van het *Museum Frans Claes*, voor degenen, die van nabij de verschillende producten willen kennen eener aloude zeer interessante, maar thans helaas verdwenen industrie onzer Scheldestad. De voornaamste specialisten, die zich met opzoekingen aangaande de Antwerpsche gleijbakkerijen bezig gehouden hebben, zijn *Hoogleeraar Marcel Laurent* ¹⁾, conservator der koninklijke musea voor geschiedenis en kunst te Brussel, *H. Bernhard Rackham* ²⁾, conservator van de ceramiek in het Victoria en Albert museum te Londen en *H. Nanne Ottema* ³⁾, notaris en verzamelaar te Leeuwarden. Hunne navorschingen leidden tot de hierna samengevatte uitkomsten.

*
* *

In het begin der 16^e eeuw brachten Italiaansche majolicabakkers hunne kunst over naar een aantal handelscentra, die aan deze zijde der Alpen gelegen waren. Van af 1512 zijn er Florentijnsche «faiseurs de pots Italiens» gevestigd te Lyon ⁴⁾, van af 1529 te Parijs ⁵⁾, enz. Antwerpen was, tijdens de eerste helft der 16^e eeuw geworden de groote haven en voornaamste stapelplaats van westelijk Europa, die ook met Italië een drukken handel dreef. Geen wonder dat dan te Antwerpen, in die eerste helft der 16^e eeuw, Italiaansche plateelbakkers zich kwamen vestigen en er een majolica-industrie invoerden, waarvan de producten, wat vorm en palet betreft, sterk door Italiaansche voorbeelden beïnvloed waren.

Wel is waar vindt men van ouds pottenbakkers te Antwerpen gevestigd. Reeds in de 13^e eeuw oefenen er «figuli of lutifiguli» hun ambacht uit ⁶⁾. Bodenvondsten hebben te Antwerpen menigvuldige voortbrengselen der vroegste plaatselijke pottenbakkers-industrie aan het licht gebracht ⁷⁾. Doch eigenlijke majolica of gleijerswerk werd er niet courant geproduceerd voor 't einde der XVe eeuw. In de archieven worden dan ook de majolica-vervaardigers met een hun-uitsluitend-eigen naam aangeduid en scherp onderscheiden van de gewone pottenbakkers. Hun specifieke naam is «geleyerspottenbacker, geleyenbackere, geleyenplateelbacker». Den «ge-

leyenpottenbacker » ontmoet men slechts in de XVIe eeuw in de Antwerpsche oorkonden.

Cipriano Piccolpassi in zijn « *Li tre libri del arte del vasaio* » (1548) zegt dat, enkele jaren voor hij schreef, de kunst der majolicabakkerij van uit Italië naar Antwerpen werd overgebracht door Guido di Savino, geboortig van Castel Durante. Dat er in 't begin der 16^e eeuw Italiaansche majolicabakkers hun bedrijf te Antwerpen gevestigd hadden is oorkondelijk bewezen. In 1531 woont er in de Kammenpoortstraat een Venetiaan die « *faiseur de potz d'appothicaire* » is. Dit blijkt uit een cognoscement in 1531 te Bordeaux vervaardigd voor het schip « *La Marie de Crodon* » dat « *cendre gravelée* » naar Antwerpen moest voeren ⁸⁾.

Zelfs leverde het Antwerpsch stadsarchief het bewijs van de juistheid der inlichtingen die door Piccolpassi verstrekt worden. H. Marcel Laurent vereenzelvigde Guido di Savino met Guido Andries, die reeds in 1512 als « *geleyerspottenbacker* » te Antwerpen gevestigd was ⁹⁾, Guido Andries staat in de Antwerpsche oorkonden aangeduid als een Italiaan. Andries is dus niet de oorspronkelijke naam van den Italiaanschen majolicabakker Guido, die in 1512 te Antwerpen werkzaam was. Men veronderstelt dat zijn Italiaansche naam « *di Savino* » was en dat hij dien naam aflegde om den familienaam Andries tot den zijnen te aanvaarden. Castel Durante, de geboorteplaats van Guido Andries, was een klein centrum van plateelbakkerij, gelegen in het graafschap Urbino in de nabijheid van Gubbio, Pesaro en van de stad Urbino zelf. De eerste hertog van Urbino, Federigo da Montefeltro, was een der grootste beschermers der majolica-industrie zijner staten. En, opvallend genoeg, zoo komt het dat men op oud Antwerpsch plateelwerk — b. v. op dit van de kapel van het « *Vyne* » kasteel (Groot Brittanië) — onder voorstellingen die de tegels tot versiering dienen, ook het portret van den hertog Frederigo da Montefeltro aantreft ¹⁰⁾. Dit bewijst, dat de Antwerpsche majolicabakker, aan wien wij de tegels van de bevoering der « *Vijne* » kapel danken, van de omstreken van Urbino was; geval, dat zich verwezenlijkte, met Guido Andries, den vermoedelijken vervaardiger.

De twee voornaamste scholen der Italiaansche majolicabakkers, die van Faëenza — tot dewelke de voortbrengers van Siëna en Venetië behoorden —, alsook die van Urbino — waarvan de voornaamste meester, Nicola Pellipario van Castel Durante kwam — zijn dus vertegenwoordigd bij de Italianen, die de grondleggers van de Antwerpsche plateelnijverheid waren. Faëenza door den Venetiaan der Kammenpoortstraat, Urbino door Guido Andries.

Na de kennismaking met de producten der in de scheldestad vertoevende Italiaansche « *geleijerpottenbakkers* » gingen ook Antwerpsche ambachtslieden zich een tijdlang in Italië vestigen om zich aldaar in het bedrijf der majolicabakkerij te bekwamen. De Italiaansche invloed op de Antwerpsche ceramiek-

voortbrenging werd daar natuurlijk nog merkkelijk door vergroot. Wij weten dat Johannes Guldens, een Antwerpsch majolicabakker van 't einde der 16^e eeuw « *figulus poculorum et vasorum fictilium invitreatorum* », verscheidene jaren in Italië heeft doorgebracht om er zijn vak te leeren, en dat hij daarna zijn kunst te Antwerpen uitoefende op zulke wijze — zooals hij zelf schrijft — dat hij bij niemand behoefde achter te staan in de vervaardiging van vaatwerk, het zij in witte vorm naar Italiaansche wijze, hetzij met historietjes en figuren in verscheidene kleuren versierd ¹¹⁾.

Guido Andries en zijne nakomelingen speelden een hoofdrol in de geschiedenis van de voormalige Antwerpsche gleijsbakkerij. Hij was reeds in 1512 in de Scheldestad gevestigd. Hij huwde er toen Margaretha Bollekens. In 1513 kocht hij het huis « Den Grooten Arendt », hetwelk op de huidige Eiermarkt stond. In 1520 ging hij zich vestigen in het huis « Den Zalm », in de Kammenstraat. Zijne echtgenoot gestorven zijnde, hertrouwde Guido met Anna Van Duren, voor December 1529. Guido Andries stierf voor November 1541. Hij liet zeven kinderen achter: Lucas, Frans, Joris, Jan, Guido, Andries en Barbara. De weduwe van Guido Andries huwde Frans Franchoy, ook een « geleijspottenbakker ». In 1562 verkocht zij de zaak aan haren zoon Lucas Andries. Deze laatste ging het huwelijk aan met Gertruda Snoeij. Lucas stierf tusschen 1572 en 1576; zijne weduwe hertrouwde met Willem Van Brecht, die insgelijks plateelvervaardiger was.

Buiten de familie Andries waren er te Antwerpen een aantal andere gezinnen, die hetzelfde bedrijf uitoefenden. Die pottenbakkers behoorden, met de schilders, beeldhouwers, boekverkoopers, boogmakers, glazenmakers enz., tot de vermaarde Sint Lucasgilde. De liggeren dezer vereeniging vermelden, van 1550 tot 1627, de namen van 48 meesters « geleijspottenbakkers », 16 leeringens en 4 potverkoopers, die te Antwerpen werkzaam waren ¹²⁾. Het centrum van het Antwerpsch majolicabedrijf was de Kammenstraat. Van die straat tot aan Cronenborg en het Kasteel reikte het gebied waar de plateelbakkerijen gelegen waren ¹³⁾. De beoefenaars van het ambacht werkten meest naar Italiaansche voorbeelden. Enkele hunner, onder meer Jan Floris, meester in 1550 en broeder van den welbekenden bouwkundige en kunstenaar Cornelis Floris, voegden door het aanwenden van den Florisstijl, nieuwe en specifiek plaatselijke versieringsmotieven bij de traditioneele. Ook Jan Boghaert, meester in 1552, Bernardus Farlegger, meester in 1567, Michiel Nouts die in 1612 Antwerpen verliet en zoo menig andere meester wisten het majolica bedrijf te Antwerpen op eene buitengewoon merkwaardige wijze te doen bloeien.

Doch die bloei was van korten duur. De godsdienstige beroerten van de tweede helft der zestiende eeuw brachten hem een doodenden knak toe. Vele « geleijspottenbakkers » schijnen hervormingsgezind geweest te zijn. Met zoo vele andere neringdoeners en intellectueelen van den tijd, week er een groot

aantal hunner uit naar streken waar het veiliger was. Deze uitwijking had een tweevoudig gevolg. Eenerzijds ging de plateelnijverheid te Antwerpen geweldig aan 't verkwijnen; anderzijds werden de Antwerpsche uitwijingen, in de steden, waar zij zich vestigden, de grondleggers eener vroeger aldaar onbekende ceramiekindustrie, die in sommige dezer steden eene buitengewone hoogte van vermaardheid zou bereiken.

De Antwerpsche plateelbakkers Jasper Andries en Jacob Janson vertrekken naar Norwich en zijn reeds in 1570 te Londen gevestigd ¹⁴). Jan Heyndricks verhuist naar Dordrecht ¹⁵); Kristiaan Van den Abeele naar Amsterdam ¹⁶); Michiel Nouts naar Delft ¹⁷); Joris Andries naar Middelburg ¹⁸); Adriaen Bogaert en Hans Bernaert Farlegger naar Haarlem ¹⁹); Johannes Guldens naar Hamburg ²⁰) enz. Zoo ging zich een aanmerkelijk aantal Antwerpsche vervaardigers van plateelwerk in den vreemde nederzetten en stichtte daar werkplaatsen waar oorspronkelijk naar den Antwerpschen trant gewerkt werd.

Op die wijze gebeurde het dat de Antwerpsche majolica bakkers de grondleggers van de Noord Europeesche plateel en porselein nijverheid zijn geworden, die tijdens de 17^e eeuw in Engeland en vooral in Holland (o.m. te Delft) wereldvermaardheid verwierf.

De vrede bracht geene herleving van het Antwerpsch majolica-bedrijf met zich mede. Bij den aanvang der 17^e eeuw beginnen te Antwerpen de plateelbakkerijen meer en meer te verdwijnen. Er worden nog een tijd lang muurtegels met blauwe vogeltjes, bloemen, landschappen, schepen en volksspelen vervaardigd, die zich van de hollandsche tegels onderscheidden door eene grootere dikte, ook werd er nog ander kleingoed geproduceerd; doch de 18^e eeuw luidt den definitieven ondergang in van de ceramiek-nijverheid, die door Italianen te Antwerpen werd ingevoerd, zich er niet kon handhaven en, van de Scheldestad uit, door Antwerpenaars naar de Noord Europeesche centra werd overgebracht waar tijdens de 17^e en 18^e de kunst der majolica-vervaardiging bloeide. Geruimen tijd blijven in die nieuw gestichte centra de producten het karakter dragen der Italiaansche voorbeelden, die de ornamentatie en vele vormen van het Antwerpsch plateelwerk hadden beïnvloed.

Wanneer het Chineesch porselein op het gebied van het aardewerk de wereldmarkt begon te overheerschen, zegde men echter vaarwel aan traditioneele vormen en decoratie en kwam een nieuw product, hetwelk naar Chineesche voorbeelden en ingeving vervaardigd werd, het voormalige vervangen. Dit was onder meer het geval te Delft, de stad aan dewelke door haar plateelbakkerijen waarvan de Antwerpsche uitgewekenen de grondleggers waren, in de 17^e eeuw een buitengewone beroemdheid ten deel viel.

* * *

Het typisch Antwerpsch plateelwerk, zegt Nanne Ottema, is gekenmerkt

eensdeels door een zeer nauw verband met Italiaansche majolica, terwijl daarop anderdeels uitgesproken Vlaamsche inwerkingen kunnen worden aangewezen. Naast Italiaansche invloeden hebben zich ook, doch in veel mindere mate, andere doen gevoelen. Zoo bevindt men b.v., wat de versiering der Antwerpsche ornamenttegels betreft, ongetwijfeld analogiën bij de Spaansche muurtegels of « azulejos »²¹). De voortbrenging der Antwerpsche majolica-industrie omvatte vloer en wandtegels, albarelli, tegelplateaus, borden, diepe schotels, kannen, bloemvaasjes en bowls, dit alles vooral in den beginne, eene min of meer getrouwe reproductie der Italiaansche producten, wat vorm en wat decoratie betreft. De teekeningen van de bloem-, blad- en vrucht-arabesken en van de andere lijn- en krul-ornamenten, die het Antwerpsch plateelwerk versieren, zijn vereenvoudigde nabootsingen van hetgeen de ornamentatie der similaire Italiaansche majolica-producten uitmaakt. Dit is echter vooral het geval met de oudste voortbrengselen der Antwerpsche majolica-nijverheid.

Wat de versieringsmotieven betreft, doet weldra eene verandering van behandeling zich gedeeltelijk gevoelen. De omlijsting van de tegelplateaus der Noord-Italiaansche paleizen en van de diepe pronkschotels, die in dat land vervaardigd werden, zijn vaak met « trofei, grotesche, quartiere, candelieri enz. » versierd. Die trofeeën en grotesken zijn dan natuurlijk in zuiveren Italiaanschen renaissance stijl opgevat. In de 16^e eeuw hadden de ornamentkunstenaars van Antwerpen, vooral Cornelis Floris, Pieter Coucke en Jan Vredeman de Vries zich eenen specialen stijl eigen gemaakt, dien men den Vlaamschen Renaissance stijl of den Florisstijl noemt. De ornamentprenten, die door deze alomgevierde Antwerpsche teekenaars en architecten vervaardigd en in omloop gebracht werden, dienden de beoefenaars der toenmalige kunstnijverheden tot voorbeelden bij het voortbrengen der producten van hun bedrijf. In de drijf, houtsnij en meubelmakerskunst vierde weldra de Florisstijl hoogtij. De Antwerpsche plateelbakkerskunst sloeg de richting in der andere plaatselijke kunstnijverheden. De Florisstijl verving derhalve grootendeels den zuiveren Italiaanschen Renaissance stijl in de ornamentatie van het Antwerpsch ceramiek, zoodanig dat, indien er naar een der meest typische kenmerken van het Antwerpsch majolica fabrikaat gevraagd wordt, men de versiering met Vlaamsche grotesken als zulk een kenmerk mag aanduiden. Ook dient er opgemerkt, dat de Florisstijl slechts in gansch uitzonderlijke gevallen werd overgenomen wat betreft de ornamentatie van het plateelwerk dat, naar Antwerpsche voorbeelden, vervaardigd werd in de Hollandsche steden, waar de Antwerpsche uitwijkelingen de ceramieknijverheid tot het leven riepen.

Als tweede kenteeken van het Antwerpsch majolica geldt het palet der versiering. De kleuren van het Antwerpsch plateel der 16^e eeuw zijn beperkt tot vijf: blauw, groen, oranje, geel en purper zonder tusschenschakeeringen.

De belijning der versieringsmotieven is doorgaans blauw. Kenmerkend is echter de helder gele kleur, die op gansch speciale wijze in het palet der Antwerpsche producten speelt. Het Antwerpsch plateelwerk is tevens, wat de kleurengamma betreft, veel zachter van toon dan de Noord-Italiaansche ceramiek en onderscheidt zich van het Hollandsch door dezelfde zachtheid van toon en door de opvallende afwezigheid van het donker zwartachtig blauw, fel oranjebruin, geel en mangaanrood, dat in de Noorderlijke Nederlanden gebezigd werd.

Ook de glazuur kan aanwijzingen geven. De Noord-Nederlandsche gleijbakkers, nadat het aardwerk overtrokken was geworden en beschilderd, bekleedden dit voor het bakken nog met een tweede glazuur. Deze glazuur schonk na afwerking aan de aldus behandelde producten een buitengewoon helderen glans en doorschijnendheid. De Antwerpsche voortbrenging der plateelbakkerskunst bezit in mindere mate deze twee eigenschappen, omdat te Antwerpen het stelsel van de tweede glazuur, zoo het misschien niet onbekend was, dan toch niet gebruikelijk toegepast werd.

Eenige zeer merkwaardige producten van het Antwerpsch majolica-bedrijf zijn bewaard gebleven. In Zuid-Engeland, in het graafschap Hampshire, op vijf mijlen afstand van de stad Basingstoke, ligt het middeleeuwsch slot genaamd « *the Vyne* ». In de kapel van dit kasteel wordt eene bevoering bewaard bestaande uit 400 veelkleurige Antwerpsche tegels²²). Deze worden beschouwd als de oudste specimens van de Antwerpsche ceramiek. Men dagteekent ze van omstreeks 1520 en schrijft ze toe aan den Antwerpschen plateelbakker Guido Andries. Ze vertoonen vier verschillende versieringsmotieven: 1) borstbeelden, 2) dieren, 3) bloemen, fruit en loofwerk, 4) geometrische figuren of arabesken. Sommige borstbeelden zijn vergezeld van Vlaamsche opschriften. Naast eene negerstronie leest men MOER IAN, naast een narrenkop SOTGE, naast een vrouwenhoofd LISEBETH enz. Slechts vier kleuren, cobaltblauw, citroen-geel, oranje en gras-groen worden op die tegels aangetroffen.

Het *Koninklijk Museum voor kunst en geschiedenis van het Jubelpark te Brussel* bezit eene reeks fragmenten der bevoering van een vertrek van de abdij van Herkenrode bij Hasselt. Die bevoering bestaat uit eene aaneenschakeling van vierkantige en zeskantige langwerpige tegels. De zeskantige tegels zijn versierd met blauwe arabesken, de vierkantige met veelkleurige borstbeelden of geometrische figuren. Hunne gelijkenis met de vloertegels der kathedraal van San Petronio te Bologna, die vervaardigd werden in de Casa Betini te Faenza, is opvallend. Ook werd dit Antwerpsch plateelwerk, dat schijnt te dagteekenen van 1530 en aan G. Andries toegeschreven is, tot voor enkele jaren beschouwd als Italiaansche ceramiek.

In hetzelfde Museum is het meesterstuk der oude Antwerpsche plateelnijverheid aanwezig; namelijk eene sierlijke groote schenkan of misschien

wel pronkkan. Het stuk is onder het handvatstel gedagteekend 1562 en vertoont het monogram IAB. F, waarschijnlijk het merk van Jan van den Bogaert, in de Liggeren der Sint Lucasgilde vernoemd tusschen 1552 en 1571.

De kan is versierd met drie veelkleurige gehistorieerde medaillons omringd van eene in den zuiversten Florisstijl opgevatte ornamentatie. De versieringsmotieven werden aangebracht op een helderen citroen-gelen grond. Naast de traditioneele blauwe, gele, bruin-oranje en groene kleur is hier ook eene ongemeen rijke violetkleur gebezigd.

In het *Vleeschhuis-Museum te Antwerpen* bewondert men een prachtige tegelplateau samengesteld uit 98 tegels en verbeeldend de bekeering van den H. Paulus. Het stuk is gedagteekend 1547. Het onderwerp is behandeld volgens eene gravure van 1545 van Eneas Vico, gravure die naar eene compositie van Frans Floris vervaardigd werd. De omlijsting, boven en beneden, is versierd met symmetrisch geplaatste « putti-groepen » en herinnert sterk aan de soortgelijke ornamentatie van de Italiaansche majolica van de tweede en derde decade der 16^e eeuw. De zijkanten der omlijsting zijn meer naar den trant der Vlaamsche Renaissance behandeld en vertoonen het zoogenaamd « ferronerie » ornament der Antwerpsche school.

In het *Museum der commissie van openbaren onderstand der stad Antwerpen* bewaart men eene verzameling van ongeveer een veertigtal gansch ongeschonden bowls van tamelijk groffe polychrome Antwerpsche ceramiek. Die bowls werden na 1553 aangekocht voor de weesmeisjes, die in het Maagdenhuis opgenomen waren. Zij zijn aan den bovenkant voorzien van twee doorboorde drielobbige plaatte handvatstels. Hetzelfde model van bowls werd tijdens de 16^e en 17^e eeuw in tin vervaardigd. Op eene miniatuur van een latijnsch gebedenboek van het einde der 15^e eeuw, bewaard te Oxford in het *Bodleian Library*, Collectie Douce, Hs 112, vindt men in de omranding van de aanbidding der Wijzen, beneden, een majolieken bowl afgebeeld die, ten minste wat den vorm en de handvatstels betreft bijna gelijkvormig is. De bodem der bowls is versierd met borstbeelden. Deze vertoonen 1) drie typen van Madonnas en 2) een aantal verschillende typen van mannen en vrouwenbusten in Vlaamsch-Spaansche kleederdracht. De randen zijn voorzien van lijnornamenten en geometrische figuren. De aangewende kleuren zijn: geel, oranje, blauw en groen, soms ook purper.

Verder dienen nog vermeld de volgende merkwaardige stukken: Eene pronkschotel in polychrome Antwerpsch majolica van het *Rijksmuseum te Amsterdam*, met voorstelling der Romeinsche Liefdadigheid, gedagteekend 1601 en gemerkt M. V. B. De randversiering is behandeld in Vlaamschen Renaissance stijl²³). Een bord in Antwerpsch plateel van het *British Museum te Londen*, gedagteekend 10 Januarij 1583 en gemerkt L. C., versierd met het borstbeeld eener vrouw in eene breede omlijsting van vruchten en bladeren-ornemen-

taties ²⁴). Eene prachtige schotel in Antwerpsch ceramiek der 16^e eeuw van het *Museum für Kunst und Gewerbe te Hamburg*, vertoonend het granaat-appelen versieringsmotief waarvan echter het specifiek Antwerpsch karakter door enkelen betwijfeld wordt. De rand is voorzien van eene breede omkransing beladen met eene driedubbele rij van kleine kruisvormige ornamentjes. ²⁵

Cliché Fr. Claes

94. ANTWERPSCHE TEGELS XVIe EEUW

De verzameling Frans Claes bevat eene verbazende hoeveelheid van Antwerpsche muur- en vloertegels, albarelli, schotels, kruiken en andere producten der plateelindustrie, alsook een aantal Spaansche « azulejas », Fransche, Italiaansche en Arabische tegels, allernuttigst voor vergelijkende studies. Onmogelijk is het alles te beschrijven wat daar op zoo merkwaardige wijze vereenigd werd. Wij bepalen ons met de stukken te vermelden die als document buitengewoon belang aanbieden.

In het eerste vertrek, rechts bij het binnentreden, is de haard bekleed met prachtige Antwerpsche muurtegels van het midden der 16e eeuw (132 millimeter vierkant) voortkomende van een huis der Scheldekaden, hetwelk in

Cliché Fr. Claes

95. ANTWERPSCH PLATEEL. XVIe EEUW

1883 afgebroken werd (Pl. 94). De grond der tegels is wit. Het versieringsmotief bestaat uit kruisgewijs gerangschikte gele sleutelbloempjes met groen gebladerte. Tusschen de armen van het kruis schieten groote bolvormige bloemen op, witte met blauwe randen. Elk bloemenkruis omvat 4 tegels en is telkens afgescheiden van de overige door eene breede omlijsting bestaande uit breede gele banden, die aan de verbindingspunten cirkelvormig aansluiten. De hoofdtoon van het palet is geel.

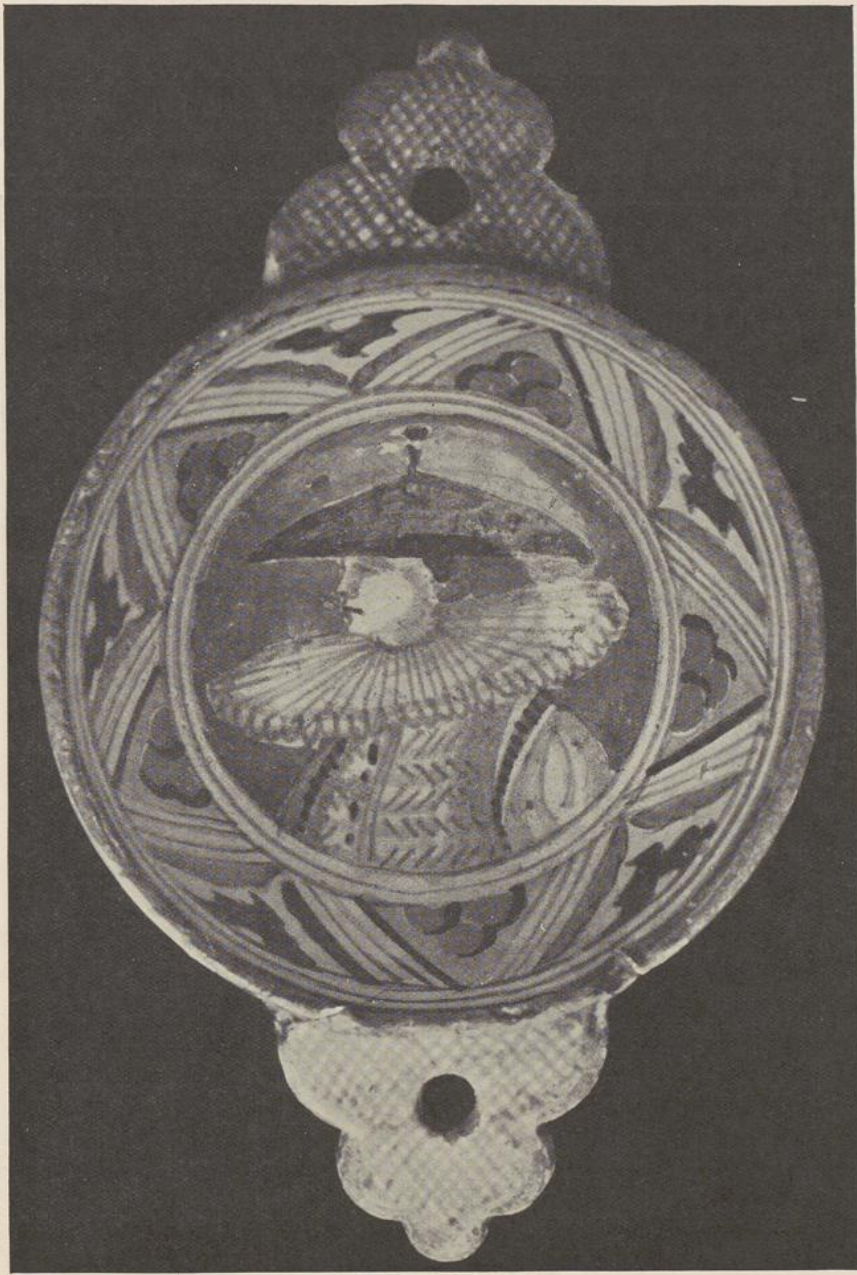
In de groote zaal van het eerste verdiep bevindt zich eene schotel in Antwerpsch plateel van het midden der 16^e eeuw. Doorsnede 530 millimeter. De grond is wit; daarop zijn blauw-groene geometrische ornamenten aangebracht. Het hoofdmotief der versiering bestaat uit vijf kruisgewijs gerangschikte ruiten, waarvan de uiterste verbonden zijn door een okeren fleuron. Zie plaat 95. Gereproduceerd bij *Rackham, Early Netherlands majolica*, Plate 34, a en *Van Herck K., Antwerpsch Plateel*, bl. 97.

Prijken daar ook twee cilindervormige albarellis met de gebruikelijke ingedrukte wanden, van het midden der 16^e eeuw. Hoogte 275 millimeter; diameter boven 104 millimeter, beneden 130. De versiering van hals en voet der beide alberelli bestaat uit een kruisjesband. De ornamentatie van de wanden is gevormd door twee boven elkander geplaatste zeer breede banden. Albarello^a biedt twee dezelfde banden aan, beide bedekt met eene versiering bestaande uit breed ontplooid bladerwerk en groote met cirkels beladen bloemen. De banden van albarello^b verschillen. De bovenste is gansch gelijkend aan de twee banden van den eerst beschreven albarello doch de laagste vertoont geometrische figuren. Op beide albarelli zijn de versieringen aangebracht op witten grond; de gebezigde kleuren zijn groen, blauw en donkergeel. (Pl. 95). Gereproduceerd bij *Rackham, Early Netherlands*, Plate 34, b, en *Van Herck, Antwerpsch plateel*, blz. 97.

Merkwaardig is er tevens een bowl met handvatsels in Antwerpsch polychroom tamelijk grof plateelwerk. Het stuk dagteekent uit het midden der 16^e eeuw en heeft een diameter van 144 millimeter. Soortgelijke bowls zijn aanwezig in het *Museum van den Openbaren Onderstand* der stad Antwerpen en in de verzameling van den Heer *P. Osterrieth* te Antwerpen. De bodem vertoont een polychrome vrouwenbuste op gelen grond. De wanden zijn met geometrische figuren en lijnornamenten versierd. Kleuren: grasgroen en blauw; gele streepen en okeren ronde schijven, purper. Het stuk is geteekend met het monogram M. N., mogelijk Michiel Nouts, pottenbakker, die tot in 1611 te Antwerpen gevestigd was en daarna naar Delft vertrok. (Pl. 96). Gereproduceerd bij *Rackham, Early Netherlands*. Plate 53, v.

Nog niet lang geleden kwam in de verzameling Fr. Claes terecht een eenig-schoon huisnaambord in oud Antwerpsch plateel. Het is een zware vierkante tegel van 350 millimeter op 350, dagteekenend van de eerste helft

96. SOEPKOM IN ANTWERPSCH PLATEEL. XVIe EEUW

Cliché Fr. Claes

op den gevel geschilderd, ofwel op een soort plaat aangeduid, die plat tegen den muur bevestigd was. De vooruitstekende uithangborden, die dwars over de smalle straten hingen, waren aldan nog niet zoozeer in voege. Deze tegelder zestiende eeuw. In dien tijd was de naam van het huis doorgaans ofwel

97. UITHANGBORD XVIe EEUW

Cliché Fr. Claes

uithangbord was voorheen ingemetsd in den gevel van het huis nummer 154 der Lange Nieuwstraat. Het zoo belangwekkend stuk vertoont een grooten witten olifant staande op een groenen terp. De achtergrond is blauw. Boven is eene banderolle aangebracht, waarop men leest in gothieke letters: DIT IS - INDE OLIFANT. Het dier is zeer naïef geteekend, voorzien van een soort zeer dikke kattenklauwen en van een paar zeer in het oog springende tanden, die het onderste kaaksbeen versieren (Pl. 97). Recht over het

huis, waar de tegel met den witten olifant tot uithangbord diende, ver-
toont in dezelfde Lange Nieuwstraat de zijgevel van het huis dat den
hoek van de Sint Jacobsmarkt en van de Lange Nieuwstraat uitmaakt
(nevens nummer 157 der Lange Nieuwstraat) een ander huisnaambord in
Antwerpsch plateel van 't begin der XVIe eeuw. Dit laatste is insgelijks
een vierkante tegel in Antwerpsche majolica van ongeveer 350 millimeter op
350. Het vertoont een aantal hoogstammige viooltjes groeiend op eene groene
zode. Het bovenste gedeelte van den blanken achtergrond is blauw getint.
Beneden in kapitaal letters staat het opschrift: DIT IS IN PENSE BLO-
Het pensee was in dien tijd het paarsachtig blauw viooltje. Met de huis-
naamborden in Antwerpsch plateelwerk, de Roode Roos en de Kraanvogel,
beide van het Vleeschhuis te Antwerpen met het Pensee der Lange Nieuwstraat
en met de twee herinneringstegels van het Museum van Oudheden te
Groningen, voortkomende van den in 1547 herstelden gevel van het refugie-
huis der Cistercijsche abdij van Aduard te Groningen, die met de huisnaam-
borden mogen gelijkgesteld worden, is de Witte-Olifant-tegel een der uiterst
zeldzame overblijfsels van een specialen tak der Antwerpsche plateelbakkerij,
namelijk den tak van de vervaardiging der uithangborden in majoliek.

In de bovenzaal van het wagenhuis
van het Frans Claes Museum zijn
de tegels en fragmenten van tegels
bij honderdtallen verzameld. Zeer be-
langwekkend is een complex van vier
tegels (135 millimeter vierkant elk) in
Antwerpsch plateel van het midden
der 16e eeuw. De ornamentatie bestaat
uit breede in elkander gewerkte witte
ringen. De centrale ring alsook de vier
deelen der hoekringen omvatten een
gelen grond met witte versiersels. De
grond der overige cirkels is blauw en
de figuren die er op geteekend werden
zijn wit (Pl. 98).

Cliché Fr. Claes

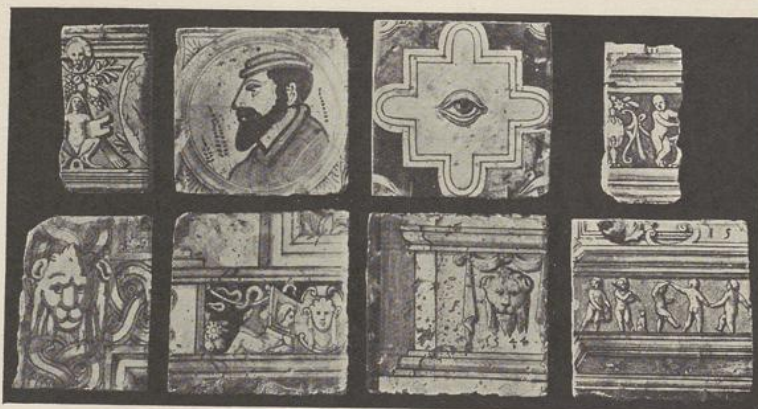
98. ANTWERPSCHĒ TEGELS XVIe EEUW

Een van de zeldzaamste Antwerpsche
tegels die daar aangetroffen worden
vertoont, in het medaillon, het portret van keizer Karel V. De tegel dag-
teekent uit de eerste helft der 16^e eeuw. Witte grond, okeren baard, groene
rok, kraag en mouw geel. De gelijkenis van dit stuk met de tegels van het
« the Vyme » kasteel in Hampshire en met de bevoering der abdij van
Herkenrode is opvallend. (Pl. 99). Gereproduceerd in *The Burlington Ma-
gazine*, XLI, 1922. bl. 295; en *Rackham, Early Netherlands*. Plate 18, a.

Een ander ongemeen Antwerpsch tegeltje der zestiende eeuw is versierd met het alziende oog van God op gelen grond in eene witte kruisvormige ruitomlijsting. De niet ingesloten hoeken van den tegel zijn blauw en hoogbruin. (Pl. 99).

Van de aldaar tentoongestelde tegels, die deel hebben uitgemaakt van omlijstingen van Antwerpsche tegelplateaus, vermelden wij: 1° Een tegel gedagteekend 1544. Hij behoorde tot het onderste deel eener omlijsting en is versierd met een leeuwenkop. Teekening in 't geel op witten grond. (Pl. 99.) Gerepro-

99. ANTWERPSCHE TEGELS XVIe EEUW

Cliché Fr. Claes

duceerd in *The Burlington Magazine* XLI, 1922, bl. 295, en *Rackham, Early Netherlands*, Plate 18, b.

2° De tegel gedagteekend 15... Witte « putti » in 't blauw geteekend op gelen grond. De lijnen der architectuurornementatie, blauw. (Pl. 99). Gereproduceerd in *The Burlington Magazine* XLI, 1922, Pl. 295.

3° Een tegel, fragment eener omlijsting in zoogezegden Florisstijl. Witte met blauwe lijnen geteekende ornamenten op gelen grond. (Pl. 99).

4° Een tegel met als centraal versieringsmotief een leeuwenkop. Gele boorden eener omlijsting met witte banderollen. (Pl. 99).

5° Een tegel van een omlijsting in Florisstijl. Blauwe ornamenten op witten grond. (Pl. 99).

Van de collectie Claes werden nog gereproduceerd de volgende oud Antwerpsche plateelwerken: in *The Burlington Magazine* XLI, 1922, bl. 295: een fragment van Antwerpschen tegel met « Putti ». In *Rackham, Early Netherlands majolica*, Plate 34 b, een polychroom Antwerpsche tegel, fragment eener omlijsting: Jager met vos, XVIe eeuw; Plate 36 c, een albarello met blauwe

en oranje ornamenten, XVe eeuw. In *Van Herck K., Antwerpsch Plateel*, bl. 97 n° 3, dezelfde albarello als bij *Ranckham Plate 36 c.*

NOTAS : ¹⁾ LAURENT, MARCEL. « Guido di Savino and the earthenware of Antwerp (The Burlington Magazine, XLI, 1922). — « A jug of Sixteenth-century Antwerp maiolica » (The Burlington Magazine, XLVII, 1925). — « Faiences belges, non hollandaises, du XVIIe siècle » (Oudheidkundig Jaarboek, 6e Jaargang, 1926). — ²⁾ RACKHAM, BERNARD. « Early Dutch majolica and its English kindred » (The Burlington Magazine, XXXIII, 1918). — Victoria and Albert Museum-Departement of Ceramics — Dutch Tiles — The Van den Bergh Gift. London, 1923. — Early Netherlands majolica. Londen, 1926. — ³⁾ OTTEMA, NANNE. « Het aardewerk in de Noordelijke Nederlanden in gebruik in het laatste kwart van de zestiende eeuw » (Oude Kunst, 1918). — « De opkomst van het majolicabedrijf in de Noordelijke Nederlanden » (Oud Holland, XLII, 1925). — De beginperiode van de Friesche majolica. 1926. — ⁴⁾ Rondot. « Les potiers de terre italiens à Rouen » 1892. — ⁵⁾ CAVALLUCI et MOLINIER. « Les della Robbia », 1884. — ⁶⁾ PRIMS FLORIS « Geschiedenis van Antwerpen. Derde Boekdeel 1929 bl. 65 en 290. — ⁷⁾ CLAES, F. et V. Annales de la Fédération archéologique de Belgique. Congrès d'Anvers 1885. I, p. 153. — ⁸⁾ GAULLIER, E. « Notes sur quelques artistes ou artisans bordelais oubliés ou peu connus ». Société Archéologique de Bordeaux. Vol. III 1876. p. 125. — ⁹⁾ PICCOLPASSI, CIPRIANO. « Li tre libri del arte del vasario (1548), Roma 1857. Fransche vertaling door POPELIN CLAUDE, Paris, 1858 ; DE BURBURE L. « Bulletin de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique. Anvers 1886, bl. 152 ; GENARD P. Anvers à travers les ages. Bruxelles II bl. 460. RACKHAM, B. The Burlington Magazine, XLI, 1922, bl. 293. — ¹⁰⁾ RACKHAM, B. Early Netherlands majolica, bl. 63. Reproductie : Plate 5. — ¹¹⁾ HUSSELER, KONRAD, Die Hamburger Fayencen der 17. Jahrhunderts », in : Nordelbingen 4e Bänd Flensburg, 1925. — ¹²⁾ ROMBOUTS en VAN LERIUS. « De liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint-Lucasgilde. Antwerpen. 1872. — ¹³⁾ VAN HERCK KAREL. Antwerpsch Plateel, in Antwerpen's Oudheidkundige Kring. Tijdschrift. 1930. bl. 89. — ¹⁴⁾ RACKHAM, B. Early Netherlands majolica bl. 45. RACKHAM and HERBERT READ. English pottery. London 1924. — ¹⁵⁾ VAN GELDER, H. E. Oud Nederlandsch Aardewerk in « De Gids » 1924, April. — ¹⁶⁾ OTTEMA NANNE, De opkomst van het Majolica-Bedrijf. bl. 6 en 7. — ¹⁷⁾ HAVARD, H. La Céramique Hollandaise, Amsterdam 1909. II bl. 16 ; Oud Holland, 38e Jaargang 1920. bl. 181 ; OTTEMA, N. De opkomst... bl. 7. — ¹⁸⁾ Tijdschrift van het Zeeuwsch Genootschap, Deel VII, stuk I (1891) bl. 91 ; OTTEMA, N. De Opkomst, 4. — ¹⁹⁾ OTTEMA, N. De opkomst bl. 5, 6. — ²⁰⁾ HUSSELER, KONRAD. Die Hamburgsche Fayencen des 17^e Jahrhunderts. — ²¹⁾ RACKHAM, B. Early netherlands majolica bl. 125. — ²²⁾ CHUTE, CHALONER W. A history of Hampshire, Winchester, 1888. RACKHAM, B. Early netherlands majolica. bl. 53-73. — ²³⁾ Reproductie : The Burlington Magazine, XLI. 1922. bl. 292. — ²⁴⁾ Reproductie : RACKHAM, B. Early Netherlands majolica Plate 55. — ²⁵⁾ Reproductie : RACKHAM B. Early Netherlands majolica, Plate 51. — Kan nog geraadpleegd worden : HOYNCK VAN PAPENDRECHT A. « Het oude Noord-Nederlandsch majolica en het museum van Oudheden te Rotterdam « Eigen Haard », 1916. — De Rotterdamsche plateel en tegelbakkers en hun product, Rotterdam 1920. NEURDENBURG, ELISABETH. Oud Aardewerk ; toegelicht aan de verzamelingen in het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst te Amsterdam. Amsterdam 1920. — Old Dutch pottery and tiles. London 1923. — PIT A. « Oude Noord-Nederlandsche majolika. (Oud Holland XXVII, 1909.)

L. J. M. PHILIPPEN, pr.

FOLKLORE

Toen ons gevraagd werd een artikel te schrijven over de verzamelingen van den Heer Frans Claes in verband met de folklore, hebben wij verbaasd opgekeken. Eenige bladzijden wijden aan de folkloristische voorwerpen van dit bekend Museum scheen ons uiterst moeilijk..., een zwaar boekdeel zou amper volstaan.

Men verwachtte dus geen volledige, methodische, vergelijkende studie op deze collecties, die een arsenaal zijn voor den zoekenden folklorist.

Stoot de zware poort van « De Gulden Spoor » in de St Vincentiusstraat, Nr 12, open en bij 't binnentreden ziet ge een viertal oude tweewielen staan, een paar houten en een paar ijzeren. Ginds in de remisie rusten uit een hooge heerenkoets op lederen riemen, 'n sjees, een viertal sleden in vorm van gans of leeuw, een ijsstoel van het jaar 1691, uit den tijd dat er nog strenge winters waren en de Schelde toevroor.

Van uit den tuin kijken U de hofpostuurkens oolijk aan, een potaarden eierboer, een dito moeder, een looden harkelijn, een wit-steenen liereman, de Reus van Antwerpen in miniatuur. Onder de gaanderij hangen een reeks vogelkooien en uithangteekens o.a. 't Gulden Vlies van de Paardenmarkt, de Eenhoorn van de Oude Koornmarkt, het Klaverblad uit de Kloosterstraat.

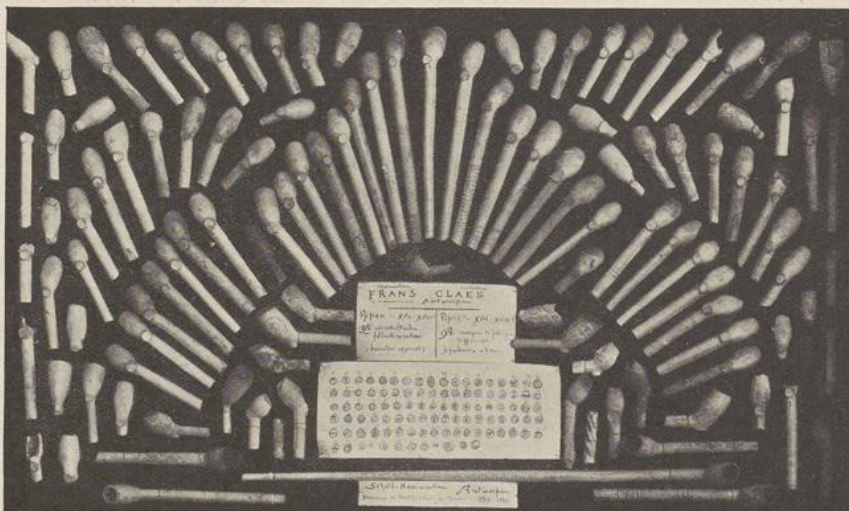
Daalt ge in den kelder, ge valt er in een ouderwetsch winkeltje met lange rekken, waarop staan te pronken allerhande groote en kleine kruiken en flesschen, smalle en dikbuikige potten groen- of bruin geglazuurd, of grauw met blauwe kronkels en versiersels, steenen varkens, een merkwaardige verzameling « smoelpotten » van alle grootten, benevens oud kinderspeelgoed, schildkens en speculatievormen, gewezen ambachtsgereedschappen, kook- en braadgerief, schoentrekkers, wandelstokken en aartsvaderlijke paraplu's, groot genoeg om er een talrijk kroost onder droog te houden.

Klimt ge naar den zolder, ge treedt in eene kapel met hooge en lage kerkstoeltjes, waarop devotelijk een beduimelde « Engel Geleyder », een « Hemelsch Paradys », of « De seven getyden der Maegd Maria » ligt te droomen voor het altaar. De opgevulde kwezels onder hunnen breeden kapmantel bidden voor de relikwiekast van St. Sebastiaan, misschien voor St. Severus, den patroon der arme wevers, misschien voor den oorlogszuchtigen St. Michiel met zijn vlammend zwaard in de hand. Aan den wand langs den Epistel-kant prijken allerlei schoon met papieren bloemen en klatergoud versierde kapellekens : Onze Lieve Heer aan 't Kruis, een St. Jozef, een Agnus Dei ; ingelijste helgkleurde sanctjes : een Ste. Barbara, een heilige Catharina ; fijn uitgesneden beeldekens, geduldig nonnekenswerk. Een mooie schotel herinnert aan Ons Lieve Vrouwke van Kevelaar, goed bekend aan de menschen uit de Kempen, die er jaarlijks in bedevaart naartoe trekken. Ge hebt daar dan nog een heele

serie aflaatbrieven voor de vereerders van het H. Kruis of Ste. Apollonia te Herenthals, van den H. Cornelius te Brecht, van St Donatus te Bouwel, enz., naast lofgedichten met jaarschriften, gedrukt ter gelegenheid van 'n priesterwijding of 'n begijnenprofessing. Bij het uitgaan merkt ge ijzeren, looden, zilveren ex-voto's, waaronder zeer oude en merkwaardige, uit de Schelde opgehaald.

Trekt ge hier of daar een deur open, overal, aan muur of zoldering, in kast of op schoorsteen, valt uw oog op voorvaderlijke voorwerpen, door onze overgrootouders vervaardigd en gebruikt, 't zij tot nut, 't zij tot vermaak.

100. PIPENVERZAMELING

Ja, onze voorzaten, al leefden zij niet in een tijd van vliegtuigen en auto's — zij kenden nauwelijks den « à vapeur » — zij vonden toch tijd genoeg om kunstig te besnijden en te versieren strijkplanken, mangelborden, schaaf, boor of zaag; om geduldig schipkens en calvariebergen in flesschen te krijgen; om behendig zandtapijten te strooien uit koperen kannekens.

Tusschen pot en pint dobbelden zij met 6- of 22-vlakkige teerlingen uit gebakken aarde, hout, ivoor of porcelein, om te weten wie 't gelag zou betalen..., of ze speelden Anker en Zon... of Vogelpik. Kwam een nieuweling bij 't vroolijk gezelschap, zeker kreeg hij een van die kulglazen voor zich, zooals de Heer Claes er zo velen bezit.

Zij rookten hun pijpke, bedekt met een mutske, uit zilver of koperdraad gevlochten. En hier vestigen wij de bijzondere aandacht op de eenige pijpenverzameling van dit museum, die niet minder dan 124 verschillende typen

uit de XVIIe tot de XIXe eeuw bevat, meestal uit de Schelde bovengehaald (Pl. 100). Zij dragen evenveel verschillende merken, die nog te identificeeren blijven. Al is reeds veel geschreven over tabagie, toch berust hier nog materiaal om verwerkt te worden tot een geheel nieuwe bijdrage.

101. MUZIEKINSTRUMENTEN

Hielden onze voorouders oneindig van veel drinken en goed eten, zij dansten ook gaarne een dans op pijper en vedel, begeleid met doedelzak en trommel. In « De Gulden Spoor » worden er bewaard naast lieren, serpentes, draak-trompetten, wald- en jachthoorns, en andere muziekinstrumenten (Pl. 101).

* * *

Hebben wij vluchtig tal van voorvaderlijke voorwerpen vermeld, wat langer

moet stilgehouden worden bij de dichtvaardigheid van het volk, bij de schalksche spreuken en rake gezegden, die het overal wist te pas te brengen.

Gaf men een geschenk, steeds glazen bekers, zoowel aan den pasgeboren als aan deze die hun 50-jaar-getrouwd vierden, er stond op geslepen, b.v.

bij kennismaking : « De Vriendschap » ;

bij verloving : « 't aanstaande huwelijk » ; (XVIIIe eeuw)

bij huwelijk : « Onse twee herten
seyn door de min
tot een gebonden. »

bij geboorte : « 't Welvaaren van
de kraamvrouw
ent kindje » (XVIIIe eeuw).

bij jubileum : « Dat het ons wel
mag gaan in onse
oude dagen. »

Op een anderen beker wordt gespot :

« Al scheynen de Mecheleers
niet wel wys. Dander
steden haelen den prys

Dit syn de maenblussers
van Mechelen. 1687. »

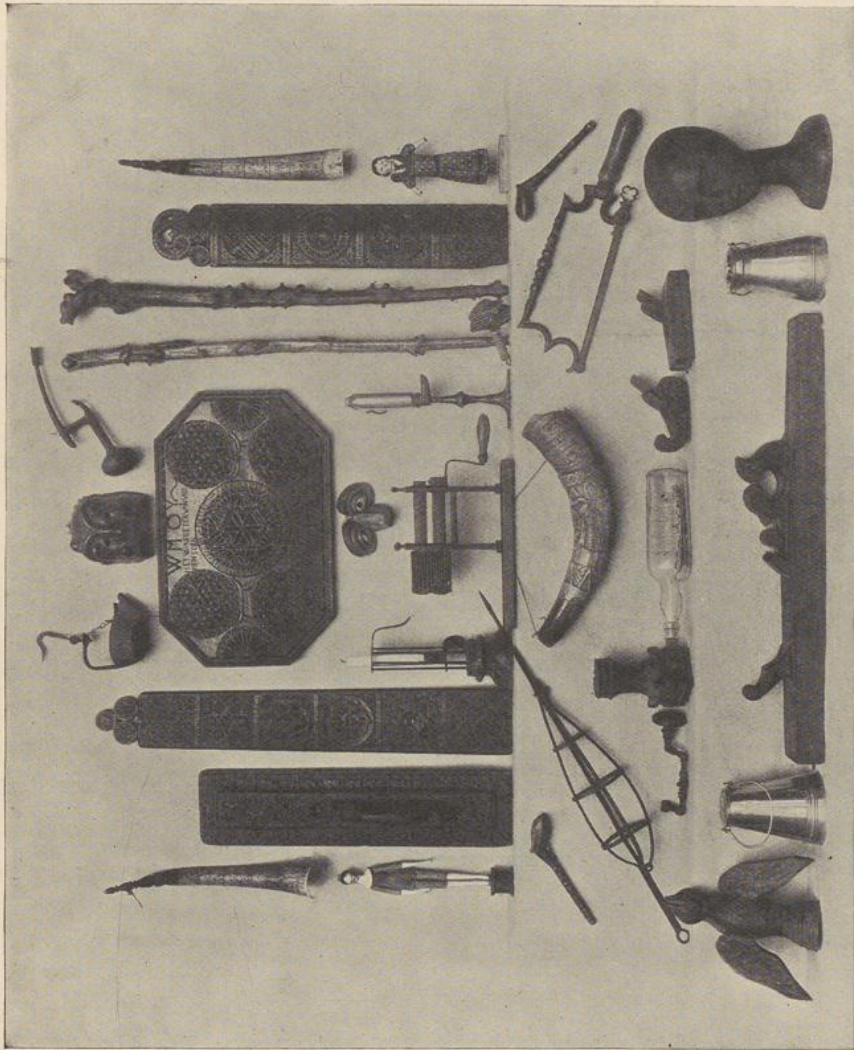
Goede raad of vermaning wordt gegeven op een paar mooie besneden Hollandsche mangelborden en op een versierd schenkbord :

« Grietien Cornelis wast wit
en mangelt glat of ick sla yov
met het mangelbort vor yov
gat. Anno 1703. »

1683.

« Wanneer dit bort
gaet snel en rat
soo wordt het bin-
nen ront en glat
Mari Jans dochter. »

102. AMBACHTSGERIEF EN HUISRAAD

« Het was beter van veel menschen
dat se eerst haar selve eerst bekeken
eer zy kwaad van een ander spreken. 1788 »
Anno 1788, den 8 february.

Op tegels treft men korte spreuken aan, zoo op een paar Antwerpsche :

NIEMANT THVIES

(ledigen slekkenhuis)

1566

ALLE DINC HEEFT SIENEN TIIT

(tegel uit de XVe eeuw).

Een oog staat afgebeeld op een derden Antwerpschen tegel, om te beduiden
« muren hebben oogen ».

Wijselijk draagt een Fransche tegel :

PLVS PENSER QVE DIRE.

Een plateelbakker maakt op een schotel reklaam voor zijn winkel met
volgende verzen :

« Tinne Borde Syn Niet Goed
Om Dat Men Se Schuure Moet
Maar Een Bort Van Porceleyn
Wort Van 't Wasse Wit En Reyn
Daar Om Set Vry Op Den Dis
Een Bort Dat Wel Geschildert
Is. »

Op huwelijksborden wordt bij gebonden handen en harten de datum der
voltrekking aangegeven.

Op een serie van negen borden, leest men.

1	2	3
Eer dat Gij Gaat	in Den Egten Staat	Let op uw Zaaken
4	5	6
Het is een Band	Die Met Geen Hand	is Los te maken
7	8	9
Schoon Schout of Dros	Die Al maakt los	Hij Blijft Gebonden

Andere tellooren dragen langs beide zijden, van voor, van achter, een opschrift, o.a. :

Voor	Achter	Voor	Achter
Siet wat hier van agteren staat	Bid eer gij aan 't eeten Gaet	Hij keert Het bord eens om Daar staat nog wat te leese	Die nooit geen kwaad en doet die hoeft ook niet te vreesse

Voor	Achter
Ziet Eens Wat hier Agter Staat	Dankt Eer gij Van taafel Gaet

Allerlei voorwerpen dragen opschriften o.a. :

tweetandige vleeschvork : « Alle Morgen Nieuwe zorgen ».

koperen zonnwijzer, die op den middag een kanonnetje doet afschieten :

NIETS HELPT DEES GLAS, IST DAT HY BRILT,
ALS DEN UIL NIET KYKEN WILT.
(Jaarschrift 1823).

pijpekoker : 1798.

Niet soeter is dese in de scowe
alles liefede tusken man en frawe.

pijpekoker : 1798.

de tiet is kort
de dood is snel
wagt u vor sonde
so doot gie wel.

Soortgelijke spreuk vinden wij terug op een gouden ring met doodshoofd in email :

PENSE. A. TA. FEIN. TU. NE. PECHERAS. JAMAIS.

Tabakdoozen — hoofdzakelijk de Hollandsche — bieden een overvloed van opschriften, die vaak niet heel stichtend klinken :

Onder de gravuur : Jesus met de Samaritaansche vrouw).
Christ eyst water

Met veel genugten
Moet gaan u sugten

2 dingen die mijn hert verblijd
korte predicatie en lange maeltijd

Een goed geselschap is niet kwaat
Als 't maer met rust toe gaat.

Drinke wijn die klaer is, moet
hebbe een beurs die swaer [is].

Ik viste op vooren
en vangde een baars
(De gravuur verduidelijkt deze spreuk. De man dacht een zachte vrouw
te trouwen, doch eens gehuwd speelde zij den baas).

Die op hoge paerde wil ryde
slaepe aen vrouwe hoer.

De zee mag men
een schip betrouwen
maer wacht u van de lichte
vrouwen. Zij zijn veel losser
dan den wint, en dieper als de zee
myn vrint.

Vrintschap te toonen zonder gunst
dat is een aart van Judas kunst.

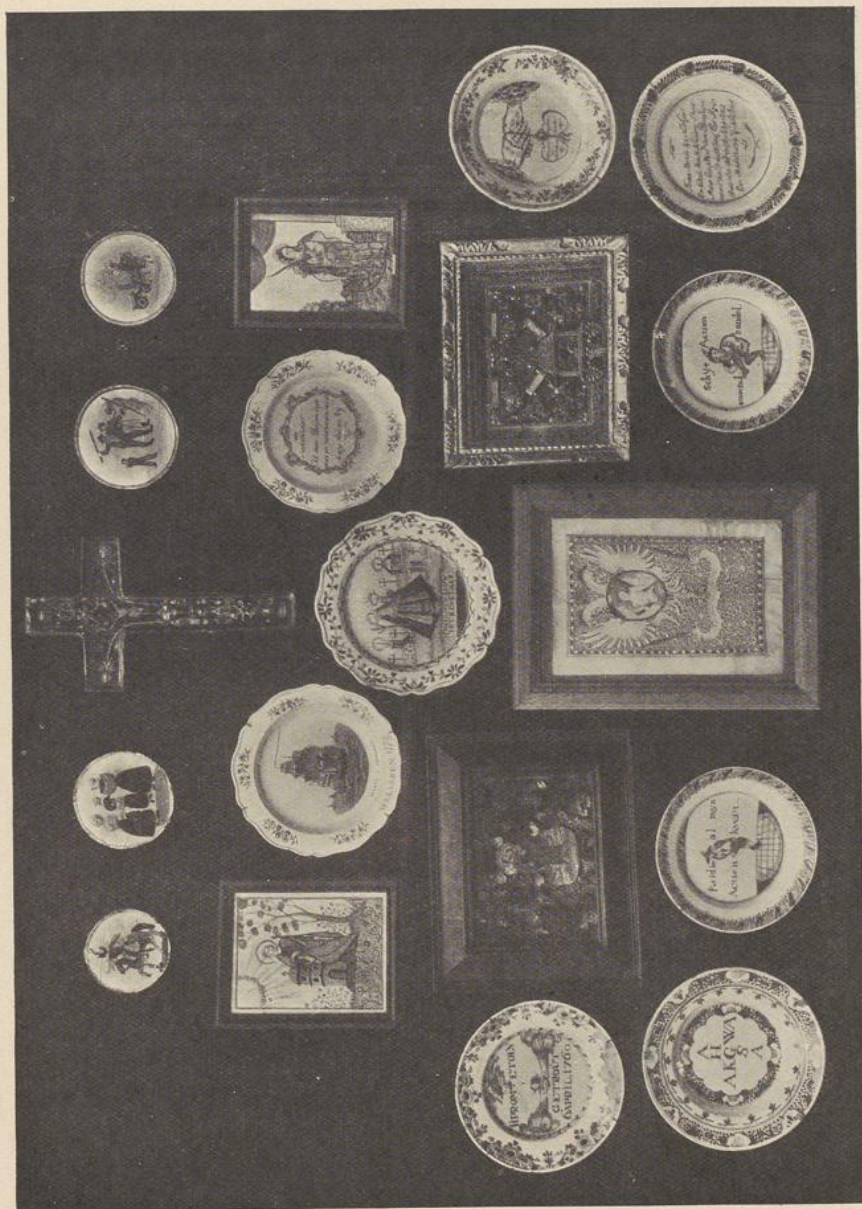
Ik hebbe in mijn bedde
Gesogt na die myn
siele bemint. . . . . Saul 3.

Ik wil opstaen en inde
stat om gaan
die te soeken
die myn siele bemint. Saul 32.

Het is beeter gedronke en bedorve
als niet gedronke en gestorve.

De strijd om de broek staat gegraveerd op een andere tabakdoos.

103. BEELDEKENS EN PLATEEL

Een degen van « Abraham du Cellier, Mr Swaardveger, in de Kalverstraat tot Amsterdam », draagt :

Mon âme à Dieu
le coeur aux Dames.

Raadselachtige spreuken komen ook wel voor, zoo op een bord :

A	wat, steeds	Alles
H	uitgaande	Hoort
A K G W A	van de mid	Alles Kent God Weet Alles
S	denletter G,	Siet
A	beduidt.	Alles

Ten slotte een paar spottende opschriften op XVIIIe-eeuwsche schotels, volkomen toepasselijk op de huidige tijdsomstandigheden :

« Pardie al myn actien kwyt ».
« Schyt actien en windhandel ».

*
* * *

Niet enkel in letterschrift, doch ook handelend, in beelden, zijn gezegden en spreekwoorden voorgesteld geworden. Oud beeldhouwwerk in onze kerken getuigt dat zulks reeds in de middeleeuwen geschiedde. Zijn deze doorgaans minder bekend, eenieder weet toch te spreken van het groot tafereel van onzen Breughel, door Friedländer te recht genoemd « eine Enzyklopödie der Sprichwörter ».

Tal van bijdragen verschenen reeds, handelend over de bediedenis der voorgestelde spreekwoorden. Doch niet alle werden toegelicht en met de verklaring van sommige kunnen wij ons niet vereenigen, zoo schreef onlangs ook nog de Heer Cornette. Heeft hij hierin volkomen gelijk, toch zijn al zijne uitleggingen niet aannemelijk, o.a. waar hij het heeft over « de varkens in 't koren jagen ».

Men heeft Breughel nageschilderd en nagevolgd. Wij krijgen de « Blauw Huyck » en de mannekenspapieren. De Heer Claes bezit sinds 1912 eene schilderij op paneel, 70 × 55 cm. groot, die het vermelden overwaard is. Daarop zijn 49 spreekwoorden afgebeeld, namelijk :

1. De zon schijnt voor iedereen ;
2. De vogel is gaan vliegen ;
3. Hij houdt zijn huis, maar verliest zijn wijf ;
4. Hij draagt in de eene hand vuur en in de andere water ;
5. Hij vindt den hond in den hutsepot ;

104. VLAAMSCH SPEEKWOORDEN

6. Bij den duivel te biechten gaan ;
7. Hij veegt zijn gat aan de poort ;
8. Veel geschreeuw, maar weinig wol, zei de boer, en hij schoor zijn varken ;
9. De een scheert de schapen, en de ander scheert de varkens ;
10. Hij ziet naar 't hinnenei, maar loot het ganzenei loopen ;
11. Hij kan niet verdragen dat de zon in een andermans water schijnt ;
12. Hij doet de wereld op zijn duimke draaien ;
13. Die hoog klimt, die diep valt ;
14. Hij heeft het doorgestoken ;
15. De man brengt 't er in en de vrouw draagt 't er uit ;
16. Hij draagt den dag met manden uit ;
17. Rozen voor de varkens strooien ;
18. Hij is een geleerd man ;
19. Twee honden aan één been ;
20. Honden moeten beenen knagen ;
21. Den paling bij den staart hebben ;
22. Het sluit gelijk 'n tang op 'n varken ;
23. De zeug trekt den tap uit 't vat ;
24. Tusschen twee stoelen zitten ;
25. Zij hangt haar man de blauwe huik om ;
26. Achter 't net visschen ;
27. Van den os op den ezel springen ;
28. 't Is tegen de maan gepist ;
29. Zijn huik naar den wind hangen ;
30. Het is 'n oorblazer ;
31. Tegen de galg schijten ;
32. Tegen den oven gapen ;
33. Hij kan van 't één brood onder 't ander niet geraken ;
34. Tegen den wind wannen ;
35. Twee zotten onder één kap ;
36. Zich aan een andermans vuur warmen ;
37. Zijn haring wil niet braden ;
38. De eene spint en de ander rokt ;
39. Door de vingeren zien ;
40. 't Is 'n pilaarbijter ;
41. Zij schijten met twee door één gat ;
42. Hij draait met alle winden ;
43. 't Is 'n Judas ;
44. Hij kruipt door de wereld ;
45. Den put vullen, als 't kalf verdronken is ;
46. Hij brandt 'n kaars voor den duivel ;

105. EEN BOER ZAL 'T AL BETALEN!

47. Met den kop door de muur willen ;
 48. Hij houdt de wacht ;
 49. .... ?

Wordt in deze schilderij den draak gestoken met allerlei menschelijke gebreken, krioelt dit paneel van dwazen, één is er toch die uitzondering maakt. 't Is de 49e... Beste lezer... zoek hem zelf...!

Tot deze reeks behoort ook nog een ander paneel, 62 × 40 cm. groot, dat de bekende spreuk « de boer zal 't al betalen » voorstelt.

De landman werd inderdaad afgehaald. De geestelijke, die om zijn tienden en om almoezen komt, spreekt : « Ick bidt voor U »!

De soldaat, die den boer uitstroopte tot op de huid en placht te roepen « die een boer goed doet, doet God leed », zegt : « Ick vecht voor U »!

De rechter en met hem de advocaten, procureurs, enz., die de processen rekken twintig, vijf en twintig jaren lang, getuigt « Ick recht voor U »!

De landman met de geldbeurs in de hand en den eierkorf aan den arm, spreekt : « Ick lech voor U »! En plechtig verklaart hij aan voornoemde bijstaanders « Of ghij bidt, of ghij vecht, of ghij recht, ick ben den boer, die de eiyren lecht », met andere woorden « de boer zal 't al betalen ! »

Vroeger was het zeker zoo, maar of zulks in dezen tijd van torenbouw nog waarheid is... dat weten wij niet...!

Uit deze korte schets blijkt welk een schat van folkloristische voorwerpen in het Museum der « Gulden Spoor » geborgen is. Om deze te ontdekken, heeft men geen wichelroede noodig, want de Heer Frans Claes zal, met zijn bekende dienstvaardigheid, U vriendelijk rondleiden en u overvloedigen uitleg verstrekken.

Mogen vele folkloristen, die ernstig werk willen leveren, door deze bijdrage, den weg vinden naar die goudmijn in de St Vincentiusstraat.

E. J.

INHOUDSTAFEL

Dr. Jan Denucé, Voorwoord	7
Lucien Dursin, Antwerpsche voorhistorische oudheden	13
Id., Antwerpsche opdelvingsstukken	33
Jos. de Beer, Bedevaart- en pelgrimplaatjes	53
Ph. R. Duprez, Wapens	71
Jos. de Beer, De Schuttersgilden	89
Verzameling Frans Claes	107
Verklaring der platen	127
Numismatiek	135
Maurice Hainaut, Miniatuurkunst	143
Ch. Van Herck, Versiering en bemeubeling	167
Ch. Van Herck, Schilderijen...	161
Louis Van Herck, De beeldhouwkunst in het Museum Claes	181
Laurent Kesteloot, Beschouwingen aangaande koperen, ijzeren, tinnen en zilveren voorwerpen in de verzameling Claes te Antwerpen	203
E. H. L. J. M. Philippen, Oud Antwerpsch Plateelwerk	243
Jos. Ernalsteen, Folklore	259
Lijst van illustraties	273

LIJST VAN ILLUSTRATIES

1. Portret van Frans Claes	4
2. St. Christoffelzaal in Museum Claes	8
3. Vuursteen en pijlpunten gevonden ten zuiden van Antwerpen bij de Kielsche poort	13
4. Pijl met rendierscheede, gevonden in het turf van het Kattendijkdok	15
5. Gepolijste pijl en vuursteen gevonden te Mortsel	16
6. Neolithisch tijdperk. Schema van het aanhechten van een hoornen ploegpiek in haar houten scheede	17
7. Hoornen en beenen bewerkte pijlpunten en onbewerkte of natuur- lijke pijlpunten uit vischgraten vervaardigd met schema van gebruik. (Scheldebedding)	18
8. Beenen rijgnaalden en steekpriemen. Schelde (1884)	20
9. Bronzen lanspunt. Antwerpen 1886	21
10. Bronzen bijlen gevonden te Austruweel 1886 en in de Schelde 1885	22
11. Ruwe amber of barnsteen gevonden in de Schelde. Barnsteen met parel in de Schelde gevonden	23
12. Fragment eener Romeinsche lamp gevonden in de bedding der Schelde voor Antwerpen	25

13. Romeinsche sleutels in de Schelde gevonden	26
14. Romeinsche hyposandalen (paardenschoenen). Gevonden in de Schelde	27
15. Frankisch tijdperk. 3-4-5 Glazen paarlen. 6 en 7 Beenen, doorboorde schijven met tooverteekens versierd. 1 en 2 Spoelgewichten en fusaïolen	29
16. 1. Zoomorphische speld. 2. Bronzen Fibula — Zuiderdokken. 3-4-5-6. Gespen en gordelversiersels. 7-8. Frankische munten. ...	30
17. Frankisch tijdperk. Beenen kammen gevonden in de Schelde... ..	31
18. Plooiend reiskouvert in zilver. Lepel, vork en tandenkoker	38
19. Vuurslaggers XIV ^e tot XVII ^e eeuw, merken van ketsijzers. Ketsijzers en vlammen uit een breuk van het Gulden Vlies	39
20. 1. Schorren uit het ijzertijdperk. 2. Middeleeuwsche schorren. 3. Fabrieksmerken van schorren, van 10 à 20 cm. lengte, uit de Schelde voorkomend	40
21. Gothische messenhechten met koperen versiersels. XV ^e en XVI ^e eeuw	44
22. Koperen en zilveren messenhechten. XVI ^e en XVII ^e eeuw... ..	46
23. Messen en Messenscheeden. XVI ^e en XVII ^e eeuw... ..	47
24. Messen met ivoren en palmhouten hechten. Palmhouten messenscheeden XVI ^e en XVII ^e eeuw	49
25. Gordelversiersels. XV ^e en XVI ^e eeuw	51
26. Gordelversiersels. XV ^e en XVI ^e eeuw	52
27. Pelgrimplaatjes	65
28. Gietvorm in lei	67
29. Slagbijlen, Zwaarden enz.	74
30. Dolken	75
31. Sporen, voetangels, enz.	77
32. Nierdolken	80
33. Koppen van nierdolken	80
34. Maliënkolder en kruisboog	82
35. Harnas	84
36. Nurembergsch harnas	84
37. Helmen	86
38. Gildevaandel. Trommels en kanon	91
39. Breuken	93
40. Gildevoorwerpen	95
41-43. Handbogen, kokers, trommels en gildevoorwerpen	97
44. Gildeprijzen	99
45-46. Gildeprijzen	101
47. Gildemedailles	102

48. Gildemedailles	103
49. Gildemedailles	104
50. Gildemedailles	105
51. Gebedenboek (u. II)	145
52. De Maagd met het kindje Jezus (u. V)	147
53. 1. Laatste Oordeel (u. III). 2. Begrafenis (u. III)	148
54. 1. S Franciscus (u. VIII). 2. Letter M (u. VII)	150
55. Graduaal (u. XX)	152
56. Graduaal (u. XX)	153
57. De roeping van Petrus en Andreas	155
58. St Joris XV ^e eeuw	162
59. De narren der « Lischbloem » en der « Pioene » van Mechelen XVI ^e eeuw	163
60. Aankomst te Antwerpen van den Prins Kardinaal 1635	165
61. Gildekoffers XV ^e en XVI ^e eeuw	168
62. Gildekast van Bornhem 1626	170
63. Modelschip XVII ^e eeuw	172
64. Ledikant 1639	173
65. Juweelkastje begin der XVII ^e eeuw. Pronkkastje XVII ^e eeuw. Juweelkastje omstreeks 1575	175
66. Deurenomlijsting XVII ^e eeuw	177
67. Barleef St. Sebastiaan XVI ^e eeuw	181
68. St. Sebastiaan begin XVI ^e eeuw	183
69. St. Sebastiaan XVII ^e eeuw	183
70. St. Sebastiaan, ivoor, XVII ^e eeuw	184
71. St. Sebastiaan XVIII ^e eeuw	185
72. St. Joris XV ^e eeuw	187
73. St. Joris XV ^e eeuw	189
74. St. Christoffel XVI ^e eeuw	190
82. Kruisdraging begin der XVI ^e eeuw	190
75. Christoffel XVI ^e eeuw	191
76. St. Severius XVI ^e eeuw	192
77. O. L. V. Beeldje. Palmhout. XVII ^e eeuw... ..	194
78. O. L. V. XVIII ^e eeuw	195
79. De geboorte Christi. XV ^e eeuw	196
80. Het offer van Abraham. Antwerpsch snijwerk. XVI ^e eeuw	196
81. St. Barbara. XVI ^e eeuw	197
83. Ecce Homo. XVI ^e eeuw	198
84. Christusbeeld XV ^e eeuw. Reiskalender XIV ^e eeuw. Reiskalender XIII ^e eeuw. Processiekruis met Christus, begin XIII ^e eeuw. Chris- tusbeeld einde XIII ^e eeuw. Zilveren reliquarium, einde XV ^e eeuw.	

Christusbeeld einde XIII ^e eeuw. Romaansche kerkkandelaar. Christusbeeld XII ^e eeuw	203
85. Kandelaars en mortieren. XV ^e eeuw	209
86. Koperwerk. XV ^e eeuw	212
87. Koperen schotels en kandelaars. XV ^e en XVI ^e eeuw... ..	215
88. Gedreven en gegoten koperwerk der XVI ^e en XVIII ^e eeuw	218
89. Vuurscherm. XVI ^e eeuw... ..	219
90. Koelbak. XVII ^e eeuw	220
91. Gesmede tabernakeldeur. XV ^e eeuw. Gesmede valk. XVII ^e eeuw	222
92. Gesmeed ijzerwerk. XV ^e en XVI ^e eeuw	228
93. Voorwerpen in tin. XVI ^e en XVII ^e eeuw	232
94. Antwerpsche tegels. XVI ^e eeuw	250
95. Antwerpsch plateel. XVI ^e eeuw	251
96. Soepkom in Antwerpsch plateel. XVI ^e eeuw	253
97. Uithangbord. XVI ^e eeuw	254
98. Antwerpsche tegels. XVI ^e eeuw... ..	255
99. Antwerpsche tegels. XVI ^e eeuw... ..	256
100. Pijpenverzameling	260
101. Muziekinstrumenten	261
102. Ambachtsgerief en huisraad	263
103. Beeldekens en plateel	267
104. Vlaamsche spreekwoorden	269
105. Den boer zal 't al betalen	271

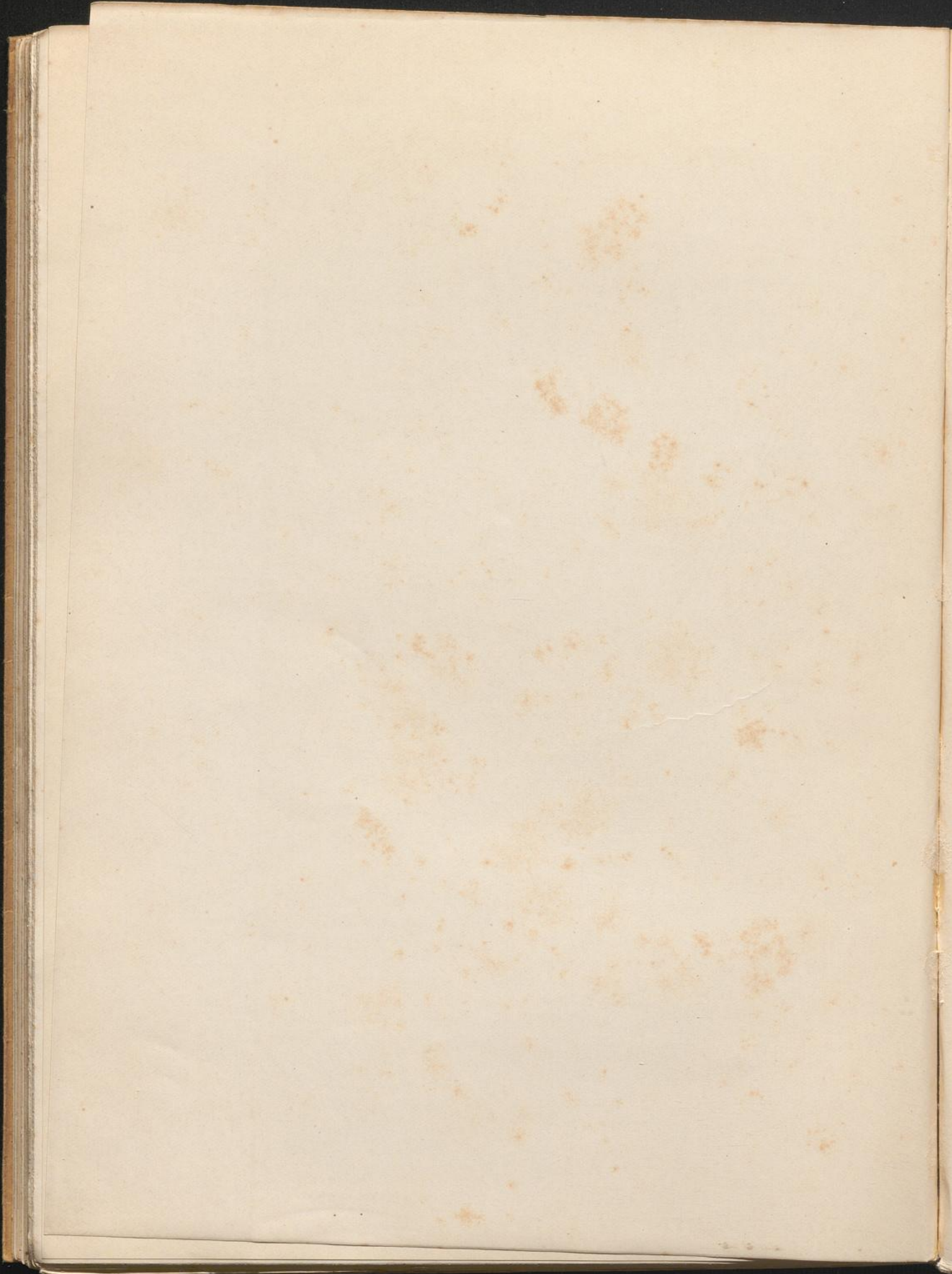

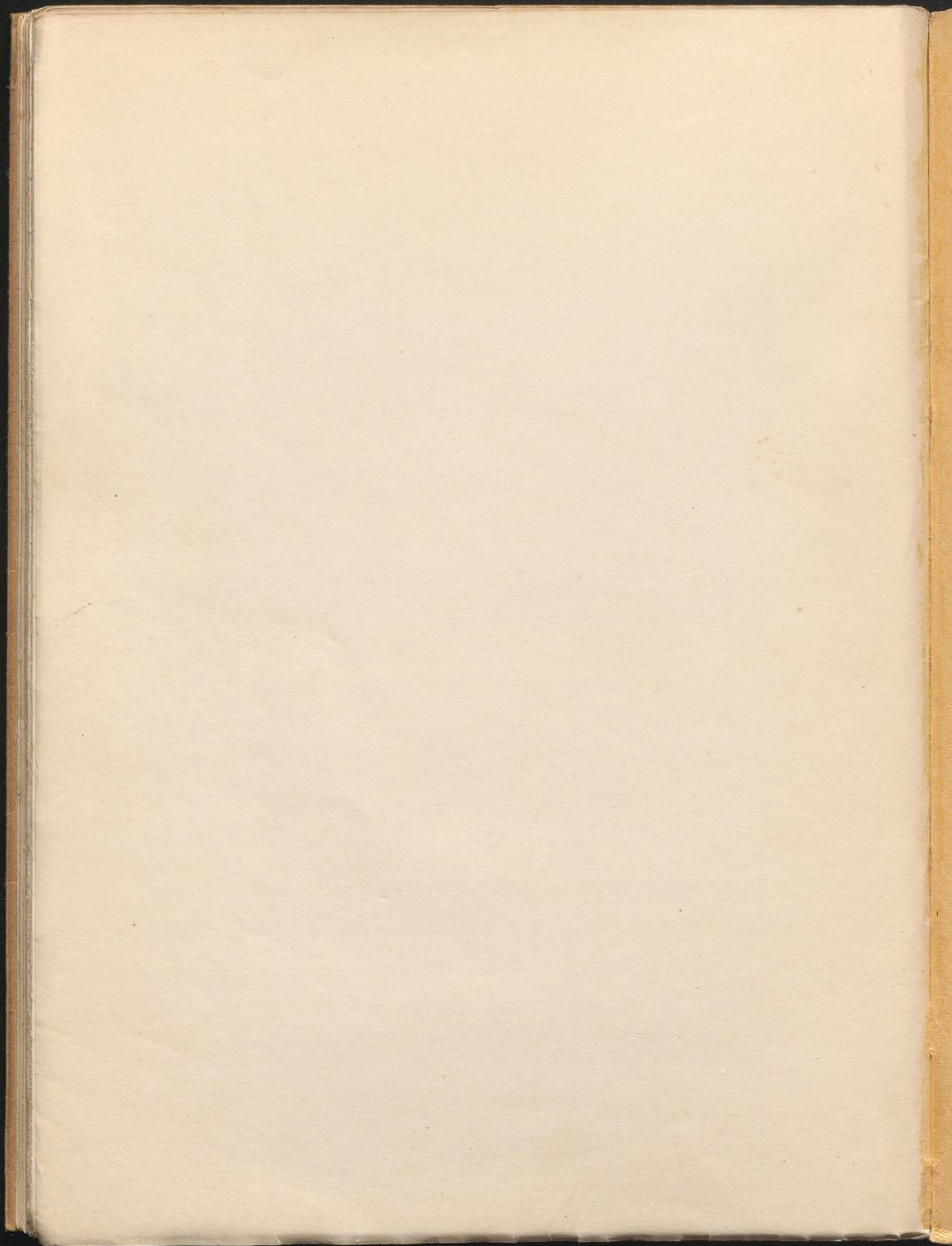

03MQ35271

Mediennr.: 2522357

P
03

MUSEUM "DE GULDEN SPOOR"

MQ
35271